

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 6(21)

Том 2

Івано-Франківськ
2017

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Ківалов Сергій Васильович – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний секретар:

Романюк Андрій Богданович – канд. юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Ю.П. Аленін – д-р юрид. наук, професор

М.Р. Аракелян – канд. юрид. наук, професор

Л.Р. Біла-Тіунова – д-р юрид. наук, професор

Є.В. Додін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Долежан – д-р юрид. наук, професор

В.М. Дрьомін – д-р юрид. наук, професор

В.В. Дудченко – д-р юрид. наук, професор

С.О. Ковальчук – канд. юрид. наук, доцент

П.Д. Пилипенко – д-р юрид. наук, професор

С.Л. Стадніченко – габілітований д-р, професор

В.В. Тищенко – д-р юрид. наук, професор

В.О. Туляков – д-р юрид. наук, професор

В.І. Фелик – д-р юрид. наук, доцент

Є.О. Харитонов – д-р юрид. наук, професор

О.І. Харитонова – д-р юрид. наук, професор

Г.І. Чанишева – д-р юрид. наук, професор

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 26.12.2017 р. (протокол № 3)

Офіційний сайт видання: www.pjv.nuoua.od.ua

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, відповідно до Наказу МОН України від 04.07.2013 р. № 893

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.6

Б. П. Бересток
*аспірант кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету*

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

На початку ХХІ століття людство почало плекати надію на панування миру і плідну співпрацю між країнами після припинення «холодної війни», розпаду Радянського Союзу, завершення протистояння між НАТО та організацією Варшавського договору. Але ці сподівання виявилися марними, оскільки з'явилися нові перешкоди на шляху до мирного співіснування народів світу, такі, як, конфліктні ситуації на Близькому Сході та Балканах, криваві події в Іраку, Афганістані, Чечні та прояви міжнародного тероризму у США в 2001 році. З огляду на ці події, міжнародні організації, зокрема ОБСЄ, ООН та низка інших впливових асоціацій, мусили подбати про певні запобіжні заходи, які змогли б забезпечити уникнення та усунення загрозливих і небезпечних подій у світовому середовищі сьогодення.

Сучасна суверенна Україна не могла залишатися осторонь ситуації, що склалася на геополітичній карті світу. Виникла нагальна потреба у створенні нових підходів та ідей, які постали перед молодою незалежною державою в умовах глобальних міжнародних проблем. Настав час для нового погляду на визначення своєї ролі в системі загальноєвропейської та світової безпеки, закріплення власного суверенітету та національної безпеки. Відсутність безпосередньої загрози військової агресії вже не була гарантією миру та спокою. Тому виникла нагальна необхідність у швидкому реагуванні на негативні процеси та військові конфлікти, що час від часу виникали на територіях сусідніх країн і могли б створити безпосередню загрозу внутрішній і зовнішній безпеці молодій суверенній державі.

Усі ці фактори слугували поштовхом до розбудови головного гаранта військової безпеки незалежної країни – Збройних сил України, не залишаючи осторонь і систему внутрішніх військ, що являла собою ще одну важливу складову військової організації держави.

Згідно з історичним досвідом, національна безпека держави завжди залежала від внутрішніх

військ, а правлячий клас країни на них спирався. Досить лише згадати криваві репресії радянських внутрішніх військ на території Західної України проти вірян і священиків греко-католицької церкви, каральні операції проти місцевих мешканців, які підтримували та надавали допомогу воїнам УПА. Варто зазначити, що здійснення надійного захисту прав, свобод й особистої безпеки громадян України та конституційного ладу в державі стало новою величною метою при створенні системи внутрішніх військ у нашій суверенній країні.

Щоб реалізувати цю складну мету знадобився досить тривалий час, оскільки фундаментом створення національних внутрішніх військ слугували ті внутрішні війська Радянського Союзу, що були тоді на території України після розпаду СРСР. Розроблення та затвердження нових нормативно-правових актів, які були визначальними при формуванні системи діяльності внутрішніх військ, також потребували суттєвих зусиль.

У перші дні існування незалежної держави, а саме 30 серпня 1991 року, Президія Верховної Ради України прийняла Ухвалу «Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території», у якій наголошувалося: «На основі військових частин внутрішніх військ утворити Республіканську гвардію України» [1, с. 1074].

11 жовтня 1991 року Верховною Радою України було ухвалено «Концепцію оборони та будівництва Збройних сил України», яка передбачала створення трьох видів військ, а саме: Сухопутних військ, Військово-повітряних сил і Сил протиповітряної оборони, Військово-морських сил у складі Збройних сил України. Вато зазначити, що Прикордонні війська, Республіканську гвардію і війська Цивільної оборони було зараховано до Військ наземної оборони [2, с. 1430].

4 листопада 1991 року Верховною Радою України було ухвалено Закон «Про Національну гвардію України» та прийнято Постанову «Про

порядок забезпечення Національної гвардії України». Ці законодавчі акти передбачали створення гвардії на базі внутрішніх військ, розташованих на території України. Згідно із Законом, функції Національної гвардії України (далі – НГУ) полягали в захисті цілісності території держави від зовнішніх чи внутрішніх намагань змінити її силою, у захисті кордонів та особливо важливих об'єктів, що знаходяться під охороною держави, посольств і консульств, у захисті конституційного ладу України, в участі в охороні громадського порядку й у ліквідації наслідків стихійного лиха чи аварій, у підтриманні надзвичайного стану, у випадку його проголошення [3, с. 194].

Наразі треба визнати, що необхідність створення елітних частин на основі підрозділів внутрішніх військ колишнього Радянського Союзу була спричинена відсутністю збройних формувань, які були б здатні гарантувати захист Президента, Верховної Ради та конституційного ладу в Україні на той час. Національну гвардію формували як елітні підрозділи майбутнього війська суверенної України.

Ба більше, намагаючись побудувати демократично-правову державу, українське політичне керівництво ухвалило рішення стосовно розподілу функцій між армією та іншими збройними формуваннями України. Таким чином, армія повинна була забезпечувати оборону держави, виконуючи своє конституційне призначення. Водночас обов'язок щодо виконання внутрішніх, зокрема поліцейських, функцій покладался на інші збройні формування.

Відразу після винесення ухвали стосовно нормативно-правових актів про Національну гвардію почалася активна діяльність, спрямована на розроблення штату управлінь і з'єднань НГУ, а також на визначення їхньої дислокації та чисельності. Гвардія отримала у своє підпорядкування оперативні мотострілецькі полки, які раніше були задіяні на територіях міжнаціональних конфліктів, та спеціальні моторизовані частини внутрішніх військ. Ці військові формування мали певну матеріально-технічну базу, пункти дислокування, власний житловий фонд, навчальні полігони. У своєму складі вони налічували значну кількість досвідчених військовослужбовців, офіцерів і прапорщиків, які склали присягу на вірність Україні.

На початку 1992 року Національна гвардія мала дислокацію в 12 областях України та складалася з 14 підрозділів, що нараховували понад 16 тисяч осіб. Повітряні сили НГУ були здатні негайно передислокувати близько 2000 службовців у певний район. На той час озброєння НГУ налічувало певну кількість бойової і спеціальної техніки та стрілецької зброї, легкі артилерійські системи, спецзасоби та засоби захисту.

19 травня 1992 року Постановою Верховної Ради України було затверджено «Положення про обов'язки і права особового складу Національної гвардії України». А восени 1992 року Національна гвардія України складалася з п'яти дивізій: 1-ої Київської, 2-ої Східної, 3-ої Південної, 4-ої Північної, 5-ої Західної. Крім того, до складу гвардії входили Харківське училище НГУ, Олександрівська вертолітна бригада та декілька інших військових частин.

Отже, наприкінці 1992 – на початку 1993 років чисельність особового складу гвардії сягала орієнтовно 60 тисяч осіб. Водночас майже до 1994 року НГУ мала у своєму складі вдвічі більше військ, ніж це було обумовлено та дозволено законодавством.

На Національну гвардію України було покладено відповідальне та важливе завдання – охорона громадського правопорядку. Це стало можливим завдяки доповненню до Закону «Про Національну гвардію України», що було внесене Верховною Радою України 26 січня 1993 року. Для виконання цієї функції було задіяно понад 50 % чисельності усього особового складу, патрульний автотранспорт і відповідне спеціальне спорядження.

У січні 1995 року Президент України видав Указ «Про підпорядкування окремих підрозділів Національної гвардії України Міністерству внутрішніх справ». Декілька окремих підрозділів, зокрема колишні міліцейські полки, які були передані Національній гвардії на момент її створення разом з оснащенням, технікою та місцем дислокації, перейшло у підпорядкування МВС. Це дало змогу значно збільшити кількість осіб патрульно-постової служби, які були задіяні в охороні громадського порядку, без додаткових фінансових витрат. Саме вишколені військові формування почали здійснювати функції з охорони громадського порядку. Тоді до лав МВС було передано такі військові сили, як Дніпропетровський, Запорізький, Криворізький полки й окремі частини 1-ї, 3-ї та 4-ї дивізій Національної гвардії України. Однак виконання Указу спричинило суттєве зменшення боєздатності Національної гвардії. У декількох регіонах країни гвардійські підрозділи навіть припинили своє існування, що не лише поставило під загрозу виконання завдань, покладених на НГУ, а й значно обмежило повноваження щодо виконання завдань і функцій, покладених на неї Законом «Про Національну гвардію України» (зокрема стосовно посилення захисту кордону України, охорони важливих державних об'єктів, забезпечення умов для надійного функціонування державних органів управління та підтримання воєнного стану, боротьби з диверсійно-розвідувальними та іншими збройними угрупованнями). Національна гвардія опинилась в умовах, які, по суті, примусили її вийти з системи територіаль-

ної оборони й стати нездатною виконувати свої завдання в повному обсязі.

Було створено так звані «моторизовані частини міліції», сформовані на базі підрозділів, що раніше були в підпорядкуванні НГУ. Ці частини почали нести внутрішню службу вже з 1 квітня 1995 року.

Згаданий вище Указ Президента від 20 січня 1995 року поширював свою дію на майже всі колишні частини внутрішніх військ, за винятком підрозділів 1-ї та 5-ї дивізій Національної гвардії України, які згідно з Указом Президента України від 30 серпня 1991 року входили до Республіканської гвардії, а згодом до Національної гвардії України.

Отже, у 1995 році Національна гвардія мала у своєму підпорядкуванні Львівську (Західну) та Чугуївську дивізії, декілька підрозділів Київської дивізії, окрему Кримську бригаду, полки забезпечення та навчальні заклади.

Згідно з Указом Президента України від 6 жовтня 1995 року Національна гвардія була підпорядкована Верховному головнокомандувачу Збройних сил України.

У 1997 році на Національну гвардію України була покладена функція протидії тероризму. На базі підрозділів спецпризначення НГУ було сформовано окремі взводи та роти, діяльність яких була направлена на боротьбу з тероризмом.

Станом на 1998 рік НГУ налічувала понад 26 000 військовослужбовців. Саме з них було створено 4 дивізії та 4 бригади (зокрема одна вертолітна). Специфіка дислокації гвардійських частин і достатня чисельність особового складу надавали можливість якісно та швидко виконувати поставлені завдання.

У 1999 році підрозділи Національної гвардії залучалися до ліквідації аварії на електростанції Жовтневого району (м. Маріуполь), аварії на лівобережному водозаборі (м. Київ), вибуху газу в житловому будинку (м. Одеса), вибуху газопроводу в мікрорайоні Залютино (м. Харків), стихійних лих у Тернопільській і Чернівецькій областях, пожежі в Луганській області, повені на Закарпатті [4, с. 136–137].

Однак соціально-економічна та політична ситуація в Україні свідчила про те, що Національна гвардія виконала практично всі покладені на неї функції.

Тож 11 січня 2000 року було оприлюднено Закон України «Про розформування Національної гвардії України», в якому вказувалося:

1. Розформувати Національну гвардію України як військовоє формування.

2. Особовий склад, військово техніку, озброєння, фонди та інше майно з'єднань, частин, закладів та установ Національної гвардії України передати у встановленому порядку відповідно до

внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та Збройних сил України без збільшення їхньої загальної чисельності.

3. Виконання функцій щодо охорони дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав на території України покласти на Міністерство внутрішніх справ України».

Отже, у 2000 році завершився перший етап існування Національної гвардії України. За цей час дане військовоє формування зарекомендувало себе як ефективний важіль у виконанні завдань і функцій, що були на нього покладені.

Водночас Гвардія (у тому вигляді, у якому вона існувала на той момент) практично дублювала завдання та функції, які покликані виконувати інші силові структури держави. Процес передачі міліцейських та оперативних підрозділів внутрішніх військ до лав Національної гвардії завдав суттєвої шкоди боротьбі зі злочинністю та справі охорони громадського порядку. У підпорядкуванні МВС практично не залишилося частин швидкого реагування, які були конче необхідні для виконання оперативних завдань.

Лише через 14 років, зважаючи на досить складну ситуацію на території АР Крим та східних регіонів України, на підставі рішення РНБО України Верховна Рада України вирішує відродити Національну гвардію України та приймає відповідний Закон України від 13.03.2014 № 876-VII [5, с. 594].

Новостворена Гвардія – це військовоє формування з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України та складається з органів військового управління (головного органу військового управління Національної гвардії України та органів військового управління оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України), військових частин (підрозділів) з охорони важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів, дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні, з'єднань, військових частин і підрозділів з охорони громадського порядку, підрозділів (загонів) спеціального призначення, військових частин оперативного призначення, авіаційних військових частин, військових частин і підрозділів зв'язку, органів і підрозділів забезпечення, вищих навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів, установ.

Цинічне порушення Російською Федерацією норм міжнародного права, знехтування принципами непорушності державних кордонів, анексія Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, відкрита збройна агресія проти України, напружена суспільно-політична ситуація в державі, підвищення рівня зовнішньої та внутрішньої загрози національній безпеці, зокрема активізація

терористичної діяльності, призвели до необхідності ефективного реагування на зазначені зміни в оперативній обстановці під час виконання Національною гвардією покладених на неї завдань.

Національна гвардія мала обмежену спроможність до виконання визначених завдань з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, охорони ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів, участі в заходах щодо припинення збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також підтримки операцій Збройних сил у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці в особливий період.

Зважаючи на зазначене, з метою розбудови Національної гвардії як мобільного, боєздатного військового формування з правоохоронними функціями, здатного у взаємодії з іншими складовими сектора безпеки й оборони виконувати визначені правоохоронні й оборонні завдання з протидії загрозам національній безпеці, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.02.2017 № 100-р було схвалено Концепцію розвитку Національної гвардії на період до 2020 року [6, с. 30].

Отже, створення Національної гвардії України стало ключовою подією нашої молоді незалежної держави. Її діяльність яскраво свідчить про те, що Гвардія зробила вагомий внесок у становлення правової, демократичної держави, захист конституційних прав, свобод, життя і безпеки громадян нашої Вітчизни.

У свою чергу, сьогодні прослідковується чітка стратегія розвитку цього військового формування, що забезпечить досягнення і підтримання необхідного рівня бойової та мобілізаційної готовності Національної гвардії до виконання завдань за призначенням, наближення її за складом, рівнем підготовки та оснащення озброєнням, військовою і спеціальною технікою до стандартів НАТО та ЄС.

Література

1. Про військові формування в Україні. Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території. Постанова Верховної Ради України. 1991. № 38. С. 1074.

2. Про концепцію оборони та будівництва Збройних сил України: Постанова Верховної Ради України. – Відомості Верховної Ради України. 1991. № 51. С. 1480.

3. Хантіль М.Ф. Внутрішні війська МВС України. К.: Бібліотека «Ратник», 2003. 254 с.

4. Луцьков А.В. Національна гвардія України в системі національної безпеки держави: досвід створення, розвитку і функціонування. Труды Академії. НАОУ, 2006. № 68. С. 133–140.

5. Про Національну гвардію України: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 17. С. 594.

6. Про схвалення Концепції розвитку Національної гвардії на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.02.2017 № 100-р. Офіційний вісник України. 2017. № 17. С. 30.

7. Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 29. С. 398.

Анотація

Бересток Б. П. Історичні аспекти створення та відродження Національної гвардії України. – Стаття.

У статті розглянуто історію, найважливіші етапи, особливості створення та відродження Національної гвардії України, зміст нормативно-правових актів щодо її діяльності, структури, взаємодії з іншими військовими формуваннями, а також концепції розвитку.

Ключові слова: історія, Національна гвардія України, створення, відродження, концепція розвитку.

Аннотация

Бересток Б. П. Исторические аспекты создания и возрождения Национальной гвардии Украины. – Статья.

В статье рассмотрена история, важнейшие этапы, особенности создания и возрождения Национальной гвардии Украины, содержание нормативно-правовых актов по ее деятельности, структуре, взаимодействия с другими военными формированиями, а также концепции развития.

Ключевые слова: история, Национальная гвардия Украины, создание, возрождение, концепция развития.

Summary

Berestok B. P. Historical aspects of the creation and revival of the National Guard of Ukraine. – Article.

The article deals with the history, the most important stages, the peculiarities of the creation and revival of the National Guard of Ukraine, the essence of the normative and legal acts on its activities, structure, interaction with other military units, and the concept of its development.

Key words: history, National Guard of Ukraine, creation, revival.

УДК 342.9.51

А. І. Годяк
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
факультету № 6
Львівського державного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ «ЄДИНОГО ВІКНА» ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ВЕТЕРИНАРНО-САНІТАРНОГО КОНТРОЛЮ

Постановка проблеми. Здійснення митного, ветеринарно-санітарного, екологічного та інших видів контролю товарів, які переміщуються через митний кордон України, з однієї сторони, забезпечує захист національних інтересів України, а з іншої – створює перешкоди суб'єктам господарювання у веденні зовнішньоекономічної діяльності. Як наслідок, такі перешкоди затримують здійснення зовнішньоекономічних операцій, збільшують витрати суб'єктів господарювання та не виключно породжують корупцію в контролюючих органах. Боротися з цим уряд вирішив за допомогою застосування принципу «єдиного вікна» – максимального зменшення кількості процесів, строків і впливу людського фактора на здійснення відповідних видів контролю товарів, які переміщуються через митний кордон України.

Стан дослідження. Порядком і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль і митне оформлення, застосування механізмів тарифного й нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, боротьба з порушеннями митних правил і все інше, що включає в себе поняття «державна митна справа», неодноразово були предметом дослідження таких учених, як: Є.В. Додін, Ю.М. Дьомін, В.Т. Комзюк, Т.В. Коренєва, А.В. Мазур, В.Я. Настюк, С.І. Пахомов, Д.В. Приймаченко, О.В. Тодоцак, П.М. Шеремета та інших науковців.

Водночас питання застосування принципу «єдиного вікна» під час здійснення ветеринарно-санітарного контролю є новим для законодавства України, а відтак маловивченим і таким, що потребує додаткового дослідження.

Метою статті є аналіз законодавства, яке регулює застосування принципу «єдиного вікна» під час здійснення ветеринарно-санітарного контролю, дослідження особливостей такого застосування та шляхів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення ефективності, прозорості та спрощення митних процедур і практик на кордоні є одним із зобов'язань, які взяла на себе Україна, підписавши 27 червня 2014 року Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами [1]. Зокрема, про це зазначено в статті 26 Угоди – сторони домовилися, що їхнє відповід-

не торговельне та митне законодавство, як принципове питання, має бути стабільним і всеохоплюючим і що положення та процедури мають бути пропорційними, прозорими, передбачуваними, недискримінаційними, об'єктивними й мають застосовуватися уніфіковано й ефективно.

Саме розвиток партнерства у сфері здійснення митної справи є, на думку В.Я. Настюка, одним із відправних пунктів для подальших позитивних зрушень у ставленні Європейського Союзу до України [2, с. 26].

З метою здійснення ефективного та прозорого контролю переміщення товарів через митний кордон України Кабінет Міністрів України 25 травня 2016 року прийняв Постанову № 364 «Деякі питання реалізації принципу «єдиного вікна» під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю» [3], якою затвердив Порядок інформаційного обміну між органами доходів і зборів, іншими державними органами та підприємствами за принципом «єдиного вікна» з використанням електронних засобів передачі інформації. Постанова набрала чинності 1 серпня 2016 року.

Система «єдиного вікна» передбачає створення єдиної електронної бази даних, яка дозволяє різним контролюючим службам на митницях в автоматичному режимі обмінюватися інформацією про вантаж, який проходить через кордон і про результати його державного контролю. Що це дає? На думку уряду, суттєво прискорюються зовнішньоекономічні операції – тепер у контролюючих органах буде всього 4 години на прийняття рішення щодо здійснення відповідного виду контролю. Якщо немає рішення впродовж 4 годин, застосовується принцип «мовчазної згоди», тобто система автоматично вважає, що відповідний контроль пройдений; зменшуються витрати для бізнесу – проходження митниці буде швидшим, а значить і дешевшим; зменшується корупція – тепер у контролюючих органів буде набагато менше можливостей для маніпуляцій; відбувається ефективний розподіл ресурсів – тепер огляд товарів проводитиметься одночасно всіма контролюючими органами [4].

Останньою формальністю для запровадження реалізації принципу «єдиного вікна» під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного,

ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю було затвердження Міністерством фінансів України переліку документів, які необхідно подати відповідному контролюючому органу для завершення відповідного виду державного контролю; переліку місць митного оформлення товарів, у яких застосовується Порядок інформаційного обміну між органами доходів і зборів, іншими державними органами та підприємствами за принципом «єдиного вікна» з використанням електронних засобів передачі інформації; а також переліку пунктів пропуску через державний кордон України, у яких функціонують комплекси для здійснення автоматизованого контролю за переміщенням радіоактивних речовин і ядерних матеріалів (наказ Міністерства фінансів України від 25 липня 2016 р. № 657 [5]).

Фактично зазначені нормативно-правові акти були прийняті на виконання статті 319 Митного кодексу України [6], частина 4 якої передбачає, що контроль за переміщенням через митний кордон України окремих видів товарів, що проводиться іншими державними органами, здійснюється за принципом «єдиного вікна» відповідно до міжнародної практики та рекомендацій міжнародних організацій із застосуванням єдиної з органами доходів і зборів інформаційно-телекомунікаційної системи.

Якщо до завдань органів доходів і зборів (митниць і митних постів) належить, зокрема, здійснення саме митного контролю та виконання митних формальностей щодо товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України (пункт 4 частини 2 статті 544 Митного кодексу України), то до завдань інших державних органів, що також здійснюють контроль щодо товарів, які переміщуються через митний кордон України, належить здійснення санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного та радіологічного контролю (частина 1 статті 319 Митного кодексу України). Відмінність між митним й іншими видами контролю полягає в тому, що митний контроль здійснюється щодо всіх товарів, які переміщуються через митний кордон України, а інші види контролю здійснюються лише щодо окремих груп товарів. Перелік таких товарів із зазначенням відповідного виду контролю, який застосовується при їх переміщенні через митний кордон України, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного контролю товарів, що переміщуються через митний кордон України» від 5 жовтня 2011 року № 1031 [7].

Застосування принципу «єдиного вікна» полягає саме в забезпеченні відповідної координації між суміжними контролюючими службами –

створення єдиної електронної бази даних, яка дозволяє в автоматичному режимі обмінюватися інформацією про вантаж, що проходить через кордон і про результати його державного контролю.

Практика «єдиного вікна» не є новою для багатьох країн світу. До того ж існують різні моделі «єдиного вікна», для яких спільним є те, що кожна з них містить ту чи іншу форму правової або регулятивної дії. Наприклад, у Сингапурі завдяки системі TradeNet кількість копій документів, що надавались на митниці, з 35 зменшилась до 1. За рік опрацьовується близько 9 мільйонів подань на торговельні дозволи (а це близько 30 тисяч за день), 90% з яких – у десятихвилинний термін. У Фінляндії багатофункціональна система PortNet – єдина для учасників торгівлі морем, радикально скоротила потребу в заповненні й обробці паперових форм. Сьогодні понад 99% усіх форм обробляються через Єдине вікно. Варто відзначити, що законодавство ЄС значно вплинуло на правову структуру системи Єдиного вікна в цій країні, однак Фінляндія суттєво його адаптувала до власних реалій.

У США запроваджене Автоматизоване комерційне середовище (Automated Commercial Environment – ACE), що з кінця грудня 2016 року мало розгорнути основні функції з оброблення торговельної інформації та стартувати як система Єдиного Вікна. 188 із 200 найбільших подавачів товарів на експорт користуються системою в 90% усіх звернень. Користування системою є добровільним і безоплатним, оскільки розробленням займається державна структура і розрахунок іде на те, щоб отримати значні заощадження, а не прибутки від користування нею [8].

Незважаючи на те, що Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації принципу «єдиного вікна» під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю» від 25 травня 2016 року № 364 набрала чинності ще 1 серпня 2016 року, Україна виявилася не готовою до роботи за принципом «єдиного вікна». За даними Федерації роботодавців України, за перший день із моменту запровадження «єдиного вікна» на українській митниці, жодний експортер або імпортер не зміг скористатися цим нововведенням. «Вже зараз можна говорити, що викликає сумнів можливість у стислий термін запустити ефективну координацію діяльності усіх служб по всій території України. Можна очікувати чимало проблем з інтеграцією в єдину електронну систему деяких відомств, що беруть участь у контролі імпортерних та експортерних вантажів. Принаймні така інтеграція по всій території України потребуватиме часу та ресурсів», – зазначав ще в серпні 2016 року експерт

Федерації роботодавців України з митних питань І. Муратов [9].

Так і сталося. Європейська Бізнес Асоціація, здійснюючи моніторинг впровадження принципу «єдиного вікна» у 2017 році, зазначила, що система «Єдиного вікна» стала пілотним проектом, який водночас потребує вдосконалення, щоб стати більш дієвим і готовим до масового користування. Для того, щоб досягнути максимального залучення компаній до роботи із системою «Єдиного вікна» необхідно владнати як базові технічні проблеми, так і більш комплексні, як-от законодавчі та регуляторні [10].

З огляду на ряд проблем, що виникли при впровадженні принципу «єдиного вікна» при здійсненні контролю товарів, які переміщуються через митний кордон України, Кабінет Міністрів України Постановою від 22 листопада 2017 року № 878 вніс зміни до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації принципу «єдиного вікна» під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю» від 25 травня 2016 року № 364. Згідно з вказаними змінами, прийнято нову редакцію Порядку інформаційного обміну між органами доходів і зборів, іншими державними органами та підприємствами за принципом «єдиного вікна» з використанням електронних засобів передачі інформації; центральні органи виконавчої влади зобов'язано привести до 31 грудня 2017 року власні нормативно-правові акти відповідно до цієї постанови, передбачивши в них положення щодо функціонування системи управління ризиками як підстави для здійснення контролю товарів, що підлягають державним видам контролю (зазначена норма відображена також у первинній редакції постанови, але без дати її виконання); а також схвалено рішення про обов'язкове використання принципу «єдиного вікна» на митницях з 1 лютого 2018 року (у первинній редакції використання принципу «єдиного вікна» було не обов'язком, а правом суб'єкта господарювання та поширювалося лише на операції із ввезення товарів на митну територію України та вивезення їх за межі митної території України) [11].

Прийнятими змінами передбачається низка змін до функціонування інформаційного обміну за принципом «єдиного вікна»: принцип «єдиного вікна» буде поширений на всі без винятку операції з переміщення товарів через митний кордон у будь-якому з чотирнадцяти митних режимів, передбачених статтею 70 Митного кодексу України, а не лише при імпорті й експорті товарів, а також на переміщення товарів за періодичними митними деклараціями та попередніми деклараціями, які містять повний обсяг даних; зменшення кількості сканованих документів шляхом надання

контролюючим органам необхідних відомостей, які наявні в попередній декларації; скорочення часу, протягом якого контролюючими органами може бути призначений огляд товарів, із 24-х до 12-х робочих годин; зменшення граничного терміну прийняття рішення контролюючими органами щодо товарів, що вивозяться за межі митної території України, з 24-х до 4-х годин.

Як вплинуть нові зміни на проведення ветеринарно-санітарного контролю при переміщенні товарів через митний кордон України? Перш за все варто наголосити, що відповідно до статті 18 Закону України «Про ветеринарну медицину» [12], державний ветеринарно-санітарний контроль і нагляд на державному кордоні та транспорті здійснюється регіональними службами державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті, їх структурними підрозділами (пунктами). Відповідно до Типового положення про регіональну службу державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2009 року № 801 [13], регіональна служба державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті є державним органом ветеринарної медицини, що здійснює державний ветеринарно-санітарний контроль і нагляд на відповідній території. Одним із основних завдань цієї служби є здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду за дотриманням юридичними і фізичними особами вимог ветеринарно-санітарних заходів під час здійснення міждержавних перевезень об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду (пункт 3 Типового положення).

Саме державні інспектори ветеринарної медицини регіональних служб державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті та їх структурних підрозділів здійснюють ветеринарно-санітарний контроль товарів, які переміщуються через митний кордон України.

Запровадження з 1 лютого 2018 року принципу «єдиного вікна» під час здійснення ветеринарно-санітарного контролю товарів, які переміщуються через митний кордон України, безумовно, є прогресивним і довгоочікуваним моментом. Але водночас є ряд організаційних питань, які потребують належного опрацювання.

Перше, на що хочемо звернути увагу: відповідно до статті 318 Митного кодексу України, митний контроль товарів, транспортних засобів у пунктах пропуску через державний кордон України здійснюється відповідно до типових технологічних схем митного контролю, що затверджуються Кабінетом Міністрів України. На виконання даної

норми Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Питання пропуску через державний кордон України осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними» від 21 травня 2012 року № 451 [14], якою затвердив Типову технологічну схему пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, а також Типові технологічні схеми здійснення митного контролю автомобільних транспортних засобів, водних транспортних засобів, залізничних транспортних засобів, повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, у пунктах пропуску через державний кордон. Зазначені Типові технологічні схеми є основними документами, які визначають послідовність здійснення митного та інших видів контролю під час переміщення товарів через митний кордон України. Що цікаво, незважаючи на те, що застосування принципу «єдиного вікна» передбачене вже з 1 лютого 2018 року, у Типових технологічних схемах немає жодного слова про запровадження такого «єдиного вікна» під час здійснення ветеринарно-санітарного та інших видів контролю, про алгоритм дій працівників митниць і суміжних контролюючих органів під час здійснення митного контролю товарів, їх взаємодію тощо. Уряду необхідно в терміновому порядку внести зміни до Постанови № 451 від 21 травня 2012 року, які б забезпечили належне впровадження принципу «єдиного вікна» під час здійснення контролю товарів і його ефективне застосування.

По-друге, принцип «єдиного вікна» передбачає створення єдиної електронної бази даних, яка буде спільною для митниць та інших контролюючих органів і в якій буде здійснюватися обмін інформацією про товари, які переміщуються через митний кордон України. Адміністратором цієї інформаційної системи буде Державна фіскальна служба України, яка за зверненнями контролюючих органів надаватиме право доступу уповноваженим посадовим особам таких органів до бази даних. Кожний контролюючий орган визначатиме власного адміністратора системи, який взаємодіятиме з адміністратором інформаційної системи. Такий власний адміністратор забезпечуватиме функціонування інформаційної системи, супроводження наповнення системи управління ризиками та здійснення контролю за роботою уповноважених посадових осіб відповідного контролюючого органу в інформаційній системі. Виникає цілком закономірне запитання, чи готові контролюючі органи, зокрема регіональні служби державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті, які здійснюють ветеринарно-санітарний контроль,

до роботи з такою інформаційною системою – чи є необхідне обладнання, чи є доступ у всіх структурних підрозділів регіональних служб до мережі Інтернет, чи є, нарешті, відповідна посадова особа, яка зможе працювати на рівні системного адміністратора? Невирішення зазначених питань до 1 лютого 2018 року може призвести до ряду проблем при застосуванні принципу «єдиного вікна» під час здійснення ветеринарно-санітарного контролю.

По-третє, Типова технологічна схема пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 21 травня 2012 року № 451, передбачає відсутність посадових осіб суміжних контролюючих органів безпосередньо в пункті пропуску. У ряді випадків, коли контроль товарів (зокрема ветеринарно-санітарний) здійснюється посадовими особами таких контролюючих органів, вони залучаються працівниками митниць для проведення відповідних видів контролю та перебувають у пункті пропуску через державний кордон України. Водночас застосування «принципу єдиного вікна» передбачає наявність таких посадових осіб безпосередньо в пункті пропуску. У цьому теж наразі є законодавча прогалина.

Висновки. Застосування принципу «єдиного вікна» під час здійснення ветеринарно-санітарного контролю є, безумовно, позитивним аспектом у плані реалізації тих зобов'язань, які взяла на себе Україна, підписавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. Інше питання, чи готова Україна до запровадження цього принципу з 1 лютого 2018 року. Як буде насправді, покаже час. Однак вже можна наголосити, що є ряд проблем, які потребують законодавчого врегулювання.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.
2. Адміністративно-правові проблеми законодавчого регулювання митної справи в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2005. 36 с.
3. Деякі питання реалізації принципу «єдиного вікна» під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2016 р. № 364. Офіційний вісник України. 2016. № 46. Ст. 1667.
4. Мінфін завершив усі формальності для запуску «Єдиного вікна» на митниці з 1 серпня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249216887>.

5. Про затвердження переліків даних, необхідних для функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи органів доходів і зборів: наказ Міністерства фінансів України від 25 липня 2016 р. № 657 URL: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/mitnezakonodavstvo/nakazi/69188.html>.

6. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. Офіційний вісник України. 2012. № 32. Ст. 1175.

7. Деякі питання здійснення державного контролю товарів, що переміщуються через митний кордон України: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2011 р. № 1031. Офіційний вісник України. 2011. № 78. Ст. 2883.

8. Горобець В. «Єдине вікно» на митниці: як не провалити довгоочікуваний запуск. URL: https://biz.censor.net.ua/columns/3008083/34dine_vkno34_na_mitnits_yak_ne_provaliti_dovgoochkuvaniyi_zapusk.

9. Єдине вікно на митниці – моніторинг ситуації. URL: <http://fru.ua/ua/events/yedune-vikno-namutnytsi-monitorynh-sytuatsii>.

10. Прес-реліз Європейської Бізнес Асоціації від 27 квітня 2017 р. Робота системи «Єдине вікно» у регіонах – очікування та реальність. URL: https://eba.com.ua/static/News_Release_Single_Window_Regions_27042017.pdf

11. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 25 травня 2016 р. № 364: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2017 р. № 878. Офіційний вісник України. 2017. № 95. Ст. 2900.

12. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25 червня 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 36. Ст. 531.

13. Про затвердження Типового положення про регіональну службу державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2009 р. № 801. Офіційний вісник України. 2009. № 58. Ст. 2039.

14. Питання пропуску через державний кордон України осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і това-

рів, що переміщуються ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2012 р. № 451. Офіційний вісник України. 2012. № 40. Ст. 1546.

Анотація

Годяк А. І. Деякі аспекти застосування принципу «єдиного вікна» при здійсненні ветеринарно-санітарного контролю. – Стаття.

У статті аналізується законодавство, яке регулює застосування принципу «єдиного вікна» при здійсненні ветеринарно-санітарного контролю. Автор розкриває особливості такого застосування та наголошує на потребі його вдосконалення.

Ключові слова: єдине вікно, митний контроль, ветеринарно-санітарний контроль, пункти пропуску, переміщення товарів.

Аннотация

Годяк А. И. Некоторые аспекты применения принципа «единого окна» при осуществлении ветеринарно-санитарного контроля. – Статья.

В статье анализируется законодательство, регулирующее применение принципа «единого окна» при осуществлении ветеринарно-санитарного контроля. Автор раскрывает особенности такого применения и подчеркивает необходимость его совершенствования.

Ключевые слова: единое окно, таможенный контроль, ветеринарно-санитарный контроль, пункты пропуска, перемещения товаров.

Summary

Hodyak A. I. Some aspects of the application of the principle of «single window» in carrying out the veterinary and sanitary inspection. – Article.

The article deals with the analysis of the legislation regulating the application of the principle of “single window” in carrying out the veterinary and sanitary inspection. The author reveals the features of this application and emphasizes the necessity of its improvement.

Key words: single window, customs control, veterinary and sanitary inspection, border crossing points, transit of goods.

УДК 342.9

*Є. І. Гусєва**здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету***ДО ПИТАННЯ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ**

Постановка проблеми. У процесі становлення України як незалежної демократичної держави відбуваються значні перетворення на шляху досягнення демократичних засад як публічного управління, так і громадянського суспільства зокрема. Взаємозв'язок держави і громадянського суспільства знаходить свій прояв у встановленні та закріпленні на законодавчому рівні відповідних прав і обов'язків громадян, що, у свою чергу, впливає на формування їх правового статусу. Головне їх спрямування полягає в досягненні гарантування прав людини й громадянина, таких найважливіших цінностей, як життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Однією зі сфер такого спрямування є безпека дорожнього руху. Саме тому на цьому шляху набувають значення наукові й організаційні механізми впливу на безпеку дорожнього руху з метою створення ефективної системи її забезпечення [1, с. 1].

Реалізуючи свої права, свободи та виконуючи покладені обов'язки у сфері публічного адміністрування, громадяни вступають в адміністративно-правові відносини з органами публічної адміністрації, їх структурами та посадовими особами. З урахуванням того, що сьогодні з огляду на рівень розвитку соціально-політичних і державотворчих процесів основна роль у них відводиться як громадянському суспільству загалом, так і окремій особі – громадянину.

У свою чергу, відносини у сфері безпеки дорожнього руху мають свою специфіку, незалежно від наявності права на керування транспортним засобом, самого транспортного засобу, особи є учасниками дорожнього руху різних категорій: водії, пасажирів, пішоходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху з акцентом на участь громадян приділена увага значної групи фахівців адміністративного права, серед яких Л.Ю. Веселова, Р.В. Гаврилюк, Т.О. Гуржій, В.А. Головка, В.В. Доненко, А.О. Собакар, О.Л. Міленін, В.В. Новіков, О.Ю. Салманова, А.М. Подоляка та інші вчені.

Цими авторами досліджено різні аспекти участі громадян у цій сфері. Так, В.А. Головка права учасників дорожнього руху пропонує розуміти як нормативно закріплені можливості громадян щодо їх активної участі в дорожньому русі, акцентує увагу на необхідності розвитку інститу-

ту громадського контролю та визначає основні завдання громадських організацій, підкреслює необхідність прийняття Закону України «Про громадський контроль у сфері дорожнього руху» [2, с. 9]. На профілактику як гарантію безпеки дорожнього руху, яка полягає у вихованні правосвідомості в учасників дорожнього руху, звертає увагу в своєму дослідженні Л.Ю. Веселова [3, с. 2]. О.Л. Міленін підкреслив, що принципове значення має дослідження не тільки рівня правосвідомості окремих груп населення, але й ступеня правосвідомості в галузі дорожнього руху загалом, її якісних характеристик щодо всіх громадян [4, с. 16]. Т.О. Гуржієм зроблено висновок, що одним із основних факторів негативного впливу на механізм державної політики безпеки дорожнього руху є «зародковий стан громадського контролю» [5, с. 19].

Віддаючи належне попереднім дослідженням, ми можемо зробити припущення щодо необхідності активізації участі громадян у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, яка має стати предметом окремого наукового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан розвитку доктрини адміністративного права є підставою для перегляду традиційного погляду на участь громадян у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

У чинному законодавстві можливість активної ролі громадян в цій сфері передбачається шляхом створення певних об'єднань громадян. Можливість їх участі зафіксована в базовому законі з безпеки дорожнього руху, де зазначається, що об'єднання громадян і громадяни мають сприяти державним органам у здійсненні заходів щодо безпеки дорожнього руху. А міністерства, інші центральні органи виконавчої влади й об'єднання зобов'язані враховувати пропозиції об'єднань громадян і громадян із питань безпеки дорожнього руху, а держава повинна забезпечувати проведення пільгової податкової політики щодо об'єднань громадян, головною метою яких є проведення заходів із безпеки дорожнього руху. Стосовно учасників дорожнього руху, то вони мають право на: безпечні умови дорожнього руху, на відшкодування збитків, завданих внаслідок невідповідності стану автомобільних доріг, вивчення норм і правил дорожнього руху, своєчасне забезпечення екстреною медичною допомогою, отримання інформації про умови дорожнього руху. Учасник дорожнього

руху може оскаржити дію працівника відповідних підрозділів Національної поліції тощо [6].

В іншому законі, який регламентує участь громадських формувань і громадян з охорони громадського порядку й державного кордону, встановлюється можливість надання допомоги органам Національної поліції у забезпеченні громадського порядку й громадської безпеки, запобіганні адміністративним проступкам і злочинам та участь у забезпеченні безпеки дорожнього руху [7].

Незважаючи на розробки вітчизняних вчених і наявність певного законодавства, стан забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні вимагає суттєвого покращення.

Одним із важливих складових посилення впливу на безпеку дорожнього руху може стати посилення ролі громадян у її забезпеченні, адже вона продовжує розглядатися в межах пострадянського розуміння адміністративного права.

Водночас сучасні реалії суспільного життя, демократичні процеси, розвиток інформаційного суспільства дають підстави вважати, що численні реакції суспільства на порушення правил дорожнього руху є його громадянською позицією. Реакцією на резонансні дорожньо-транспортні пригоди є випадки, коли люди ситуативно об'єднуються, неформально гуртуються, слідкують за фіксацією місця події, огляду місця події, стану сп'яніння, випадки переслідування порушників, навіть затримання та доставлення порушників. За допомогою соціальних мереж суспільний резонанс, наголос на подію має миттєве розповсюдження. За таких умов вважаємо за потрібне визначити: 1) потребу в державній підтримці, забезпеченні таких і подібних громадських ініціатив; 2) їх законодавчого врегулювання; 3) наукового обґрунтування; 4) суспільного обговорення.

Ми також маємо собі відповісти на запитання, а чи досить тільки правомірної поведінки громадян для забезпечення безпеки дорожнього руху. Адже ресурс правомірної поведінки об'єктивно має обмеження. Наприклад, беручи до уваги специфіку сфери безпеки дорожнього руху, її делікто-залежність від багатьох складових, таких, як кількість транспортних засобів, інтенсивність руху, стан доріг, взаємозалежність від дій водіїв та інших учасників дорожнього руху, які призводять до вчинення порушень правил дорожнього руху навіть у вигляді необережної форми вини його учасниками, які раніше не вчиняли подібні порушення. Утім, на нашу думку, не існує учасників дорожнього руху, які б не порушували правила дорожнього руху, за винятком пасажирів транспортних засобів або немовлят. Незалежно від сутності вольового критерію, особа, яка перебуває у сфері дорожнього руху потенційно може бути порушником правил дорожнього руху через зазначені вище причини.

На певні особливості правосвідомості у сфері безпеки дорожнього руху вказав у своєму дослідженні О.Л. Міленін, який зазначив, що правосвідомість у галузі дорожнього руху є одним із різновидів правосвідомості, який характеризує ставлення до правових явищ в окремій сфері людської життєдіяльності, виступає у вигляді цілісної системи поглядів, переконань, уявлень, оцінок, настроїв і почуттів як усього суспільства, так і окремих соціальних груп (передусім учасників дорожнього руху), що спрямована на встановлення такого правового режиму, котрий гарантував би безпечну реалізацію прав і обов'язків під час дорожнього руху, повну беззастережну безпеку його учасників [4, с. 18].

Варто погодитися з таким розумінням правосвідомості громадян у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Утім, теза «встановлення правового режиму» – це повернення до домінування держави над громадянином через притаманну радянському періоду абсолютизацію значення закону для врегулювання суспільних відносин виключно прийняттям, внесенням змін до законодавства. І за цього розуміння посилення відповідальності було і продовжує бути головним важелем забезпечення належних відносин у усіх сферах, особливо у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Громадянам приділялася роль об'єкта впливу, який мав діяти в певних установленнях, його ініціатива та її межі самою державою і встановлювалися. Зазначене, врешті-решт, сформувало патреналістичний підхід, пасивну співучасть у відносинах із безпеки дорожнього руху, коли громадянська ініціатива, активність перебували в площині залежності від держави. Утім, сфера дорожнього руху, і тут ми цілком погоджуємося з О.Л. Міленіним, є «сферою окремої групи», адже у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху відбувається поєднання інтересу окремих громадян, їх об'єднань і суспільства загалом, яке впливає на забезпечення публічного інтересу. Позитивізм у розумінні права лише «віддаляє» один від одного суб'єктів відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху – громадян, з одного боку, та публічної влади, в особі її представників – з іншого, – закріплює цей розрив, зміцнюючи застарілі підходи на права та обов'язки обох сторін у нормативно встановлених межах. Зазначене породжує бюрократизм, формальний підхід до вирішення проблем з боку представників публічної адміністрації і пасивну поведінку іншої сторони – громадян, мотивуючи їх лише до інертної правомірної поведінки. Сама по собі така поведінка не є критичною, утім, звужує в деяких випадках виключає взаємодію, партнерство, підтримку або безпосередню участь. Наприклад, проблемою маршрутних транспортних засобів є їх постійне, суттєве пере-

вантаження, яке впливає на безпеку дорожнього руху, але такий стан здається задовольняє як перевізників, так і громадян, які пасивним відношенням тільки сприяють цим порушенням. Наприклад, незважаючи на існуючу заборону щодо перевезення водіями транспортних засобів, що працюють у режимі маршрутних таксі, пасажирів понад максимальну кількість, передбачену технічною характеристикою транспортного засобу, а також перевезення водіями транспортних засобів, що здійснюють міжміські чи міжнародні перевезення, пасажирів, кількість яких перевищує кількість місць для сидіння, передбачену технічною характеристикою транспортного засобу або визначену в реєстраційних документах на цей транспортний засіб, громадяни здебільшого сприяють таким порушенням, а державного впливу явно не досить у цьому питанні.

З іншого боку, за таких реалій рівень довіри до правоохоронних органів упав. Ілюстрацією цього може слугувати визнання МВС України того факту, що рівень довіри громадян до міліції максимумом сягав лише 3–5 %, а після подій Євромайдану цей показник, за даними Інституту соціології Національної академії наук України, упав до 0,8 % опитаних. Причинами низького кредиту довіри населення до правоохоронців визнано системні недоліки в діяльності органів внутрішніх справ України. Та зроблено висновок, який нами підтримується, що правоохоронні органи, не відмовляючись від виконання основного завдання – охорони правопорядку, – мають змістити акцент своєї роботи на зв'язок із населенням, оскільки без активної та зацікавленої підтримки громадян розкриття і профілактика злочинів є малоефективними [9, с. 1].

І в забезпеченні громадського порядку, громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, тобто в охороні та захисті середовища існування людей, покладалися виключно на публічно-владні структури, які в умовах високого рівня корупції, застарілих форм і методів роботи, були не здатні ефективно протидіяти правопорушенням, відповідати очікуванням суспільства. Через низький рівень довіри знизилась активність громадян у сприянні забезпеченню безпеки дорожнього руху, громадського порядку та безпеки.

Дорожній рух постає суспільною необхідністю, яку треба забезпечувати не тільки за допомогою інститутів держави, а й активізації участі громадян. Реформа правоохоронних органів створює підґрунтя для активної участі громадян у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

На необхідність додаткової соціальної регуляції цих процесів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху зроблено акцент у зверненні Комісії Європейського Союзу (далі – ЄС) до Європейського парламенту, Ради ЄС, Європейського

економічного і соціального комітету та комітету регіонів «На шляху до європейської зони безпечного дорожнього руху: політичні орієнтири щодо безпеки дорожнього руху на 2011–2020 роки». У ньому зазначається, що учасники дорожнього руху є першою ланкою безпеки дорожнього руху. Якби технічні закони не приймалися на місцях, ефективність політики безпеки дорожнього руху насамперед залежить від поведінки учасників дорожнього руху. Тому так важливі освіта, професійна підготовка й дотримання законів. Проте система безпеки дорожнього руху також повинна враховувати людські помилки й неправильну поведінку та максимально коригувати їх – нульового ризику не існує.

Для нас постає питання, яким чином має бути побудована система участі громадян (їх активної частини – водіїв, пішоходів, велосипедистів тощо), адже порушення правил дорожнього руху, які ними вчиняються, несуть не тільки загрозу, а юридичну відповідальність (кримінальну, адміністративну, цивільну), яка, безумовно, впливає на їхню поведінку, має попереджувальний ефект. Але зазначена сфера характерна тим, що нехтування правилами дорожнього руху несе загрозу життю і здоров'ю суб'єкта та іншим учасникам дорожнього руху, і це неможливо порівняти з жодними загрозами особі у вигляді будь-якого виду юридичної відповідальності. Незважаючи на певну некоректність порівняння життя, здоров'я та відповідальності, дослідниками з різних країн наводиться вартість матеріалізованих життя та здоров'я. Україна безперервно втрачає свій працездатний потенціал і несе щорічні економічні збитки. За роки незалежності в Україні у ДТП загинуло більш як 140 тис. людей і понад 950 тис. зазнали травм. Водночас щодня на дорогах і автошляхах держави трапляється близько 70 ДТП, у яких гине 11 осіб і близько 90 зазнають травм різної важкості. За даними світового банку, збитки економіки через ДТП на дорогах України складають 1,5–2,5% ВВП. Втрачається 4,5 млрд доларів від транспортних пригод на рік [10].

Активна участь громадян у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху стане важливою частиною формування громадянського суспільства. Адже активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін, утвердженні відповідальної перед людиною правової держави.

На наш погляд, по-перше, ми маємо певні доктринальні здобутки з питань участі громадян у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, які варто продовжувати; по-друге, громадяни у проведених дослідженнях розглядали

ся як керовані суб'єкти, які наділені певними правами та обов'язками; по-третє, громадянам надається право створювати певні об'єднання з метою сприяння впливу на громадський порядок та безпеку дорожнього руху; по-четверте, сучасний розвиток доктрини адміністративного права, одним із досягнень якого є визнання рівних відносин між державою та громадянином, має стати підґрунтям до оновленого розуміння участі громадян у таких адміністративно-правових відносинах як забезпечення безпеки дорожнього руху, не тільки через структуровані громадські об'єднання з контрольними функціями, а з принципово іншим розумінням такої участі громадян; по-п'яте, результати досліджень мають знайти своє втілення в Законі України «Про участь громадян у забезпеченні безпеки дорожнього руху».

Література

1. Гаврилюк Р.В. Адміністративна правосуб'єктність особи в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2015. 23 с.
2. Головка В.А. Адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних та економічних прав учасників дорожнього руху в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. НАВСУ. Київ, 2011. 22 с.
3. Веселова Л.Ю. Адміністративно-правові гарантії безпеки дорожнього руху: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. ОДУВС. О., 2016. 23 с.
4. Міленін О.Л. Правосвідомість учасників дорожнього руху: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Х., 2001. 19 с.
5. Гуржій Т.О. Державна політика безпеки дорожнього руху: теоретико-правові та організаційні засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». ДДУВС. Дніпропетровськ, 2011. – 40 с.
6. Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 р. № 3353-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 31. С. 338.
7. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року (з наступними змінами та доповненнями). Відомості Верховної Ради України. 2012. № 1. С. 1.
8. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 року (з наступними змінами та доповненнями). Відомості Верховної Ради України. 2000. № 40. С. 338.
9. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ: МВС України. К. 13 с.
10. Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 17 листопада 2017 року). Кривий Ріг, 2017. 291 с.

Анотація

Гусєва Є. І. До питання участі громадян у забезпеченні безпеки дорожнього руху. – Стаття.

У статті розглянуто сучасні проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. Особливу увагу приділено стану участі громадян у забезпеченні безпеки дорожнього руху як реалізації своїх прав і свобод у формуванні громадянського суспільства. Водночас звернено увагу на особливості сфери безпеки дорожнього руху. На підставі дослідження робіт фахівців з адміністративного права та інших галузей права, зроблено висновки щодо необхідності дослідження сучасних проблем участі громадян, громадськості у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Зазначається, що сучасний розвиток доктрини адміністративного права створив підґрунтя для таких висновків, відходу від традиційних підходів на участь громадян у цій сфері, які є здебільшого проявами адміністративного права радянського періоду. Здійснено аналіз законодавчого врегулювання можливостей участі громадян і громадських формувань в охороні громадського порядку та громадської безпеки в частині участі в забезпеченні безпеки дорожнього руху. Робиться висновок щодо незадовільного стану забезпечення безпеки дорожнього руху, який, на думку автора, можна покращити за допомогою активізації участі громадськості. Наводяться приклади громадської активності як реакції на резонансні дорожньо-транспортні пригоди, які дають привід для їх публічної підтримки, законодавчого врегулювання, наукового обґрунтування та належного суспільного обговорення.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, учасник дорожнього руху, правосвідомість, активізація участі громадян.

Аннотация

Гусева Е. И. К вопросу участия граждан в обеспечении безопасности дорожного движения. – Статья.

В статье рассмотрены современные проблемы обеспечения безопасности дорожного движения в Украине. Особое внимание уделено состоянию участия граждан в обеспечении безопасности дорожного движения как реализации своих прав и свобод в формировании гражданского общества. При этом обращено внимание на особенности сферы безопасности дорожного движения. На основании исследования работ специалистов по административному праву и другим отраслям права, сделаны выводы о необходимости исследования современных проблем участия граждан, общественности в сфере обеспечения безопасности дорожного движения. Отмечается, что современное развитие доктрины административного права создало основу для таких выводов, отхода от традиционных подходов на участие граждан в этой сфере, которые являются частью проявлениями административного права советского периода. Осуществлен анализ законодательного регулирования возможностей участия граждан и общественных формирований в охране общественного порядка и общественной безопасности в части участия в обеспечении безопасности дорожного движения. Делается вывод о неудовлетворительном состоянии обеспечения безопасности дорожного движения, который, по мнению автора, можно улучшить за активизации участия общественности. Приводятся примеры общественной активности как реакции на резонансные дорожно-транспортные происшествия, которые дают повод их публичной поддержки, законодательного регулирования, научного обоснования и надлежащего общественного обсуждения.

Ключевые слова: безопасность дорожного движения, участник дорожного движения, правосознание, активизация участия граждан.

Summary

Husieva Ye. I. On the issue of citizens' participation in ensuring road safety. – Article.

The article considers modern problems of ensuring road safety in Ukraine. Particular attention is paid to the state of citizens' participation in ensuring road safety, as the realization of their rights and freedoms in the formation of civil society. At the same time attention is paid to the features of the sphere of road safety. Based on the study of the work of specialists in administrative law and other branches of law, conclusions are made on the need to study the current problems of participation of citizens and the public in the field of road safety. It is noted that

the modern development of the doctrine of administrative law has created the basis for such conclusions, to depart from the traditional approaches to the participation of citizens in this area, which are mostly manifestations of administrative law of the Soviet period. The analysis of the legislative regulation of the possibilities of participation of citizens and public organizations in the protection of public order and public safety in terms of participation in ensuring road safety is carried out. Conclusion is made about the unsatisfactory state of ensuring road safety, which, according to the author, can be improved by activating public participation. Examples of social activity are presented as a response to resonant road accidents that give rise to their public support, legislative regulation, scientific substantiation and proper social discussion.

Key words: traffic safety, road traffic participant, legal awareness, activation of citizen participation.

УДК 343.353(477)

В. А. Дем'ячук
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і правосуддя
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'ячука

ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Актуальність теми. Реалізація державної політики в будь-якій сфері суспільного життя вимагає визначення та формалізації чітких критеріїв оцінювання ефективності тих форм і методів виконавчо-розпорядчого впливу, які мають на меті досягнення відповідного результату. Донедавна всі концепції та стратегії, які приймалися владою взагалі не містили положень щодо оцінки ефективності запроваджуваної політики держави, внаслідок чого зміни та реформи не мали бажаного результату. Якщо проаналізувати нормативно-правові акти, які були прийняті після 2014 року, то можна переконатися, що їхня структура зазнала системних змін. Передусім це стосується впровадження практики фіксації на законодавчому та підзаконному рівнях чітких критеріїв оцінювання ефективності державної політики. Відповідних змін зазнало й антикорупційне законодавство.

Наукові дослідження. Проблему ефективності державної політики, зокрема й антикорупційної, у різні часи досліджували О.В. Діденко, Д.Г. Заброта, Ю.П. Іващук, В.М. Купрійчук, А.М. Новак, Л.Л. Приходченко, В.І. Теремецький, О.К. Ткачова та інші вітчизняні й зарубіжні вчені. Однак суттєва модернізація законодавства й оновлення системи антикорупційних інституцій у державі вимагає переосмислення цієї проблеми, що вказує на актуальність обраної теми дослідження.

Сьогодні реальний результат від антикорупційної політики значно нижчий за очікуваний, що демонструє наявність комплексу системних проблем. Передусім це стосується недосконалості системи критеріїв оцінки ефективності антикорупційної політики, яка потребує перегляду задля підвищення функціональності. Утім, спочатку треба окреслити зміст самої проблеми, тобто визначити, чому саме склалася така ситуація.

Мета статті полягає у комплексному аналізі передумов перегляду та удосконалення критеріїв оцінки ефективності антикорупційної політики України.

Виклад основного матеріалу. Стратегія реформування державного управління на 2016–2020 роки (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 474-р), яка передбачає заходи запобігання та протидії корупції в державному секторі, містить відповідні критерії оцінки ефективності реаліза-

ції, які підлягають систематизації в процесі щорічного моніторингу [1]. Це позитивний досвід, який дозволяє встановити, чи відповідають використані ресурси досягнутим результатам. Хоча необхідно визнати, що сьогодні існують приклади нехтування питанням оцінки ефективності окремих напрямів управлінської діяльності. Так, Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 року № 142-р) [2] взагалі не містить критеріїв оцінки ефективності реалізації, що може негативно позначитись на результатах її впровадження з огляду на корупційні ризики.

Якщо розглянути проблему оцінювання ефективності державного управління загалом, то можна констатувати, що її вирішення ускладнюється декількома чинниками, на які вказують вітчизняні вчені. Так, О.К. Ткачова зазначає, що відсутність єдиної, універсальної системи оцінювання ефективності державного управління цілком зрозуміла, адже ефективність уявляє мету, цілі, завдання, тобто всю специфіку конкретного державного інституту, яка не є загальною. Тому цілком виправданим є індивідуальний підхід до кожного об'єкта управління та розроблення індивідуальної системи критеріїв і показників оцінювання ефективності функціонування об'єкта державного управління. Наразі всі наявні моделі оцінювання ефективності державного управління не мають чітко визначених критеріїв і методик оцінювання на різних рівнях влади [3, с. 36]. Отже, застосовувати інтегровані (загальні) критерії оцінки ефективності до різних сфер виконавчо-розпорядчої діяльності буде некоректно, оскільки такі критерії не дадуть змоги об'єктивно розкрити природу й напрями державної політики.

У свою чергу Л.Л. Приходченко наголошує, що цілі управління потребують «матеріалізації», яка відбувається в процесі їх перекладу на формат програм і проєктів, концепцій і стратегій розвитку, які, відповідно, трансформуються в конкретні плани, де чітко прописано тактичні кроки для їх досягнення. Для цього визначаються: етапність виконання заходів і конкретизуються терміни виконання; ресурсне забезпечення; методи управлінського впливу та ступінь відповідальності; перелік контролюючих дій для внесення своєчасних

коректив. Це означає, що ефективність реалізації державної політики необхідно оцінювати на всіх рівнях функціонування системи державного управління за різними критеріями [4, с. 119]. Це свідчить не тільки про індивідуальність, а й про багаторівневість критеріїв оцінки ефективності державної політики в тій чи іншій сфері.

Окрім того, на думку О.В. Діденка, проблема визначення критеріїв ефективності державної політики є не лише теоретичною, а й практичною, адже без них не можливо правильно орієнтуватися в процесі виконання завдань, передбачених стратегіями й концепціями і особливо в оцінці їх конкретних результатів [5, с. 176]. Ця теза вказує на таку ознаку критеріїв оцінки ефективності державної політики, як здатність визначати зв'язок між цілями і результатами виконавчо-розпорядчої діяльності.

Отже, критерії оцінки ефективності державної політики – це комплекс індивідуальних, галузевих показників результативності реалізації нормативно визначених форм і методів виконавчо-розпорядчого впливу, які відображають відповідність використаних ресурсів досягнутим результатам на кожному рівні реалізації державної політики. Використання таких критеріїв у практиці діяльності органів виконавчої влади є об'єктивною потребою, оскільки кожна новація потребує комплексного осмислення на предмет доцільності її впровадження. З'ясування таких особливостей є важливою передумовою аналізу проблеми ефективності антикорупційної політики держави, з приводу якої в наукових колах точиться дискусія. Зокрема, науковці акцентують увагу на таких аспектах вказаної проблеми:

– оцінювання ефективності реалізації державної антикорупційної політики не може зводитися лише до сумарної оцінки результативності діяльності суб'єктів її реалізації. Ефективність варто визначати з урахуванням кількісних та якісних показників, які відображають реальний стан змін у суспільних відносинах, опосередкований застосуванням програмованих та інших антикорупційних заходів (Д.Г. Заброта) [6, с. 184];

– вирішальним чинником ефективної антикорупційної політики в державі є досить чітко визначена нормативно-правова база, яка містить понад сто законів, указів, розпоряджень Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, галузевих нормативних документів. Однак за роки незалежної Української держави не вдалося досягти реального функціонування в Україні загальнодержавних державно-правових принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини порівняно з іншими цінностями (В.М. Купрійчук) [7, с. 100];

– ефективність державної антикорупційної політики, окрім політичної волі, залежить від за-

конодавчого забезпечення, наявності дієвої системи державних органів, забезпечення належного координування процесів формування і реалізації політики протидії корупції, превентивних заходів запобігання, а також її подолання (А.М. Новак) [8, с. 43];

– складність вирішення проблеми оцінки ефективності реалізації антикорупційної політики в науково-теоретичному вимірі зумовлена її багатогранністю й недостатньою розробленістю теоретико-методологічної основи антикорупційної політики, зокрема браком вироблення та здійснення цільових антикорупційних заходів, відсутністю критеріїв оцінки ефективності антикорупційних заходів, недостатнім вивченням зарубіжного досвіду, непереконливою обґрунтованістю сучасних антикорупційних стимулів і, відповідно, їх неспроможністю протидіяти дедалі більшій витонченості корупційних проявів (Ю.П. Іващук) [9, с. 45].

Згідно з положеннями Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII, оцінка ефективності державної антикорупційної політики має здійснюватися на основі: результатів щорічних досліджень стану корупції в Україні шляхом проведення широких статистичних спостережень та аналізу практики застосування антикорупційного законодавства; визначення рівня імплементації міжнародних стандартів у сфері антикорупційної політики. При цьому критеріями такої оцінки відповідно до вказаного законодавчого акта є: збільшення частки населення, яка негативно ставиться до корупційних проявів; зменшення частки населення, яке мало власний досвід корупційної поведінки; зростання кількості громадян, готових повідомляти про факти корупційних проявів, а також громадян, які заявили про факти корупції, що мали стосовно них місце, компетентним органам.

Варто зазначити, що з урахуванням євроінтеграційних намірів України у вказаному вище законі окремо деталізовані критерії визначення рівня імплементації міжнародних стандартів, до числа яких зараховано такі: виконання рекомендацій для України, наданих Групою держав проти корупції (GRECO), а також рекомендацій, наданих у рамках моніторингу Стамбульського плану дій із питань боротьби з корупцією Антикорупційної мережі для Східної Європи та Центральної Азії; покращення значення Індексу сприйняття корупції, опублікованого міжнародною неурядовою організацією Transparency International; досягнення високого рівня відповідності стандартам міжнародних ініціатив (ініціатив із прозорості видобувних галузей, будівельного сектору, Індексу відкритості бюджету тощо) [10].

У постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки» від 29 квітня 2015 року № 265 деталізовано окремі завдання реалізації державної антикорупційної політики, кожне з яких має свої індикатори виконання. Наприклад, одним із завдань програми є зміна суспільних уявлень про корупцію, а індикатором його виконання – підготовка аналітичних звітів за результатами досліджень і пропозицій. Також завданням програми є забезпечення доброчесності органів законодавчої, виконавчої та судової влади шляхом впровадження ефективних антикорупційних стандартів. Індикатором виконання цього завдання є затвердження нових етичних стандартів для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [11].

На рівні окремих центральних органів виконавчої влади питання критеріїв оцінки антикорупційних програм визначено досить загально. Наприклад, Антикорупційна програма ДФС на 2017 рік (наказ ДФС України від 20 жовтня 2017 року № 700) містить Розділ V. «Моніторинг, оцінка виконання та періодичний перегляд Програми», у якому переважно закріплені питання повноважень щодо здійснення моніторингу реалізації програми. Водночас самі критерії оцінки ефективності її реалізації у розділі відсутні [12]. До того ж виникає питання: чому антикорупційна програма на 2017 рік затверджувалася не на початку року, а в жовтні. Фактично на виконання передбачених заходів залишалось два місяці. За таких умов очікувати ефективності від цієї антикорупційної програми не варто, адже лише системність, послідовність реалізації та безперервність заходів із запобігання та протидії корупції можуть призвести до позитивного результату.

Типова антикорупційна програма юридичної особи (рішення НАЗК від 2 березня 2017 року № 75) [13] визначає лише порядок оцінки корупційних ризиків і повноваження спеціальної комісії щодо такої оцінки. Проте критерії оцінки ефективності антикорупційних заходів, які реалізуються юридичною особою, не передбачені, що негативно позначається на кінцевому результаті, тобто мінімізації корупційних ризиків. Складається ситуація, коли думка науковців щодо недосконалості критеріїв оцінки ефективності державної антикорупційної політики повністю підтверджується недоліками законодавства та підзаконних актів.

Узагальнюючи вказане, зазначимо, що до числа передумов перегляду критеріїв оцінки ефективності реалізації антикорупційної політики держави доцільно зарахувати: декларативний характер більшості законодавчо встановлених критеріїв

(переважно вони визначені на основі абстрактних категорій); відсутність міжінституціональних зв'язків між критеріями оцінки (законодавцем не враховано вплив окремих антикорупційних заходів на суспільні відносини); обмежена функціональність критеріїв оцінки (майже всі законодавчо визначені критерії не здатні комплексно оцінити зміни в суспільних відносинах); змістовна неузгодженість критеріїв та індикаторів на нормативно-правовому рівні (у законодавстві визначено перелік критеріїв, а на підзаконному рівні – індикаторів, які за своєю сутністю дуже різні); невідповідність критеріїв оцінки засобам їхнього визначення (наприклад, важко визначити кількість громадян, які звернулися до правоохоронних органів із заявою про факти корупції за допомогою аналізу практики застосування антикорупційного законодавства).

Окремо необхідно зупинитися на критеріях визначення рівня імплементації міжнародних стандартів, які також є дискусійними. Оцінка стану виконання рекомендацій європейських партнерів не викликає складнощів і проводиться шляхом порівняння обсягу виконаного із запланованим. Однак оцінити досягнення високого рівня відповідності стандартам міжнародних ініціатив дуже важко, оскільки для суттєвого покращення стану економіки та підвищення рівня соціальних стандартів необхідний час. Такі питання не вирішуються протягом одного або навіть двох років і потребують окремих комплексних критеріїв оцінки. Також досить дискусійним є питання покращення значення Індексу сприйняття корупції, опублікованого міжнародною неурядовою організацією Transparency International. Зокрема, незрозуміло, чому Україна орієнтується на показники міжнародної неурядової організації, яка за потреби може маніпулювати окремими даними для досягнення відповідного політичного або соціального результату.

Аналіз підзаконних актів вказує на прорахунки Кабінету Міністрів України щодо управління процесом оцінювання ефективності державної антикорупційної політики, зокрема, такими необхідно вважати: низький рівень контролю за роботою та реалізацією антикорупційних програм центральними органами виконавчої влади; відсутність галузевих критеріїв оцінки антикорупційних програм, які мають відрізнятися від законодавчих; відсутність практики систематизації відомостей про оцінку антикорупційних програм різних центральних органів виконавчої влади; поширену орієнтацію влади на позицію міжнародних організацій та експертів.

Висновки. Під час дослідження запропоновано передумовами перегляду критеріїв оцінки ефективності реалізації антикорупційної політики держави вважати: декларативний характер

більшості законодавчо встановлених критеріїв; відсутність міжінституціональних зв'язків між критеріями оцінки; обмежену функціональність критеріїв оцінки; змістовну неузгодженість критеріїв та індикаторів, встановлених на нормативно-правовому рівні; невідповідність критеріїв оцінки засобам їх визначення.

Доведено, що недоліками управління процесом оцінювання ефективності державної антикорупційної політики треба вважати: низький рівень контролю за розробленням і реалізацією антикорупційних програм центральними органами виконавчої влади; відсутність галузевих критеріїв оцінки антикорупційних програм, які мають відрізнятися від законодавчих; відсутність практики систематизації відомостей про оцінку антикорупційних програм різних центральних органів виконавчої влади; відсутність національних рейтингів оцінювання рівня корупції в Україні та світі.

Перспективним напрямом подальшого наукового пошуку в цій сфері є питання визначення конкретних напрямів перегляду критеріїв ефективності державної антикорупційної політики.

Література

- Деякі питання реформування державного управління України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року. № 474-р. Урядовий кур'єр. 2016. № 139.
- Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2017 року. № 142-р. Урядовий кур'єр. 2017. № 46.
- Ткачова О.К. Ефективність державного управління: поняття та підходи до оцінювання. Вісник Національної академії державного управління. 2012. № 17. С. 30–37.
- Приходченко Л.Л. Теорія та практика оцінювання ефективності державної соціальної політики. Державна політика. 2013. № 9. С. 118–123.
- Діденко О.В. Критерії ефективності державної політики національно-патріотичного виховання молоді в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2014. № 1(20). С. 175–184.
- Заброда Д.Г. Проблеми ефективності реалізації державної антикорупційної політики. Форум права. 2014. № 1. С. 181–186 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_32.
- Купрійчук В.М. Проблеми і суперечності реалізації антикорупційної політики в Україні. Вісник Національної академії державного управління. 2013. № 29. С. 97–103.
- Новак А.М. Організаційно-правовий аспект формування національної антикорупційної стратегії в умовах реалізації положень Угоди про асоціацію Україна–ЄС. Державне управління та місцеве самоврядування. 2016. № 2(29). С. 40–45.
- Іващук Ю.П. Концептуальні засади розвитку державної антикорупційної політики. Економічний вісник Донбасу. 2013. № 3(33). С. 40–47.
- Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: закон України від 14 жовтня 2014 року. № 1699-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 46. ст. 2047. С. 3010.

11. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року. № 265. Урядовий кур'єр. 2015. № 83.

12. Про затвердження Антикорупційної програми ДФС на 2017 рік: наказ Державної фіскальної служби України від 20 жовтня 2017 року. № 700 URL: http://sfs.gov.ua/baneryi/protidiya-koruptsii/antikoruptionsyna-programa-dfs/3_14452.html/.

13. Про затвердження Типової антикорупційної програми юридичної особи: рішення НАЗК від 2 березня 2017 року. № 75. Офіційний вісник України. 2017. № 22. Ст. 645. С. 471.

Анотація

Дем'янчук В. А. Дискусійні аспекти оцінки ефективності антикорупційної політики України. – Стаття.

У статті досліджено дискусійні аспекти оцінювання ефективності антикорупційної політики держави. Проаналізовано передумови перегляду системи критеріїв оцінки антикорупційної політики, які систематизовано на підставі аналізу законодавчих і підзаконних актів у сфері протидії корупції. Розглянуто недоліки управління процесом оцінювання ефективності антикорупційної політики України. Визначено зміст та особливості поняття «критерії оцінювання антикорупційної політики».

Ключові слова: антикорупційна політика, законодавчі та підзаконні акти, ефективність, критерії оцінювання, управління процесом, чинники.

Аннотация

Демьянчук В. А. Дискуссионные аспекты оценки эффективности антикоррупционной политики Украины. – Статья.

В статье исследованы дискуссионные аспекты оценки эффективности антикоррупционной политики государства. Проанализированы предпосылки пересмотра системы критериев оценки антикоррупционной политики, которые систематизированы на основе анализа законодательных и подзаконных актов в сфере противодействия коррупции. Рассмотрены недостатки управления процессом оценки эффективности антикоррупционной политики Украины. Определено содержание и особенности понятия «критерии оценки антикоррупционной политики».

Ключевые слова: антикоррупционная политика, законодательные и подзаконные акты, эффективность, критерии оценки, управление процессом, факторы.

Summary

Demianchuk V. A. Debatable Aspects of Assessing Anti-Corruption Policy of Ukraine. – Article.

The author of the article has researched the debatable aspects of assessing the effectiveness of anti-corruption policy of the state. The author has analyzed preconditions for reviewing the system of criteria for evaluating anti-corruption policy, which have been systematized on the basis of the analysis of legislative and subordinate acts in the field of combating corruption. The disadvantages of managing the process of assessing the effectiveness of anti-corruption policy in Ukraine have been studied. The content and peculiarities of the concept of “criteria for evaluating anti-corruption policy” have been determined.

Key words: anti-corruption policy, legislative and subordinate acts, efficiency, assessing criteria, process management, factors.

УДК 347.97

А. М. Детюк
аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України

СУТНІСТЬ ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ЗАМОВЛЕННЯ У СФЕРІ ОСВІТИ

Невід'ємною складовою загальнодержавної політики на шляху розбудови демократичної правової держави, в основі функціонування якої лежать міжнародні стандарти, зорієнтовані передусім на права й свободи людини як головної соціальної цінності, є формування високорозвиненої, культурної, освіченої нації загалом та професійного ядра фахівців в усіх галузях національної економіки зокрема.

Досягнення цих цілей у державі забезпечується за допомогою застосування різноманітних засобів і механізмів регулюючого впливу, важливим серед яких є державне замовлення, права природа якого залишається достеменно невизначеною серед теоретиків і практиків. Одним із проблемних теоретичних питань у цьому зв'язку залишається встановлення галузевої належності об'єкта правового впливу в цій сфері загалом та адміністративно-правова ідентифікація зокрема.

З теорії адміністративного права відомо, що об'єктом адміністративного права є система однорідних суспільних потреб та інтересів, реалізація яких здійснюється в межах владно-управлінської діяльності або адміністративно-правового захисту й потребує відповідної нормативно-правової регламентації. Архітектоніка суспільних потреб та інтересів як об'єкта адміністративного права складається з публічної та приватної часток [1, с. 143, 144]. Уважаємо, подібна конструкція характерна й державному замовленню у сфері освіти.

Як слушно зауважує професор Є.В. Курінний, пропорції цих складових в об'єкті адміністративно-правового регулювання на різних стадіях його формування є різними. Так, на першій стадії – стадії формування змісту об'єкта адміністративно-правового впливу – спочатку превалюють приватні параметри, які на її завершенні трансформуються в публічні. На другій – відбувається нормативне закріплення вже узагальнених потреб та інтересів, і вони трансформуються в суспільні. І, нарешті, на третій стадії, коли відбувається безпосереднє втілення в життя об'єкта адміністративного права, співвідношення публічного та приватного в структурі об'єкта конкретних адміністративно-правових відносин може коливатись або як «публічні+приватні», або як «одні публічні+інші публічні» потреби та інтереси. Треба погодитись, що саме на третій, останній, стадії при-

ватні потреби та інтереси конкретного індивіда повинні реалізовуватись згідно з закріпленими і набутими суспільного статусу в нормах адміністративного права окремими складовими об'єкта цієї правової галузі, гарантом цього є державна або інша владна структура, з якою вступає у владно-управлінські або адміністративно-захисні відносини зазначений індивід. На цій стадії за умов належного виконання владними суб'єктами своїх повноважень між публічними і приватними складовими об'єкта адміністративного права не можуть виникати значні протиріччя, бо той, хто репрезентує приватні потреби та інтереси, здебільшого є: по-перше, законотворчим громадянином; по-друге, брав або має можливість брати участь у формуванні окремих складових об'єкта адміністративного права [1, с. 146].

Погоджуємось із позицією вченого в тому, що дотримання викладених пропорцій між приватними й публічними складовими на різних стадіях реалізації об'єкта адміністративно-правової галузі, зокрема державному замовленню у сфері освіти, є головною запорукою ефективного використання можливостей даної правової категорії. У разі порушення пропорцій публічних і приватних інтересів відбувається деформація об'єкта адміністративного права. При державному замовленню у сфері освіти найчастіше причинами такого негативного явища можуть виступати, по-перше, протиставлення приватних потреб публічним складовим (наприклад, порушення виконавцем державного замовлення умов державного контракту, ухилення випускником від виконання умов контракту перед виконавцем або замовником та інше), по-друге, порушення процедури формування складових об'єкта адміністративно-правової галузі шляхом нормативного закріплення не узагальнених потреб та інтересів більшості громадян (суспільства загалом), а вузькокорпоративних або приватних потреб та інтересів окремих «впливових» осіб або кланових угруповань, зокрема шляхом лобювання їх в державних цільових програмах або ж політичним лобюванням окремих міністерств чи університетів, які втручаються в процес визначення обсягів замовлення [2] (фактично для збереження ВНЗ, забезпечення його працівників робочими місцями, доступу керівництва до фондів і ресурсів ВНЗ та інше) тощо. У таких випадках у чинних вже адміністративно-пра-

вових приписах відбувається фактична підміна змісту загальних (суспільних) складових приватними складовими, тобто приватні потреби «видаються» за державні, суспільні.

Натомість деформація об'єкта адміністративного права значно знижує можливості використання різноманітного потенціалу адміністративно-правового інструментарію, зокрема освітнього держзамовлення, дезорганізує нормальну роботу владно-управлінської моделі в державі, дискредитує в очах значної частини громадян політичних діячів і посадових осіб, які наділені різноманітною владною компетенцією і репрезентують різні гілки державної влади [1, с. 147]. У цьому контексті слушною є також теза іншого українського вченого, професора Є.В. Петрова, який наголошує на небезпеці набуття господарської діяльності юридичних осіб публічного права звичайної приватноправової форми, що зумовлює зміну соціального призначення держави на комерційне, прибуткове [3, с. 234].

При визначенні пропорційності публічних і приватних потреб в об'єкті освітнього держзамовлення необхідно встановити сутність потреб та інтересів такого замовлення, що й становитиме мету статті.

Попередній аналіз доктринальних праць із даної проблематики дозволяє відмітити незначний ступінь її дослідженості. Переважно дослідники у своїх працях вдаються до загального означення освітніх потреб та інтересів, що вирішуються через правовий механізм державного замовлення. Зокрема, це такі вчені, як: І.І. Литвин, М.Н. Курко, В.М. Савіщенко, О.О. Бандурка, О.С. Дніпров, Р.В. Шаповал та інші. Однак у більшості робіт цих і багатьох інших дослідників знаходимо лише окремі сторони досліджуваного нами питання, які водночас стали достатніми для формування наукового підґрунтя подальших вивчень.

Очевидно, у механізмі правового регулювання досліджуваних явищ сутність потреб та інтересів має ґрунтуватись на нормативних приписах, що визначають й регламентують як загальний інститут державного замовлення, так і його різновид – держзамовлення у сфері освіти. Тому внаслідок попереднього застосування методів юридичного аналізу й співставлення положень правових актів загальної та галузевої дій, а також ґрунтуючись на доктринальному розмежуванні категорій «публічні потреби й інтереси», «державні потреби й інтереси», «приватні потреби й інтереси», ми дійшли таких умовиводів.

Передусім зазначимо, що базовими нормами, які формують законодавче розуміння поняття державних потреб як основи формування держзамовлення у сфері освіти, є положення Конституції України, Господарського кодексу України, законів України «Про освіту», «Про професійно-тех-

нічну освіту», «Про вищу освіту», «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» тощо.

Аналіз вказаних актів сформував наше переконання для виокремлення потреб, що слугують основою формування об'єкта державного замовлення як правового інституту. При цьому необхідно врахувати, що у вказаних освітянських законодавчих актах законодавець розмежує декілька груп потреб, а саме: потреби економіки, суспільні потреби, потреби держави, потреби ринку праці, потреби особи, потреби територіальних громад, потреби роботодавців. Звичайно, за такого поділу потреби навряд чи можна класифікувати за критерієм суб'єктного складу, адже з наведеного переліку виникають такі «суб'єктні абстрактні явища», як економіка, ринок праці й суспільство, які можуть бути представлені більш конкретними, зокрема, державою, територіальними громадами, юридичними й фізичними особами публічного й приватного права. Ці варіанти потреб згадані передовсім у загальних галузевих нормах (наприклад, у преамбулі й п. 3 ст. 3 Закону України «Про вищу освіту», преамбулі й ст. ст. 2, 17, 19 Закону України «Про професійно-технічну освіту») та стосуються усієї публічно-приватної сфери освіти, а їх реалізація може здійснюватись за допомогою як інституту державного замовлення, так і інших, зокрема приватних, інститутів правового регулювання.

Щодо державного замовлення у сфері освіти маємо відзначити, що його цільовий об'єкт визначається потребами, вказаними в спеціальних нормах законів № 5499-VI, № 103/98-ВР, ст. 72 «Формування та розміщення державного замовлення» Закону № 1556-VII. З аналізу цих актів випливає, що такий *об'єкт у широкому розумінні* складають потреби економіки та суспільства. У свою чергу зміст ст. 53 Конституції України та ст. 1 Закону № 5499-VI вказує на необхідність виділення в ролі суб'єкта цих потреб саме державу як суб'єкта права, на якого покладено функцію забезпечення реалізації конституційного права громадян на здобуття освіти відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей, на умовах доступності й безоплатності. Як слушно зазначає доктор юридичних наук О.Ф. Мельничук, така функція держави є її обов'язком гарантувати людині право на освіту [4, с. 126].

З аналізу положень цих же актів уважаємо, що у *вузькому розумінні* об'єкт освітнього держзамовлення складають потреби суб'єктів, яких узагальнено назвою «державні замовники», тобто потреби державних замовників. Перелік останніх у законі є умовно вичерпним і включає: міністерства, інші центральні органи виконавчої

влади, Національну академію наук України, га-лузеві національні академії наук, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації, інші, визначені Кабінетом Міністрів України, державні органи – головні розпорядники бюджетних коштів (ч. 2 п. 1 ст. 1) [5]. Виходячи ж із конституційно- й адміністративно-правового статусу перерахованих суб'єктів, доходимо висновку, що прямим суб'єктом державного замовлення все-таки є держава, а тому об'єкт державного замовлення у сфері освіти становлять потреби держави, що повністю відповідає самій назві інституту державного замовлення.

Окрім наведеного вище, на визначення природи потреб досліджуваного інституту правового регулювання впливає також їх класифікація за критерієм об'єкта, тобто того, на що спрямований інтерес зацікавленого суб'єкта (у нашому випадку – держава), того, чого він бажає досягти (набути, виконати).

Узагальнене поняття потреб вміщує у своєму розумінні обставини або ж умови, сприймаючи які через свої відчуття та пропускаючи їх через свою свідомість, людина, соціальна група, суспільство загалом опосередковують їх як необхідні предмети, дії, стани. Відповідно, цілями таких явищ стає: отримання у той чи інший спосіб необхідних предметів, формування чинників, алгоритмів, здатних нейтралізувати негативні умови зовнішнього середовища, досягнення бажаних станів. *Державна потреба* в цьому контексті розуміється *станом* зовнішнього середовища, що опосередкований компетентними державними замовниками й структурований у нормативно-правових актах України. Визнана державою зміна зовнішнього середовища, отримана внаслідок переносу корисних властивостей потреби на суб'єкта-носія потреб (громадянина, роботодавця, суспільство), є проявом життєдіяльності держави, якісно вимірювальний результат й оцінка ефективності державного управління й державного регулювання суспільного життя загалом.

Юридичний аналіз законодавства з цього питання, передовсім положень ст. 1 Закону № 5499-VI, ПКМ України від 15 квітня 2013 р. № 306, дає привід звернути увагу на мету державного замовлення й виділити на її основі декілька ключових потреб: 1) *потребу у кваліфікованих кадрах*; 2) *потребу в підвищенні освітнього та наукового потенціалу нації*; 3) *потребу держави в забезпеченні конституційного права громадян на здобуття освіти відповідно до їх покликань, інтересів і здібностей*.

Отже, об'єкт вказаних потреб держави складають підготовлені кваліфіковані кадри (у першому випадку), підвищений рівень розвитку інтелекту нації держави (у другому випадку),

виконане конституційне зобов'язання перед громадянами (у третьому випадку).

Перераховані потреби, очевидно, є якісно та кількісно вимірними, являють головні орієнтири, об'єкти яких деталізуються в законах України № 1556-VII від 1 липня 2014 р. та № 103/98-ВР від 10 лютого 1998 р. Зокрема, аналіз вказаних законів з урахуванням положень Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII дає підстави виділити 9 рівнів підготовки кваліфікованих кадрів: 1) перший (початковий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, який відповідає другому рівню Національної рамки кваліфікацій; 2) другий (базовий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, який відповідає третьому рівню Національної рамки кваліфікацій; 3) третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, який відповідає четвертому рівню Національної рамки кваліфікацій; 4) фахова передвища освіта, яка відповідає п'ятому рівню Національної рамки кваліфікацій; 5) початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти, який відповідає шостому рівню Національної рамки кваліфікацій; 6) перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, який відповідає сьомому рівню Національної рамки кваліфікацій; 7) другий (магістерський) рівень вищої освіти, який відповідає восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій; 8) третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень вищої освіти, який відповідає дев'ятому рівню Національної рамки кваліфікацій; 9) науковий рівень вищої освіти, який відповідає десятому рівню Національної рамки кваліфікацій [6]. Іншими словами, викладеними в Законі № 1556-VII від 1 липня 2014 р., кваліфіковані кадри в Україні як об'єкт першої групи потреб державного замовлення складають кваліфіковані робітники, фахівці, аспіранти, докторанти (ст. 2), а точніше – особи, які здобули відповідну освіту й отримали кваліфікаційні документи про освіту, наукові ступені. Тобто у цій групі потреб державі важливіше не стільки створити умови для навчання здобувачів освіти, скільки *отримати підготовлених фахівців необхідного для держави рівня й спеціальності*.

Друга виділена нами група об'єктів потреб забезпечується через задоволення потреб першої групи, що має сприяти збільшенню в країні сукупного обсягу здобувачів вищої освіти, зареєстрованих і таких, які завершили навчання у навчальних закладах за державним замовленням, а також через систему підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів за державним замовленням, що загалом має сприяти підвищенню рівня розвитку інтелекту нації держави. У цьому випадку конкретизація об'єктів потреб щодо підготовки фахівців відображається в документах, що формують державну політику в країні на певний період

розвитку (наприклад, Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 14 березня 2016 р. № 92/2016, в якому серед пріоритетів визначено створення системи державного замовлення щодо безперервної підготовки робітничих, технічних та інженерних кадрів для задоволення потреб підприємств оборонно-промислового комплексу (п. 4.3) [7]), а також у рішеннях державних замовників (наприклад, у наказі Національного агентства України з питань державної служби від 19 квітня 2017 р. № 86 «Про затвердження Порядку організації підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування у навчальних закладах за державним замовленням Національного агентства України з питань державної служби» [8]).

Третя група об'єктів потреб, на наш погляд, досягається при одночасному задоволенні потреб першої групи. Адже, задовольняючи потреби державних замовників у професійних кадрах, вони (потреби) зумовлені передовсім державною політикою, її завданнями за всіма без винятку сферами української економіки, держава у такий спосіб реалізує свій конституційний обов'язок щодо забезпечення її громадян права на здобуття освіти. Чинні положення законів, що регламентують механізм державного замовлення у сфері освіти, гарантують громадянам їх конституційне право на професійно-технічну освіту в державних і комунальних професійно-технічних навчальних закладах безоплатно, за рахунок держави, а в державних і комунальних акредитованих вищих професійно-технічних навчальних училищах і центрах професійної освіти – у межах державного замовлення безоплатно, на конкурсній основі (ч. 2 ст. 6) [9], а також щорічно на засадах безоплатності право на вищу освіту ступенів молодшого бакалавра, бакалавра (магістра медичного, фармацевтичного та ветеринарного спрямувань) (в обсязі не менш як 51 % кількості випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які в поточному році здобули повну загальну середню освіту), магістра (не менш як 50 % кількості осіб, які в поточному році здобудуть ступінь бакалавра за державним замовленням), доктора філософії (не менш як 5% кількості осіб, які в поточному році здобудуть ступінь магістра за державним замовленням) (п. 1 ст. 72) [10]. Загальну суспільну природу потреб визначив й Конституційний Суд України, який у своєму рішенні (справа № 1-4/2004) відзначив, що безоплатність вищої освіти означає, що громадянин має право здобути її відповідно до стандартів вищої освіти без внесення плати в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі в межах обся-

гу підготовки фахівців для загальносуспільних потреб (державного замовлення) [11].

При вирішенні питання первинності приватних або державних потреб в освітніх послугах за державним замовленням, треба погодитись із висновком О.С. Дніпрова, що в кінцевому результаті, зацікавленою в якісній освіті є держава як споживач праці своїх громадян [12, с. 81]. Водночас не можемо повністю підтримати його думку, що освітній діяльності, як елементу публічних послуг, притаманний як публічний інтерес, відображений у принципах державної політики, закріплених на законодавчому рівні, у державних програмних документах, так і приватний інтерес – оскільки послугу вимагає надати особа, приватні інтереси чи суб'єктивні права якої ці послуги мають забезпечити [12, с. 85-86]. Адже згідно з чинним українським законодавством особа (громадянин) може «вимагати» реалізацію його саме конституційного права *на освіту* (курсив – *А. Д.*), а не на *конкретну освітню послугу*. Остання може стати предметом зобов'язань на користь громадянина лише в конкретних договірних, зокрема адміністративних, правовідносинах, для вступу й участі в яких громадянин має набути спеціальної правосуб'єктності (зокрема, виконати низку умов, встановлених державою).

Наведене дає підстави стверджувати, що державне замовлення є не єдиною формою реалізації конституційного права громадян на освіту. До того ж практика останніх років щодо розподілу в Україні обсягів державного замовлення за освітніми рівнями та спеціальностями (в основі якого лежать не економічні закони ринку, зокрема попиту та пропозиції, а ситуативні управлінські рішення спрямованого цільового зменшення обсягів бюджетних місць з одних спеціальностей й збільшення для інших) доводить, що потреба громадян у вищій освіті, детермінована обсягами державного замовлення (тобто потребами першого виду об'єктів), залежна від потреб і фінансових можливостей держави, і формально конституційне право для громадян, або ж зобов'язання для держави, як потреба може уважатися забезпеченим у гарантованих законом обсягах, що становлять нині не менш як 51 % кількості випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які в поточному році здобули повну загальну середню освіту.

Отже, вивчення об'єкта потреб, що становлять основу державного замовлення, дає змогу зробити висновок про публічну (а конкретніше – державну) природу таких потреб і, відповідно, інтересу їх задоволення. Потреби приватні, зокрема громадян щодо здобуття освіти за державним замовленням, вважаємо похідними, залежними від політики держави, визначених нею пріоритетів у галузях економіки країни на різних етапах її розвитку тощо.

Література

1. Курінний Є.В. Предмет і об'єкт адміністративно-права України: характеристика категорій в умовах системного реформування: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К., 2004. 428 с.
2. Стадний Є. Концептуальна модель державного фінансування ВНЗ за результатами діяльності. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/kontseptualna-model-derzhavnoho-finansuvannia-vnz-za-rezultatamy-diialnosti> (дата оновлення: 08.03.2016).
3. Петров Є.В. Адміністративно-господарське право як підгалузь адміністративного права України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2012. 417 с.
4. Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду: дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.02. К., 2015. 459 с.
5. Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів: Закон України від 20 листопада 2012 року № 5499-VI. Голос України. 04.01.2013. № 2.
6. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Урядовий кур'єр. 04.10.2017. № 186.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016. Урядовий кур'єр. 18.03.2016. № 52.
8. Про затвердження Порядку організації підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування у навчальних закладах за державним замовленням Національного агентства України з питань державної служби : наказ Національного агентства України з питань державної служби у наказі від 19 квітня 2017 р. № 86. Офіційний вісник України. 28.07.2017. 2017. № 59. С. 220.
9. Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР. Голос України. 10.03.1998.
10. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII Урядовий кур'єр. 13 серпня 2014. № 146.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень ч. 3 ст. 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) Справа № 1-4/2004: Рішення Конституційного Суду України від 4 березня 2004 року № 5-рп/2004. Урядовий кур'єр. 24.03.2004. – № 55.

12. Дніпров О.С. Адміністративно-правове регулювання надання державних послуг у сфері освіти України: дис. на здоб. наук. ступ. канд-та юрид. наук: спец. 12.00.07. Львів, 2013. – 199 с.

Анотація

Детиук А. М. Сутність об'єкта адміністративно-правового регулювання державного замовлення у сфері освіти. – Стаття.

У статті розглянуто питання сутності об'єкта адміністративно-правового регулювання державного замовлення у сфері освіти. Проаналізовано базові законодавчі акти, підзаконні акти та рішення Конституційного Суду України, на основі яких виділено групи потреб і визначено їх пріоритетність у механізмі адміністративно-правового регулювання освітнього державного замовлення.

Ключові слова: державне замовлення, сфера освіти, публічні потреби та інтереси, приватні потреби та інтереси, адміністративно-правове регулювання.

Аннотация

Детиук А. Н. Сущность объекта административно-правового регулирования государственного заказа в сфере образования. – Статья.

В статье рассмотрен вопрос сущности объекта административно-правового регулирования государственного заказа в сфере образования. Проанализированы базовые законодательные, подзаконные акты, решения Конституционного Суда Украины, на основании которых автором выделены группы потребностей и определена их приоритетность в механизме административно-правового регулирования образовательного государственного заказа.

Ключевые слова: государственный заказ, сфера образования, публичные потребности и интересы, частные потребности и интересы, административно-правовое регулирование.

Summary

Detiuk A. N. The essence of the object of administrative and legal regulation of state orders in the sphere of education. – Article.

In the article the question of the essence of the object of administrative and legal regulation of public order in the field of education. Basic legislative, bylaws, decisions of the Constitutional Court of Ukraine are analyzed, on the basis of which the author singled some groups of needs and determined their priority in the mechanism of administrative and legal regulation of the educational state order.

Key words: state order, education field, public needs and interests, private needs and interests, administrative and legal regulation.

УДК 342.9

І. В. Діордіца
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Національного авіаційного університету

ФУНКЦІЇ КІБЕРНЕТИЧНОЇ ДЕОНТОЛОГІЇ

У сучасних юридичних словниках термін «**деонтологія**» трактується так: – деонтологія (з грецької *deon* – обов’язок та *logos* – наука, вчення, знання) – розділ етики, який розглядає проблеми належної поведінки та моральних обов’язків медичних працівників щодо хворого [1].

Деонтологія як наука походить від слів грецького походження “*deon*” – «потрібне, належне» та “*logos*” – учення, тобто учення про належне [2].

Питання щодо формування кібернетичної деонтології в українській інформаційній науковій доктрині не порушувалися, а в рамках теорії інформаційного права найбільш ґрунтовна і послідовна, несуперечлива та розгорнута концепція деонтології надана в роботах українського вченого-правника *Є.О. Гіди* [3–14]. Тож, узявши на озброєння метод екстраполяції, застосуємо розроблені *Є.О. Гідою* положення до нашого дослідження.

Аналіз робіт вищезазначеного вченого, а також інших важливих для нашого дослідження методологічних праць дає змогу дійти висновку про наявну *тенденцію деонтологізації наукового знання* у сфері досліджень кібернетичних відносин держави, що виявляється в активізації застосування методології сучасної філософії, зокрема необхідності використання деонтологічного підходу, зумовленого поступовим ствердженням ідеології соціологізму.

Кібернетичну деонтологією слід розуміти як науку про зародження, формування, розвиток і функціонування діючого у сфері кібернетичних відносин нормативно-орієнтуючого інституту, особливої системи норм (і кодексів) професійної поведінки суб’єктів кібернетичних відносин, заведених стандартів, заснованих на моральній аксіоматиці безпечного інформаційного простору.

У рамках кібернетичної деонтології доцільно виокремити такі **аспекти**:

– *теорію* морального й етичного обов’язку, належної чи морально обов’язкової поведінки суб’єктів кібернетичних відносин;

– *галузь знань* про виникнення, формування, розвиток і функціонування серед суб’єктів кібернетичних відносин особливої системи норм належної поведінки, загальноновизнаних стандартів, що базуються на пріоритетності та гарантуванні реалізації кібернетичних прав і свобод людини й громадянина, їхніх законних кібернетичних інтересах і моральних принципах;

– *науку*, що вивчає міжнародні, національні, регіональні та локальні системи вимог до поведінки суб’єктів кібернетичних відносин, що дає змогу надати їхній поведінці та діям мотиваційної аргументованості, запровадити в їхній групі загальнолюдські та групові інформаційні цінності;

– *наукову та навчальну дисципліну*, яку слід викладати при підготовці кадрів із ІКТ, інформаційного права, інформаційної політики, інформаційної безпеки, державного управління при вихованні нової генерації інформаційного суспільства, визначенні рівня інформаційної неосвіченості та реформованості.

Кібернетична деонтологія виступає: 1) моральним стрижнем й основою розвитку безпечних кібернетичних відносин; 2) дороговказом розвитку інформаційного суспільства; 3) мірилом ефективності е-урядування.

Для наукового розв’язання даних завдань постає потреба у формуванні нового наукового напрямку – **кібернетичної деонтології** – науки, що вивчає: 1) сукупність інформаційно-правових, організаційно-управлінських, професійно-етичних і соціальних норм, принципів належної поведінки суб’єктів кібернетичних відносин у кібернетичній сфері при здійсненні ними інформаційної діяльності; 2) як проблеми належної, моральної поведінки та діяльності суб’єктів кібернетичних відносин, так і соціальне регулювання професійної поведінки, особливості функціонування моральних норм і нормативно-орієнтуючих інститутів.

Отже, під **кібернетичною деонтологією** пропонується розуміти міждисциплінарну науку, що вивчає стандарти належної поведінки суб’єктів кібернетичних відносин у кібернетичній сфері, які засновані на засадах кібернетичної аксіології, що містить системну кореляцію імперативних моральних, кібернетичних і соціальних цінностей особи, суспільства і держави, штучного інтелекту, національних кібернетичних інтересів і кібернетичних прав і свобод, спрямованих на формування гарантованих державою в рамках реалізації державної кібербезпекової політики, ефективного здійснення кібернетичної функції держави, умов для реалізації законних кібернетичних прав і свобод людини та громадянина, а також особливості реалізації цих стандартів у практичній діяльності.

Нині не можна і навіть згубно ігнорувати тенденції розширення кола учасників кібернетичних відносин, відстоювати ортодоксальний підхід,

за якого учасником правових або соціальних відносин виступатиме *лише людина*.

Очевидність впевненої ходи розвитку штучного інтелекту має спонукати нас до розуміння невідворотності даних тенденцій і чіткої та нагальної потреби в упередженому (на випередження) розробленні відповідної системи нормативно-правових актів, що регулюватимуть суспільні кібернетичні відносини з урахуванням саме зазначених мною тенденцій.

Отже штучний інтелект наперед буде позбавлений проактивного розвитку і подальшого домінування в соціальних відносинах. Адже визнання рівності та прописування правил поведінки, зокрема деонтологічних засад, сприятиме попервах контрольованій участі штучного інтелекту в даних відносинах.

Ми виступаємо за те, що штучний інтелект є суб'єктом кібербезпекових відносин.

На небезпеку нехтування даним фактом вказує і Ілон Маск, котрий разом із Біллом Гейтсом розпочав роботу по унеможливленню майбутнього неконтрольованого домінування штучного інтелекту і зменшенню ймовірності перспективи знищення штучним інтелектом *homo sapiens* [15].

Якщо ж цього не зробити і продовжувати тиражувати окремі положення застарілої теорії правовідносин, написаної ще за часів, коли не було ні Інтернету, ні смартфонів, ані кіберсуспільства, то сформується небезпечна тенденція залишення штучного інтелекту поза регульованим нормами права кіберсуспільством (суспільством людей, що сполучають реальний і кіберпростір).

Разом із особами, що перебувають на маргінесі цивілізації і поза контекстом розвитку суспільства взагалі, сформується інтегрований змікшований маргінальний кластер. *В.А. Ліпкан* для позначення цих процесів увів у науковий обіг поняття *інформаційний маргінал* – особа, яка перебуває поза межами інформаційного суспільства, котра втратила свій інформаційний статус унаслідок унікальності власної соціокультурної ситуації при переході до глобальної взаємодії в рамках інформаціонального капіталізму й неспроможності протистояти нав'язуванню та пристосуватися до якісно нової мережної архітектури інституційних структур інформаційного суспільства [14, с. 12].

Відтак важлива потреба формування кібербезпекової деонтології стоїть як ніколи гостро. Одним із важливих компонентів вирішення даного завдання є розуміння та усвідомлення функцій даної науки.

Отже, нижче здійснимо їх аналіз.

1. Аксіологічна функція полягає у формуванні цінностей кібернетичної деонтології, характеристики та ієрархії ціннісного світу, способів його пізнання й онтологічного статусу, природи та специфіки ціннісних суджень. Аксіологічна функція

уможливорює здійснювати осмислення закономірностей поведінки суб'єктів кібернетичних відносин, формувати відповідні аксіологічним засадам пріоритетні національні інтереси в кібернетичній сфері, накопичення та структуруацію знань, удосконалення стандартів поведінки, нормативів інформаційної й кібербезпекової культури в кібернетичній сфері та стандартів розвитку інформаційної науки, кіберграмотності та кіберосвіченості.

2. Онтологічна функція полягає в можливості кібернетичної деонтології дати відповідь на запитання, що таке кібернетична рівність, кібернетична справедливість, кібермораль у кіберпросторі, кіберкультура, заснована на кібернетичній неупередженості, чесності та гідності, плюралізмі. Онтологічна функція дає змогу сформувати уявлення про належну поведінку, виходячи не з емпіричного досвіду або суб'єктивного ставлення чи ресурсних можливостей щодо реалізації тих чи інших кібернетичних прав, а виходячи з аналізу самої категорії. Онтологічна функція спонукає до розуміння: як і чому виникла кібернетична деонтологія, що вона уособлює на даному етапі і що може становити в майбутньому з урахуванням можливих багатоваріативних трансформаційних стратегій розвитку кіберсуспільства й е-урядування, глобального кіберпростору загалом, а відтак постійного структурування та диференціації кібернетичних відносин, введення в суб'єктивний склад штучного інтелекту та його розгляд як повноправного учасника кібервідносин.

3. Гносеологічна функція полягає у вивченні природи та розвитку кібернетичного пізнання, аналізові та синтезові, систематизації, консолідації й узагальненні та роз'ясненні основних законів і закономірностей функціонування й розвитку процесів у кібернетичній сфері та різних кібернетичних теорій і концепцій, які їх описують та пояснюють. Дана функція дає змогу здійснювати отримання деонтологічних знань, пізнання сутності інформаційної діяльності в кіберпросторі, усвідомлення характеру поведінки суб'єктів кібернетичних відносин, зокрема неповнолітніх із девіантною поведінкою, а також роботів-хакерів, стандартів, якими вони мають керуватися у своїй діяльності, ознайомлення з нормативно-правовими актами, що регламентують їх діяльність.

4. Методологічна функція передбачає визначення цілей, завдань, засобів принципів і методів пізнання та впливу на процеси формування моральних засад діяльності й належної поведінки учасників кібернетичних відносин у кібернетичному просторі, розроблення й уточнення категорійно-понятійного апарату не лише кібернетичної деонтології, а й інформаційного права, кібербезпекової політики, права інформаційної політики та й загалом інформаціології; формулювання за

їхньою допомогою законів і тенденцій реалізації кібернетичних інтересів, формування надійних механізмів гарантування кібернетичних прав і свобод на засадах інформаційної справедливості. Кібернетична деонтологія виконує щодо інших наукових напрямів інформаційного циклу й теорій методологічну функцію через окреслення певного рівня, теоретичної та логічної цілісності. Узагальнюючи практику діяльності в кіберпросторі, кібернетична деонтологія формулює ідеї та висновки, які мають принципове значення для всієї системи знань про інформацію, кіберпростір і штучний інтелект. Категорійно-понятійний апарат, принципи, ідеї та висновки кібернетичної деонтології слугують фундаментом для галузевих кібернетичних теорій, наукових напрямів і дисциплін, задають горизонти формування нових спеціальностей і професій в майбутньому.

5. Епістемологічна функція полягає в пізнанні закономірностей формування належного, його трансформації із сущого і вивченні механізмів даних трансформацій. Ця функція слугує важливим аргументом на користь необхідності формування кібернетичної аксіології, у рамках якої категорії можливість і дійсність, суще і належне, добро і зло тощо набувають нового змісту та знаходять надалі свій вияв у текстах нормативних актів.

6. Евристична функція. Кібернетична деонтологія не обмежується пізнанням і поясненням явищ у кібернетичній сфері, а відкриває та встановлює на основі виявлення законів, принципів і тенденцій функціонування кіберсуспільства нові закономірності його розвитку. Вона сприяє розумінню щодо правильного та прагматичного розроблення перспектив розвитку кібернетичних стандартів поведінки суб'єктів кібернетичних відносин на основі об'єктивних закономірностей розвитку глобального кіберсуспільства, напрямів реалізації державної кібербезпекової політики й кібернетичної функції держави, рівня інформаційної розвиненості держави, а також соціальної кіберкультури, рівня людського потенціалу у високоінтелектуальних сферах, а також рівня використання штучного інтелекту в суспільних відносинах.

7. Критична функція. Її суть полягає у критичному аналізі теоретичних положень і практики діяльності в кібернетичній сфері. Ця функція є надзвичайно важливою й конструктивною через те, що допомагає виявляти замало розроблені питання й удосконалювати механізми їх розв'язання. Особливістю функції є те, що за її допомогою можна співставляти реальний стан кібернетичних відносин із рівнем його правового регулювання.

8. Світоглядна функція полягає у здійсненні впливу на формування кіберсвідомості, кіберкультури, кіберетики та кіберморалі у сфері кібернетичних відносин, а також вироблення моральних

засад розвитку кіберсуспільства і, відповідно, поведінки учасників кібернетичних відносин.

9. Ідеологічна функція. Кібернетична деонтологія акумулює і приводить до системи ідеї про належну поведінку в кіберпросторі, закладає підвалини для створення наукової бази для формування кіберкультури. За допомогою даної функції здійснюється вплив на поведінку людей у кіберпросторі не лише через регуляторний механізм держави і права, а й безпосередньо через ідеологічну складову, коли кіберкультура виступає важливим ідеологічним чинником, впливає на кіберсвідомість суб'єктів кібернетичних відносин і тим самим на регулювання кібернетичних відносин загалом.

10. Інтегративна функція. Дана функція найбільш притаманна кібернетичній деонтології через те, що остання ґрунтується на методології міждисциплінарних досліджень, а отже, передбачає інтеграцію знань з інших наук і теорій, насамперед інформаційно-правового циклу.

11. Прогностична функція. Її головним завданням є передбачення можливих варіантів трансформації сущого на належне, ідеальних образів моралі на реальні поведінкові акти суб'єктів кібернетичних відносин. Це сприяє впровадженню в інформаційне життя різноманітних концепцій, стратегій, доктрин і програм, підготовці середньотривалих прогнозів можливих варіантів розвитку кіберсуспільства і відповідних йому напрямів державної кібербезпекової політики. Важливими науковими напрямами на цьому шляху виступають прогностика, інжиніринг кібермереж, математичне моделювання, кібернетика і квантова фізика.

12. Комунікативна функція передбачає різні форми й засоби обміну та передавання інформації, завдячуючи яким, уможливується збагачення досвіду, накопичення знань, оволодіння інформаційними знаннями, здобуття кіберосвіти, узгодження дій суб'єктів кібервідносин та їхнє взаєморозуміння.

13. Регламентуюча функція полягає в регламентації поведінки суб'єктів кібернетичних відносин через переконання, навіювання, наслідування, взаємодію та інше. Визначають два види взаємодії: а) кооперація; б) суперництво, або конкуренція. Найбільшим побоюванням і перспективною загрозою кібербезпеці є суперництво між людиною та штучним інтелектом.

14. Описова функція. Допомагає описувати діяльність у кіберпросторі, беручи до уваги сучасні тенденції розвитку глобального кіберпростору, найбільш суттєві чинники – як позитивні, так і негативні, – які впливають на його функціонування й розвиток, трансформацію та кластеризацію.

15. Виховна функція – виховання й самовиховання суб'єктів кібернетичних відносин відповід-

но до деонтологічних норм і норм кібернетичної деонтології, зокрема кіберкультури.

16. Практично-організаторська функція. Кібернетична деонтологія слугує науковою основою збалансованого функціонування особи, суспільства, держави, штучного інтелекту (зокрема гібридів) як нерозривного динамічного інформаційного організму, відпрацьовує численні рекомендації для розв'язання моральних та етичних проблем забезпечення кібернетичних інтересів, а також налагодження функціонування ефективного механізму балансу кібернетичних інтересів визначених вище суб'єктів.

Функції кібернетичної деонтології полягають у тому, що саме передбачати. Вони допоможуть спрямувати процес підвищення ефективності правового регулювання кібернетичних відносин відповідно до етичних норм, нададуть кіберсуспільству додаткові гарантії безпечного функціонування як полісистемного утворення на рівні макросистеми.

Отже, участь штучного інтелекту має бути чітко регламентована: з урахуванням розвитку кіберпростору, ускладнення комунікативного простору мають бути вироблені механізми правового регулювання відносин між людьми та штучним інтелектом, а також між штучним інтелектом всередині їхнього виду.

Окремо доцільно прогнозувати появу *гібридів*, тобто створених на основі біологічного матеріалу людини в поєднанні зі штучним інтелектом. Адже узгодженість функціонування особи, суспільства й держави виступає аксіоматичною, так само, як і багатокомпонентність кіберсфери, різноманітність її складових зумовлюють використання міждисциплінарної методології. Тому й вирішення окреслених мною питань має бути позбавлене суб'єктивізму та не повинно ґрунтуватись на ортодоксальних кліше неокантіанської епохи. Функції кібернетичної деонтології є взаємозалежними й органічно доповнюють одна одну, оскільки лише в системі вони дають змогу для формування системного уявлення про призначення кібернетичної деонтології.

Зрозуміло, що кібернетичній деонтології до моменту визнання на доктринальному рівні ще доведеться подолати безліч перепон і навіть заперечень, адже в Україні інформаційно-правові, ба більше кіберправові дослідження чомусь і досі розглядають як частину адміністративно-правових розвідок, що значно гальмує розвиток інформаційного права та інших когнітивних складових, які вже давно стали об'єктом окремих інформаційно-правових досліджень представників різних шкіл інформаційного права. Існуюча в Україні наукова зашореність, фарисейство й агресивна ортодоксальність значної частини вчених-правників суттєво впливає на наукову рефлексію становлен-

ня й розвитку кібернетичних відносин, а отже, чинить деструктивний вплив на ефективний розвиток успішного кіберсуспільства, уповільнює темпи наукового осягнення сутності та змісту сучасної кібернетико-правової реальності.

Тому позитивним і довгоочікуваним стало проведення 3 липня 2014 року парламентських слухань на тему «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні» [16]. Зокрема в даному документі стосовно наукового і науково-технічного забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні чітко вказано на необхідність **забезпечення**, з урахуванням рішень Національної академії правових наук України, **виокремлення інформаційного права** і права інтелектуальної власності **в окрему наукову спеціальність**, що сприятиме розвитку інформаційного суспільства.

Даним контекстом підтримуємо дослідників загальних проблем деонтології, які вказують на необхідність дослідження деонтологічних приписів науковими колективами, які співробітничують із працівниками-практиками, що дасть змогу поетапно виробити методологічні підходи, які відповідають проблемам сьогодення [17].

Через неуконституційованість інформаційного права досі не виконані концептуальні завдання, бракує концептуальних методологічних розробок із кібернетичної аксіології, кібернетичної деонтології, що значно ускладнює процеси формування державної кібербезпекової політики, реалізації кібернетичної функції держави, урешті-решт розвитку кібернетичних відносин. І саме кібернетична деонтологія здатна заповнити прогалину, що утворилася внаслідок втрати державою контролю над кіберпростором, втрати позицій на кіберринку щодо вироблення вітчизняних кібернетичних продуктів, інформаційної, зокрема кібернетичної інфраструктури та інноваційних кібернетичних технологій, що значною мірою впливає на рівень і темпи кібернетичного розвитку, залучення України до глобальних стратегій розвитку розвинених країн світу.

Діяльність органів виконавчої влади в кібернетичній сфері має бути зосереджена на конструктивному поєднанні та засадах кібернетичної взаємодії держави, громадянського суспільства і людини відповідно до засад кібернетичної деонтології. Адже, наприклад, портрет сучасного кіберзлочинця абсолютно не схожий на портрет «традиційного» злодюжки. Так само, як і особа хакера вже в найближчі роки зміниться – і хакерами за певних умов може стати штучний інтелект. Тож діяльність біохакерів та кіберхакерів може бути спрямована один проти одного. Таким чином, біохакери (люди-хакери) фактично протидіятимуть штучному інтелекту і чат-ботам, реалізуючи кібербезпекову політику роду людини.

Упровадження в систему кіберосвіти, а також у практичну інформаційну діяльність основ кібернетичної деонтології сприятиме:

1) підвищенню якісних характеристик і моральної стійкості суб'єктів кібернетичних відносин;

2) збагаченню інтернет-сегмента моральним змістом;

3) зосередженню уваги не лише на отриманні будь-якої інформації та її бездумному споживанні та розповсюдженні, а на моральних якостях і моральних характеристиках даної інформації, привнесенні та примноженні даних характеристик в інформаційне поле та кіберпростір загалом.

Зокрема, позитивним є не лише блокування сайтів із пропагандою насильства, порнографії, удосконалення програм батьківського контролю за акаунтами власних дітей, формування закритих мереж у великих корпораціях тощо, а й покарання утримувачів серверів, які не впроваджують фільтрації даних, що містяться в них на серверах, занесення їх до списку порушників деонтологічних норм, який має оприлюднюватися на офіційних веб-ресурсах органів державної влади. Це виступає одним із прикладів практичної реалізації деонтологічної концепції в кібернетичній сфері, формування належної поведінки в інформаційному середовищі.

Література

1. Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А.Я. Сухарева. М.: ИНФРА-М, 2007. С. 98.
2. Понятие юридической деонтологии как науки и учебной дисциплины: ее предмет. URL: <http://www.yurist-online.com/uslugi/yuristam/literatura/deont/01.php>
3. Гіда Є.О. Деонтологічні основи діяльності міліції в Україні. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. 416 с.
4. Гіда Є.О., Білозьоров Є.В., Завальний А.М. та ін. Теорія держави та права: підручник / за заг. ред. Є.О. Гіди. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. 576 с.
5. Гіда Є.О. Деонтологічні основи правоохоронної діяльності міліції України: навч. посібник. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. 120 с.
6. Гіда Є.О., Білозьоров Є.В., Завальний А.М., Осауленко А.О. Основи правознавства: навч. посібник (для підготовки абітурієнтів до вступних випробувань) / за заг. ред. Є.О. Гіди. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. 180 с.
7. Гіда Є.О., Білозьоров Є.В., Завальний А.М., Осауленко А.О. Вступ до правоохоронної діяльності: навч. посібник / за заг. ред. Є.О. Гіди. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. 200 с.
8. Білозьоров Є.В., Гіда Є.О., Завальний А.М. та ін. Актуальні проблеми теорії держави та права: навч. посібник. / за заг. ред. Є.О. Гіди. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2010. – 260 с.
9. Гіда Є.О. Теоретичні основи загальнолюдських стандартів прав людини. К.: ТЕКСТ, 2008. 104 с.
10. Гіда Є.О. Систематизація підходів щодо розуміння предмету юридичної деонтології. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2012. № 3. С. 286–294.

11. Гіда Є.О. Механізм деонтологічного регулювання діяльності працівників міліції (поліції) / Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2011. № 3(46). С. 78–83.

12. Гіда Є.О. Деонтологічні принципи діяльності міліції України. Науковий вісник НАВС. 2010. № 6. С. 267–274.

13. Гіда Є.О. Деонтологія – наука про обов'язок і належну професійну поведінку. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2011. Спец. вип. № 8. С. 34–40.

14. Ліпкан В.А., Сопілко І.М., Кір'ян В.О. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні: монографія / за заг. ред. В.А. Ліпкана. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2015. 664 с.

15. Elon Musk and OpenAI Want to Create an Artificial Intelligence that Won't Spell Doom for Humanity. URL: <https://interestingengineering.com/elon-musk-and-openai-want-to-create-an-artificial-intelligence-that-wont-spell-doom-for-humanity>.

16. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні»: Схвалено Постановою Верховної Ради України від 3 липня 2014 року № 1565-VII.

17. Гіда Є.О. Деонтологічні основи діяльності міліції в Україні: монографія. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. 416 с.

Анотація

Діордица І. В. Функції кібернетичної деонтології. – Стаття.

Стаття присвячена функціям кібернетичної деонтології. Охарактеризовано визначення понять «деонтологія», «кібернетична деонтологія». Виокремлено основні аспекти кібернетичної деонтології. Проаналізовано функції кібернетичної деонтології, що допоможуть спрямувати процес підвищення ефективності правового регулювання кібернетичних відносин. Наголошено на необхідності дослідження деонтологічних приписів науковими колективами, які співпрацюють з працівниками-практиками.

Ключові слова: кібернетика, деонтологія, кібернетична деонтологія, функції, кібербезпека, штучний інтелект, кібернетичні відносини.

Аннотация

Диордица И. В. Функции кибернетической деонтологии. – Статья.

Статья посвящена функциям кибернетической деонтологии. Охарактеризованы определения понятия «деонтология», «кибернетическая деонтология». Выделены основные аспекты кибернетической деонтологии. Проанализированы функции кибернетической деонтологии, которые помогут направить процесс повышения эффективности правового регулирования кибернетических отношений. Отмечена необходимость исследования деонтологических предписаний научными коллективами, которые сотрудничают с работниками-практиками.

Ключевые слова: кибернетика, деонтология, кибернетическая деонтология, функции, кибербезопасность, искусственный интеллект, кибернетические отношения.

Summary

Diorditsa I. V. Functions of cybernetic deontology. – Article.

The article is devoted to the functions of cybernetic deontology. The definition of the concepts of “deontology”, “cybernetic deontology” is described. The

main aspects of cybernetic deontology are singled out. The functions of cybernetic deontology, which help to direct the process of increasing the efficiency of legal regulation of cybernetic relations, are analyzed. It is indicated on the necessity of research of deontological

prescriptions by scientific teams that cooperate with practitioners.

Key words: cybernetics, deontology, cybernetic deontology, functions, cybersecurity, artificial intelligence, cybernetic relations.

УДК 352.07

*М. О. Думчиков**аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки юридичного факультету Сумського державного університету***НЕДОЛІКИ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ УКРАЇНИ
ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Сьогодні в Україні постійно проводяться оптимізаційні зміни системи оподаткування, які полягають у зміні ставок податків і кількісному їх обмеженні. Проте через різні причини реформування не забезпечує ефективності системи оподаткування, що зумовлює зростання податкового навантаження, тінізації прибутків і доходів суб'єктів господарювання. Тому визначення підходів до зміни податкової системи та усунення основних недоліків вважаємо суттєвою проблематикою для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню недоліків системи оподаткування присвячено безліч праць українських науковців. Зокрема, Ю.О. Дзівінська та Б.П. Ярема [3] дослідили сучасний стан і перспективи оподаткування прибутку підприємств в Україні, О.Є. Дахнова [1] провела оцінку індикаторів фіскальної ефективності ПДВ в Україні, О.О. Непочатенко, П.М. Боровик, Б.Р. Щепелюк [5] визначили недоліки оподаткування прибутку підприємств в Україні, М.І. Черепанин [14] дослідив недоліки оподаткування суб'єктів малого бізнесу, А.А. Славкова [10] визначила недоліки спрощеної системи оподаткування, А.І. Крисоватий, В.М. Мельник, Т.В. Кошук [4] визначили сутність і концептуальні основи формування податкової політики в умовах євроінтеграційних процесів, О.В. Онищенко О. В. та А.С. Крикуненко [6] визначили загальні недоліки податкової системи в Україні. Тож наразі проблематика існуючих недоліків досить розкрита, та пояснено причини існування таких процесів. Одночасно вважаємо за доцільне систематизувати наслідки таких недоліків у зв'язку з постійним реформуванням системи оподаткування.

Мета статті полягає у визначенні пріоритетних недоліків системи оподаткування України та на основі їх систематизації запропонувати концептуальні підходи до їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Податкового кодексу України (далі – ПК) [8], податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу. Збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, за умовою отримання ними

спеціальної вигоди, зокрема внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

Також у ПК визначено сутність системи оподаткування – сукупність загальнодержавних і місцевих податків та зборів, що справляються в установленому цим Кодексом порядку, становить податкову систему України [8].

Сьогодні в Україні існують такі види податків:

- 1) податок на прибуток підприємств;
- 2) податок на доходи фізичних осіб;
- 3) податок на додану вартість;
- 4) акцизний податок;
- 5) екологічний податок;
- 6) рентна плата;
- 7) мито.

До місцевих податків належать:

- 1.1. податок на майно;
- 1.2. єдиний податок.

До місцевих зборів належать:

- 2.1. збір за місця для паркування транспортних засобів;
- 2.2. туристичний збір.

В Україні протягом поступового реформування системи оподаткування загалом відбулося суттєве скорочення видів податків і зборів. Водночас сьогодні в Україні залишається розгалужена чисельність податків і зборів, які виступають у багатьох випадках неефективними фіскальними інструментами, адже не забезпечують подолання тінізації й корупції.

Процеси реформування системи податків і зборів були зумовлені такими причинами:

- неоптимальною податковою структурою;
- надмірним податковим тиском на вітчизняного товаровиробника;
- антистимулюючою дією системи надання податкових пільг;
- переважанням питомої ваги непрямих податків над прямими, що гальмує стимули до розвитку виробництва тощо [2].

Сьогодні, зважаючи на те, що основні кроки в усуненні недоліків системи оподаткування вже зроблено, потрібно звернути увагу на нові виклики та негативні сторони податкової системи, які виникають у зв'язку з постійною зміною податко-

вого законодавства й існуючими законодавчими колізіями.

Найгострішою проблемою для економіки України є реформування існуючої податкової системи, що необхідно проводити шляхом послаблення податкового тиску щодо тих, хто платить податки й інвестує кошти у виробництво. Для цього насамперед слід знизити кількість податків, тому що податкове законодавство цим переобтяжене. Ще однією проблемою є податкові пільги, які піддаються в сучасному світі неабиякій критиці з боку як податківців, так і науковців. Головною підставою для критики є їх руйнівний вплив на економічні процеси, порушення принципу нейтральності та деструктивний характер [10].

О.В. Онищенко [6] зазначає, що система оподаткування в Україні має ряд недоліків, а саме це:

- нестабільність податкової системи, постійні зміни до існуючих законів, які не завжди дають очікуваний результат;
- значна кількість нормативно-правових актів із питань оподаткування;
- більш як 500 нормативно-правових актів, нормами яких повинні володіти та керуватись на практиці як платники податків, так і працівники органів державної податкової служби України [4];
- невиконання однієї з основних функцій, а саме регулюючої, бо вона не спрямована на економічне зростання;
- завищення податкових ставок, через що відбувається зростання тіньової економіки;
- діяльність Міністерства фінансів, Державної податкової та митної служб є неефективною й незгодженою.

На нашу думку, варто зосередити увагу на найбільш важливих елементах податкової системи, зокрема на основних видах податків. Тому доцільно звернути увагу насамперед на основних недоліках податку на прибуток підприємств, адже наразі цей податок не є бюджетоутворюючим. Ситуація з очікуваними надходженнями від цього податку в умовах економічного падіння та збитковості підприємств погіршується. Прописаний у законодавстві процес визначення прибутку об'єкта оподаткування досить громіздкий, а норми закону можуть трактуватися по-різному. Законом фактично створені можливості для представника фіскальних органів «вирішувати питання» на власний розсуд, зокрема: правила, які передбачають судження/оцінку з боку контролюючих органів і, як наслідок, допускають неоднозначне тлумачення; «виделки» у законі для застосування санкцій; можливість вибіркового застосування нездійсненого (або такого, який масово не виконується) закону; неоднозначні формулювання самого закону, що допускають різне трактування; протиріччя між нормативними актами тощо [3].

Крім того, застосування різних схем «оптимізації», що призводить до надмірного податкового тиску на сумлінних платників податку. Податкове структурування призводить до неоподаткування одних платників податку з перенесенням всього тягаря зі сплати цього податку на інших платників, у результаті чого основна частина надходжень із цього податку забезпечується 0,4% всіх платників податку [12].

Для розрахунку об'єкта оподаткування використовується фінансовий результат. Визначення фінансового результату та можливість його об'єктивної перевірки має істотні ризики виникнення спору, оскільки існують низька культура складання фінансової звітності та низький рівень знань стандартів бухгалтерського обліку, а також відсутність досвіду зі складання фінансової звітності працівників фіскальних органів. Також значним недоліком є короткий період між датами складання фінансової звітності й подачі декларації з податку на прибуток, що унеможлиблює перевірку достовірності визначення бази оподаткування. У підсумку наведені вище системні недоліки перетворили податок на прибуток підприємств в Україні на дієвий механізм фіскального тиску на сумлінних платників податку. Як наслідок, сутність податку наразі викривлена, він вже не є «справедливим» (один із принципів оподаткування, закріплених Податковим кодексом України), фіскальна ефективність податку на прибуток підприємств досить низька [3].

На наше переконання, такий стан речей насамперед зумовлений недоліками механізму справляння податку на прибуток. До того ж аналіз наукових публікацій, присвячених недолікам механізму справляння податку на прибуток підприємств, дає змогу відзначити, що ця податкова форма має безліч недоліків, які стосуються механізму її справляння. Основними недоліками податку на прибуток і його адміністрування можна назвати такі [5]:

- непостійну ставку податку до 1 січня 2016 р.;
- розбіжність між податковим і бухгалтерським обліками у визначенні доходів із метою оподаткування прибутку підприємств, собівартості реалізованої продукції й інших витрат;
- можливість перенесення на наступні податкові періоди від'ємного значення об'єкта оподаткування з податку на прибуток підприємств;
- недостатній рівень стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств через механізм справляння податку на прибуток.

Наступним податком, що зумовлює суттєві недоліки податкової системи, є податок на додану вартість (далі – ПДВ) – це податок на споживання, який стягується з доданої вартості, що створюється на кожному етапі виробництва, сплачується кінцевим споживачем і вноситься до

бюджету продавцем, за винятком випадків здійснення операцій за участю нерезидентів. ПДВ характеризується певною кількістю недоліків, що зумовлені недоречностями системи оподаткування в державі, відповідно, на практиці виділимо основні з них [11]:

- складність механізму адміністрування;
- можливі шляхи ухилення від сплати податку платниками, особливо в умовах нестабільного нормативно-правового забезпечення;
- несвоєчасне бюджетне відшкодування;
- негативний вплив на високотехнічні та наукомісткі виробництва.

У своєму дослідженні ефективності ПДВ та виокремленні негативних сторін цього виду податку О.Є. Дахнова провела аналіз фіскальної значимості податку, який показав, що ПДВ, хоча й забезпечує значну частку доходів державного бюджету, однак вона є меншою від потенційної. При цьому даний податок має істотний вплив на перерозподіл ВВП через бюджет держави. Динаміка індикаторів фіскальної значимості ПДВ в Україні має хвилеподібний характер, що вказує на нестабільність податкового механізму. Загалом у 2011–2016 рр. ефективна ставка ПДВ була невеликою, а це суттєво знижує фіскальний потенціал номінальної ставки цього податку. На жаль, в Україні вирішальним фактором при визначенні ставки ПДВ є намагання забезпечити надходження достатніх коштів до бюджету без урахування спроможностей споживачів й інтересів виробників. Головними чинниками, що негативно вплинули на загальний стан фіскальної ефективності ПДВ, є недоліки в системі адміністрування ПДВ, наявність шахрайських схем при справлянні цього податку, проблеми бюджетного відшкодування ПДВ тощо [1].

У табл. 1 відображено ключові показники, що характеризують податкову систему України протягом 2010–2017 рр.

Тож наведені основні показники системи оподаткування України дають нам змогу виділити ключові недоліки:

1) висока загальна ставка податку на прибуток, яка хоча й скоротилась з 2010 по 2017 р., проте зумовлює високий податковий тиск і тінізацію економіки;

2) загалом високим залишається податок на прибуток підприємств стосовно економічної вигоди, яку можуть отримати суб'єкти господарювання й платники податків;

3) високим залишається, порівняно з європейськими країнами, податок на доходи фізичних осіб і соціальні внески, що також зумовлюють ухилення платників податків від сплати й тінізацію доходів громадян;

4) незважаючи на те, що час, який потрібен для підготовки й сплати податків, скоротився вдвічі, бухгалтерська служба досі витрачає безліч часу на те, щоб розрахувати та здійснити оплату податкових платежів, що свідчить про недосконалість системи адміністрування;

5) досить велика кількість початкових процедур для реєстрації бізнесу.

Водночас відзначимо, що основними перевагами сьогодні є суттєве скорочення кількості податків і необхідних платежів і часу, необхідного для започаткування бізнесу.

Тож можемо підсумувати, що ключовими недоліками системи оподаткування є високий податковий тягар і недосконалість адміністрування податків й обов'язкових платежів.

На рис. 1 відображено динаміку ключових показників податкових надходжень до державного бюджету України у 2010–2016 рр.

Таблиця 1

Ключові показники ефективності системи оподаткування України

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Зростання, +/-
Загальна ставка податку (% від комерційної вигоди)	55,5	57,1	55,4	54,4	52,7	52,2	52,3	37,8	-17,7
Податок на прибуток (% від комерційної вигоди)	10,4	12,2	11,6	11,3	9,5	9	8,7	11,9	1,5
Податкові платежі (кількість)	135	135	28	28	5	5	5	5	-130
Інші податки, що сплачуються підприємствами (% від комерційної вигоди)	1,8	1,6	0,7	0,1	0,1	0,1	0,5	1,1	-0,7
Податок на працевлаштування та соціальні внески (% від комерційної вигоди)	43,3	43,3	43,1	43,1	43,1	43,1	43,1	24,8	-18,5
Час, що необхідний для підготовки та сплати податків (години)	657	657	488	386	346	346	355,5	327,5	-329,5
Початкові процедури реєстрації бізнесу, кількість	11	10	8	7	7	5	6	6	-5
Час, необхідний для початку бізнесу (дні)	28	25	23	22	22	8	6,5	6,5	-21,5

Джерело: розраховано автором на основі [7]

З огляду на динаміку ключових показників, які характеризують податкові надходження до державного бюджету України, ми можемо зробити висновок, що основним недоліком системи оподаткування є високий податковий тягар на суб'єктів господарювання, який проявляється насамперед у зростанні податків на товари та послуги, що фактично означає потребу в перегляді ставки ПДВ. Крім того, загалом можемо говорити про те, що зниження ставок податків не забезпечує наразі зростання надходжень до державного бюджету, що зумовлює дефіцит останнього.

Також варто виокремити суттєві недоліки спрощеної системи оподаткування України, які держава повинна ліквідувати для удосконалення податкової системи загалом, до них належать такі: можливість зловживання спрощеною системою й ухиляння від оподаткування; обмеження обсягів доходу єдиноплатників; низька фіскальна ефективність; обмеження щодо кількості праців-

ників, яких може залучити до своєї діяльності платник податку (для I та II груп); не врахування витрат платника, а лише доходу (для III групи); фіксована сплата податку, незалежно від факту отримання доходу; залежність від конкретних місцевих органів влади при призначенні ставки податку (для I та II груп) [13].

Отже, систему оподаткування необхідно узгодити з пріоритетами державної політики соціально-економічного розвитку країни, створити постійно діючу робочу групу з питань виявлення недоліків й удосконалення системи оподаткування малого бізнесу, вдосконалити методи адміністрування єдиного податку на ефективну, відкриту та підзвітну суспільству систему. Водночас доцільно посилити відповідальність платників єдиного податку за порушення норм податкового законодавства. Вирішення вищезазначених проблем може відбуватись тільки за умови досягнення балансу між державними

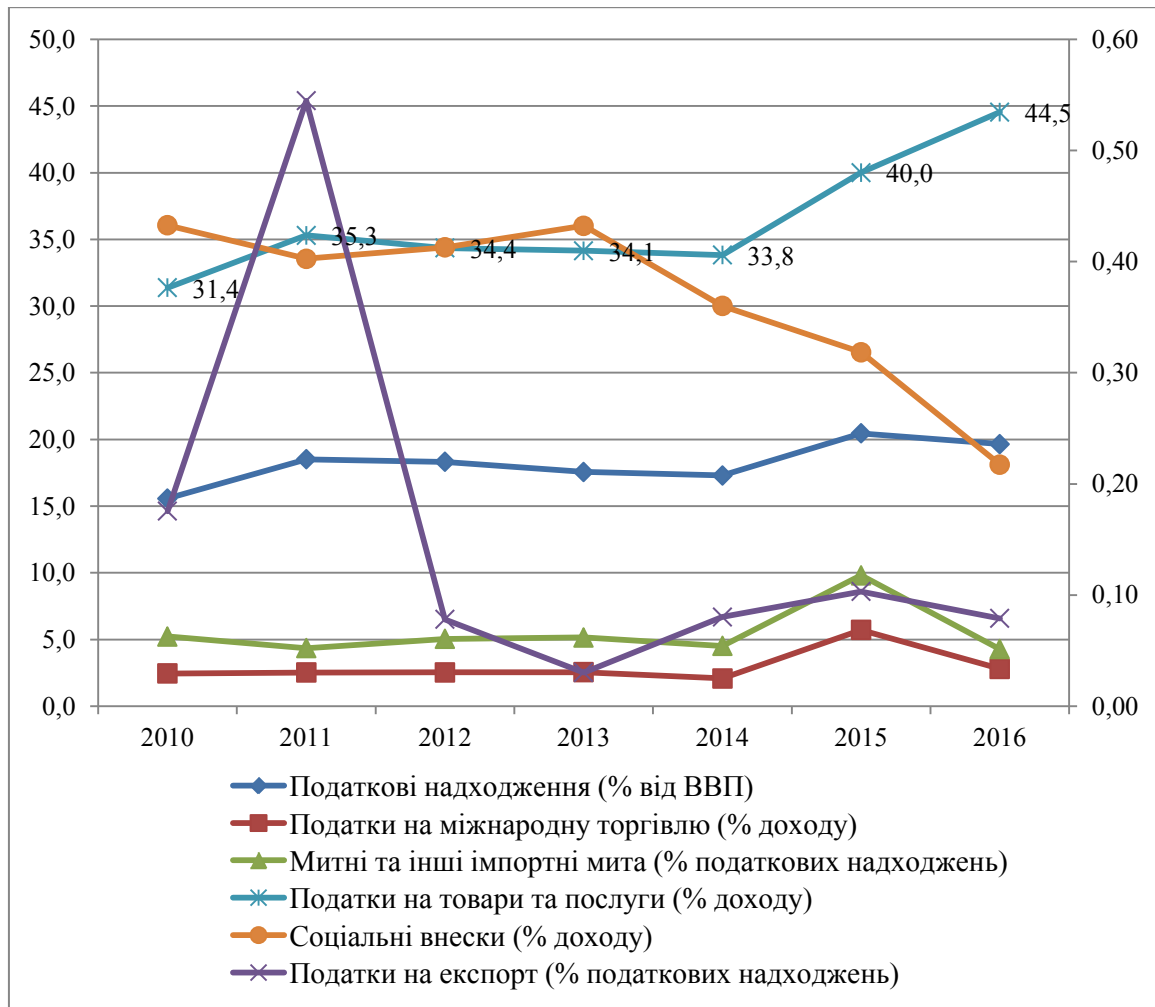

Рис. 1. Динаміка ключових показників податкових надходжень до державного бюджету України у 2010-2016 рр.

Джерело: розраховано автором на основі [7]

й підприємницькими інтересами. Розраховано автором на основі [9].

На нашу думку, варто виділити шляхи покращення механізму справляння податку на прибуток [5]:

- повне усунення розбіжностей між податковим і бухгалтерським обліком;

- відміна статті 150 Податкового кодексу України, яка передбачає можливість перенесення від'ємного значення об'єкта оподаткування з податку на прибуток на наступні податкові періоди;

- звільнення від оподаткування частини прибутку підприємств, що використовується на фінансування інвестиційно-інноваційних проєктів.

Для усунення недоліків системи оподаткування в Україні потрібно базуватися на інституціональних критеріях формування та реалізації податкової політики держави, головними з яких можемо вважати такі:

1. Компромісність. Потрібно збалансувати інтереси держави, підприємницького сектору та громадян, причому так, щоб усі суб'єкти перерозподільних відносин були задоволені результатами перерозподілу приблизно однаково.

2. Комплементарність податкових змін. Податкові новації мають бути добре узгодженими з іншими законодавчими нормами, передбачати заходи впливу на неформальний рівень інституціонального середовища й позитивно оцінюватися суспільством.

3. Відмова від радикальних податкових ініціатив. Податкова реформа повинна відбуватися не методом «великого стрибка», а поступово, одночасно із змінами інституціонального середовища.

4. Стабільність і гнучкість. Податкова політика повинна, з одного боку, відповідати визначеним у її концепції (доктрині) напрямкам модифікації податкової системи та системи внесків до державних соціальних фондів, а з іншого – швидко реагувати на зміни у відтворювальних і фіскальних процесах.

Розраховано автором на основі [4].

Формування податкової політики у постсоціалістичних країнах має особливості, пов'язані з перебудовою соціально-економічної системи та перерозподільних механізмів в умовах становлення й утвердження ринкових відносин. З огляду на це, запропоновано такі концептуальні підходи до розвитку податкової системи [11, с. 56–57]:

- паралельне застосування обмеженої кількості податків та єдиного податку для різних суб'єктів ринку (залежно від величини суб'єкта) з подальшим переходом до стимулювання малого підприємництва за практикою розвинутих країн – шляхом сплати всіх податків і податкових платежів, але за зниженими ставками;

- активне використання непрямих і прямих податків. Широке застосування ПДВ є доцільним

через потребу вироблення механізму акумулювання коштів, який би одночасно мав розширену базу оподаткування (для забезпечення зростаючих фіскальних потреб) і страхування доходів до бюджетів від інфляції шляхом прив'язки надходжень до зміни цін.

- на перших етапах ринкової трансформації – використання доходів юридичних осіб як основних об'єктів прибуткового оподаткування та широке застосування неявних методів перерозподілу доходів населення через податки на споживання, а після досягнення прогресу в соціально-економічному розвитку – застосування знижених ставок ПДВ на товари масового споживання. Це допоможе наблизитися до оптимізації розподілу податкового навантаження, яке адекватно становно доходів населення;

- поступовий перехід від застосування посиленого та жорсткого податкового контролю до ідеології партнерських відносин з платниками податків із позитивними змінами у розвитку економіко-інституціонального середовища.

Висновки. Отже, у ході дослідження визначено, що система оподаткування характеризується рядом недоліків, які виникають, зокрема, через постійне реформування системи. Нами виділено основні недоліки в розрізі складових податкової системи України шляхом систематизації негативних сторін використання основних видів податків: податку на прибуток, податку на додану вартість, податку на доходи фізичних осіб та соціальні внески. Також окремо розглянуто основні недоліки спрощеної системи оподаткування. Серед основних недоліків виокремлено непостійність ставок на прибуток, доходи фізичних осіб, розбіжність між податковим і бухгалтерським обліком, недостатній рівень стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств через механізм справляння податку на прибуток, високу загальну ставку податку на прибуток, високий, порівняно з європейськими країнами, податок на доходи фізичних осіб та соціальні внески, досить велику кількість початкових процедур для реєстрації бізнесу та інші.

Основними критеріями, якими потрібно користуватися при вирішенні недоліків вважаємо компромісність, комплементарність податкових змін, відмову від радикальних податкових ініціатив, стабільність і гнучкість податків і зборів. Концептуальні підходи для усунення зазначених недоліків полягають у паралельному застосуванні обмеженої кількості податків та єдиного податку для різних суб'єктів ринку, активному використанні непрямих і прямих податків, використанні доходів юридичних осіб як основних об'єктів прибуткового оподаткування, поступовому переході від застосування посиленого та жорсткого податкового

контролю до ідеології партнерських відносин з платниками податків.

Література

1. Дахнова О.Є., Білик М.Ю. Оцінка індикаторів фіскальної ефективності ПДВ в Україні. Молодий вчений. 2017. № 7. С. 431–435. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_7_98.
2. Державна фіскальна служба України. Офіційний портал. URL: <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/mistsevi-zbori/>.
3. Дзівінська Ю.О., Ярема Б.П. Сучасний стан та перспективи оподаткування прибутку підприємств в Україні. Молодий вчений. 2017. Вип. № 3(43). С. 645–651.
4. Крисоватий А.І., Мельник В.М., Коцук Т.В. Сутність та концептуальні онови формування податкової політики в умовах євроінтеграційних процесів. Економіка України. 2016. № 1. С. 35–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2016_1_4.
5. Непочатенко О.О., Боровик П.М., Щепелюк Б.Р. Оподаткування прибутку підприємств в Україні. Економіка. Управління. Інновації. 2015. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2015_1_28.
6. Онищенко О.В., Крикуненко А.С. Недоліки податкової системи в Україні. Сучасні тенденції розвитку обліку, оподаткування, аналізу і аудиту: зб. матеріалів Міжнар. наук. інтернет-конф (17 листопада 2017 р.). Київ: КНЕУ, 2017. С. 80–81.
7. Офіційний сайт Світового банку. URL: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.
8. Податковий кодекс України №2755-17 від 07.05.2011 (редакція від 01.01.2018). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
9. Славкова А.А. Спрощена система оподаткування: баланс державних і підприємницьких інтересів. Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання: зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. (18–20 лютого 2016 р.). Кременчук, 2016. С. 32–34.
10. Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (23 листопада 2016 р.). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. 395 с.
11. Трансформація національної моделі фінансово-кредитних відносин: виклики глобалізації та регіональні аспекти: зб. матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (23 листопада 2017 р.). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 432 с.
12. Трансформація податку на прибуток підприємств у податок на виведений капітал URL: http://www.radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/publications/corporate_income_tax_transformation_into_distributed_profit_tax_1.pdf.
13. Черепанин М.І. Оподаткування суб'єктів малого бізнесу: сучасний стан та напрями реформування. Молодий вчений. 2016. № 12.1 (40). URL: <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2016/12.1/235.pdf>.

Анотація

Думчиков М. О. Недоліки системи оподаткування України та концептуальні підходи до їх вирішення. – Стаття.

У статті визначено сутність системи оподаткування. Встановлено, що система оподаткування являє собою сукупність видів податків і зборів, які є обов'язковими, відповідно до існуючого податкового режиму країни. Визначено, що незважаючи на постійну зміну податкової системи, яка проявляється у зміні ставок податків і зборів, звуженні їх кількості, одним із головних недоліків системи оподаткування залишається високе податкове навантаження на суб'єктів господарювання, що фактично вказує на низьку ефективність системи податків України. Тому в дослідженні запропоновано концептуальні підходи для усунення зазначених недоліків.

Ключові слова: система оподаткування, податки та збори, податкове навантаження, податковий тягар, концептуальні підходи.

Аннотация

Думчиков М. А. Недостатки системы налогообложения Украины и концептуальные подходы к их решению. – Статья.

В статье определена сущность системы налогообложения. Установлено, что система налогообложения представляет собой совокупность видов налогов и сборов, которые являются обязательными в соответствии с существующим налоговым режимом страны. Определено, что несмотря на постоянное изменение налоговой системы, которое проявляется в изменении ставок налогов и сборов, сужении их количества, одним из главных недостатков системы налогообложения остается высокая налоговая нагрузка на субъектов хозяйственной сферы, фактически указывает на низкую эффективность системы налогов Украины. Поэтому в исследовании предложены концептуальные подходы для устранения указанных недостатков.

Ключевые слова: система налогообложения, налоги и сборы, налоговая нагрузка, налоговое бремя, концептуальные подходы.

Summary

Dumchykov M. O. Disadvantages of the Ukrainian taxation system and conceptual approaches to their solution. – Article.

In this article it has been defined the essence of the taxation system. It has been stated that the taxation system appears to be the complex of different kinds of taxes and fees, which are mandatory according to current taxation regime of the state. The author has specified that, despite constant change of the taxation system, which comes out in the form of taxes and fees alteration as well as in narrowing their number, one of the main disadvantages of the taxation system is still high tax burden on business entities, which, in fact, indicates the low efficiency of the Ukrainian tax system. Therefore, the study suggests conceptual approaches to eliminate these shortcomings.

Key words: taxation system, taxes and fees, tax load, tax burden, conceptual approaches.

УДК 342.7

О. В. Запотоцька
кандидат технічних наук,
докторант Університету сучасних знань

ПОНЯТТЯ ТА СТАДІЇ ДОЗВІЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СФЕРІ БЕЗПЕЧНОСТІ ТА ЯКОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ

Дозвільна система у сфері господарської діяльності становить сукупність урегульованих законодавством відносин, які виникають між дозвільними органами, адміністраторами та суб'єктами господарювання у зв'язку з виданням документів дозвільного характеру, переоформленням, анулюванням документів дозвільного характеру. Водночас, у базовому нормативно-правовому акті, яким урегульовано відносини у сфері безпечності та якості харчових продуктів, не визначено поняття дозволу у сфері безпечності та якості харчових продуктів, а також відсутній перелік документів дозвільного характеру, що видаються в досліджуваній сфері. Тому наразі з'ясуємо сутність поняття «дозвіл в сфері безпечності та якості харчових продуктів», а також розкриємо елементи дозвільного провадження в досліджуваній сфері.

Дозволи важливі елементи адміністративно-правового регулювання, які забезпечують соціальну свободу та активність людини. Вони набувають юридичного характеру з моменту їхнього закріплення в нормах уповноваження як суб'єктивні права та реалізуються у формі використання, що визначає добровільний характер, їхню залежність від бажання суб'єкта, якому належить суб'єктивне право. Дозвіл полягає в наданні особі суб'єктивного юридичного права самостійно приймати рішення щодо реалізації передбачених правовими нормами варіантів власної поведінки [1, с. 496].

У правовій науці та правозастосовній діяльності органів публічної адміністрації існують різні позиції до підходу щодо детермінації змісту дозвільної системи. Причиною такої ситуації, на думку О.В. Кузьменко, стала «очевидна невідповідність законодавчої концепції дозвільної системи реальним масштабам ліцензійно-дозвільної діяльності органів публічної адміністрації та наявність нормативно конкретизованого переліку об'єктів регулювання цієї системи, факт існування якого не міг не накласти відбиток на відповідні теоретичні положення; усе це дало вченим-адміністративістам привід для розуміння дозвільної системи у двох значеннях – «широкому» та «вузькому» [2, с. 229].

У науці адміністративно права по-різному тлумачать поняття «дозволи». В.К. Колпаков та О.В. Кузьменко розуміють під дозволом юридичний дозвіл вчинений за умов, передбачених нормою, ті чи інші дії або утриматися від їхнього

вчинення за своїм бажанням. Та науковці визначають, що дозволи поряд із приписами та заборонами є методом регулювання [3, с. 35]. А.Т. Комзюк, Р.С. Миронюк та В.М. Бевзенко визначають поняття «дозвіл» як закріплену нормою права допустиму можливість здійснення суб'єктами правовідносин певних дій або допустиму можливість утримуватися від їхнього вчинення; межі допустимої законом поведінки таких суб'єктів [4, с. 85].

У теоретичних дослідженнях дозвільну систему визначають як регламентований правом порядок, що зобов'язує державні та громадські установи, підприємства, а також громадян отримати у відповідних державних органах дозвіл на виготовлення, реалізацію, придбання, перевезення (зберігання й використання) визначених предметів [5], або як сукупність правил, котрі регулюють порядок виготовлення, придбання, користування, зберігання, реалізації й транспортування таких об'єктів, охорона яких становить особливу турботу держави та спрямована на гарантування громадської безпеки, запобігання та припинення можливого використання цих об'єктів зі злочинною метою та ін. [6; 7].

Х.П. Ярмачі розглядає дозволи як складовий елемент дозвільної системи, яка у спеціальній літературі розглядається як організаційно-правова діяльність, що здійснюється державою з метою забезпечення своїх економічних і соціально-політичних інтересів, для створення необхідних умов нормальної діяльності державних і громадських організацій, дотримання законності, охорони власності й гарантування громадської безпеки [8, с. 200].

Таким чином, пропонуємо під «дозволом» в «широкому» значенні розуміти законодавчо надане право власника дозволу діяти на власний розсуд у межах предмета дозволу та реалізовувати свої права та обов'язки в відповідному напрямку. Тоді як дозвільна діяльність – це законодавчо регламентована діяльність уповноваженого суб'єкта публічної адміністрації та їхніх посадових осіб, направлена на надання законодавчої можливості суб'єкту-заявнику отримати право вчинення певних дій та бути учасником правовідносин, які визначені предметом дозволу.

Таким чином, дозвіл у сфері безпечності та якості харчових продуктів – це надане уповнова-

женою посадовою особою територіальних органів Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, а також уповноваженою посадовою особою територіальних органів Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України право здійснювати господарську діяльність пов'язану з виробництвом та/або зберіганням харчових продуктів тваринного походження, та/або реалізацією (оптовою реалізацією) сільськогосподарської продукції, зокрема харчових продуктів, на спеціально оснащених та відведених місцях на підставах встановлених законодавчими актами.

О.В. Кузьменко пропонує під «дозвільним провадженням» розуміти регламентовану адміністративно-процесуальними нормами діяльність публічної адміністрації, під час дії якої вирішуються питання про забезпечення реалізації прав фізичних та юридичних осіб на виконання певних дій або займання певними видами діяльності шляхом надання їм відповідного дозволу [2, с. 127].

О.В. Кузьменко пропонує розкривати зміст дозвільного провадження через такі стадії: 1) порушення дозвільного провадження (підставами порушення є подача заяви зацікавленою в одержанні дозволу особою); 2) безпосереднє вивчення компетентним органом публічної адміністрації, документів або обстеження приміщень, речей на предмет відповідності їх вимогам дозвільної системи; 3) прийняття рішення; 4) оскарження прийнятого рішення; 5) виконання прийнятого рішення (видання дозволу).

Дотримуючись класичної структури сталій дозвільного провадження, розкриємо зміст його стадій щодо отримання експлуатаційного дозволу.

Для отримання експлуатаційного дозволу юридична особа або фізична особа – підприємець подає в дозвільний центр заяву, до якої додається довідка про здатність провадити відповідну діяльність, де зазначається інформація про наявність кваліфікованого персоналу, технологічного обладнання, перелік товарів, що виготовляються або реалізуються, за підписом такої особи, а також у разі провадження діяльності під час такої діяльності:

- переробки неістівних продуктів тваринного походження (перелік таких продуктів);
- виробництва, змішування та приготування кормових добавок, преміксів і кормів (перелік таких добавок, преміксів і кормів).

Заява та документи, що додаються до неї, подаються в одному примірнику особисто керівником юридичної особи або фізичною особою – підприємцем чи уповноваженою особою або надсилаються рекомендованим листом з описом вкладення. Підпис зазначеної особи скріплюється печаткою (у разі її наявності).

На підставі заяви та документів керівник державного органу ветеринарної медицини видає наказ та призначає державних інспекторів ветеринарної медицини для проведення інспектування потужностей (об'єктів) з метою встановлення їхньої відповідності положенням Закону України «Про ветеринарну медицину», ветеринарно-санітарним заходам та технічним регламентам. Строк проведення інспектування не повинен перевищувати 10 робочих днів від дня надходження заяви та документів.

У разі прийняття рішення про відмову у видачі експлуатаційного дозволу операторові потужностей надсилається протягом десяти робочих днів повідомлення про прийняте рішення з обґрунтуванням підстави.

Експлуатаційний дозвіл видається згідно з додатком у трьох примірниках: перший – для оператора потужностей, другий – управління Держпродспоживслужби в районі (місті), третій – Держпродспоживслужби.

У разі видачі експлуатаційного дозволу Держпродспоживслужба присвоює потужностям (об'єктам) ідентифікаційний контрольний номер та вносить їх до відповідного реєстру, який ведеться в установленому Держпродспоживслужбою порядку.

Підставами для тимчасового зупинення дії експлуатаційного дозволу є такі:

- порушення ветеринарно-санітарних заходів або технічних регламентів;
- невиконання оператором потужностей приписів, наказів, виданих за результатами проведення інспектування державними інспекторами ветеринарної медицини.

У разі виявлення під час здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на потужностях (об'єктах), на які видано експлуатаційний дозвіл, порушень вимог законодавства з питань ветеринарної медицини державний інспектор ветеринарної медицини видає припис про їхнє усунення, а у разі виявлення порушень, які створюють безпосередню загрозу здоров'ю тварин, – припис про негайне усунення таких порушень або заборону використання відповідного обладнання, подає звіт, разом із необхідними матеріалами й документами, відповідному головному державному інспекторові ветеринарної медицини або його заступникові та контролює виконання вимог припису.

Відповідний головний державний інспектор ветеринарної медицини або його заступник після розгляду звіту державного інспектора ветеринарної медицини приймає рішення й видає наказ про тимчасове зупинення дії експлуатаційного дозволу.

Дія експлуатаційного дозволу зупиняється на строк не більш як три місяці.

Якщо протягом встановленого строку порушення не усунуто, то відповідний головний державний інспектор ветеринарної медицини або його заступник приймає рішення та видає наказ про скасування експлуатаційного дозволу, що є підставою для виключення потужності (об'єкта) з відповідного реєстру [9].

Іншим видом експлуатаційного дозволу, який потрібно отримати суб'єктові, що провадить господарську діяльність, пов'язану з харчовими продуктами є експлуатаційний дозвіл для операторів ринку, що провадять діяльність із виробництва та/або зберігання харчових продуктів тваринного походження.

Виконавцями заходів, необхідних для видання експлуатаційного дозволу, є посадові особи територіальних органів Держпродспоживслужби.

Для отримання експлуатаційного дозволу оператор ринку особисто, через уповноважений ним орган чи особу або рекомендованим листом подає в одному примірнику відповідну заяву та перелік харчових продуктів, які планує виробляти або зберігати (далі – перелік).

Оператор ринку несе відповідальність за достовірність інформації, зазначеної в заяві про отримання експлуатаційного дозволу (далі – заява) та переліку. Після надходження заяви та переліку посадова особа територіального органу Держпродспоживслужби проводить інспекцію (огляд) потужностей (об'єктів) з метою встановлення їхньої відповідності санітарним заходам.

Термін видання експлуатаційного дозволу становить 30 календарних днів із дня отримання територіальним органом Держпродспоживслужби заяви та переліку. Рішення про видання або відмову у виданні експлуатаційного дозволу приймається територіальним органом Держпродспоживслужби на підставі результатів інспекції (огляду) заявлених потужностей щодо їхньої відповідності санітарним заходам.

Інспекція (огляд) заявлених потужностей проводиться не пізніше 15 календарних днів із дня отримання територіальним органом Держпродспоживслужби заяви та переліку.

Розмір плати (адміністративний збір) за надання адміністративної послуги з видачі або поновлення дії експлуатаційного дозволу становить 0,17% мінімальної заробітної плати в місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, у якому заява подається оператором ринку в центр надання адміністративних послуг, до визначення законом розміру адміністративного збору.

Експлуатаційний дозвіл видається територіальним органом Держпродспоживслужби в трьох примірниках. Перший примірник видається операторові ринку, другий – залишається у територіальному органі Держпродспоживслужби, третій – надсилається до Держпродспоживслужби.

Термін дії експлуатаційного дозволу необмежений.

У разі прийняття рішення про відмову у видачі експлуатаційного дозволу операторові ринку видається особисто та/або надсилається поштовим відправленням письмове повідомлення із зазначенням передбачених законодавством підстав для такої відмови.

Рішення про відмову у видачі експлуатаційного дозволу може бути оскаржене у Держпродспоживслужбі або суді.

У разі усунення причин, що стали підставою для відмови у видачі експлуатаційного дозволу, повторний розгляд документів здійснюється територіальним органом Держпродспоживслужби у термін, що не перевищує п'яти робочих днів із дня повторного отримання заяви та переліку.

У разі, коли оператор ринку не виконує вимоги наказу або розпорядження про тимчасове припинення функціонування потужності або частини потужності та/або тимчасову заборону обігу об'єктів санітарних заходів, то посадова особа територіального органу Держпродспоживслужби виносить постанову про тимчасове припинення дії експлуатаційного дозволу з деталізацією на рівні виробничої лінії та/або харчових продуктів залежно від виду діяльності оператора ринку. У разі тимчасового припинення дії експлуатаційного дозволу така інформація зазначається у відповідному реєстрі та оприлюднюється протягом трьох робочих днів Держпродспоживслужбою на її офіційному веб-сайті.

Оператор ринку, дію експлуатаційного дозволу якого тимчасово припинено, не має права здійснювати виробництво, реалізацію та/або обіг харчових продуктів на таких потужностях. Він може подати заяву територіальному органу Держпродспоживслужби про поновлення дії експлуатаційного дозволу після усунення причин, що стали підставою для такого припинення. У разі прийняття рішення про тимчасове припинення дії експлуатаційного дозволу або його анулювання оператор ринку може оскаржити таке рішення у Держпродспоживслужбі або суді [10].

Розкривши сутність провадження щодо отримання експлуатаційних дозволів на провадження на потужностях (об'єктах) діяльності з переробки неїстівних продуктів тваринного походження; виробництва, змішування та приготування кормових добавок, преміксів і кормів, а також експлуатаційного дозволу для операторів ринку, що провадять діяльність із виробництва та/або зберігання харчових продуктів тваринного походження, можемо констатувати, що цей вид провадження складається з таких стадій: 1) порушення дозвільного провадження (підставами порушення є подача заяви особою, зацікавленою в одержанні дозволу); 2) безпосереднє вивчення компетент-

ним органом публічної адміністрації (органів Держпродспоживслужби), поданих документів або обстеження приміщень, речей на предмет їхньої відповідності вимогам дозвільної системи, проведення інспекцій потужностей; 3) прийняття рішення про видання дозволу; 4) оскарження прийнятого рішення (позасудове та судове оскарження); 5) видання дозволу.

Література

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
2. Кузьменко О.В. Теоретичні засади адміністративного процесу: монографія. Київ, 2005. 358 с.
3. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: підручник. Київ, 2003. 544 с.
4. Комзюк А.Т., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Адміністративний процес України: навчальний посібник. Київ: Прецедент, 2007. 599 с.
5. Бахрах Д.Н. Административное право: ученик. Москва: БЕК, 1996. 284 с.
6. Советское административное право : учеб. / под ред. А.П. Коренева. Москва: Юрид. лит., 1986. 400 с.
7. Коренев А.П. Административное право России. Учебник: в 3-х частях. Часть I. Москва, 1999. 280 с.
8. Ярмак Х.П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні : монографія. Одеса, 2006. 336 с.
9. Про затвердження Порядку видачі експлуатаційного дозволу: затв. Постановою Кабінету міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 978. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/978-2008-p>
10. Про затвердження Порядку видачі експлуатаційного дозволу, форми експлуатаційного дозволу та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 930. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP150930.html

Анотація

Запотоцька О. В. Поняття та стадії дозвільного провадження в сфері безпечності та якості харчових продуктів. – Стаття.

Розкрито сутність процесу щодо отримання експлуатаційного дозволу на провадження на потужностях (об'єктах) діяльності з переробки неїстівних продуктів тваринного походження; виробництва, змішування та приготування кормових добавок, преміксів і кормів, а також експлуатаційного дозволу для операторів ринку, що провадять діяльність із виробництва та/або зберігання харчових продуктів тваринного походження. Спираючись на це, можемо констатувати, що цей вид провадження складається з таких стадій: 1) порушення дозвільного провадження; 2) безпосереднє ви-

вчення компетентним органом публічної адміністрації (органів Держпродспоживслужби) поданих документів або обстеження приміщень; 3) прийняття рішення про видання дозволу; 4) оскарження прийнятого рішення (позасудове та судове оскарження); 5) видання дозволу.

Ключові слова: харчові продукти, дозвіл, документи дозвільного характеру, дозвільна система, дозвільне провадження.

Аннотация

Запотоцкая Е. В. Понятие и стадии разрешительного производства в сфере безопасности и качества пищевых продуктов. – Статья.

Раскрыта сущность производства по получению эксплуатационного разрешения на осуществление на мощностях (объектах) деятельности по: переработке несъедобных продуктов животного происхождения; производства, смешивания и приготовления кормовых добавок, премиксов и кормов, а также эксплуатационного разрешения для операторов рынка, осуществляющих деятельность по производству и/или хранения пищевых продуктов животного происхождения. За которым можем констатировать, что данный вид производства состоит из следующих стадий: 1) нарушение разрешительного производства; 2) непосредственное изучение компетентным органом публичной администрации (органов Держпродспоживслужби) представленных документов или обследования помещений; 3) принятие решения о выдаче разрешения; 4) обжалование принятого решения (внесудебное и судебное обжалование) 5) выдача разрешения.

Ключевые слова: пищевые продукты, разрешение, документы разрешительного характера, разрешительная система, разрешительное производство.

Summary

Zapototska O. V. The concept and stage of permissive proceedings in the field of food safety and quality. – Article.

The essence of the procedure for obtaining an operating permit for the production of facilities (objects) for: processing of inedible products of animal origin is disclosed; production, mixing and preparation of feed additives, premixes and forages, as well as operating permission for market operators operating in the production and / or storage of food products of animal origin, we can state that this type of proceedings consists of the following stages: 1) violation of the permit proceedings; 2) the direct examination by the competent public administration body (the organs of the State Procurement Civic Service) of the documents submitted or inspection of premises; 3) making a decision on issuing a permit; 4) appeal of the decision (out-of-court and judicial appeal); 5) issue of permission.

Key words: food products, permits, permits, permits, permitting system, permitting proceedings.

УДК 342.98

С. В. Зливко
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу
Академії Державної пенітенціарної служби

АНАЛІЗ КАДРОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ КОНКУРСНОГО ВІДБОРУ НА КЕРІВНІ ПОСАДИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Значні зміни в усіх сферах суспільного життя України та нинішнє реформування пенітенціарної системи України, спрямовані на беззаперечне дотримання прав людини та громадянина, вимагають від Державної кримінально-виконавчої служби України оперативного реагування на такі виклики. На часі постало питання підвищення ефективності кадрового потенціалу пенітенціарної системи за рахунок залучення нових кадрів у систему на всіх рівнях. Необхідна чітка та прозора процедура відбору кращих із можливих претендентів на посади, зміцнення фахового потенціалу персоналу, постійне вдосконалення професійних навичок та вмій, підвищення моральних якостей відповідно до вимог, встановлених міжнародними стандартами.

Ефективне керівництво органами й установами Державної кримінально-виконавчої служби як під час їхньої повсякденної планової діяльності, так і в умовах екстремальної і кризової ситуації найчастіше залежить від належної організації роботи з відбору управлінських кадрів. Водночас процедура конкурсного відбору дотепер залишається недосконалою, часто має формальний характер і не створює умови для відбору найкращих претендентів для заміщення керівних посад пенітенціарної системи.

Проблеми кадрового забезпечення у сфері державного управління розглядали у своїх роботах І. Батраченко, Т. Витко, Н. Гончарук, В. Луговий, Н. Нижник, Л. Пашко. Значна кількість вітчизняних науковців, зокрема О. Єфремова, В. Малиновський, І. Мельник, О. Пархоменко-Куцевіл, А. Черкасова та ін. приділяли увагу дослідженню кадрової технології конкурсного відбору на державну службу, проте на сьогодні залишається актуальним питання комплексного аналізу та наукового обґрунтування вдосконалення порядку проведення конкурсного відбору, оскільки саме від організації та методів проведення добору претендентів на керівні посади пенітенціарної системи залежить як кількісний, так і якісний склад персоналу органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу теоретичних питань і практики застосування конкурсного відбору розробити про-

позиції щодо вдосконалення порядку організації і проведення конкурсного відбору керівних кадрів пенітенціарної системи.

Головним елементом, що має важливе значення у виборі кадрів на керівні посади, беззаперечно є конкурсний відбір – технологія, що активно застосовується в Україні з 2015 року із прийняттям відповідних засад у Законі України «Про державну службу» [1] та Стратегії реформування державного управління України на 2016–2020 роки [2]. Погодимось із Є. Вандіним стосовно того, що саме конкурсний відбір забезпечує об'єктивне вирішення питань підбору кваліфікованих кадрів на посади. Звичайно, можливості використання такого методу підбору допускаються лише в разі наявності достатньої кількості кандидатів, що більшою чи меншою мірою відповідають посадовим вимогам. Зважаючи на такі фактори, як наявність значного кола осіб, які мають спеціальну підготовку до діяльності правоохоронних органів у сфері публічних соціальних послуг, питання про конкурсний відбір кандидатів на посади пенітенціарної служби набирає особливої ваги, що й було закріплено в законодавстві України [3, с. 87–88]. Проте голова Національного агентства державної служби К. Ващенко доречно зазначає, що головний висновок щодо кадрової політики державних органів України після практики 2014–2017 років такий: успіх буде лише тоді, коли міністр та державний секретар налаштовані знайти ефективні кадри. Якщо їхній інтерес інший, то жодна процедура, жодна громадська чи європейська експертиза не стане на заваді спотворенню ідеї реформи [4].

Конкурс – це оцінка професійного та освітньо-кваліфікаційного рівнів кандидатів через змагання, організаційно-правовий спосіб заміщення державних посад у системі державного управління [5, с. 303; 6, с. 198]. Із метою добору осіб, здатних професійно виконувати посадові обов'язки, проводиться конкурс на зайняття вакантної посади державної служби відповідно до Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, що затверджується Кабінетом Міністрів України [7].

Проведення конкурсу здійснюється з урахуванням рівня професійної компетентності, особи-

стих якостей і досягнень кандидатів на зайняття вакантної посади.

Порядок проведення конкурсу визначає умови проведення конкурсу; вимоги щодо оприлюднення інформації про вакантну посаду державної служби та оголошення про проведення конкурсу; склад, порядок формування та повноваження конкурсної комісії; порядок прийняття та розгляду документів для участі в конкурсі; порядок проведення тестування, співбесіди, інших видів оцінювання кандидатів на зайняття вакантних посад державної служби; методи оцінювання кандидатів на зайняття вакантних посад державної служби.

Проаналізуємо загальні питання конкурсного відбору керівних кадрів пенітенціарної системи, який відбувався у Міністерстві юстиції України, починаючи з другої половини 2016 року. Власний аналіз цих практик доповнюватимемо результатами оприлюднених позицій інших дослідників щодо конкурсів державної служби. Зокрема, нами враховані спостереження членів конкурсних комісій Міністерства юстиції України Л. Денисенко [8] та А. Ніколаєнко [9; 10].

Загальний огляд конкурсів на заміщення посад державної служби досить ефективно провела дослідниця О. Граніт. Вона визначила такий перелік негативних явищ, присутніх у конкурсному відборі за результатами проведеного опитування осіб, які брали участь у конкурсах на державну службу: попередня домовленість з комісією – 37,5%; відкрита корупція – 20,4%; упереджене ставлення членів комісії до конкурсантів – 18,4%; складність самого процесу проходження конкурсу – 12,2%; низька фаховість членів комісії – 4% [11]. Серед інших критичних позицій, які, на наш погляд, є актуальними в цьому дослідженні, є така форма дискримінації як ейджизм (дискримінація осіб старшого віку – понад 45 років), надмірний бюрократизм (повна процедура конкурсного відбору навіть на тимчасові посади), неліберальний підхід до підтвердження формальних конкурсних вимог (монополізм під час видачі сертифікатів про рівень володіння державною та іноземними мовами й відсутність альтернативних способів підтвердження).

Конкретні наші позиції щодо удосконалення порядку організації і проведення конкурсу викладені в такому переліку:

- уникнення ознак дискримінації під час конкурсу, приділення особливої уваги цьому критерію під час розгляду апеляцій;

- необхідність для конкурсів визначення чітких критеріїв оцінювання та визначених компетенцій на посади, зокрема щодо оцінювання ситуаційних завдань та співбесіди, доступ до оцінювання ситуаційних завдань не лише членами комісії, а й громадськими експертами;

- унеможливлення домовленостей членів комісії (як представників держави, так і громадськості) щодо етапів конкурсу, які вимагають персональне оцінювання: оцінювання ситуаційних завдань і співбесіди. Для цього пропонується чітко визначити професійні критерії якості відповідей на ситуаційні завдання та їхня деперсоналізація, проведення співбесіди і прийняття рішення членами комісії із застосуванням відеозапису, який зберігається у Національному агентстві державної служби для розгляду можливих претензій;

- залучення до комісії компетентних осіб, які володіють специфікою очікуваної професійної діяльності кандидатів;

- потреба враховувати думку керівника органу чи підрозділу щодо кандидатів на конкурс (право ставити питання на співбесіді й право висловлення власної позиції комісії щодо кандидатів на співбесіді);

- практика залучення до розробки ситуаційних завдань незалежних експертів, покладання цього завдання на Національне агентство державної служби;

- потреба наблизити роботу конкурсної комісії до сучасного процесу рекрутингу (аналізувати резюме, здійснювати скринінг кандидатів у відкритих джерелах або реєстрах, запитувати рекомендації від попередніх роботодавців);

- демонополізація документів, що засвідчують рівень володіння мовами (державною чи іноземними), прийняття як підтверджувальні документи ті, які видані згідно з ліцензійними умовами та видами економічної діяльності як державними навчальними закладами, так і заснованими на приватній власності.

Важливим елементом якості організації конкурсного відбору до державної служби й, зокрема, до призначення керівного персоналу пенітенціарної системи є залучення до конкурсних комісій представників громадськості. Наголошуємо на невідкладній потребі Національного агентства державної служби прийняти порядок такого залучення, що сьогодні зазначено в абз. 4 п. 15 Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби (постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 246), проте такого порядку не затверджено.

Пропонуємо з цього приводу низку шляхів підвищення якості відбору та доповнень до законодавства (Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби), зокрема доповнення його новими пунктами та викладення чинних положень у новій редакції:

- нова редакція п. 15.4: «Залучення громадськості здійснюється в усіх випадках проведення відкритих конкурсів у порядку, прийнятому Національним агентством державної служби на засадах відкритості відбору, професійної репутації,

спеціалізації та добросовісності громадських об'єднань та їхніх представників»;

– доповнення новим п. 15.5: «Персональний вибір залучених представників громадськості з метою недопущення маніпуляцій з боку державного органу, що проводить відбір, покладається на Національне агентство державної служби, яке самостійно звертається до провідних громадських об'єднань, що діють у відповідному напрямі, та завчасно оприлюднює пропонований перелік громадських членів комісії для можливих апеляцій та зняття недобросовісних кандидатур»;

– доповнення новим п. 53.5: «Індикатором перегляду й підставою для скасування рішення комісії щодо визначення переможця конкурсу є кардинальні розбіжності між голосуванням працівників комісії від державного органу й залучених представників громадськості. Рішення в такому разі приймається Національним агентством державної служби».

Запропоновані нами новели законодавства щодо конкурсного відбору дозволять покращити його процедури, зробити більш ефективним та прозорим. Проте чи буде з цього користь саме в питаннях підбору керівних кадрів пенітенціарної служби? Це питання виникло під час аналізу публікації щодо проекту закону «Про пенітенціарну систему». Так, вже згадуваний науковець А. Галай у своєму аналізі відзначає: «Законопроект мінімізує конкурсність призначення на посади у пенітенціарній службі. Відсутність конкурсності в українському варіанті означає непотизм, корупціогенність діяльності та безініціативність персоналу. І, зрештою, відсутність імпульсу до оновлення системи». Щодо негативних наслідків відсутності конкурсів, то ми погоджуємося з можливим прогнозом, проте чи дійсно законопроект про пенітенціарну службу № 7337 стосується конкурсів? Тут згаданий автор має рацію лише частково. Адже питання про застосування конкурсного відбору, визначене ст. 21 Законом України «Про державну службу» [1], і ці норми не змінюються. Проте більш глибокий аналіз показує, що проект все ж зменшує конкурсність прийому на службу до пенітенціарної системи за двома основними позиціями.

По-перше, проект зменшує коло держслужбовців у пенітенціарній системі. Розглянемо детальніше. Новий персонал системи виконання покарань складатимуть такі працівники:

– працівники Міністерства юстиції разом зі слідчими слідчих підрозділів і працівниками підрозділів інспектування – це будуть державні службовці (ст. 6 законопроекту 7337);

– працівники центрального апарату пенітенціарної служби – норма щодо їхньої приналежності до державної служби відсутня в проекті, тому це питання залишається пробілом проекту, але все

ж спрогнозуємо, що лише невелика їхня частина буде держслужбовцями й підпадатиме під конкурсний відбір. Адже в нас є підстави передбачати мінімізацію держслужби в інших підрозділах, зокрема у територіальних управліннях (ст. 8 законопроекту 7337), а також наявність розгалуженої системи в'язничних мілітаризованих кадрів до трьох ступенів генералів включно (ст. 35 законопроекту 7337);

– працівники територіальних органів – стаття містить чітку норму: складають особи рядового й начальницького складу пенітенціарної системи, державні службовці та працівники, які працюють за трудовим договором (ст. 8 законопроекту 7337). Проте відзначимо те, що держслужбовці зараховані до другої позиції, керівник територіального органу призначається поза конкурсом. Отже, він належатиме до начальницького, тобто мілітаризованого складу, вочевидь як і більшість інших працівників цих структур. Зрештою, ця норма вписана до статті 14 попередньої версії основного адміністративно-правового закону про Державну кримінально-виконавчу службу 2005 року [12], тобто держслужбовці передбачаються лише на рівні деяких посад;

– персонал установ виконання покарань, слідчих ізоляторів – ми бачимо ще вужчу позицію: його складають особи рядового й начальницького складу пенітенціарної системи та працівники, які працюють за трудовим договором (ст. 9 законопроекту 7337), тобто взагалі без держслужбовців;

– працівники пробації працюватимуть за трудовими договорами, це не держслужбовці (ст. 12 законопроекту 7337);

– працівники навчальних закладів будуть особами рядового й начальницького складу, науково-педагогічними та іншими працівниками, тобто не держслужбовцями (ст. 13 законопроекту 7337);

– медичні працівники будуть особами за договором (прикінцеві положення законопроекту 7337).

Отже, підпадатимуть під конкурсний відбір лише держслужбовці пенітенціарної служби, які будуть працювати в Міністерстві юстиції України, і невелике коло працівників центрального й територіальних органів самої пенітенціарної служби. Більшість персоналу системи конкурс оминатимуть як не держслужбовці.

По-друге, проект 7337 містить деякі можливості конкурсу не для державної служби. Зокрема такі:

– ст. 25 визначає, що вступ на службу до пенітенціарної системи на посади середнього та старшого начальницького складу може здійснюватися за результатами конкурсу, визначеного Міністерством юстиції України;

– прикінцеві положення визначають конкурс на посаду керівника державної установи охорони

здоров'я, теж визначений Міністерством юстиції України.

Відзначимо, слово «може» є дуже звужувальним терміном юридичної техніки порівняно зі «здійснюється». Тому навіть такий обережний спосіб застосування конкурсу, що пропонується в законопроекті 7337, буде вочевидь нечастим і вибірковим. На наш погляд, це мінімізує ефективність можливостей розвитку персоналу системи виконання покарань, які могли б бути застосовані під час конкурсного відбору.

Тому вбачаємо потребу доопрацювання (внесення змін і доповнень) до законопроекту «Про пенітенціарну систему» щодо розширення можливостей конкурсного відбору. Зокрема пропонуємо такі позиції:

– розширення кола осіб державної служби на всіх рівнях пенітенціарної системи за рахунок працівників рядового й начальницького складу;

– встановлення обов'язковості специфічного конкурсу, визначеного Міністерством юстиції України під час першого призначення на службу та під час призначення на певне коло керівних посад, включно із посадами начальницького складу;

– доповнення акта статтею, що деталізує умови конкурсу, визначеного Міністерством юстиції України для існування прозорих зрозумілих правил відбору.

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що важливим елементом підбору на службу керівного персоналу є конкурсний відбір. У зв'язку з цим було запропоновано низку пропозицій до законодавства.

Також аналіз практики проведення конкурсів на державну службу до пенітенціарної системи та інших структур у 2016–2017 роках дозволив запропонувати низку позицій щодо удосконалення порядку організації і проведення конкурсу, що мають бути ретельно відображені в Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби.

Важливим елементом якості організації конкурсного відбору до державної служби й, зокрема, до призначення керівного персоналу пенітенціарної служби є залучення до конкурсних комісій представників громадськості.

Висновок щодо звуження адміністративних процедур конкурсів до призначення персоналу пенітенціарної служби в законопроекті «Про пенітенціарну систему» зумовив наші пропозиції щодо його доопрацювання (внесення змін і доповнень) з питань розширення можливостей конкурсного відбору.

Література

1. Про державну службу: Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/889-19>.
2. Стратегія реформування державного управління України на 2016–2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/474-2016-%D1%80/print>.
3. Вандін Є. Організаційно-правові засади діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судуострій; прокуратура та адвокатура». Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2017. 207 с.
4. Підсумкова конференція з реформи державного управління. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?bid=10209014017702313&set=a.1386736323118.48884.1673359536&type=3>.
5. Єфремова О. Законодавче регулювання конкурсу в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз. Держава і право. Юрид. і політ. науки. 2009. № 44. С. 302–309.
6. Пархоменко-Куцевіл О. Конкурс в системі державної служби: загрози та шляхи удосконалення. Публічне урядування. 2016. № 4. С. 196–204.
7. Порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 246. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/246-2016-%D0%BF>.
8. Денисенко Л. Відкрита Заява Відкритої громадської платформи розвитку української системи безоплатної правової допомоги, а також спостерігачів від громадськості за конкурсним відбором на посаду Директора Координаційного центру з надання правової допомоги. URL: <https://www.facebook.com/larysa.denyenko/posts/10210832201575649>.
9. Ніколаєнко А. Допис від 19.08.2016. URL: <https://www.facebook.com/anzhela.nikolaienko/posts/10210753682063887>.
10. Ніколаєнко А. Допис від 20.07.2016. URL: <https://www.facebook.com/anzhela.nikolaienko/posts/10210495521530035>.
11. Граніт О. «Реформа державної служби»: про конкурс і плани. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2017/08/20/7152653>.
12. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2713-15>.

Анотація

Зливко С. В. Аналіз кадрової технології конкурсного відбору на керівні посади пенітенціарної системи: проблеми та шляхи удосконалення. – Стаття.

У статті проаналізовано загальні питання конкурсного відбору керівних кадрів пенітенціарної системи. Розглянуто проблемні питання організації і проведення конкурсного відбору претендентів на заміщення керівних посад. Запропоновано напрями удосконалення порядку організації і проведення конкурсу та доопрацювання законопроекту «Про пенітенціарну систему» (внесення змін і доповнень) з питань розширення можливостей конкурсного відбору. Визначені шляхи підвищення якості відбору.

Ключові слова: управлінські кадри, пенітенціарна система, конкурсний відбір, керівні кадри, керівний персонал.

Аннотация

Зливко С. В. Анализ кадровой технологии конкурсного отбора на руководящие должности пенитенциарной системы: проблемы и пути совершенствования. – Статья.

В статье проанализированы общие вопросы конкурсного отбора руководящих кадров пенитенциарной системы. Рассмотрены проблемные вопросы организации и проведения конкурсного отбора претендентов на замещение руководящих должностей. Предложены направления совершенствования порядка организации и проведения конкурса и доработки законопроекта «О пенитенциарной системе» (внесение изменений и дополнений) по вопросам расширения возможностей конкурсного отбора. Определены пути повышения качества отбора.

Ключевые слова: управленческие кадры, пенитенциарная система, конкурсный отбор, руководящие кадры, руководящий персонал.

Summary

Zlyvko S. V. The analysis of personnel technology of competitive selection for leading positions of penitentiary system: problems ways of improving. – Article.

General issues of competitive selection of leading staff of Penitentiary System are analyzed. Problematic issues of organization and of carrying out competitive selection for applicants for holding leading posts are examined. Ways of improving the order of organization and carrying out competitive selection and refinement of a bill “About Penitentiary System” (making changes and additions) concerning widening the opportunities of competitive selection are proposed. The ways of improving the quality of competitive selection are determined.

Key words: managerial staff, Penitentiary System, competitive selection, leading staff, leading personnel.

УДК 342.51

*С. В. Іванов**кандидат юридичних наук, докторант
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ МЕТОДІВ КОНТРОЛЮ ЗА РЕАЛІЗАЦІЄЮ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Одним із кроків на шляху підвищення ефективності реалізації державної митної політики в Україні має стати встановлення чіткої й неупередженої процедури забезпечення законності державного управління в цій сфері та впорядкування існуючих способів її втілення, першочергове місце серед яких належить контролю. Необхідність цього зумовлена тим, що прийняття нормативних актів, які визначають механізм і форми реалізації цієї політики, потребує опрацювання дієвих засобів дотримання встановлених у них правил та реалізації їхніх приписів. Таким чином, у межах реалізації державної митної політики країни важливого значення набуває забезпечення законності державного управління у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України. Це досягається за допомогою застосування такого способу забезпечення законності державного управління, як контроль.

Митна політика України загалом та заходи із забезпечення її реалізації й розвитку зокрема завжди були в центрі уваги науковців і практиків. Цим питанням присвячено роботи І.Г. Бережнюка, Є.В. Додіна, О.М. Кисельової, С.В. Ківалова, Д.В. Приймаценка, П.В. Пашка, П.Я. Пісного, В.В. Ченцова, Р.Б. Шишки, М.Г. Шульги, О.Х. Юлдашева та інших авторів, які забезпечили змістовне опрацювання основних питань теорії й практики митної політики та митної справи.

Що стосується методів контролю за реалізацією державної митної політики в Україні, то це питання дещо залишалось поза увагою науковців і практиків або розглядалось фрагментарно в межах опрацювання інших проблем. Однак зміни в структурі й ролі державних органів, на які покладено обов'язок із реалізації цієї політики, що відбулись останнім часом, а також зміни в правових умовах здійснення митної справи зумовлюють потребу в окремому аналізі цього питання. Його результати є одним із кроків із формування процедури забезпечення законності державного управління в митній сфері, умовою впорядкування існуючих способів її забезпечення.

Мета статті полягає у визначенні шляхів розвитку методів контролю за реалізацією державної митної політики в Україні.

Перш ніж перейти до з'ясування основного питання статті, вкажемо на зв'язок, який існує між

контролем і законністю. Зокрема, В.М. Гаращук зазначає, що основною метою державного контролю є підтримання законності та дисципліни в державному управлінні [1, с. 204]. Отже, дотримання принципу законності в діяльності суб'єктів адміністративного права забезпечується шляхом застосування низки засобів, важливе місце серед яких належить контролю, який, як відомо, належить до основних самостійних функцій управління. Відомо, що державне управління як вид соціального управління обов'язково містить три елементи: прийняття рішення, його виконання та контроль за реалізацією [2, с. 10]. Отже, контроль є невід'ємним складником здійснення державного управління у сфері реалізації державної митної політики.

Щодо визначення поняття «контроль» у словниках існує декілька підходів, зокрема, контроль розглядається як перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось; нагляд над чим-небудь із метою перевірки [3, с. 451; 4, с. 884]. З аналізу цих прикладів можна зробити висновок, що для характеристики цього поняття в наведених виданнях вжиті переважно слова «перевірка», «облік», «нагляд». На нашу думку, найбільш близьким за змістом до терміна «контроль» є поняття «перевірка». У тлумачних словниках перевірка (дія за значенням «перевіряти») розглядається як «з'ясувати правильність, точність чого-небудь, переконуватися в наявності або відсутності кого-, чого-небудь, обстежувати що-небудь із метою контролю» [1, с. 719]. На це також вказується в літературі з державного управління. Так, В.Я. Малиновський вважає, що термін «контроль» в українській мові має значення перевірки, а також спостереження з метою перевірки (контроль над звітністю, громадський контроль, державний контроль) [5, с. 214]. На наше переконання, розмежування поняття «контроль» з іншими правовими категоріями та явищами (особливо з наглядом), уточнення його змісту залишається важливим завданням, оскільки дасть змогу впорядкувати процес формування й реалізації державної політики в усіх сферах суспільного життя, зокрема й у митній сфері.

У цьому контексті звернемо увагу на змістовне дослідження В.М. Гаращуком питання теоретико-правових проблем контролю та нагляду в державному управлінні [6], у межах якого ним з'я-

совано, що термін «контроль» співвідноситься з такими поняттями, що також означають дії з встановлення певних фактів, як «обстеження», «обшук», «огляд», «перевірка», «пошук», «ревізія», «розшук», «розвідка», «експертиза» [1, с. 203]. У результаті проведеного дослідження як загальний висновок, з яким ми згодні, В.М. Гаращук вказує, що контроль – це сукупність дій зі спостереження за функціонуванням відповідного об'єкта з такою метою:

- отримання об'єктивної й достовірної інформації про стан справ на ньому;
- застосування заходів щодо попередження правопорушень (з правом прямого втручання в оперативну діяльність об'єкта контролю);
- надання допомоги підконтрольній структурі в поновленні законності та дисципліни;
- встановлення причин та умов, що сприяють порушенню вимог правових норм;
- вжиття заходів щодо притягнення до правової відповідальності винних осіб [6, с. 14].

Вважаємо, що в цій характеристиці контролю розкривається його сутність (сукупність дій зі спостереження), вказується його мета (попередження правопорушень), завдання (надання допомоги, встановлення причин та умов порушення), а також роль контролю у відновленні законності (притягнення винних до відповідальності). І така позиція висловлюється також іншими науковцями.

Наприклад, О.Ф. Андрійко в дослідженні питання організаційно-правових проблем державного контролю у сфері виконавчої влади робить висновок про те, що під час розгляду державного контролю можна керуватись визначенням його як об'єктивної функціональної діяльності, яку держава здійснює з метою перевірки дотримання й виконання поставлених завдань, прийнятих рішень і їх правомірності [7, с. 16]. Науковець зазначає, що поняття державного контролю включає аналіз, перевірку та спостереження за дотриманням установлених правил, норм, стандартів та управлінських рішень, а сутність його значно ширша й повніша – проведення інформаційно-аналітичної роботи стосовно стану чи ситуації, що виникають, перевірка раціональності, економічності, економності, доцільності організації процесу управління та об'єктивності рішень, коли мається на увазі не лише їх правомірність (законність), а й професійна обґрунтованість [7, с. 16]. З аналізу цієї позиції можна вказати на діяльнісний підхід до визначення сутності цього явища, яке в основі своїй має дії з перевірки суб'єктом контролю стану його об'єкта.

Що стосується сутності контролю, то в підручнику «Адміністративне право» за редакцією Д.М. Бахраха вказано: «Контроль – це спостереження за якістю управлінської діяльності, ви-

явлення помилок в управлінні та ступеня відповідності управлінських дій та адміністративних актів принципам законності й доцільності» [8, с. 40–41]. Отже, контроль, який виявляється в діяльності зі спостереження за управлінськими діями в певній сфері державного управління, зокрема й у митній сфері, спрямований на забезпечення їх якості, у тому числі шляхом виявлення та усунення помилок під час їх реалізації, а також забезпечення відповідності цієї управлінської діяльності вимогам законності. Остання сфера дії контролю зумовлена тим, що, як вказує О.Ф. Андрійко, державний контроль завжди здійснюється на підставі норм права та має здебільшого юридичні наслідки [7, с. 16].

Також із метою розкриття властивостей досліджуваного явища варто здійснити аналіз змісту поняття «контроль», що надається законодавцем. Так, поняття «контроль» віднайшло своє закріплення в таких законах України: «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», «Про прикордонний контроль», «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції». Як свідчить їх аналіз, до ознак контролю віднесено такі його властивості:

- контроль – це діяльність;
- діяльність уповноважених законом органів влади;
- їх повноваження зі здійснення контролю (а отже, його форми й методи) передбачені законом;
- спрямування контролю на виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства;
- мета контролю – забезпечення інтересів суспільства в певній сфері суспільних відносин;
- це не взагалі контроль, а саме державний контроль у певній сфері;
- його реалізація передбачає здійснення комплексу дій і системи заходів, а зміст складають дії з перевірки або встановлення відповідності об'єкта контролю певним визначеним у законі вимогам;
- як державний контроль він спрямований на захист не будь-яких інтересів, а державних (національних) і суспільних інтересів;
- контроль сприяє ефективній діяльності об'єкта контролю.

З наведеного щодо характеристики контролю за реалізацією державної митної політики зауважимо, що це функція державного управління, яка має такі риси:

- 1) спрямована на спостереження загалом за станом реалізації державної митної політики, змістом і характером тих явищ, які розвиваються в межах митних правовідносин у державі;

2) допомагає уповноваженим державним органам визначити (оцінити) відповідність фактичного стану здійснення державного управління в цій сфері нормативно визначеним принципам і напрямкам діяльності держави в ній;

3) забезпечує державним органам можливість отримувати неупереджену, повну й достовірну інформацію про стан справ у митній сфері держави;

4) забезпечує виявлення та запобігання відхилень у змісті реалізації державної митної політики, встановлення їх причин та умов, а також надання допомоги відповідним суб'єктам у її реалізації;

5) завдяки здійсненню контролю з'являється можливість отримати дані про результати функціонування уповноважених на реалізацію державної митної політики органів влади в цій сфері (наприклад, органів Державної фіскальної служби України) та оцінити результати їх діяльності;

6) саме контрольні заходи дають змогу визначити резерви для покращення стану реалізації цієї політики та виявити певні упущення на цьому шляху;

7) контроль забезпечує встановлення фактів порушення чинного законодавства, яке регулює митні правовідносини, за результатами чого вживаються заходи щодо притягнення до юридичної відповідальності винних осіб.

Таким чином, контроль за реалізацією державної митної політики в Україні є не лише організаційно-правовим засобом, що сприяє забезпеченню законності в митній сфері, а й засобом забезпечення ефективної реалізації цього напряму державного управління, створюючи умови для захисту митних інтересів і забезпечення митної безпеки України. І в такому значенні контролю в цій сфері додаткової актуальності набуває питання шляхів розвитку відповідних методів його здійснення.

Методи державного контролю за реалізацією державної митної політики в Україні за своєю сутністю й спрямованістю загалом будуть відповідати загальним методам контролю в інших галузях і сферах державного управління. Це пояснюємо тією обставиною, що досліджуваний засіб забезпечення законності в митній сфері є загальним за змістом для державного управління загалом. Державний контроль є типовим засобом впливу на відповідні відносини, а тому те, як він реалізується, є спільним для більшості галузей і сфер державного управління. Відмінності у виборі методів контролю пов'язуються з об'єктом контролю (державна митна політика), суб'єктам контролю (уповноважені на формування та реалізацію державної митної політики органи влади), критеріями контролю (закони й напрями діяльності держави в митній сфері), результатами контролю (стан розвитку митних правовідносин, здійснення митної справи в країні тощо). Із цього приво-

ду вказується, що суб'єкти державного контролю здійснюють контрольну функцію, використовуючи при цьому відповідні методи – різноманітні прийоми й способи, які є активними елементами механізму державного контролю та інструментом контрольних органів, де їх вибір і застосування залежать від органу, що здійснює контроль, та характеру контрольної діяльності [7, с. 21, 24].

Стосовно визначення основних методів контролю за реалізацією державної митної політики в Україні насамперед з'ясуємо сутність цього явища. Так, у тлумачному словнику метод розкривається як спосіб пізнання явищ природи й суспільного життя, прийом або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [3, с. 522]. Тобто методи державного контролю в досліджуваній сфері повинні становити визначені в законі та апробовані на практиці способи пізнання такого явища, яким є державна митна політика, стан її реалізації. А умовою їх застосування має бути беззаперечна можливість отримання суб'єктом контролю відповідних оперативних даних про об'єкт спостереження – державну митну політику, а також стан її реалізації. Інакше контроль у цій сфері втрачає сенс.

Також під час характеристики методів державного контролю за реалізацією державної митної політики варто зауважити, що вони становлять систему способів і прийомів, які притаманні державному управлінню. Із цього приводу стверджується, що метод контролю є сукупністю специфічних прийомів і засобів організації, планування та здійснення контрольних дій [9, с. 36]. Схожу позицію свого часу висловлювала О.Ф. Андрійко, на переконання якої методи контролю здебільшого застосовуються в певній сукупності, оскільки кожен із них під час застосування виявляє якусь одну зі сторін контрольованої діяльності, а в сукупності вони забезпечують ефективність здійснення контролю [7, с. 25]. Зауважимо, що така системність і комплексність застосування методів контролю в державному управлінні загалом та під час контролю за реалізацією державної митної політики зокрема є однією з умов ефективності здійснення контрольної діяльності.

Таким чином, методи державного контролю за реалізацією державної митної політики в Україні варто характеризувати як конкретні способи та прийоми діяльності уповноважених державних органів у цій сфері, які використовуються під час здійснення ними контролю за станом державного управління сферою митних відносин і здатні забезпечити під час спостереження за нею пізнання різних аспектів (сторін) її прояву.

У контексті наведеної характеристики сутності методів державного контролю звернемо увагу на позицію, відповідно до якої методи

управлінської діяльності – це способи й прийоми аналізу та оцінювання управлінських ситуацій, використання правових та організаційних форм, впливу на свідомість і поведінку людей у керованих суспільних процесах, відносинах і зв'язках [10, с. 102]. Цікавим для нашого дослідження в цій думці є те, що такі методи розглядаються не лише як пасивні способи та прийоми аналізу стану реалізації, зокрема, державної митної політики в Україні, а й як засоби впливу на поведінку керованих суспільних процесів, відносин і зв'язків. Тобто вже саме застосування тих чи інших методів державного контролю здатне позитивно вплинути на стан регулювання певних суспільних відносин або на результати тієї чи іншої діяльності (наприклад, у частині припинення розвитку негативних процесів, скасування неналежним чином підготовлених управлінських рішень, відмови від продовження участі в певних зв'язках тощо). І в такому розумінні цих методів вони, як частина державного контролю, додатково характеризують його як дієвий засіб забезпечення законності й підтримання належного стану розвитку суспільних відносин у будь-якій сфері державного управління. Це акцентує увагу на тому моменті, що суб'єкти контролю мають виважено підходити до вибору тих чи інших методів контролю, які б відповідали характеру об'єкта контролю, забезпечуючи максимальну ефективність від реалізації цієї функції державного управління. Із цього приводу вчені слушно вказують, що недосконале нормативно-правове поле, недостатня ефективність контролю, орієнтація на здійснення державного контролю у формі ревізій і перевірок після завершення фінансово-господарських операцій – усе це не забезпечує належний рівень контролю та усунення виявлених правопорушень, спрямованість суб'єктів державного контролю на запобігання правопорушенням, а також високий рівень координації й обміну інформацією [11, с. 17–18]. Тому цей методологічний аспект контролю має самостійне значення та є одним із напрямів розвитку методів контролю за реалізацією державної митної політики в Україні.

Щодо способів і прийомів здійснення контролю, як свідчить аналіз фахової літератури, науковці виділяють різні їх види. Так, на думку В.М. Гаращука, терміни «ревізія», «перевірка», «огляд», «обшук», «обстеження», «вивчення», «перевірка», «експертиза» та інші можуть розглядатись водночас і як форма, і як метод діяльності контролюючого органу, хоча абсолютної тождественності між ними немає [1, с. 203; 6, с. 18].

Зі свого боку зауважимо, що поняття «огляд» та «обшук» досить схожі за характером і наслідками, а розрізняються лише за способом здійснюваних дій, де в першому випадку маємо справу зі спостереженням, а в другому – зі спостереженням

та пошуком. Тому вважаємо, що огляд та обшук доцільно охопити поняттям «обстеження». У свою чергу в теорії адміністративного права також звертається увага на те, що контроль здійснюється у формі перевірок (обстеження й вивчення окремих напрямів фінансово-господарської діяльності, за результатами чого складається довідка або доповідна записка), ревізій (документальний контроль фінансово-господарської діяльності, за наслідками якого складається акт), аудиту, витребування звітів тощо [2, с. 258].

В інших джерелах до методів здійснення державного контролю віднесено такі способи та прийоми, як заслуховування інформації, ознайомлення з фактичним станом справ на місцях, перевірки та ревізії, нагляд, аналіз та оцінка ситуації в контрольній сфері, а також математичні й електронно-обчислювальні методи, тематичні перевірки, аналіз інформаційно-документальних даних тощо [7, с. 24–25]. Досить розроблене питання контролю у сфері фінансів. Узагальнення фахової літератури з питань фінансового контролю дає можливість визначити такі методи державного контролю в цій сфері: інспектування, державний фінансовий аудит, ревізію, перевірку, моніторинг (спостереження, нагляд), аналіз, зокрема й економічний, фінансово-економічну експертизу, зокрема й відповідних проектів [9, с. 37; 12, с. 224; 13, с. 6, 7].

У результаті узагальнення наведеного щодо питання методів контролю за реалізацією державної митної політики в Україні варто погодитися з О.Ф. Андрійко в тому, що вибір і застосування методів залежать від органу, який здійснює контроль, та характеру самої діяльності, що підлягає контролю [7, с. 24]. На цій підставі з урахуванням кола основних суб'єктів контролю за реалізацією державної митної політики в Україні (до таких належать Комітет з питань податкової та митної політики Верховної Ради України, Адміністрація Президента України, Кабінет Міністрів України, керівництво Державної фіскальної служби України тощо) та специфіки самого об'єкта контролю до переліку основних методів контролю в цій сфері віднесемо такі способи та прийоми його здійснення:

– аналіз (зокрема, економічного стану здійснення митної справи в країні, обсягу надходження митних та інших платежів, а також аналіз інформаційно-документальних даних про результати реалізації державної митної політики);

– аудит (діяльності Державної фіскальної служби України та її структурних підрозділів, відповідальних за здійснення митної справи);

– витребування звітів і заслуховування інформації (від Державної фіскальної служби України та її структурних підрозділів, відповідальних за здійснення митної справи, а також інших цен-

тральних органів виконавчої влади та окремих органів місцевого самоврядування, які мають інформацію про стан реалізації державної митної політики);

– експертизу (правову, фінансово-економічну, антикорупційну відповідних проектів актів, у яких знаходять своє закріплення елементи державної митної політики);

– експертну оцінку ситуації у сфері реалізації державної митної політики;

– інспектування, тобто перевірку, обстеження, ознайомлення з фактичним станом справ на місцях (обстеження й вивчення стану та діяльності окремих структурних підрозділів Державної фіскальної служби України, відповідальних за здійснення митної справи, за результатами чого складається аналітична довідка чи доповідна записка);

– моніторинг (окремих напрямів реалізації державної митної політики, за результатами чого складається аналітична довідка чи доповідна записка).

Вважаємо, що системне застосування суб'єктами державного контролю в досліджуваній сфері наведених методів його здійснення здатне забезпечити отримання ними об'єктивної й достовірної інформації про стан справ у цій сфері. Остання є основою для ухвалення відповідних управлінських рішень щодо усунення причин та умов, які перешкоджають належній реалізації державної митної політики, а також для розроблення та втілення заходів щодо покращення стану справ у цій сфері.

Що стосується визначення шляхів розвитку методів контролю за реалізацією державної митної політики в Україні, то, на нашу думку, це питання невід'ємне від питання вдосконалення загалом підстав, форм і методів державного контролю за проведенням економічної політики держави в цій сфері. Тому, безумовно, частина заходів повинні належати як загалом до покращення контролю в цій сфері, оптимізації кола й удосконалення правового статусу суб'єктів контролю, визначення критеріїв оцінки стану реалізації державної митної політики, так і до власне вдосконалення способів та прийомів вивчення її стану й аналізу тих процесів, що відбуваються в цій важливій складовій частині національної економіки країни.

На цій підставі можемо охарактеризувати заходи, що визначатимуть шляхи розвитку методів контролю за реалізацією державної митної політики в Україні, а саме:

1) з огляду на виключно правовий характер здійснення функції контролю необхідно передбачити нормативне закріплення організаційних і правових засад здійснення державного контролю в досліджуваній сфері або, що є більш доцільним, забезпечити однакове вирішення цих пи-

тань у єдиному акті щодо тих галузей державного управління, які стосуються забезпечення економічної безпеки України (господарська, фінансова, фіскальна та митна сфери);

2) є потреба в чіткому визначенні кола суб'єктів контролю – уповноважених органів державної влади, у розмежуванні їх компетенції зі здійснення контролю за реалізацією державної митної політики в Україні, в уточненні повноважень у частині застосування методів спостереження, а також у вирішенні на належному рівні питання взаємодії між ними;

3) варто доручити Державній фіскальній службі України розроблення методичних рекомендацій із питань оцінки ефективності реалізації державної митної політики та здійснення митної справи в Україні, у яких би знайшли відображення питання об'єкта й предмета державного контролю в цій сфері, прав та обов'язків суб'єктів контролю та суб'єктів інформування за результатами контролю, способів і прийомів здійснення контролю, оформлення його результатів, а також заходів щодо усунення виявлених недоліків;

4) доцільним вбачається створення на базі Державної фіскальної служби України Центру моніторингу реалізації державної митної політики та здійснення митної справи, який із використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій має здійснювати збір, аналіз, узагальнення інформації, отриманої суб'єктами контролю в цій сфері, з подальшою підготовкою та направленням зацікавленим суб'єктам відповідної інформації для підготовки й ухвалення управлінських рішень щодо корегування державної митної політики;

5) здійснення державного контролю в досліджуваній сфері передбачає застосування низки методів (таких як аналіз, аудит, інспектування, моніторинг тощо), в основі яких лежить порівняння досліджуваного об'єкта з певними правилами, нормами, стандартами в цій сфері, а тому одним із шляхів розвитку методів контролю за реалізацією державної митної політики є опрацювання відповідних критеріїв, які були б здатні не тільки повно та всебічно охарактеризувати її, а й сприяти отриманню об'єктивних результатів контролю за її реалізацією.

Вважаємо, що реалізація цих заходів за окресленими напрямками розвитку методів контролю за реалізацією державної митної політики в Україні (нормативним, організаційним, методологічним, координаційним і функціональним) здатна не тільки забезпечити підвищення дієвості здійснення державного контролю в цій сфері, а й, що найголовніше, підвищити ефективність державної митної політики в країні.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень у цій сфері варто вважати пи-

тання узгодження національного законодавства з європейськими стандартами регулювання сфери зовнішньоекономічних відносин, визначення критеріїв оцінювання ефективності її здійснення, а також оптимізації системи суб'єктів реалізації державної митної політики в Україні. Своєчасне їх вирішення сприятиме більш ефективній реалізації державної митної політики та досягненню її мети – створенню передумов для захисту митних інтересів і забезпечення митної безпеки України.

Література

1. Гаращук В.М. Доктрина контролю та нагляду в управлінні. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., присвяченої 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» (Харків, 20–21 листопада 2013 р.). Х., 2013. С. 201–207.
2. Битяк Ю.П., Гаращук В.М., Богущкий В.В. та ін. Адміністративне право: підручник. Х.: Право, 2010. 624 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: в 3 т. / уклад В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. К.: Акніт, 2008. Т. 1: А – К. 926 с.
5. Малиновський В.Я. Державне управління: навч. посібник. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 558 с.
6. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2003. 35 с.
7. Андрійко О.Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. К., 1999. 38 с.
8. Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Стариков Ю.Н. Административное право: учебник. 3-е изд., пересмотр. и доп. М.: Норма, 2008. 816 с.
9. Хмельков А.В. Державний фінансовий контроль: навч. посібник. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. 549 с.
10. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю., Гордієнко Л.Ю. Державне управління: навч. посібник. К.: Знання-Прес, 2003. 343 с.
11. Єдинак Т.С., Павлишен О.В. Контроль як функція державного управління: сутність та класифікація. Вісник Академії митної служби України. Серія «Державне управління». 2011. № 1. С. 12–18.
12. Виговська Н.Г., Славіцька А.Ю. Місце зовнішнього державного фінансового контролю у національній контрольній системі України. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». 2016. № 4(78). С. 219–228.

13. Репетько О.О. Методологічні підходи до розмежування форм і методів фінансового контролю в теорії та практиці державного управління. Державне управління: теорія і практика. 2010. № 1. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10roopdu.pdf>.

Анотація

Іванов С. В. Шляхи розвитку методів контролю за реалізацією державної митної політики в Україні. – Стаття.

Статтю присвячено характеристиці шляхів розвитку методів контролю за реалізацією державної митної політики в Україні. Зазначено, що контроль у державному управлінні є засобом забезпечення законності, а його методи – способами та прийомами його здійснення. Розвиток методів контролю за реалізацією державної митної політики має відбуватись за такими напрямками, як нормативний, організаційний, методологічний, координаційний і функціональний.

Ключові слова: державне управління, функція контролю, законність, реалізація державної митної політики, методи контролю за реалізацією державної митної політики.

Аннотация

Иванов С. В. Пути развития методов контроля за реализацией государственной таможенной политики в Украине. – Статья.

Статья посвящена характеристике путей развития методов контроля за реализацией государственной таможенной политики в Украине. Указано, что контроль в государственном управлении является средством обеспечения законности, а его методы – способами и приемами его осуществления. Развитие методов контроля за реализацией государственной таможенной политики должно происходить по таким направлениям, как нормативное, организационное, методологическое, координационное и функциональное.

Ключевые слова: государственное управление, функция контроля, законность, реализация государственной таможенной политики, методы контроля за реализацией государственной таможенной политики.

Summary

Ivanov S. V. Ways of development of methods of control over the implementation of the state customs policy in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the description of ways of development of methods of control over the implementation of the state customs policy in Ukraine. It is indicated that control in public administration is a means of ensuring legality, and its methods – in ways and methods of its implementation. The development of methods for monitoring the implementation of the state customs policy should take place in such areas as normative, organizational, methodological, coordinating and functional.

Key words: public administration, functions of control, legality, realization of state customs policy, methods of control over state customs policy.

УДК 342(477)

В. А. Іванченко

здобувач

Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України**НЕДОЛІКИ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ, ЯКИМИ УРЕГУЛЬОВАНО ВІДНОСИНИ
У СФЕРІ МОБІЛІЗАЦІЇ**

Могутність України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави потребує формування та наявності сильного війська, яке забезпечить надійну обороноздатності держави. Для виконання поставленого завдання державою проводиться ціла система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів для забезпечення територіальної цілісності держави щодо підготовки до її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту. Мобілізаційна підготовка та мобілізація є однією з найважливіших складових частин комплексу заходів, які застосовуються з метою забезпечення оборони держави.

Конституція України (ст. 1) встановлює, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [1]. Будь-яка правова держава націлена на побудову ефективної і дієвої системи законодавства, яка б урегульовувала суспільні відносини, що утворюються, змінюються та припиняються в державному правовому полі, зокрема й ті, що виникають під час реалізації мобілізаційної підготовки та мобілізації. Зазначене обумовлено встановленим правовим порядком, який базується на принципах неодмінного виконання встановлених державою обов'язків фізичних осіб у межах визначених законодавцем та встановлених нормативно-правовими актами. Тому органи виконавчої влади та місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, у спосіб та в межах повноважень, що передбачені Основним законом та нормативно-правовими актами України. Отже, роль нормативно-правових актів щодо врегулювання діяльності органів публічної адміністрації, на які покладено функції щодо проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації, складно переоцінити, оскільки вони є тим визначальним чинником, відповідно до якого повинна бути побудована вся система управління.

Юридична своєрідність правових норм обумовлена метою, заради якої вони приймаються, і сферою їхнього застосування. Державна воля виражається в законі, інших нормативно-правових актах, спрямованих на вирішення конкретних завдань у різних сферах суспільного життя, внаслідок чого законодавство повинно приводитись

у певну систему. Закон не може бути єдиним і винятковим способом вираження державної волі, і тому через множинність і розмаїтість суспільних відносин, що вимагають правового регулювання, виникає необхідність прийняття підзаконних нормативних актів [2, с. 8].

Перед тим як перейти до наукового аналізу нормативно-правової бази, що регламентує мобілізаційну підготовку та мобілізацію, на наш погляд, необхідно встановити сутність детермінанти «правове регулювання» безвідносно до його предмета. Сутність категорії «правове регулювання» аргументована та визначена в загальній теорії права, водночас існують різні підходи до розуміння цього явища. Часто терміни «законодавче», «нормативне», «юридичне» регулювання вживаються як синоніми, хоча й тут є особлива специфіка, яка має теоретичне та практичне значення, і таке, що впливає на стан і рівень цього процесу. Наприклад, чеський науковець римського права М.Г. Бартошек визначає це поняття та його співвідношення з іншими правовими термінами таким чином: «*ius* – основне поняття римського права, що виражає різноманітні його аспекти й галузі, відмінність його від релігії, звичаїв, безправ'я, об'єктивне право, суб'єктивне право, право в судочинстві; *lex* – юридична регламентація, встановлена й прийнята як обов'язкова; у публічному праві – закон, у приватному – односторонній чи різносторонній прояв волі приватних осіб. В історії державно-правової думки «право» розуміється як таке, що передує юридичному закону, прийнятому у встановленій формі і за встановленою процедурою [3, с. 283-284].

Аналізуючи наявні в літературі з теорії держави та права визначення правового регулювання [4; 5; 6; 7], необхідно зазначити, що предметом такого регулювання є суспільні відносини, які мають бути впорядковані юридично-правовими засобами, що застосовуються державою.

Наприклад, В.Ф. Яковлев під правовим регулюванням розуміє здійснення за допомогою системи правових засобів результативного нормативно-організаційного впливу на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб певного соціального устрою.

Автори курсу лекцій із теорії держави й права встановлюють, що правове регулювання – це

здійснюване громадянським суспільством або державою за допомогою правових засобів упорядкування, охорона та розвиток суспільних відносин. Відповідно до цього вони виокремлюють такі ознаки правового регулювання: є різновидом соціального регулювання; здійснюється громадянським суспільством або державою; має нормативно-результативний характер – здійснюється за допомогою цілісної системи правових засобів, що забезпечують втілення в життя норм права для досягнення необхідної мети (результату); має організаційний характер – за допомогою правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми (у нормах права закріплюється міра можливої або належної поведінки); має цілеспрямований характер – спрямоване на задоволення прав, свобод, законних інтересів суб'єктів права; має конкретний характер – завжди пов'язане з реальними (конкретними) відносинами.

Оскільки таке визначення є узагальнюючим, то від загальноправового поняття предмета правового регулювання перейдемо до розгляду предмета правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації, який може бути представлений через систему управління: суб'єкт управління – управлінський вплив – об'єкт управління – зворотні зв'язки. Відповідно до цього до правового регулювання належать такі об'єкти:

1) статус (Міністерства оборони України, його структурних органів та науково-дослідних установ, які здійснюють мобілізаційну підготовку та мобілізацію);

2) порядок й особливості виконання управлінських функцій суб'єктами мобілізаційної підготовки та мобілізації, реагування на зміни в стані об'єкта управління;

3) процедура проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Отже, предметом правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації є відносини державних органів та органів місцевого самоврядування щодо здійснення ними мобілізаційної підготовки та мобілізації і виконання громадянами військового обов'язку.

Нормативну основу правового регулювання забезпечують нормативно-правові акти. Їхні функції головним чином полягають у тому, щоб увести в правову систему нові юридичні норми, забезпечити їхню зміну чи скасування, підвищити ефективність їхньої дії. Правовий акт – належним чином (словесно-документально) оформлений зовнішній вираз волі держави, її органів, окремих осіб, який є носієм змістовних елементів правової системи – юридичних норм, практики, індивідуальних приписів, автономних рішень осіб [8, с. 192–193].

Варто зауважити, що за допомогою адміністративно-правового регулювання досягається необхідна деталізація норм матеріального адміністра-

тивного права та адміністративно-процесуальних норм на рівні підзаконних нормативно-правових актів, яка дозволяє досягти необхідного рівня ефективності реалізації мобілізаційної підготовки та мобілізації. Уважаємо, що ефективність правового регулювання є однією з найбільш значущих категорій, важливих як з наукової, так і з практичної точок зору. На наш погляд, питання ефективності правового регулювання загалом та адміністративно-правового регулювання зокрема багато в чому обумовлюють підходи до подальшого вдосконалення відповідної нормативно-правової бази, є вагомим фактором відпрацювання нових підходів до вирішення проблем щодо мобілізації та мобілізаційної підготовки.

Отже, адміністративно-правове регулювання має здійснюватись з урахуванням реалій існування суспільного життя, наявності різноманітних факторів, які впливають на стан суспільних відносин. Водночас важливою умовою досягнення ефективності правового регулювання мобілізації та мобілізаційної підготовки є прогнозування напрямків розвитку суспільних відносин, аналіз існуючих та можливих тенденцій такого розвитку; ступінь досконалості законодавства; необхідність оптимізації адміністративно-процесуального механізму мобілізаційної підготовки та мобілізації; належне осмислення і врахування сучасних тенденцій розвитку інституту юридичної відповідальності у цій сфері тощо.

В адміністративно-правовій теорії існує декілька підходів до поділу нормативних актів на відповідні групи.

Так, В.К. Колпаков поділяє акти державного управління таким чином:

- 1) за юридичними властивостями:
 - нормативні (правоустановчі, загального характеру);
 - ненормативні (індивідуальні, правозастосовні, правовиконавчі, приватні адміністративні акти, акти реалізації норм адміністративного права).
- 2) за межами дії (дія актів у просторі і часі):
 - що діють у часі на всій території без обмежень;
 - що діють на всій території протягом визначеного терміну;
 - що діють на частині території без обмежень у часі.

3) за характером компетенції органів, що видають акти:

- загального управління;
- галузевого управління;
- функціонального управління.

Л.В. Коваль [9, с.88] поділяє акти державного управління за адресатом їхнього надходження на зовнішні та внутрішні (внутрішні організаційні); за рівнем самостійності – основні, що мають «самостійну» юридичну силу, та залежні (вторинні);

за змістом їхньої мети – установчі, регулятивні, контрольні; за масштабом дії – акти територіального характеру і акти галузевого значення або стратегічні й тактичні; за формою – офіційні (публікуються в офіційних виданнях) і неформальні (нефіксовані, усні); за причинно-наслідковою ознакою – ініціативні, запрограмовані («пов'язані») та акти, викликані настанням юридичних подій і т.д.

Д.М. Бахрах акти державного управління групує за юридично значущими ознаками: за юридичним змістом (нормативні, індивідуальні, загальні, змішані акти); за колом осіб, на які поширюються норми (акти загального значення, міжвідомчі акти, внутрішньовідомчі); за суб'єктами, які прийняли адміністративні акти (акти органів виконавчої влади; акти суб'єктів влади, що не знаходяться в системі апарату виконавчої влади; акти громадських організацій, котрим делеговані державновладні повноваження); за формою – акти письмові, усні, конклюдентні; за функціональною роллю – планові, з фінансових питань, методичного характеру, з кадрових питань, обліку, постачання та інших загальних функцій.

Беручи за основу класифікацію нормативно-правових актів за характером компетенції органів публічної адміністрації, що видають акти: загального; галузевого; функціонального управління – ми розглянемо систему нормативно-правових актів, якими урегульована мобілізаційна підготовка та мобілізація.

Акти загального управління, якими урегульована мобілізаційна підготовка та мобілізація, представлені Законами України, актами Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, місцевих державних адміністрацій. Розглянемо детально зазначений блок актів.

Розкриємо зміст саме законодавчих актів, якими урегульована мобілізація та мобілізаційна підготовка.

Конституція України. Вона встановлює загальні засади мобілізаційної підготовки та мобілізації. Ст. 106 Конституції України визначає повноваження Президента у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації, зокрема, по-перше, Президент забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави (п. 1 ст. 106); по-друге, він є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань, здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави (п. 17 ст. 106); по-третьє, очолює Раду національної безпеки і оборони України (п. 18 ст. 106); по-четверте, уносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Зброй-

них Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань (п. 19 ст. 106); по-п'яте, приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України (п. 20 ст. 106); по-шосте, приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України (п. 21 ст. 106); Конституція встановлює обов'язки громадян і в сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації. Так, відповідно до ст. 65 Конституції України, «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України». до Конституції ст. 17 Конституції України визначає обов'язки Збройних Сил України до яких належить оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності. Також Конституція України (ст. 107) встановлює, що Рада національної безпеки й оборони України є координаційним органом щодо питань національної безпеки й оборони при Президенті України. Рада національної безпеки й оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони. Головою Ради національної безпеки й оборони України є Президент України. Персональний склад Ради національної безпеки й оборони України формує Президент України.

Закон України «Про оборону України», яким встановлено засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони.

Закон України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу». Реалізація заходів з проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації, безпосередньо пов'язується зі встановленням загального військового обов'язку громадян України і військово-транспортного обов'язку. ст. 1 Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу»: «Загальний військовий обов'язок встановлюється з метою забезпечення комплектування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також підготовки населення до захисту України. Ст. 7 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначає зміст військово-транспортного обов'язку, метою встановлення якого є забезпечення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань на

період мобілізації та у воєнний час транспортними засобами, і поширюється на центральні та місцеві органи виконавчої влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації, зокрема на залізниці, порти, пристані, аеропорти, нафтобази, автозаправні станції дорожнього господарства та інші підприємства, установи й організації, які забезпечують експлуатацію транспортних засобів, а також на громадян – власників транспортних засобів.

Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу». Ст. 1 цього Закону встановлює, що альтернативна служба є такою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень. Крім того, право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до релігійних організацій, що діють згідно із законодавством України, віровчення яких не допускає користування зброєю.

Альтернативну службу громадяни проходять на підприємствах, в установах, організаціях, що перебувають у державній, комунальній власності або переважна частка у статутному фонді яких є в державній або комунальній власності, діяльність яких, насамперед, пов'язана із соціальним захистом населення, охороною здоров'я, захистом довкілля, будівництвом, житлово-комунальним та сільським господарством, а також у патронажній службі в організаціях Товариства Червоного Хреста України. Крім того, види діяльності, якими можуть займатися громадяни, що проходять альтернативну службу, визначаються Кабінетом Міністрів України. Строки Альтернативної служби у півтора рази перевищує строк військової служби, встановлений для солдатів і сержантів, які проходять строкову військову службу в Збройних Силах України та інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях. Для осіб, які мають вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки спеціаліста або магістра, строк альтернативної служби у півтора рази перевищує строк військової служби, встановлений для осіб, які мають відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень.

Положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [10] визначають зміст правового режиму воєнного стану та відповідальність за порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану. Зокрема до заходів правового режиму воєнного стану належать такі: 1) запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборон-

ній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період мобілізації і воєнного часу з метою виконання робіт, що мають оборонний характер; 2) використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ й організацій усіх форм власності для потреб оборони; 3) використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ й організацій усіх форм власності для потреб оборони; 4) примусово відчужувати або вилучати майно у юридичних і фізичних осіб для потреб оборони.

Виконання визначених законом завдань щодо контррозвідувального забезпечення економічного, інформаційного, науково-технічного потенціалу, оборонно-промислового й транспортного комплексів та їхніх об'єктів, національної системи зв'язку, Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, військово-технічного співробітництва, дотримання міжнародних режимів нерозповсюдження, а також закордонних дипломатичних установ України й безпеки громадян України за кордоном визначені в Законі України «Про контррозвідувальну діяльність» [11].

Важливе значення для обігу, використання та розповсюдження інформації у сфері оборони мають положення Закону України «Про державну таємницю», яким визначено, що державна таємниця вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки й техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані в порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою.

Правові та економічні засади здійснення державних закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади, зокрема й щодо вирішення оборонних питань, визначені Законом України «Про здійснення державних закупівель» [12].

Наступними спеціальним нормативно-правовим актом, якими урегульовано особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі, шляхи підвищення ефективності функціонування підприємств оборонно-промислового комплексу та забезпечення здійснення контролю за їхньою діяльністю є Закони України «Про державне оборонне замовлення» [13] та «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» [14]. Відповідно до ст. 4 Закону визначено, що уповноваженим суб'єктом господарювання з управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі є Державний концерн «Укроборонпром». До його складу входять державні підприємства оборон-

но-промислового комплексу, зокрема казенні підприємства, на основі фінансової залежності від одного або групи учасників Концерну, який виконує функції із забезпечення науково-технічного і виробничого розвитку, а також провадить інвестиційну, фінансову, зовнішньоекономічну та інші види діяльності.

Література

1. Про прийняття Конституції України і введення її в дію: Закон України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 142.

2. Горшенин К.П. Кодификация законодательства о труде (Теоретические вопросы). Москва: Юридическая литература, 1967. 224 с.

3. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления: курс лекций: 2-е изд., доп. Москва: Омега-Л, 2004. 340 с.

4. Загальна теорія держави і права / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков, В.П. Пастухов, О.Д. Тихомиров. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 320 с.

5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник: 6-те вид. Харків: Консум, 2002. 160 с.

6. Скакун О.Ф. Теория государства и права: ученик. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

7. Олійник А.Ю., Гусарев С.Д., Слісаренко О.Л. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 176 с.

8. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2 т. Москва: Юридическая литература, 1982. Т. 2. 360 с.

9. Коваль Л.В. Адміністративне право: курс лекцій для студентів юр. вузів та фак.: 3-те вид. Київ: Вентурі, 1998. 208 с.

10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 06 квітня 2000 року № 1647-III. Відомості Верховної Ради України, 2000. № 28. Ст. 224.

11. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26 грудня 2002 року № 374-IV. Відомості Верховної Ради України, 2003. № 12. Ст. 89.

12. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 10 квітня 2014 року № 1197-VII. Відомості Верховної Ради України, 2014. № 24. Ст. 883.

13. Про державне оборонне замовлення : Закон України від 03 березня 1999 року № 464-XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/464-14>

14. Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промислому комплексі : Закон України від 16 червня 2011 року № 3531-VI. Відомості Верховної Ради України, 2012. № 4. Ст. 23.

Анотація

Іванченко В. А. Недоліки законодавчих актів, якими урегульовано відносини в сфері мобілізації. – Стаття.

У цій науковій статті розкрито зміст базових законів України, якими урегульовано питання мобілізації та мобілізаційної підготовки. Визначено, що предметом правового регулювання мобілізаційної підготовки та мобілізації є відносини державних органів та органів місцевого самоврядування щодо здійснення ними мобілізаційної підготовки та мобілізації і виконання громадянами військового обов'язку.

Зазначено, що адміністративно-правове регулювання повинне здійснюватись з урахуванням реалій існування суспільного життя, наявності різноманітних факторів, які впливають на стан суспільних відносин. Важливою умовою досягнення ефективності правового

регулювання мобілізації та мобілізаційної підготовки є прогнозування напрямків розвитку суспільних відносин, аналіз існуючих та можливих тенденцій такого розвитку; ступінь досконалості законодавства; необхідність оптимізації адміністративно-процесуального механізму мобілізаційної підготовки та мобілізації; належне осмислення і врахування сучасних тенденцій розвитку інституту юридичної відповідальності в цій сфері тощо.

Ключові слова: мобілізація, мобілізаційна підготовка, правове регулювання.

Аннотация

Иванченко В. А. Недостатки законодательных актов, которыми урегулированы отношения в сфере мобилизации. – Статья.

В данной научной статье раскрыто содержание базовых законов Украины, которыми урегулированы вопросы мобилизации и мобилизационной подготовки. Определено, что предметом правового регулирования мобилизационной подготовки и мобилизации являются отношения государственных органов и органов местного самоуправления по осуществлению ими мобилизационной подготовки и мобилизации и выполнения гражданами военной обязанности.

Отмечено, что административно-правовое регулирование должно осуществляться с учетом существующих реалий общественной жизни, наличия различных факторов, влияющих на состояние общественных отношений. Важным условием достижения эффективности правового регулирования мобилизации и мобилизационной подготовки являются прогнозирование направлений развития общественных отношений, анализ существующих и возможных тенденций такого развития; степень совершенства законодательства; необходимость оптимизации административно-процесуального механизма мобилизационной подготовки и мобилизации; должное осмысления и учета современных тенденций развития института юридической ответственности в этой сфере и тому подобное.

Ключевые слова: мобилизация, мобилизационная подготовка, правовое регулирование.

Summary

Ivanchenko V. A. Disadvantages of legislative acts, which regulated relations in the field of mobilization. – Article.

In this scientific article the content of the basic laws of Ukraine is disclosed, which regulates the issues of mobilization and mobilization training. It is determined that the subject of legal regulation of mobilization training and mobilization are the relations between state bodies and local self-government bodies regarding their mobilization preparation and mobilization and fulfillment by citizens of military duty.

It is noted that administrative-legal regulation should be carried out taking into account the existing realities of public life, the presence of various factors that affect the state of social relations. An important condition for achieving the effectiveness of legal regulation of mobilization and mobilization training is: forecasting directions of development of social relations, analysis of existing and possible trends of such development; the degree of perfection of the law; the need to optimize the administrative-procedural mechanism of mobilization training and mobilization; proper reflection and taking into account the current trends of the legal responsibility development in this area, etc.

Key words: mobilization, mobilization preparation, legal regulation.

УДК 342.9:351.742

Д. М. Корнієнко
кандидат юридичних наук,
начальник Київського факультету
Національної академії Національної гвардії України

ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ ІЗ ПРАВООХОРОННИМИ ФУНКЦІЯМИ У КРАЇНАХ ІЗ ФЕДЕРАТИВНИМ УСТРОЄМ

Надзвичайні події сьогодення часу все частіше доводять необхідність своєчасного та ефективного реагування сил сектору безпеки й оборони. Сучасні механізми реагування базуються на службово-бойовій діяльності військових формувань із правоохоронними функціями, що є видом правоохоронної діяльності, яка здійснюється шляхом виконання правоохоронних завдань через службову діяльність методами, а під час загострення обстановки – військовими, тобто бойовими методами.

Беручи до уваги статистику виникнення кризових ситуацій, доречним є врахувати досвід службово-бойової діяльності військових формувань із правоохоронними функціями зарубіжних країн. Адміністративно-правове забезпечення за таких умов відіграє особливе значення.

Питання адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності військових формувань із правоохоронними функціями розглядали в наукових працях С.В. Белай, С.А. Годлевський, О.В. Гуляк, І.В. Євтушенко, А.В. Жбанчик, О.Г. Комісаров, О.В. Кривенко, С.О. Кузніченко, В.В. Мацюк, М.Б. Саакян, С.А. Яровий та ін. Водночас вивчення закордонного досвіду адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності військових формувань із правоохоронними функціями у країнах із федеративним устроєм не знайшло належного відображення.

Метою статті є здійснення аналізу адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності військових формувань із правоохоронними функціями у країнах із федеративним устроєм.

Як відомо, федеративною називається складна союзна держава, територія якої не є єдиною з позиції організації влади. Головною ознакою країни з федеративним устроєм є наявність єдиної території, що у адміністративному відношенні є не одне ціле, а складається із територій, тобто суб'єктів федерації, які мають власний адміністративно-територіальний поділ.

На сьогодні 25 країн світу є федераціями. У країнах із федеративним устроєм, що входять до складу Європейського Союзу, наразі майже вже не має військових формувань із правоохоронними

функціями. Наприклад, в Австрії поліцейська система функціонувала до 2005 року у вигляді жандармерій для більшої частини території країни, а поліція існувала в великих містах і міських районах. 2004 року уряд Австрії вирішив з'єднати поліцейські сили з кримінальною поліцією і жандармерією громадської безпеки та іншими органами безпеки для того, щоб стати єдиною частиною федеральної поліції Австрії. Отже, у цьому дослідженні, на наш погляд, доречним є розгляд військових формувань із правоохоронними функціями Російської Федерації (як країни агресора) та Сполучених Штатів Америки (як стратегічного партнера).

Федеральна служба військ національної гвардії Російської Федерації є федеральним органом виконавчої влади, що здійснює функції щодо вироблення й реалізації державної політики та нормативно-правового регулювання у сфері діяльності військ національної гвардії Російської Федерації, у сферах обігу зброї, приватної охоронної діяльності та позавідомчої охорони.

Федеральна служба військ національної гвардії Російської Федерації є центральним органом управління військами національної гвардії, основними завданнями якої є такі: вироблення й реалізація державної політики та нормативно-правове регулювання у встановлених сферах діяльності; організація участі військ національної гвардії в охороні громадського порядку й забезпечення громадської безпеки; організація участі військ національної гвардії в боротьбі з тероризмом і екстремізмом, у забезпеченні правового режиму контртерористичної операції; організація участі військ національної гвардії в територіальній обороні Російської Федерації; підтримання в необхідній готовності військ національної гвардії; організація застосування військ національної гвардії відповідно до законодавства Російської Федерації; здійснення заходів щодо будівництва й розвитку військ національної гвардії; здійснення федерального державного контролю (нагляду) за оборотом цивільної, службової та нагородної зброї, боєприпасів до зброї, збереженням і технічним станом бойової ручної стрілецької й службової зброї, що знаходиться в тимчасовому користуванні в громадян й організацій; за приватною охоронною діяль-

ністю в Російській Федерації; за забезпеченням безпеки об'єктів паливно-енергетичного комплексу; за діяльністю підрозділів охорони юридичних осіб з особливими статутними завданнями й підрозділів відомчої охорони; забезпечення соціального та правового захисту працівників [1].

Війська національної гвардії Російської Федерації є державною військовою організацією, призначеною для забезпечення державної і суспільної безпеки, захисту прав і свобод людини й громадянина.

На війська національної гвардії Російської Федерації покладається виконання таких завдань: участь в охороні громадського порядку, забезпечення громадської безпеки; охорона важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів; участь у боротьбі з тероризмом й екстремізмом; участь у забезпеченні режимів надзвичайного та воєнного стану, правового режиму контртерористичної операції; участь у територіальній обороні Російської Федерації; надання сприяння прикордонним органам федеральної служби безпеки в охороні державного кордону Російської Федерації; федеральний державний контроль (нагляд) за дотриманням законодавства Російської Федерації щодо обороту зброї і щодо приватної охоронної діяльності, а також за забезпеченням безпеки об'єктів паливно-енергетичного комплексу, за діяльністю підрозділів охорони юридичних осіб з особливими статутними завданнями й підрозділів відомчої охорони; охорона особливо важливих і режимних об'єктів, об'єктів, що підлягають обов'язковій охороні військами національної гвардії, охорона майна фізичних та юридичних осіб за договорами [2].

До складу військ національної гвардії Російської Федерації належать такі:

- 1) органи управління;
- 2) об'єднання, з'єднання та військові частини;
- 3) підрозділи (органи), зокрема ті, у яких проходять службу особи, що мають спеціальні звання поліції;
- 4) освітні організації вищої освіти та інші організації.

Об'єднання, з'єднання, військові частини й підрозділи військ національної гвардії Російської Федерації дислокуються відповідно до завдань військ національної гвардії і з урахуванням соціально-економічних умов місць дислокації.

Оперативно-територіальне об'єднання військ національної гвардії Російської Федерації є військово-адміністративною одиницею цих військ і створюється для виконання покладених на них завдань, головними з яких є підтримання готовності органів управління, з'єднань і військових частин округу, підпорядкованих територіальних органів, підрозділів й організацій до виконання завдань мирного часу, а також їхньої бойової та мобілі-

заційної готовності на рівні, що забезпечує своєчасне виконання поставлених завдань та інших службово-бойових діянь, покладених на війська національної гвардії [3].

Отже, можна зробити висновок, що Федеральна служба військ національної гвардії Російської Федерації є центральним органом управління військами національної гвардії, якій також надані функції здійснення федерального державного контролю (нагляду). Війська національної гвардії Російської Федерації є державною військовою організацією, призначеною для забезпечення державної і суспільної безпеки, захисту прав і свобод людини й громадянина.

Проте, на наш погляд, це тільки показовий розподіл повноважень за умов реформування внутрішніх військ Російської Федерації. Насправді ж функції внутрішніх військ майже не змінилися, лише трансформувалися в функції військ національної гвардії Російської Федерації, а функції здійснення федерального державного контролю (нагляду) «перейшли» від «міліції охорони» до Федеральної служби військ національної гвардії Російської Федерації.

Надалі розглянемо досвід адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії США.

Національна гвардія США входить до складу резервних компонентів збройних сил і є таким резервом, який формується з військовослужбовців або військових частин Національної гвардії США кожного штату, територій острова Гуам, Віргінських островів і Пуерто-Ріко, а також округу Колумбія і загалом налічує 54 окремі формування. Частини Національної гвардії США перебувають у подвійному підпорядкуванні: держави та федерального уряду [4; 5].

Національна гвардія США – це об'єднаний підрозділ Міністерства оборони США, який складається з резервних компонентів сухопутних військ США та військово-повітряних сил США. Формування Національної гвардії США є в кожному штаті, в окрузі Колумбія та на всіх територіях, що перебувають під контролем США. Ці формування виконують завдання в інтересах штату та федерального уряду. Національна гвардія – це насамперед державна установа, але її частини можуть бути мобілізовані президентом США задля надання допомоги збройним силам країни. Частини Національної гвардії штатів отримують фінансове забезпечення та проходять підготовку переважно за рахунок бюджетних асигнувань федерального бюджету. У кожному штаті є підрозділи військово-повітряних сил та сухопутних військ Національної гвардії. До них належать військові, медичні, авіаційні та інженерно-технічні підрозділи. Губернатор штату виконує функції головнокомандувача військовими силами штату.

Як правило, резервісти Національної гвардії працюють на цивільних посадах і живуть вдома. Щомісячно у вихідні наприкінці тижня вони проходять стройову підготовку, а щороку вони зобов'язані відвідувати двотижневий курс бойової підготовки. Додамо, що губернатор не зобов'язаний заздалегідь повідомляти президента США про проведення навчань Національної гвардії.

Частини Національної гвардії США можуть бути мобілізовані для проходження дійсної служби у формуваннях, підпорядкованих федеральному уряду, задля забезпечення допомоги регулярним збройним силам США у разі війни або надзвичайного стану, які оголошені Конгресом США, президентом або міністром оборони. Також частини національної гвардії США можуть бути активізовані для несення служби у відповідних штатах на випадок оголошення надзвичайного стану губернатором відповідного штату або території або, якщо йдеться про округ Колумбія, командувачем Національної гвардії округу. На відміну від особового складу резерву сухопутних військ США, особовий склад Національної гвардії США не може бути мобілізований в індивідуальному порядку, за винятком випадків добровільного переходу й тимчасового призначення на посаду [6].

Також відповідно до закону штату Національна гвардія США може бути активізована губернаторами для виконання завдань в умовах надзвичайних ситуацій в країні, таких як стихійні лиха та заворушення серед цивільного населення. Отже, можливо зазначити, що Національна гвардія США теж може виконувати правоохоронні функції.

Отже, підкреслимо, що Національна гвардія США входить до складу резервних компонентів збройних сил і є їхнім резервом та безпосередньо не виконує правоохоронні функції. Додамо, що в структурі міністерства оборони був створений і ефективно функціонує досі (в складі штабу армії) спеціальний орган – Директорат щодо боротьби з громадськими заворушеннями. На нього покладають завдання організації взаємодії збройних сил із правоохоронними органами у разі загострення обстановки, коли сил і засобів поліції та інших правоохоронних структур цивільної влади недостатньо й втручання армії залишається єдиним засобом забезпечити законність і порядок в конкретному суб'єкті федерації. Військовослужбовці цього Директорату оцінюють ступінь інтенсивності внутрішнього конфлікту, визначають приблизну необхідність бойової техніки й чисельність особового складу для його ліквідації, здійснюють контроль за їхньою готовністю до участі в операції з ліквідації заворушень.

Спираючись на вищезазначене, можливо стверджувати таке:

1) Надзвичайні події сьогодення все частіше доводять необхідність своєчасного та ефективного реагування сил сектору безпеки й оборони. Беручи до уваги статистику виникнення кризових ситуацій, доречним є досвід службово-бойової діяльності військових формувань із правоохоронними функціями країн із федеративним устроєм. Адміністративно-правове забезпечення за таких умов відіграє особливе значення.

2) На сьогодні 25 країн світу є федераціями. У країнах з федеративним устроєм, що входять до складу Європейського союзу, наразі майже вже не залишилось військових формувань із правоохоронними функціями. Наприклад, в Австрії поліцейська система функціонувала до 2005 року у вигляді жандармерій для більшої частини території країни, а поліція існувала лише у великих містах і міських районах.

3) Федеральна служба військ національної гвардії Російської Федерації є центральним органом управління військами національної гвардії, якій також надані функції здійснення федерального державного контролю (нагляду). Війська національної гвардії є державною організацією, яка призначена для забезпечення державної і суспільної безпеки, захисту прав і свобод людини й громадянина. Проте це лише показовий розподіл повноважень за умов реформування внутрішніх військ Російської Федерації. Насправді ж функції внутрішніх військ Російської Федерації майже не змінилися, а лише трансформувалися в функції військ національної гвардії Російської Федерації, а функції здійснення федерального державного контролю (нагляду) «перейшли» від «міліції охорони» до Федеральної служби військ національної гвардії Російської Федерації.

4) Національна гвардія США входить до складу резервних компонентів збройних сил і є їхнім резервом та безпосередньо не виконує правоохоронні функції. Проте в структурі міністерства оборони був створений і ефективно функціонує досі (в складі штабу армії) спеціальний орган – Директорат щодо боротьби з громадськими заворушеннями. Також Національна гвардія може бути активізована губернаторами для виконання завдань в умовах надзвичайних ситуацій в країні, таких як стихійні лиха та заворушення серед цивільного населення. Отже, можливо зазначити, що Національна гвардія теж може виконувати правоохоронні функції.

5) Напрямки подальших наукових розвідок будуть спрямовані на дослідження адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України.

Література

1. Указ Президента Российской Федерации от 30.09.2016 № 510 «О Федеральной службе войск национальной гвардии Российской Федерации». URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_205384/ac5e13b3ca8c6ee43c2813373f9b830b46e6b1ed/ (дата звернення від 12.02.2018).

2. Федеральный закон Российской Федерации от 03.07.2016 № 226-ФЗ «О войсках национальной гвардии Российской Федерации». URL: <http://www.rosgvard.ru/ru/Documents/article/federalnyj-zakon-ot-03072016--226fz> (дата звернення від 12.02.2018).

3. Указ Президента Российской Федерации от 24 мая 2017 г. № 236 «Положение об оперативном-территориальном объединении войск национальной гвардии Российской Федерации». URL: <http://www.rosgvard.ru/ru/Documents/article/ukaz-prezidenta-rossijskoj-federacii-ot-24052017--236> (дата звернення від 12.02.2018).

4. A path with purpose [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національної гвардії США. URL: <http://www.nationalguard.com/careers> (дата звернення від 12.02.2018).

5. Guard FAQs. Офіційний сайт Національної гвардії США. URL: <http://www.nationalguard.com/guard-faqs> (дата звернення від 12.02.2018).

6. FM 100-19: Domestic Support Operations. Польовий статут США «Операції внутрішньої підтримки». URL: https://www.globalsecurity.org/security/library/policy/army/fm/100-/fm100_13.htm (дата звернення від 12.02.2018).

Анотація

Корнієнко Д. М. Досвід адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності військових формувань із правоохоронними функціями у країнах із федеративним устроєм. – Стаття.

Стаття присвячена вивченню досвіду адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності військових формувань із правоохоронними функціями у країнах із федеративним устроєм правління для подальшого впровадження в Україні

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, військові формування, службово-бойова діяльність, країни з федеративним устроєм правління.

Аннотация

Корниенко Д. Н. Опыт административно-правового обеспечения служебно-боевой деятельности военных формирований с правоохранительными функциями в странах с федеративным устройством. – Статья.

Статья посвящена изучению опыта административно-правового обеспечения служебно-боевой деятельности военных формирований с правоохранительными функциями в странах с унитарным устройством для дальнейшего внедрения в Украине

Ключевые слова: административно-правовое обеспечение, воинские формирования, служебно-боевая деятельность, страны с федеративным устройством управления.

Summary

Korniienko D. M. Experience of administrative and legal support of service and combat activity of military formations with law-enforcement functions in countries with federal structure of government. – Article.

It has been determined the experience of administrative and legal support of combat military activities of forces with law enforcement functions in countries with federal structure of government for further implementation in Ukraine.

Key words: administrative and legal support, military formations, service and combat activity, countries with federal structure of government.

УДК 342.9

*Д. В. Палагнюк**здобувач**Науково-дослідного інституту публічного права*

АДМІНІСТРАТИВНІ ОBOB'ЯЗКИ ТІЛООХОРОНЦІВ В УКРАЇНІ

Вирішення проблем громадян у правовій демократичній державі не можливе без забезпечення їх певними комунікативними послугами, за допомогою яких вони зможуть прозоро та у стислі терміни забезпечувати самостійно чи з допомогою публічної адміністрації свої права, свободи й законні інтереси. Таким чином, будь-який суб'єкт публічної адміністрації має свої обов'язки, які є похідними від його адміністративно-правового статусу та відіграють важливу роль у становленні справедливої правової держави, адже вони втілюють покладені на них державою безумовні зобов'язання перед громадянським суспільством.

Ці обов'язки виникають завдяки адміністративно-правовим відносинам, у яких органи публічної адміністрації взаємодіють з іншими органами державної влади. Тому в Україні врегулювання обов'язків відіграє беззаперечну роль.

До проблематики адміністративних прав тілоохоронців неодноразово зверталися у своїх дослідженнях вітчизняні вчені, серед них найбільший вклад у досліджувану тему зробили Ю. Битяк, Н. Вапнярчук, В. Галунько, В. Гаращук, О. Єщук, О. Зайчук, М. Іншин, М. Карпа, Л. Кожура, В. Копейчиков, А. Малько, Н. Оніщенко, В. Пашинський, О. Скакун, Н. Шульгач.

Проте названі науковці досліджували дану проблематику поверхнево, вивчаючи ширші або суміжні питання.

Метою статті є розкриття змісту адміністративних обов'язків тілоохоронців в Україні та здійснення їх класифікації на основі положень чинного законодавства та доктринальних положень теорії адміністративного права.

Згідно з Академічним тлумачним словником української мови обов'язок – це те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління [1].

У теорії адміністративного права обов'язки і права суб'єктів адміністративного права насамперед розглядаються через призму змісту адміністративно-правових відносин, коли кожному суб'єктивному праву одного суб'єкта адміністративно-правових відносин відповідає (кореспондується) юридичний обов'язок іншого й навпаки [2].

Професор Т. Коломоець зазначає, що суб'єктивні юридичні обов'язки нерозривно пов'язані і не можуть існувати один без одного, оскільки право одного суб'єкта не може бути реалізоване

окремо від виконання зобов'язання іншим суб'єктом. Отже, у державному управлінні існування зобов'язань поза правами і навпаки – прав поза зобов'язаннями позбавлено будь-якого сенсу [3].

Юридичний обов'язок устанавлюється як в інтересах уповноваженого суб'єкта, так і в інтересах держави в цілому, яка є гарантом їхнього здійснення. На відміну від суб'єктивного права, відмовитися від виконання юридичного обов'язку не можна, тому що відмова від виконання або неналежного виконання є підставою для юридичної відповідальності [4, с. 107]. Під юридичним обов'язком І. Окунев має на увазі конкретно визначену суспільно необхідну поведінку, устанавлену в нормативно-правовому акті, забезпечену можливістю застосування санкції юридичної норми в її негативному й позитивному розумінні [5, с. 14].

Нормами реалізації обов'язку є дотримання певних зобов'язань, які мають форму заборон, і виконання активних обов'язків, що існують як зобов'язання [6, с. 201]. На інший погляд, юридичний обов'язок – це передбачений нормами права захід необхідної поведінки учасника правовідносин, тобто належна поведінка зобов'язаної сторони в інтересах уповноваженої особи [7].

Фактично обов'язок можна трактувати як проголошену суспільством необхідну поведінку під час виконання певної діяльності. Так, з позиції теоретиків держави і права юридичний обов'язок – це захід необхідної поведінки, що є гарантією реалізації суб'єктами наданих їм прав. Це об'єктивно необхідна та можлива поведінка, що забезпечує реальність можливостей, наданих суспільством і державою окремій особі. Якщо особа позитивно ставиться до необхідності виконання покладених на неї обов'язків, їх реалізація настає лише за певних умов, що передбачені правовою нормою. Держава в системі обов'язків визначає доцільний, соціально корисний та необхідний варіанти поведінки [6]. Отже, юридичний обов'язок є особливим видом поведінки зобов'язаної особи, якої вона має беззастережно дотримуватися, стосовно уповноваженої особи. Варіанти можливої поведінки зобов'язаного суб'єкта полягають в такому: здійснення певних дій на користь уповноваженого суб'єкта; зобов'язання утримуватися від здійснення дій, що суперечать інтересам інших суб'єктів; вимагання здійснення або нездійснення певних дій від інших суб'єктів; несення юри-

дичної відповідальності за невиконання чи неналежне виконання передбачених правовою нормою дій [8].

Що стосується обов'язків державних службовців, то, на думку О. Луценко, обов'язки державних службовців – це сукупність заходів конкретно визначеної обов'язкової поведінки у сфері державно-службових відносин, що встановлюються нормативно-правовими актами для безпосереднього виконання повноважень і функцій державного органу та забезпечуються можливістю застосування санкцій [9, с. 234].

Отже, ми можемо підвести ризику під вищесказаним та зробити такі висновки: юридичний обов'язок є необхідним заходом поведінки, що проголошений суспільством під час здійснення конкретними органами державної влади чи їх посадовими особами їхньої функціональної діяльності, що передбачається та встановлюється законом.

Проте М. Горбач зробила щодо адміністративних обов'язків публічного суб'єкта права як елемента адміністративно-правового статусу такі висновки: 1) адміністративні обов'язки публічного суб'єкта права завжди є публічними, такими, що відображають публічний інтерес; 2) адміністративні обов'язки публічного суб'єкта права нерозривно пов'язані з адміністративними правами; 3) публічний суб'єкт права має відповідно до своїх обов'язків: а) дотримуватися Конституції і законів України, інших нормативних актів; б) видавати нормативно-правові акти (накази), за допомогою яких керується діяльність інших органів державної влади; в) професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів; г) здійснювати контроль і нагляд за дотриманням законодавства; д) притягувати правопорушників до юридичної відповідальності згідно із законодавством; 4) у нормативно-правових актах треба чітко прописувати і формально виділяти адміністративні обов'язки публічного суб'єкта права, не змішуючи їх з обов'язками чи іншими категоріями юриспруденції – компетенціями, повноваженнями тощо [2].

Вона також зазначила, що адміністративні обов'язки публічного суб'єкта права – це юридично закріплена в нормативно-правових актах міра належної та необхідної суспільно-правової поведінки, що спрямована на виконання завдань і функцій у передбаченій сфері, які у разі порушення забезпечуються заходами адміністративного примусу [2].

Конституційне право на захист кожного громадянина нерозривно пов'язане зі ст. 27 Конституції України: ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від проти-

правних посягань [10]. Таким чином, кожен громадянин нашої держави має право на додатковий захист свого життя та здоров'я, на яке ніхто не має права посягати, шляхом винаймання приватних, особистих охоронців.

П.1 ст.13 Закону України «Про охоронну діяльність» визначає обов'язки персоналу охорони: персонал охорони під час виконання функціональних обов'язків зобов'язаний: 1) забезпечувати цілісність об'єктів охорони та недоторканність майна, що на них зберігається, недоторканність фізичних осіб; 2) припиняти шляхом здійснення заходів реагування правопорушення проти власності, фізичних осіб, порушення режиму роботи об'єктів охорони; 3) негайно у будь-який спосіб повідомляти відповідні правоохоронні органи про вчинення протиправних дій щодо власності, фізичних осіб та інших незаконних дій, що мають ознаки кримінального правопорушення, у місцях здійснення заходів охорони; 4) зберігати таємницю, що охороняється законом, а також конфіденційну інформацію про господарську діяльність суб'єктів господарювання, оголошену такою в установленому порядку, відомості про особисте і сімейне життя фізичних осіб, що стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, крім випадків, передбачених законодавством; 5) не вчиняти дій, що порушують громадський порядок [11].

У ст. 11 п. п. 4,5 цього ж Закону визначено функціональні обов'язки, які полягають у тому, що персонал охорони під час виконання своїх обов'язків повинен мати із собою посвідчення з підписом керівника суб'єкта охоронної діяльності, в якому зазначаються прізвище, ім'я, по батькові особи, яка належить до персоналу охорони, дата видачі і термін дії посвідчення та міститься фотокартка особи, якій видано посвідчення. Суб'єкт охоронної діяльності зобов'язаний забезпечувати дотримання законодавства в організації та функціонуванні охорони, прийомі на роботу персоналу охорони, в організації правил носіння відповідного одягу та розпізнавальних знаків, а також в оснащенні засобами оборони та індивідуального захисту [11].

Оскільки обов'язки є складовою адміністративно-правового статусу, вони нерозривно пов'язані із правами, тому в п. 1 ст. 12 Закону України «Про охоронну діяльність», визначено, що персонал охорони під час виконання функціональних обов'язків має право: 1) вимагати від осіб припинення протиправних дій, дотримання законності та правопорядку; 2) вимагати від службових осіб об'єктів охорони та інших осіб дотримання пропускового та внутрішньооб'єктового режимів; 3) не допускати проникнення осіб та затримувати тих, які намагаються проникнути (проникли) на об'єкт охорони або залишити його, по-

рушуючи встановлені правила, з обов'язковим негайним повідомленням про це територіального органу Національної поліції; 4) протидіяти правопорушникам і негайно повідомляти органи Національної поліції про вчинення цими особами кримінального або адміністративного правопорушення; 5) застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та використовувати службових собак відповідно до цього Закону; 6) під час здійснення пропускового режиму на об'єктах охорони проводити огляд речей фізичних осіб (за їх добровільною згодою), транспортних засобів, вилучення речей і документів, що є знаряддями або предметами правопорушення, перевірку документів, що засвідчують особу, дають право на вхід (вихід) осіб, внесення (винесення), ввезення (вивезення) майна, в'їзд (виїзд) транспортних засобів, зокрема щодо їх відповідності складу матеріальних цінностей, що переміщуються на об'єкти охорони (з об'єктів охорони); 7) проводити відкриту відео- та фотозйомку подій як допоміжний засіб запобігання протиправним діям з обов'язковим оприлюдненням на об'єкті, що охороняється, інформації про здійснення таких заходів. Суб'єкт охоронної діяльності зобов'язаний забезпечити належне зберігання відео- та фотоматеріалів, отриманих під час здійснення заходів охорони, протягом одного року з можливістю використання їх виключно у службовій діяльності. Після закінчення строку зберігання зазначених матеріалів проводиться їх знищення комісією у складі трьох представників суб'єкта охоронної діяльності із складенням акта знищення відео- та фотоматеріалів [11].

Слід зауважити, що під час виконання своїх обов'язків тілоохоронець зобов'язаний дотримуватися суворих правил кодексу професійної честі, а саме: мати професійне налаштування та почуття професійного обов'язку; виконуючи свої обов'язки, докладати всіх зусиль з метою їх компетентної реалізації; бути тактовним, коректним і комунікабельним, але дисциплінованим і рішучим під час виконання своїх обов'язків; дбати про безпеку всіх осіб, незалежно від їх соціального статусу; не розголошувати відомості, отримані під час забезпечення безпеки особи, що охороняється; постійно підвищувати свій професійний та інтелектуальний рівень; поважати колег незалежно від їх віросповідання, расової та статевої приналежності; не мати близьких контактів, що ганьблять честь і гідність охоронця, з оточенням особи, що охороняється; ніколи не брехати щодо свого професійного досвіду; не нехтувати інформацією, що стосується зміни оперативної обстановки; ні в якому разі не ганьбити імідж охоронця; шанувати пам'ять загиблих товаришів і колег; за збільшення ступеня загрози діяти доцільно обстановці і поводитися гідно; за явної загрози життя особи,

що охороняється, бути готовим виконати свій обов'язок до кінця [12].

Адміністративні обов'язки тілоохоронців в Україні – це юридично закріплені в нормативно-правових актах заходи належної та необхідної суспільно-правової поведінки тілоохоронців відносно осіб, які посягають на права та свободи людей, що знаходяться під охороною та які є спрямованими на виконання завдань і функцій у передбаченій сфері, які у разі порушення користуються заходами фізичного примусу та є безпосередньо пов'язаними із кодексом професійної честі, в якому зазначено, що тілоохоронець навіть за умов загрози його життю повинен виконати свій професійний обов'язок до кінця.

Література

1. Білодід І. Словник української мови: в 11 т. Т. 4. 1973. С. 250. URL: <http://sum.in.ua/s/individualjnjstj>.
2. Горбач М. Адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративного права: теорія і практика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Науково-дослідний інститут публічного права. Київ. 2017. 201 с.
3. Коломоець Т. Адміністративне право України: підруч. для студ. ВНЗ. Державний вищий навчальний заклад «Запорізький національний ун-т» МОН України. Київ: Істина. 2009. 475 с.
4. Кириченко В., Куракін О. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури. 2010. 264 с.
5. Окунев І. Загальнотеоретичні засади правового статусу суб'єкта права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ. 2009. 23 с.
6. Зайчук О., Оніщенко Н. Теорія держави і права: академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер. 2008. 688 с.
7. Ведерніков Ю., Папірна А. Теорія держави і права: навч. посібник. Київ: Знання. 2008. 333 с.
8. Луценко О. Службові та посадові обов'язки державних службовців: щодо розмежування понять. Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». 2013. Вип. 61. С. 232–240.
9. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254. / Верховна Рада України. Офіційний вісник України. 2010. № 72. від 01.10.
10. Про охоронну діяльність. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 2, Ст. 8; Голос України. 2012. № 70.
11. Общественная организация «Национальная Профессиональная Лига Телохранителей Украины». URL: <http://npblukraine.com/2008/04/28/code-of-honour/>.

Анотація

Палагнюк Д. В. Адміністративні обов'язки тілоохоронців в Україні. – Стаття.

У статті визначено, що адміністративні обов'язки тілоохоронців в Україні – це юридично закріплені в нормативно-правових актах заходи належної та необхідної суспільно-правової поведінки відносно осіб, які посягають на права та свободи людей, що знаходяться під охороною, та які спрямовані на виконання завдань і функцій у передбаченій сфері. У разі порушення прав і свобод тілоохоронці використовують заходи фізичного примусу. Адміністративні обов'язки безпосередньо

пов'язані з кодексом професійної честі, в якому зазначено, що тілоохоронець навіть за умов загрози його життю повинен виконати свій професійний обов'язок до кінця.

Ключові слова: обов'язки, особистий охоронець, охоронець, охорона фізичних осіб, публічне адміністрування, тілоохоронець.

Анотація

Палагнюк Д. В. Административные обязанности телохранителей в Украине. – Статья.

В статье определено, что административные обязанности телохранителей в Украине – это юридически закрепленные в нормативно-правовых актах меры надлежащей и необходимого общественно-правового поведения в отношении лиц, посягающих на права и свободы людей, находящихся под охраной, и которые направлены на выполнение задач и функций в предусмотренной сфере. В случае нарушения прав и свобод телохранители используют меры физического принуждения. Административные обязанности непосредственно связаны с кодексом профессиональной чести, в котором указано, что телохранитель даже в условиях угрозы его жиз-

ни должен выполнить свой профессиональный долг до конца.

Ключевые слова: обязанности, личный охранник, охранник, охрана физических лиц, публичное администрирование, телохранитель.

Summary

Palahniuk D. V. Bodyguards' administrative duties in Ukraine. – Article.

The article specifies that the administrative bodyguards' duties in Ukraine are the measures of proper and necessary social and legal conduct legally enshrined in regulatory legal acts with respect to persons who infringe on the rights and freedoms of people under protection and who are directed to fulfill tasks and functions in the envisaged sphere. In case of violation of rights and freedoms, bodyguards use measures of physical coercion. Administrative duties are directly related to the code of professional honor, which states that the bodyguard, even in the face of the threat of his life, must fulfill his professional duty to the end.

Key words: duties, personal security guard, security guard, protection of individuals, public administration, bodyguard.

УДК 342.7

Г. М. Проскура
аспірант

Навчально-наукового юридичного інституту
Національного авіаційного університету

М. В. Роцук
аспірант

Навчально-наукового юридичного інституту
Національного авіаційного університету

РОЗВИТОК ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Ефективна реалізація вільного доступу до екологічної інформації в Україні є одним із актуальних питань протягом тривалого часу і залишається таким сьогодні, саме тому і займає чільне місце в наукових дослідженнях світових та вітчизняних учених.

Правові аспекти доступу до екологічної інформації висвітлені в наукових дослідженнях таких українських учених: В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, В.І. Гордєєв, І.І. Каракаш, Н.Р. Кобецька, В.В. Костицький, С.М. Кравченко, В.І. Кутузов, М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, А.А. Попов, Е.В. Позняк, І.В. Сухан, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга та інші.

Збереження довкілля та забезпечення сталого розвитку визначено одним із першочергових завдань в Україні, про що ідеться у ст. 16 Конституції України, якою передбачається, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Актуальність даного питання підкреслюється змістом ст. 50 Конституції України, де визначається, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Реалізація цієї конституційної норми можлива завдяки запровадженню інтегрованої електронної системи екологічного урядування, яка має забезпечити вільний доступ до інформації про стан довкілля і участь громадськості в ухваленні важливих екологічних рішень [1].

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» у ст. 9 визначає, що кожний громадянин України має право на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічної інформації) та вільне отримання, використання, поширення

та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законодавством [2]. П. 3 ст. 13 Закону України «Про інформацію» вказує, що інформація про стан довкілля, крім інформації про місце розташування військових об'єктів, не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом [3]. А право на екологічну інформацію може бути обмежене лише в умовах воєнного або надзвичайного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, як визначено ст. 64 Конституції України.

Конституція України у такий спосіб визначає питання доступу до екологічної інформації як один із пріоритетних напрямків державної політики в Україні, адже лише завдяки повному та своєчасному отриманню суспільством інформації про довкілля можлива реалізація інших екологічних прав і обов'язків громадян, забезпечення принципів сталого розвитку, раціонального використання природних ресурсів та збереження довкілля для майбутніх поколінь.

Метою статті є аналіз становлення та розвитку електронного урядування у сфері екології та природних ресурсів, його нормативно-правове забезпечення.

Основними напрямками державної інформаційної політики, визначеними змістом ст. 3 Закону України Про інформацію [3], є забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору.

Ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає гарантії екологічних прав громадян. Екологічні

права громадян забезпечуються створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації [2].

Загалом, поява електронного врядування пов'язується з упровадженням наприкінці ХХ століття в багатьох розвинутих країнах змін у моделях державного управління, наблизивши їхню адекватність до інформаційних, екологічних, економічних та соціальних наднаціональних потреб [4].

Відповідно до Концепції розвитку електронного врядування в Україні до 2020 року визначено поняття електронне врядування як форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [5].

Вважаємо, що на міжнародному рівні насамперед важливість розвитку електронного врядування у сфері екології проголошена у Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (далі – Орхуська Конвенція) від 25 червня 1998 р. в м. Орхус (Данія). Вона була затверджена Законом України «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» від 6 липня 1999 року.

Орхуська Конвенція стала ключовим документом у розвитку права доступу до екологічної інформації і дотепер є основним міжнародним актом у сфері реалізації права доступу до екологічної інформації [6].

Сторони Орхуської Конвенції, у преамбулі посилаючись на принцип 1-ї Стокгольмської декларації про середовище навколо людини, принцип 10-ї Ріо-де-Жанейрської декларації про навколишнє середовище і розвиток, на резолюцію Генеральної Асамблеї 37/7 від 28 жовтня 1982 року про Всесвітню хартію природи і 45/94 від 14 грудня 1990 року про необхідність забезпечення здорового навколишнього середовища в інтересах добробуту людей, Європейську хартію про навколишнє середовище та охорону здоров'я, яка була прийнята Першою Європейською конференцією «Навколишнє середовище і здоров'я» Всесвітньою організацією охорони здоров'я у Франкфурті-на-Майні, Німеччина, 8 грудня 1989 року, підтверджуючи необхідність захищати та оберігати навколишнє середовище і поліпшувати його стан, а також забезпечувати сталий та екологічно безпечний розвиток, визнаючи, крім цього, важли-

вість відповідних ролей, які можуть відігравати в справі охорони навколишнього середовища окремі громадяни, неурядові організації та приватний сектор, прагнучи сприяти поширенню екологічних знань для кращого розуміння процесів, пов'язаних з навколишнім середовищем і сталим розвитком, і заохочувати всебічну поінформованість громадськості щодо рішень, які мають вплив на стан навколишнього середовища та сталий розвиток, і її участь у процесі прийняття таких рішень, відзначають в цьому контексті важливість використання засобів масової інформації, електронних та інших засобів зв'язку, що з'являться в майбутньому.

Орхуська Конвенція заклала базові положення доступу до екологічної інформації. Кожна зі Сторін Орхуської Конвенції забезпечує прозорість процедури надання громадськості екологічної інформації та її доступність у межах національного законодавства.

Акцентуємо увагу на тому, що відповідно п. 3 ст. 5 (збір та поширення екологічної інформації) кожна із Сторін забезпечує поступове збільшення обсягу екологічної інформації в електронних базах даних, які є доступними для широкого загалу громадськості через публічні мережі зв'язку.

Кожна зі Сторін Орхуської Конвенції вживає заходів щодо поступового розгортання узгодженої загальнонаціональної системи кадастрів чи реєстрів забруднень з використанням структурованої, автоматизованої та доступної для громадськості бази даних, що накопичується на основі стандартизованої системи звітності з урахуванням міжнародного досвіду, якщо це доцільно.

Отже, саме Орхуська Конвенція містить основоположні засади розвитку доступу до екологічної інформації, вказуючи на необхідність та значимість використання новітніх технологій, прогнозуючи розвиток майбутніх засобів зв'язку.

Слід зазначити, що запровадження електронного врядування відповідає взятим Україною міжнародним зобов'язанням, воно прописане в Угоді про асоціацію з Європейським Союзом [1]. Відповідно до Угоди про асоціацію Україна має імплементувати такі акти права ЄС: Директива 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище, Директива 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє середовище, Директива 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації, Директива 2003/35/ЄС про забезпечення участі громадськості у підготовці окремих планів та програм, що стосуються навколишнього середовища, Директива № 96/61/ЄС про участь громадськості та доступ до правосуддя.

Тому застосування найкращих сучасних практик управління охороною довкілля також сприя-

тиме наближенню України до стандартів Європейського Союзу: IPPC, PRTR, OGP, SAICM [1].

Проблема відсутності єдиного національного інформаційного середовища у сфері охорони довкілля виникала у минулому в різних країнах світу. У рамках Європейського Союзу була створена Спільна система екологічної інформації (Shared Environmental Information System, SEIS), що базується, зокрема, на таких ключових принципах: інформація переводиться в електронний вигляд якомога ближче до джерела цієї інформації; інформація збирається лише один раз та надалі спільно використовується для відповідних цілей; інформація повинна бути доступною як для органів державної влади, так і для широкого загалу з метою належної своєчасної оцінки стану довкілля та забезпечення реальної участі у розробці та реалізації екологічної політики; поширення та обробка інформації має здійснюватися на основі загальних, вільних та відкритих стандартів [1].

Ст. 10 Закону України «Про доступ до публічної інформації» визначає, що публічна інформація у формі відкритих даних – це публічна інформація у форматі, що дозволяє її автоматизоване оброблення електронними засобами, вільний та безоплатний доступ до неї, а також її подальше використання [7].

Створення та забезпечення функціонування Єдиного державного веб-порталу відкритих даних здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері електронного урядування.

Ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає гарантії екологічних прав громадян. Екологічні права громадян забезпечуються створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

У п. 1 ст. 5 Закону України «Про доступ до публічної інформації» визначено, що доступ до інформації забезпечується шляхом систематичного та оперативного оприлюднення інформації в офіційних друкованих виданнях; на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет; на Єдиному державному веб-порталі відкритих даних; на інформаційних стендах; будь-яким іншим способом; наданням інформації за запитами на інформацію [7].

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природ-

ного середовища. До компетенції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, належить організація моніторингу навколишнього природного середовища, створення і забезпечення роботи мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації, положення про яку затверджується Кабінетом Міністрів України відповідно до ст. 20 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а ст. 25 цього ж Закону зазначає, що екологічне інформаційне забезпечення здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень [3].

Стратегія сталого розвитку «Україна–2020», схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, передбачає в рамках названих чотирьох векторів руху реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави, серед яких є Програма електронного урядування [8].

Однією з першочергових є реалізація децентралізації та реформа державного управління. Метою реформи державного управління є побудова прозорої системи державного управління, створення професійного інституту державної служби, забезпечення її ефективності. Результатом запровадження реформи має стати створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (е-урядування), яка здатна виробляти і реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики.

Важливо, що електронне урядування у сфері екології та природних ресурсів визначене як одна із базових галузей відповідно до Концепції розвитку електронного урядування в Україні до 2020 року.

Згідно з останнім дослідженням ООН (United Nations E-government Survey 2016) щодо розвитку електронного урядування (E-Government Development Index) Україна посіла 62 місце серед 193 держав. Це свідчить про значне відставання України від світових темпів розвитку електронних послуг та необхідність розроблення єдиної скоординованої державної політики у зазначеній сфері.

Реалізація Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 918-р, передбачена на період до 2020 року та складається з трьох основних етапів, а її метою є забезпечення надання електронних послуг в усіх сферах суспільного життя, надання інтегрованих електронних послуг, а також запровадження транскордонних електронних послуг.

Інформаційно-аналітична система, що функціонуватиме на основі інтегрованої інформації про різні види виробничої діяльності, повинна вирішувати питання прогнозування забруднення навколишнього природного середовища, проведення аналізу та оцінки ризику еколого-економічних конфліктів, прогнозування наслідків техногенного впливу і природних катастроф для надійного захисту екологічного простору України та раціонального використання природних ресурсів [9].

Основною метою управління станом охорони навколишнього природного середовища є створення сприятливих умов для збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорони, раціонального використання і відтворення природних ресурсів [9].

Зараз, за словами О.М. Семерака, стратегія базується на трьох ключових принципах, притаманних для країн Європейського Союзу, а саме: перехід до економіки замкнутого циклу, яка є основою стратегії сталого розвитку; розширена відповідальність виробника, яка заохотить бізнес до мінімізації утворення відходів та зацікавленості в їх переробці; запровадження п'ятиступеневої ієрархії поводження з відходами, яка працює в Європейському Союзі. Її пріоритетом є запобігання утворенню відходів, а найменш прийнятним варіантом – захоронення [10].

Концепція розвитку електронного врядування в Україні визначає основними завданнями запровадження інформаційно-телекомунікаційних систем підтримки прийняття управлінських рішень та автоматизації адміністративних процесів, відповідно розвиток електронних систем доступу до екологічної інформації досить суттєво впливає на приватний сектор, дозволяючи ефективно та швидко вирішувати актуальні екологічні питання, що стосуються малого та середнього бізнесу. Прикладом є створення електронної системи «Екологічна безпека підприємства Онлайн» – новий електронний продукт, що містить у собі роз'яснення від провідних фахівців, нормативно-правові акти, шаблони документів, календар еколога, новини тощо [11]. Ми вважаємо, що залучення громадськості до прийняття рішень у сфері розвитку електронного врядування є необхідним.

Створення інтегрованої електронної системи екологічного врядування є важливим кроком у напрямку використання найновіших інформаційних технологій для запровадження електронного врядування у сфері охорони довкілля і створення умов для гарантування права вільного доступу до інформації про стан довкілля і участі громад-

ськості у забезпеченні здорового та безпечного для життя довкілля [12].

Головною юридичною перешкодою є те, що питання державного управління у сфері охорони довкілля на сьогодні розділені між різними органами виконавчої влади [1]. Така ситуація призводить до неможливості надання громадськості та іншим зацікавленим особам якісної та повної інформації про стан довкілля.

Варто відзначити, що створення Єдиної уніфікованої електронної системи доступу до екологічної інформації про дозволи, ліцензії, статистичні звіти, матеріали перевірок, моніторингу у сфері охорони навколишнього природного середовища для державних органів, суб'єктів господарювання (розгляд документів: отримання дозволів, ліцензій, результати досліджень екологічного контролю) та громадськості включено до антикорупційних заходів, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2016 р. № 803-р «Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади». П. 49 передбачалося створення єдиної уніфікованої електронної системи доступу до екологічної інформації про дозволи, ліцензії, статистичні звіти, матеріали перевірок, моніторингу у сфері охорони навколишнього природного середовища для державних органів, суб'єктів господарювання (розгляд документів: отримання дозволів, ліцензій, результати досліджень екологічного контролю) та громадськості [13].

Розвиток електронного врядування загалом та впровадження його в сфері екології, зокрема у сфері запровадження інтегрованої електронної системи екологічної інформації сьогодні є нагальним питанням.

Запровадження електронного врядування дасть можливість вирішити низку завдань державної політики, серед яких підвищення ефективності та оптимізація державного управління сферою охорони довкілля на усіх рівнях; системне викорінення корупції; оптимізація регулятивного та контрольного навантаження на суб'єкти господарювання; імплементація узятих Україною міжнародних зобов'язань, у тому числі забезпечення прав громадян України у сфері доступу до екологічної інформації [14].

Оскільки охорона навколишнього середовища, дотримання заходів екологічної безпеки, підтримання екологічної рівноваги на території України сьогодні складно уявити без використання цифрових технологій в умовах розвитку інформаційного суспільства, то для вдосконалення системи охорони навколишнього природного середовища необхідно забезпечити використання та розвиток інформаційно-комунікативних технологій у сфері екології і використання природних ресурсів; реалізацію проектів і виконання програм з вико-

ристанням інформаційно-комунікативних технологій у галузі сталого виробництва, споживання, безпечної утилізації та переробки відповідних компонентів; створення на базі інформаційно-комунікативних технологій систем прогнозування та моніторингу впливу природних і техногенних катастроф на навколишнє природне середовище, де чільне місце посідає нормативно-правове забезпечення зазначених заходів.

Література

1. Охорона довкілля online. Що гальмує перехід до стандартів ЄС. Європейська правда. URL: http://www.eurointegration.com.ua/experts/2016/04/26/7048265/view_print/.
2. Про інформацію: Закон України від 01.01.2017 № 2657-12 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
3. Про охорону навколишнього середовища: Закон України від 18.12.2017 № 1264-12 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
4. Бабаєв В.М., Новікова М.М., Гайдученко С.О. Електронне урядування: текст лекцій для студ. 5 курсу спец. 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування» д. ф. н. Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Х.: ХНУМГ, 2014. 127 с.
5. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження КМУ від 20.09.2017. № 649-р / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80>.
6. Інформаційно-просвітницький Орхуський центр URL: <http://www.menr.gov.ua/index.php/public/orhus/1111-pro-nas>.
7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 01.05.2015 № 2939-17 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/2939-17>.
8. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>.
9. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році: аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. URL: <http://www.dknii.gov.ua/content/ohorona-navkolyshnogo-pryrodnogo-seredovishcha>.
10. Семерак презентував Національну стратегію поводження з відходами. Главком. URL: <https://glavcom.ua/news/semerak-prezentuvav-nacionalnu-strategiyu-povodzhennya-z-vidhodami-450086.html>.
11. Екологічна безпека підприємства онлайн. URL: <http://ecologiya.com.ua>.
12. Підписання Меморандуму про створення інтегрованої електронної системи управління охороною довкілля. URL: <http://epl.org.ua/environment/pidpysannia-memorandumu-shchodo-stvorennia-intehrovanoi-elektronnoi-sistemy-upravlinnia-okhoronoiu-dovkillia/>.
13. У Мінприроди обговорили з громадськістю впровадження єдиної уніфікованої електронної системи доступу до екологічної інформації. Урядовий

портал. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article>.

14. Нова система використання в Україні інтегрованих інструментів накопичення, аналізу та поширення екологічної інформації URL: <http://epl.org.ua/announces/nova-systema-vykorystannia-v-ukraini-intehrovanykh-instrumentiv-nakopychennia-analizu-ta-poshyrennia-ekolohichnoi-informatsii/>.

Анотація

Проскура Г. М., Рошук М. В. Розвиток електронного урядування у сфері екології в контексті реалізації права на доступ до екологічної інформації. – Стаття.

У статті проаналізовано національне та міжнародне законодавство у сфері забезпечення електронного доступу до екологічної інформації, зокрема історичні передумови нормативно-правового забезпечення. Авторами визначено перспективи розвитку ефективною реалізації права доступу до екологічної інформації в контексті розвитку електронного урядування та запропоновані деякі методи вдосконалення ефективності функціонування даного інституту.

Ключові слова: екологічна інформація, електронне урядування, екологічне урядування, право доступу до екологічної інформації, Концепція розвитку електронного урядування, електронні послуги.

Аннотация

Проскура А. М., Рошук М. В. Развитие электронного управления в сфере экологии в контексте реализации права на доступ к экологической информации. – Статья.

В статье проанализированы национальное и международное законодательство в сфере обеспечения электронного доступа к экологической информации, в том числе исторические предпосылки нормативно-правового обеспечения. Авторами определены перспективы развития эффективной реализации права доступа к экологической информации в контексте развития электронного управления и предложены некоторые методы совершенствования эффективности функционирования данного института.

Ключевые слова: экологическая информация, электронное управление, экологическое управление, право доступа к экологической информации, Концепция развития электронного управления, электронные услуги.

Summary

Proskura H. M., Roshchuk M. V. Development of e-government in the field of ecology in the context of realization of the right of access to ecological information. – Article.

This article contains analysis of national and international law in the field of electronic access to ecological information and the authors analyzed historical preconditions of legal regulation of access to ecological information. The authors defined the prospects for the effective implementation of the right of access to environmental information in the context of e-government development.

Key words: environmental information, e-government, environmental management, right to access to environmental information, concept of e-government development, e-services.

УДК 342.9

О. М. Резнік
кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету

ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Рівень забезпечення фінансово-економічної безпеки держави характеризує її здатність протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, що впливають на її нормальне функціонування. Адже зміни, що відбуваються сьогодні в міжнародній обстановці поклали початок новим підходам у сфері політичних, економічних і військових відносин країн світової спільноти. У цих умовах забезпечення національної безпеки тісно пов'язане з вирішенням економічних і фінансових питань.

Однак ситуація в Україні свідчить не лише про високий рівень фінансово-економічної злочинності, а відповідно низький рівень фінансово-економічної безпеки, а й про нездатність існуючих правоохоронних органів, на які покладено завдання з виявлення, розслідування і припинення правопорушень у сферах фінансів та економіки, ефективно протидіяти зростанню фінансово-економічної злочинності.

Так, відповідно до норм чинного національного законодавства, до таких органів можна віднести: органи Національної поліції, органи Служби безпеки, підрозділи податкової міліції Державної фіскальної служби України (далі – ДФС України) та Національне антикорупційне бюро. Аналіз їх завдань, прав та обов'язків дозволяє зробити висновок про дублювання повноважень зазначених органів, у зв'язку з чим проблемним є розмежування компетенції правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, координація взаємодії між ними та іншими органами, у тому числі правоохоронними органами інших держав, встановлення сфери їх відповідальності тощо.

Тому в межах управління фінансовою та економічною системами особливої актуальності набуває питання удосконалення діяльності правоохоронних органів, що дозволить створити передумови для вчасного та адекватного реагування, а також нівелювання загроз фінансово-економічним інтересам держави.

Питання фінансово-економічної безпеки держави досліджували багато відомих науковців, серед яких О. Бандурка, Р. Волощук, В. Гельман, А. Детюк, О. Дрозд, А. Куліш, І. Москаль, В. Мунтіян, Л. Попова. Водночас особливості та необхідність створення єдиного правоохоронного органу як суб'єкта забезпечення фінансово-економічної

безпеки держави досліджували А. Бузницький, О. Дрозд, Д. Сушко, А. Тітко, В. Черней, С. Шепетько.

Метою статті є обґрунтування необхідності реформування правоохоронних органів, що забезпечують фінансово-економічну безпеку держави.

Забезпечення фінансово-економічної безпеки держави є необхідною умовою її розвитку. Тому особливої уваги потребують зміни, що відбуваються в суспільстві у зв'язку з упровадженням Стратегії розвитку «Україна – 2020». Відповідно до неї, реформування передбачається в усіх сферах життєдіяльності суспільства та вимагає швидкого реагування з боку громадськості та держави в цілому.

Що стосується визначення сутності самого поняття «фінансово-економічної безпеки», на сьогодні не існує єдиного підходу, що у свою чергу викликає розбіжність поглядів стосовно його трактування.

У науковій літературі існує багато підходів до тлумачення поняття економічної безпеки держави за допомогою таких характеристик:

– стійкість та стабільність, протидія внутрішнім і зовнішнім загрозам, що вбачаємо у міцності та надійності зв'язків між усіма елементами економічної системи, стабільності економічного розвитку держави, стійкості до стримування та знешкодження дестабілізуючих факторів;

– економічна незалежність, що характеризує насамперед можливість для будь-якого суб'єкта економічної безпеки самостійно приймати і реалізовувати стратегічні економічні та політичні рішення для розвитку, можливість використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення стабільності та розвитку;

– самовідтворення та саморозвиток. Ця характеристика передбачає створення необхідних умов для ведення ефективної економічної політики та розширеного самовідтворення, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на світовій арені;

– національні інтереси. Ця характеристика визначає спроможність національної економіки захищати національні економічні інтереси [1, с. 39].

Визначаючи поняття економічної безпеки, Я. Жаліло стверджує, що це складна багатфакторна категорія, що характеризує здатність наці-

ональної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб населення і держави; протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення кредитоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [2, с. 143].

Аналіз наукових підходів до визначення поняття «економічна безпека держави» дозволяє стверджувати, що в узагальненому вигляді її визначають як особливий стан економіки, завдяки якому досягається стійкий розвиток держави. За такої умови важливо відзначити, що економічна безпека держави – це стан економіки держави, для забезпечення якого створюються стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, з'являються необхідні умови для стабільного соціально-економічного розвитку держави, а також захисту національних економічних інтересів, підвищення добробуту громадян [1, с. 39–41].

Однією з найважливіших складових економічної безпеки України є фінансова безпека, яку А. Сухоруков визначає як захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави раціонально використовувати фінансові ресурси [3, с. 85–87].

О. Барановський визначає фінансову безпеку як ступінь захищеності фінансових інтересів, рівня забезпеченості суб'єктів усіх рівнів управління фінансовими ресурсами, стан складових фінансового ринку, якості фінансових інструментів і послуг, стан фінансових потоків в економіці, що дозволяє вважати її одним з найважливіших системних елементів економічної безпеки держави [4, с. 236–238].

Зважаючи на важливість та пріоритетність фінансової безпеки держави як складової економічної безпеки держави, вважаємо за доцільне об'єднати два зазначених поняття в одне – фінансово-економічна безпека. За такої умови забезпечення фінансово-економічної безпеки держави потребує вирішення багатьох проблем, що стосуються формування критеріїв та принципів

забезпечення фінансово-економічної безпеки, визначення пріоритетних інтересів держави у фінансово-економічній сфері, здійснення постійного відстеження чинників, загрозливих для фінансово-економічної безпеки країни, а також вживання заходів щодо їх попередження та подолання.

Забезпечення економічної безпеки держави покладено на складний комплекс суб'єктів, зокрема на правоохоронні органи.

На думку А. Детюка, правоохоронним органом як суб'єктом системи забезпечення економічної безпеки слід вважати лише той державний орган, що безпосередньо бере участь у забезпеченні економічної безпеки особи, суспільства та держави шляхом протидії злочинності, зокрема економічній, яка становить загрозу економічній безпеці [5, с. 33–37].

Необхідно зазначити, що відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» в Україні з 2014 року здійснюються реформи правоохоронних органів, метою яких є коригування завдань та функцій правоохоронних органів, упровадження нових засад проходження служби та нових критеріїв оцінки роботи співробітників правоохоронних органів для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань.

Незважаючи на реформування правоохоронних органів, їх діяльність у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави не покращилася. Так, результати соціологічного дослідження свідчать, що більшість опитаних оцінили рівень захищеності фінансової системи України від зовнішніх та внутрішніх загроз досить критично (діаграма 1).

Респонденти в ході соціального опитування також вказували на основні зовнішні загрози фінансово-економічним інтересам держави, а саме: офшорні зони і невиконання міжнародних угод, залежність від іноземних кредитів, коливання твердих валют, зовнішній борг, вимоги міжнародних організацій, зовнішня агресія Російської Федерації, залежність від кредитів Міжнародного валютного фонду, негативний баланс експорт/імпорт, слабкість національної валюти, рейдер-

ські схеми на ринку цінних паперів, корупція у правоохоронних органах тощо.

А серед внутрішніх загроз фінансовій системі держави експерти виділили відсутність внутрішнього виробництва та ринків збуту, корупцію, низьку кваліфікацію кадрів, нераціональне використання бюджетних коштів, лобювання парламентом інтересів різних фінансових груп, невдалу державну політику в сфері економіки, постійну інфляцію, відсутність виробництва, відсутність стабільної банківської системи, спад економіки, тіньову економіку, низьку купівельну спроможність грошової одиниці, прийняття важливих рішень через призму політичних тимчасових інтересів, зрощення олігархії з державним апаратом та їх безвідповідальність.

Варто зазначити, що рівень захищеності фінансово-економічних інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз багато в чому залежить від діяльності правоохоронних органів, яку експерти також досить скептично оцінили (діаграма 2).

Важливим є також те, що немає кардинальних відмінностей в оцінках з боку експертів, які працюють в різних сферах. Проте високі оцінки рівня виконання правоохоронними органами своїх функцій у сфері захисту фінансової системи України були виставлені саме експертами-представниками державного сектору (8,33%) (діаграма 2а).

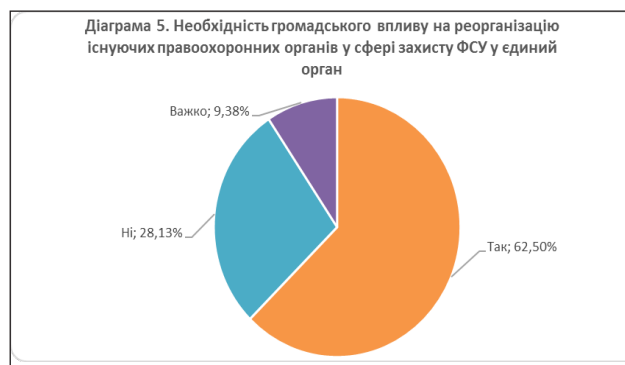
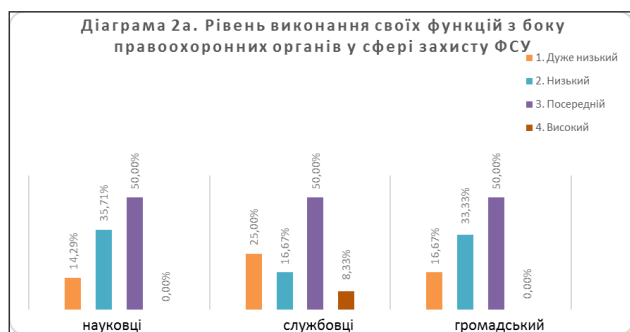
Фактичний рівень діяльності правоохоронних органів у сфері захисту фінансово-економічних інтересів держави обумовлює розшарування поглядів населення щодо доцільності реорганізації таких правоохоронних органів у єдиний орган. Зазначимо, що респонденти із півдня та заходу більш активно підтримують необхідність реорганізації

вказаних органів, тоді як 55,56% опитаних респондентів зі сходу не підтримують таку ідею (діаграма 3).

На думку деяких депутатів, фахівців та представників громадськості, реорганізація існуючих правоохоронних органів у сфері захисту фінансової системи держави та створення відносно нового органу є єдиним способом удосконалення діяльності правоохоронних органів щодо захисту фінансово-економічних інтересів держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. У зв'язку із цим кількох років було здійснено низку спроб щодо такого реформування.

Так, у 2014 році було запропоновано реформувати податкову міліцію, а на її базі створити Службу фінансових розслідувань [6]. 2016 рік ознаменувався розробкою законопроекту «Про фінансову поліцію» з метою розділення сервісної та правоохоронної функцій фіскальної служби, ліквідації податкової міліції, оптимізації структури та чисельності органів, які ведуть боротьбу зі злочинами у сфері фінансів, усунення дублювання їх функцій [7, с. 165–170]. Проте вже у березні 2017 року Кабінетом Міністрів України було схвалено законопроект «Про Службу фінансових розслідувань України (фінансову поліцію)», згідно з яким створюється Служба фінансових розслідувань, яка має замінити податкову міліцію [8].

На думку В. Злобіна, фахівця з податкового та фіскального права Міжнародної юридичної компанії LEXLIGA, уряд фактично пропонував просто перейменувати податкову міліцію в фінансову поліцію з виведенням цього силового органу зі структури Державної фіскальної служби України

в безпосереднє підпорядкування Міністерству фінансів [7, с. 165–170].

Безсумнівно, вказані законопроекти містили ряд суперечливих положень, але вони підтверджують нагальність створення єдиного правоохоронного органу у сфері захисту фінансової системи держави. Але такий орган, про що свідчать результати соціологічного опитування (діаграма 4), у будь-якому разі має формуватися на конкурсній основі.

Досить дискусійним є також і те, кому саме має бути підзвітний новостворений правоохоронний орган у випадку реорганізації існуючих правоохоронних органів у сфері захисту фінансової системи держави.

На думку 43,75% експертів новостворений правоохоронний орган у має бути підзвітним народу, шляхом проведення щорічного звіту перед засобами масової інформації, 21,88% вважають, що єдиний орган має бути підзвітним Президенту України, 15,63% – Кабінету Міністрів України, 6,25% – Верховній Раді України. Також експерти наголошують на визнанні доцільності контролю за процесом реорганізації та діяльності новоствореного органу з боку народу та засобів масової інформації (діаграма 5).

За результатами дослідження зроблено висновок про доцільність та необхідність об'єднання понять «економічна безпека» та «фінансова безпека» в одне – «фінансово-економічна безпека». При цьому наголошено на тому, що забезпечення фінансово-економічної безпеки України потребує вирішення широкого кола проблем, однією із яких є удосконалення діяльності існуючих правоохоронних органів щодо захисту фінансово-економічних інтересів держави.

Доцільність зазначеного підтверджується досить критичними оцінками рівня діяльності вказаних органів з боку громадськості, у зв'язку з чим експерти здебільшого підтримують доцільність реорганізації існуючих правоохоронних органів у сфері захисту фінансової системи України у єдиний орган. Хоча є також певні застереження з боку східних представників, 55,56% яких не підтримують таку ідею.

Також важливим є те, що опитані експерти демонструють однаковість у розумінні принципів такого реформування, зазначаючи, що новий правоохоронний орган має обов'язково формуватися на конкурсній основі. Проте отримані результати вказують на певну невизначеність експертів у питанні майбутнього підпорядкування новоствореного органу.

Водночас значні розходження в оцінках між представниками різних груп говорять лише про необхідність дієвішого спілкування та обміну досвідом для покращення ситуації у сфері діяльності правоохоронних органів щодо захисту фінансово-економічних інтересів держави.

Література

1. Скорук О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2016. Вип. 6(3). С. 39–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuuevcg_2016_6%283%29__11.
2. Жаліло Я. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. Київ: Сатсана, 2001. 224 с.
3. Сухоруков А. Проблеми фінансової безпеки України: монографія. Київ: НІПМБ, 2004. 117 с.
4. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. К.: Київ. нац. торг.-еко. ун-т, 2004. 759 с.
5. Детюк А. Правоохоронні органи як суб'єкти системи забезпечення економічної безпеки України. Підприємство, господарство і право. 2009. № 12 (168). С. 33–37.
6. Беззуб І. Чи полегшить життя українському бізнесові «Фінансова поліція»? URL: <http://www.nbuv.gov.ua/index.php?option=350>.
7. Ніпаліді О. Перспективи створення Служби фінансових розслідувань: українські реалії та зарубіжний досвід. Актуальні проблеми правознавства: зб. наук. пр. юр. факультету ТНЕУ. Тернопіль.: ТНЕУ, 2017. Вип. 3 (11) 208 с.
8. Про Службу фінансових розслідувань України (фінансову поліцію): Законопроект України від 12.03.2013 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0453.html.

Анотація

Резнік О. М. Оцінка діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу діяльності правоохоронних органів України у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави та доцільності створення єдиного правоохоронного органу у сфері захисту фінансових та економічних інтересів держави.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека держави, правоохоронні органи, захист фінансової системи держави.

Аннотация

Резник О. Н. Оценка деятельности правоохранительных органов по обеспечению финансово-экономической безопасности государства. – Статья.

Статья посвящена анализу деятельности правоохранительных органов Украины в сфере обеспечения финансово-экономической безопасности государства и целесообразности создания единого правоохранительного органа в сфере защиты финансовых и экономических интересов государства.

Ключевые слова: финансово-экономическая безопасность государства, правоохранительные органы, защита финансовой системы государства.

Summary

Reznik O. M. Evaluation of the activity of law enforcement bodies in ensuring the financial and economic security of the state. – Article.

The article is devoted to the analysis of the activity of law-enforcement bodies of Ukraine in the sphere of providing financial and economic security of the state and the feasibility of establishing a single law-enforcement body in the sphere of protection of the financial and economic interests of the state.

Key words: financial and economic security of the state, law enforcement agency, protection of the financial system of the state.

УДК 347.73

В. В. Солопенко
аспірант кафедри фінансового права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ НА ПАРАОЛІМПІЙСЬКИЙ СПОРТ

Останніми роками спорту в Україні довелося зіштовхнутися з багатьма різноплановими проблемами, серед яких основними є такі: відсутність і недосконалість законодавчої бази (відсутність правової норми, що регулює відповідне питання, наявність правових прогалин та правових колізій тощо); невідповідність системи публічного адміністрування спортом новим умовам розвитку сфери; постійна реорганізація державного органу управління у сфері фізичної культури та спорту; відсутність чіткого розмежування функцій між суб'єктами публічної адміністрації, а також різними державними і суспільними організаціями; економічна криза тощо. Особливо гостро стоїть питання відсутності різнобічної уваги параолімпійському спорту в Україні. На сучасному етапі функціонування параолімпійського спорту питання фінансового, матеріально-технічного забезпечення залишається недостатньо вирішеним і потребує всебічного вивчення, а також привернення уваги органів публічної адміністрації та громадськості до зазначених проблем.

На нашу думку, дослідження проблем фінансового та матеріально-технічного забезпечення розвитку фізичної культури і спорту є актуальним, зокрема в умовах асоціації України з Європейським Союзом та встановлення авторитету нашої держави на міжнародній арені.

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання видатків на параолімпійський спорт.

Проблемним і дискусійним питанням фінансування сфери фізичної культури та спорту, зокрема параолімпійського спорту, присвячено ряд праць, у яких висвітлено окремі аспекти цієї проблеми. Удосконалення процесу фінансування спорту вищих досягнень досліджували Д.С. Гадайчук, І.Л. Гасюк, О.О. Іванов, Ю.А. Іванченко, А.О. Кухтій, А.М. Куца, З. Мухаммат, В.І. Петрусевич, М.М. Дутчак, А.В. Нестерова та інші вчені.

За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), понад 1 млрд людей мають якусь форму інвалідності, а це майже 15% населення світу. У людей з інвалідністю висока ймовірність бути безробітним і, загалом, заробляти менше, ніж здоровим людям. Статистичні дані свідчать, що зайнятість серед чоловіків з інвалідністю (35%) і жінок з інвалідністю (20%) нижча, ніж серед людей без інвалідності (у чо-

ловіків – 65%, у жінок – 30%). В Україні понад 2 млн 800 тис. людей мають статус особи з інвалідністю, з них 151 тис. – діти. Це 6,1% від загальної кількості населення. І майже 80% осіб з інвалідністю – це люди працездатного віку.[1].

Спорт для людей з інвалідністю у нас – це одна з небагатьох можливостей реалізуватися в житті, на відміну від розвинених країн, де люди з інвалідністю мають таких можливостей набагато більше. Українська команда параолімпійців входить до п'ятірки найсильніших команд світу. Упродовж 2014–2016 рр. на параолімпіадах наші спортсмени вибороли загалом 257 медалей, із них 84 золотих. Для прикладу, у бразильському Ріо-де-Жанейро з 7 по 18 вересня 2016 року проходили Параолімпійські ігри, в яких брали участь 172 українських спортсмени. Вони отримали 117 медалей, з них 41 золота, 37 срібних та 39 бронзових медалей [2].

Досліджуючи проблематику видатків на параолімпійський спорт, варто навести твердження президента Національного параолімпійського комітету України В.М. Сушкевича стосовно фінансування параолімпійського спорту. Так, він відзначає, що державне фінансування – це єдине джерело підтримки параолімпійців, якщо не зважати на дрібних спонсорів. Хоча це і відносно невеликі суми з бюджету, проте ці гроші допомагають забезпечити основні потреби спортсменів. У 2012 році дійшло до того, що лише в останній момент знайшлися кошти, аби відправити спортсменів на Ігри до Лондона. А втім, спортивні функціонери пояснюють: навіть у розвинених країнах пріоритетним є «традиційний» спорт високих досягнень, багато видів якого комерційно успішні, чого не скажеш про параолімпійські види. А в те, на чому можна заробити, звісно, вкладається більше грошей. Іншими словами, фінансування спорту вищих досягнень в Україні не завжди дозволяє нашим олімпійцям на рівних конкурувати у світі, а от параолімпійцям грошей, вочевидь, вистачає [3].

У різних країнах спорт фінансується за різною системою, подекуди навіть немає такого поняття, як «державне фінансування підготовки олімпійців». Звісно, і в Росії, і в Китаї саме держава підтримує спортсменів фінансово, вона – головний інвестор підготовки національної збірної.

У США немає централізованого державного фінансування спорту. Рівень підтримки там залежить від конкретного виду спорту, конкретних

спортсменів та від спонсорів. Тобто серйозно фінансуються ті види спорту, які є популярними, приносять прибутки (гімнастика, легка атлетика, бейсбол). Усі решта, включно з параолімпійськими видами, не мають такої підтримки, а тому розраховують на власні сили та спонсорів.

Росія витрачає на підготовку спортсменів з олімпійських видів спорту, як підрахував портал РБК (російське інформаційне агентство «РосБізнесКонсалтинг»), близько 2 млрд руб. на рік, тобто приблизно 800 млн грн. Для порівняння: на всю підготовку до Ігор у Ріо-де-Жанейро Україна витратила тільки 250 млн грн.

Конкуренція у світі атлетів, які мають фізичні вади, значно менша. Статистика красномовна: у цьогорічних Олімпійських іграх взяли участь понад 11,5 тис. спортсменів, а у Параолімпіаді – тільки 4,5 тис. Однак це не знижує досягнення українських параолімпійців у Ріо, де наші спортсмени встановили 109 рекордів у трьох видах спорту (плавання – 94, легка атлетика – 14, пауерліфтинг – 1). Загалом – 22 рекорди світу, 32 параолімпійські рекорди та 54 рекорди Європи.

Так, наприклад, тільки за результатами Параолімпіади 2016 року в Ріо Міністерством молоді та спорту України ухвалено рішення, що всім переможцям та призерам Параолімпіади виплатять максимальні призові: за I місце – 40 тис. дол. США; за II місце – 26 тис. дол.; за III місце – 18 тис. дол. [4].

Д.Л. Гайдук відзначає, що система фінансування фізичної культури і спорту, зокрема параолімпійського спорту поділяється на чотири підсистеми: комітетська підсистема (фінансування здійснюється з державного, місцевого бюджетів і за рахунок коштів соціального страхування); громадсько-відомча підсистема (змішаний характер фінансування, тобто кошти надходять як з державного бюджету, так і з відомчих, громадських організацій і закладів); громадсько-комерційна підсистема (здійснює фінансування через Національний олімпійський комітет України, національні спортивні федерації, спортивні клуби з видів спорту); комерційна підсистема (забезпечує фінансування через організації, установи, підприємства різної форми власності, що займаються підприємницькою діяльністю) [5]. Варто відзначити, що в Україні саме у сфері параолімпійського спорту діє така структура фінансування. Докладніший аналіз зазначеної моделі нами буде здійснено нижче.

І.Л. Гасюк зазначає, що такий розподіл є дещо умовним, зважаючи на існуючу в державі систему фінансування соціально-гуманітарної сфери, адже федерації за видами спорту, Національний олімпійський комітет України [6], відомчі і громадські організації, як правило, не мають достатніх грошових коштів, які заробле-

ні внаслідок власної господарської діяльності, і тому вони здійснюють підготовку збірних команд, окремих спортсменів за рахунок коштів, які виділяються для цієї мети з державного та місцевих бюджетів [7].

Е.В. Альошин, В.І. Хаваліц поділяють державне фінансування спорту в Україні на три рівні: пряме, непряме та децентралізоване. Пряме фінансування – це спільне управління державними фондами держави. Його здійснює Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. Непряме фінансування проводить Національний олімпійський комітет України, а також інші міністерства, які виділяють частину свого бюджету на спорт. Зокрема Міністерство освіти і науки України виплачує заробітну плату викладачам фізичної культури і спорту та фінансує професійну підготовку. Децентралізоване державне фінансування здійснюється органами місцевого самоврядування з обласних, міських, районних та селищних і сільських бюджетів [8].

Відповідно до ст. 87 Бюджетного кодексу України видатки на фізичну культуру і спорт, які здійснюються з державного бюджету, включають видатки на:

- державні програми з розвитку фізичної культури і спорту (забезпечення діяльності національних збірних команд, проведення спортивних заходів державного і міжнародного рівня, підготовка і участь національних збірних команд у міжнародних змаганнях з олімпійських та неолімпійських видів спорту, зокрема в Олімпійських іграх, Європейських іграх, Юнацьких Олімпійських іграх, Всесвітніх іграх з неолімпійських видів спорту, забезпечення діяльності закладів фізичної культури і спорту всеукраїнського рівня, фінансова підтримка баз олімпійської підготовки та всеукраїнських громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування згідно з переліками, затвердженими Кабінетом Міністрів України);

- державні програми розвитку фізичної культури, спорту, фізкультурно-спортивної реабілітації осіб з інвалідністю (центри державного значення з фізичної культури і спорту, проведення навчально-тренувальних зборів, всеукраїнських змагань з видів спорту для осіб з інвалідністю, заходів з фізкультурно-спортивної реабілітації осіб з інвалідністю, утримання національних збірних команд з видів спорту для осіб з інвалідністю, забезпечення їх підготовки та участі в міжнародних змаганнях (включаючи Параолімпійські та Дефлімпійські ігри), фінансова підтримка параолімпійського руху та баз параолімпійської і дефлімпійської підготовки згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України) [9].

Стабільно пріоритетним з погляду державних видатків є олімпійський спорт і спорт вищих досягнень, частка коштів загального бюджету

фізичної культури і спорту сягає майже 63%. На фізкультурно-оздоровчу роботу серед осіб з інвалідністю виділяється 8,17% державних коштів, фізичне виховання у навчальних закладах і спорт для всіх прошарків населення, відповідно, 7,94% і 7,27%. Проведення підготовки спортсменів-параолімпійців становить у державному бюджеті видатків на спорт 5,7%, а фізкультурно-оздоровча діяльність у виробничій сфері – 5,45%. Стабільно неперіоритетним протягом останніх дев'яти років залишається розвиток масового спорту серед сільського населення, адже в державному бюджеті частка коштів становить тільки 2,55% [10].

Так, наприклад, Указом Президента України «Про заходи зі створення умов для проведення в 2022 році зимових Олімпійських та Параолімпійських ігор в Україні» [10] визначено одним із пріоритетних завдань Кабінету Міністрів України забезпечити розроблення за двомісячний термін з урахуванням пропозицій Організаційного комітету і затвердити зміни до Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011–2022 рр., передбачивши заходи щодо:

- першочергового будівництва і реконструкції об'єктів спортивної, туристичної та інженерної інфраструктури, забезпечивши їх відповідність міжнародним стандартам, а також безперешкодний доступ до таких об'єктів осіб з обмеженими фізичними можливостями;

- розвитку транспортної мережі у Карпатському регіоні, зокрема будівництва, реконструкції та ремонту автомобільних доріг і залізниць між об'єктами спортивної та туристичної інфраструктури з урахуванням потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями;

- опрацювання питання відповідальності за організацію безпеки, охорони та громадського порядку;

- забезпечення фінансування заходів із будівництва та реконструкції відповідних об'єктів транспортної, спортивної та туристичної інфраструктури за рахунок коштів Державного бюджету України, інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі інвестиційних ресурсів [10].

Водночас даним актом чітко визначено принцип децентралізації видатків у сфері параолімпійського спорту на організацію даного заходу на місцеві бюджети та передбачено необхідність розроблення та затвердження регіональних планів заходів щодо забезпечення будівництва нових спортивних і туристичних об'єктів, створення відповідної матеріально-технічної бази, приведення існуючих спортивних об'єктів у відповідність із міжнародними стандартами, вживання заходів щодо залучення до виконання таких планів заходів коштів інвесторів; уживання в установленому

порядку заходів щодо передбачення у відповідних місцевих бюджетах видатків на реалізацію зазначених регіональних планів заходів.

Водночас відзначимо, що на сьогодні ключову роль в організації та фінансуванні відіграє створена на державному рівні система фізкультури та спорту осіб з інвалідністю – «Інваспорт». Пріоритетним напрямком діяльності закладів цієї системи є здійснення заходів щодо розвитку в Україні спорту вищих досягнень серед людей з особливими потребами та їх фізкультурно-спортивної реабілітації.

Основним напрямком роботи системи «Інваспорт» є реабілітація осіб з інвалідністю засобами фізичної культури і спорту, їх інтеграція в суспільство. Різними формами фізкультурно-реабілітаційної та спортивної роботи в Україні охоплено близько 52 тис. осіб обмеженими можливостями: з вадами зору, опорно-рухового апарату, слуху, з наслідками ДЦП, з вадами розумового і фізичного розвитку [11]. Система «Інваспорт» спрямована на реабілітацію усіх дітей з особливими потребами, хоча дає суттєвіші можливості для тих, хто має гарні спортивні задатки.

У рамках системи закладів «Інваспорт» щорічно організуються і проводяться близько 46 чемпіонатів та першостей України. Найпопулярнішими змаганнями стали Спартакіада серед дітей з інвалідністю «Повір у себе», к і благодійна акція «Милосердя».

Іншим пріоритетним напрямом роботи є забезпечення діяльності національних збірних команд України серед спортсменів з інвалідністю, їх підготовка та участь у всеукраїнських і міжнародних змаганнях, а також державна підтримка розвитку параолімпійського та дефлімпійського руху в Україні.

Таким чином, основними статтями видатків на спорт людей з обмеженими можливостями в Україні є такі: 1) утримання штатних збірних (заробітна плата, нарахування, відрядження, послуги, винагороди за 1-3 місяця, стипендія, спортивне обладнання та інвентар); 2) організація всеукраїнських змагань; 3) організація міжнародних змагань; 4) реабілітація спортсменів-параолімпійців.

Проте з наведених інформаційних даних видно, що фінансування параолімпійського спорту відбувається досить недостатньо. А втім, слід відзначити, що вагомий внесок у фінансування даного виду спорту відіграють також і громадські організації.

У процесі дослідження особливостей правового врегулювання видатків на параолімпійський спорт варто зробити висновок, що державне фінансування є переважно єдиним джерелом підтримки параолімпійців, хоча є і підтримка спонсорів. Правовим регулюванням видатки на параолімпій-

ський спорт закріплені, але є низка проблем, які стримують його розвиток.

Головними проблемами розвитку параолімпійського спорту в Україні є такі:

1) недостатня увага органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадського сектору в розвитку даної сфери;

2) відсутність достатнього фінансування різного рівня програм параолімпійських змагань;

3) відсутність спортивних майданчиків, тренерів, які замаються підготовкою параолімпійців, зокрема їх матеріального забезпечення;

4) недостатність матеріально-технічного забезпечення як спортсменів-параолімпійців, так і тренерів, обслуговуючого персоналу;

5) відсутність фінансової підтримки в організації та проведенні змагань з параолімпійських видів спорту.

Попри те, що Україна сьогодні перебуває в реформаційному процесі, вважаємо, що одним з найголовніших факторів, що стримує розвиток параолімпійського спорту, є саме відсутність політичної волі та неналежне фінансування. Саме тому вважаємо, що головними кроками, які необхідно зробити в досліджуваній сфері є такі:

– розроблення державних комплексних і цільових програм фінансування параолімпійських видів спорту з метою нормативного урегулювання видатків на параолімпійський спорт;

– визначення пріоритетів фізичного виховання та обґрунтування переліку й обсягу їх фінансування у нормативних актах місцевого рівня;

– удосконалення організації та фінансування параолімпійського спорту, раціональне використання ресурсів;

– удосконалення нормативно-правової бази та механізмів фінансування;

– упорядкування мережі закладів фізичного виховання параолімпійського резерву;

– удосконалення системи соціального та правового захисту спортсменів-параолімпійців;

– покращення управління сферою параолімпійського спорту на всіх рівнях.

Література

1. Сьогодні в Україні і світі День людей з обмеженими фізичними можливостями / Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2132617-sogodni-v-ukraini-i-sviti-den-ludej-z-obmezenimi-fizicnimi-mozlivostami.html>.

2. Українська збірна завершила виступи на Параолімпіаді-2016 у Ріо із 117 медалями / УА: Перший. URL: <http://1tv.com.ua/news/channel/82825>.

3. Ісаченко Л. Параолімпійський тріумф України. Грінченко інформ. URL: <http://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/ukrayinski-paralimpijtsi-treti-v-sviti/#.Wj11TTNAJPO>.

4. Гулаховський М. Перш за все люди, а вже потім гроші. Що стоїть за сенсаційним виступом українців на Параолімпіаді. Главком. URL: <https://glavcom.ua/publications/persh-za-vse-lyudi-a-vzhe-potim-groshi-shcho-stojit-za-sensaciynim-vistupom-ukrajinciv-na-paralimpiadi-373243.html>.

5. Гадайтчук Д.Л. Стан фінансового забезпечення сфери фізичної культури і спорту України та шляхи його вдосконалення. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. К.: Олімпійська література, 2002. № 1. С. 86–88.

6. Національний олімпійський комітет України // Офіційна сторінка. URL: <http://noc-ukr.org/about/olympic-library/olympic-guidebook/>.

7. Гасюк І.Л. Механізми фінансування галузі «фізична культура і спорт». URL: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-4/doc/3/07.pdf.

8. Алєшин Е.В. Государственное финансирование спорта. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/PPMV/texts/2008-06/08aevsis.pdf.

9. Бюджетний кодекс України від 21.06.2001 №2542-III / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 37–38. Ст. 189.

10. Про заходи зі створення умов для проведення в 2022 році зимових Олімпійських та Параолімпійських ігор в Україні: Указ Президента України від 5 червня 2013 року № 315/2013. Президент України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/315/2013/print>.

11. Гниденко О.Г., Котегова Л.І. Напрями спортивної діяльності з інвалідами в роботі державних і громадських організацій. Вісник Черкаського університету, Випуск 203. Частина I. С. 42–45.

Анотація

Солопенко В. В. Особливості правового регулювання видатків на параолімпійський спорт. – Стаття.

У статті розглянуто особливості правового регулювання видатків на параолімпійський спорт, виявлено проблеми його розвитку та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: видатки на параолімпійський спорт, державне фінансування, правове регулювання видатків.

Аннотация

Солопенко В. В. Особенности правового регулирования расходов на параолимпийский спорт. – Статья.

В статье рассмотрены особенности правового регулирования расходов на параолимпийский спорт, выявлены проблемы его развития и предложены пути решения проблем.

Ключевые слова: расходы на параолимпийский спорт, государственное финансирование, правовое регулирование расходов.

Summary

Solopenko V. V. Features of legal regulation of expenditures for Paralympic sports. – Article.

The article deals with peculiarities of the legal regulation of the expenditures on Paralympic sports, problems of their development and ways of their solution.

Key words: expenditures on Paralympic sports, state financing, legal regulation of expenditures.

УДК 351.741

В. Г. Фатхутдінов
доктор юридичних наук, доцент,
начальник Головного управління
Пенсійного фонду України у Київській області

МІСЦЕ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

На початку ХХІ ст. у світі відбуваються кардинальні перетворення в безпековій сфері світу й окремих регіонів, які супроводжуються зміною структури безпекових відносин, появою нових активних учасників цих правовідносин, що створює нові виклики для системи національної безпеки, здатності держави до самозбереження. Грунтовне дослідження суті й місця громадської безпеки в системі національної безпеки вимагає вивчення та аналізу, передусім, її поняття і змісту, а вже потім – з'ясування співвідношення цих двох явищ [1].

Для з'ясування місця одного явища в системі іншого, на нашу думку, актуальним є порівняння іманентних ознак, які можуть бути як спільними чи подібними, так і кардинально різними. За основу нашого порівняння візьмемо такі критерії: суб'єкти, об'єкти, завдання, принципи, відповідальність.

У цьому контексті доцільно застосувати *компаративний метод*.

Вихідним пунктом нашого дослідження слугували нормативно-правові акти національного безпекового законодавства: закони України «Про основи національної безпеки України», «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» тощо.

Спільними суб'єктами забезпечення національної та громадської безпеки є такі: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства (Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство інфраструктури України тощо) та інші центральні органи виконавчої влади, Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України.

Водночас Національний банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, громадяни України, громадські об'єднання належать до суб'єктів забезпечення

лише національної безпеки. Проте вони, на нашу думку, також повинні бути спільними, оскільки ці органи у межах своїх повноважень, визначених законодавством, провадять дії, які тим чи іншим чином спрямовані на гарантування безпеки в усіх її проявах.

Характеризуючи *суб'єкти забезпечення громадської безпеки*, слід зазначити, що в теорії адміністративного права немає єдиного погляду щодо визначення класифікації суб'єктів забезпечення громадської безпеки. Водночас можна визначити їх приблизний перелік відповідно до пропонованого підходу щодо співвідношення національної та громадської безпеки. З нашого погляду, актуальним також є питання *належності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини до суб'єктів забезпечення громадської безпеки*, зокрема закріплення такого його статусу під час розроблення уніфікованого нормативно-правового акта у сфері громадської безпеки. Його прийняття обґрунтовується розбіжностями в науковому та законодавчому тлумаченні вищезазначених термінів і тих, які ми вживаємо в процесі дослідження, та наявністю прогалин у національному законодавстві, що спричиняє хибне тлумачення й застосування термінів, а це може призвести до порушення прав і судового розгляду справи.

Одним із конструктивних варіантів також можна вважати теоретичне розроблення концепції безпекового (правоохоронного) омбудсмена, до завдань якого належить робота із забезпечення прав працівників правоохоронних органів [1].

Наступний критерій визначення місця громадської безпеки в системі національної безпеки – це об'єкти. Виділяють такі *об'єкти національної безпеки*:

– *людина та громадянин* (їхні конституційні права і свободи);

– *суспільство* (його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні, матеріальні цінності, інформаційне та навколишнє природне середовище й природні ресурси);

– *держава* (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність) [2].

Акцентуємо увагу на тому, що в цьому переліку зазначено також і *об'єкт громадської безпеки* – безпосередньо суспільство з його цінностями, середовищем та ресурсами, тобто визнано належність громадської безпеки до системи наці-

ональної безпеки як одного з її структурних елементів.

У Стратегії національної безпеки України (2007) актуальними завданнями політики національної безпеки визначено захист таких життєво важливих національних інтересів України:

- утвердження конституційних прав і свобод людини та громадянина;
- створення умов для вільного розвитку людини, реалізації її творчого потенціалу через різноманіття форм суспільної організації;
- захист державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення підвищення рівня життя і добробуту населення;
- гарантування безпечних умов життєдіяльності населення, захисту і відновлення навколишнього природного середовища.

Отже, ураховуючи науково-теоретичне узагальнення поглядів на завдання громадської безпеки, можна констатувати, що завданнями громадської безпеки, які покладаються на її суб'єктів, є такі:

- здійснення нормотворчої діяльності, тобто розроблення проєктів і реалізація відомчих нормативно-правових актів у сфері забезпечення громадської безпеки, зокрема як у звичайних умовах, так і за умов виникнення надзвичайних ситуацій різної генези;
- участь у розробленні та прийнятті загальнодержавних програм у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- кадрове, матеріально-технічне, фінансове, інформаційне та юридичне забезпечення діяльності суб'єктів забезпечення громадської безпеки;
- сприяння відновленню об'єктів громадської безпеки, яким було спричинено шкоду внаслідок виникнення надзвичайної ситуації природного чи техногенного характеру;
- провадження контрольно-наглядової діяльності у сфері громадської безпеки та порядку із залученням інститутів громадянського суспільства [3, с. 44].

Наведені норми дають змогу констатувати спільність завдань національної та громадської безпеки як у загальному вигляді (гарантування безпеки), так і в різних сферах життя суспільства (громадський аспект), окремих осіб та держави загалом (національний аспект).

Наступним елементом, за яким доцільно провести порівняння, є спільні принципи, тобто основні ідеї у сфері національної та громадської безпеки, які визначені в законах України «Про основи національної безпеки України» і «Про особливості

забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», а саме:

- верховенство права;
- пріоритет прав і свобод людини та громадянина;
- пріоритет договірних (мирних) засобів у подоланні конфліктів;
- своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
- чітке розмежування повноважень і взаємодія органів державної влади в забезпеченні національної безпеки;
- демократичний цивільний контроль над воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки;
- використання в інтересах України міждержавних систем і механізмів міжнародної колективної безпеки [2].

Застосовуючи метод екстраполяції, а також зважаючи на проведений структурно-функціональний аналіз завдань політики національної і громадської безпеки, формально-юридичний аналіз законодавчих актів, виділимо такі принципи забезпечення громадської безпеки:

- верховенства права;
- законності;
- пріоритетності загальної профілактики правопорушень;
- випереджувальний характер політики громадської безпеки;
- пріоритет захисту законних прав, свобод та інтересів людини;
- імперативності спеціальної профілактики різноманітних проявів радикалізму (агресії, екстремізму, сепаратизму, тероризму, іредентизму, расизму, неонацизму, реінтеграції тощо);
- своєчасності й адекватності реагування на загрози для громадської безпеки з боку відповідних органів публічного управління та недержавних суб'єктів забезпечення громадської безпеки;
- формування конструктивних і партнерських стосунків між інститутами громадянського суспільства й органами державної влади;
- комплексність регулювання суспільних відносин у сфері громадської безпеки;
- взаємної поваги та пошуку компромісних рішень;
- відкритості й гласності;
- ефективного громадського та державного контролю за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки (як державних, так і недержавних);
- здійснення міжнародного співробітництва у сфері забезпечення громадської безпеки відповідно до національних інтересів України;

– взаємної відповідальності особи, суспільства та держави за виконання взятих зобов'язань, а також за рівень громадської безпеки.

Попри наявність певних відмінностей та способів формулювання, ці принципи, на нашу думку, мають бути визнані спільними як для національної, так і для громадської безпеки.

Відповідно до законодавчо визначеної дефініції *національної безпеки* сферу громадської безпеки не виокремлено, так само, як і сферу державної та особистої безпеки, що потребує коригування.

Ще одним додатковим критерієм для визначення місця громадської безпеки в системі національної безпеки, про який не було зазначено вище, є *відповідальність*.

Наприклад, відповідно до Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», особи, винні в порушенні вимог законодавства про забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, несуть цивільно-правову, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність, а для системи національної безпеки одним із найважливіших напрямків цієї діяльності є розроблення і прийняття нормативно-правових актів України, які встановлюють відповідальність юридичних і фізичних осіб за порушення чинного безпекового законодавства України [3, с. 108], оскільки їх відсутність може викликати низку проблем стосовно нормозастосування.

Отже, *громадську безпеку* можна визначити як певну систему врегульованих нормами права суспільних відносин, які забезпечують запобігання та усунення загальної небезпеки насильницького спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам загалом, гарантуючи у такий спосіб їх стабільність і надійність.

Використання дихотомічного поділу поняття дає змогу дійти висновку про співвідношення національної та громадської безпеки як системи й підсистеми, з чим можна погодитись. Також варто виокремити особисту, громадську та державну безпеку як складові, органічне поєднання яких становить зміст національної безпеки [4].

Додатковим аргументом на користь належності громадської безпеки до національної можна визнати *порівняння правоохоронюваних інтересів і життєво важливих національних інтересів*. До речі, на цю обставину звертають увагу й інші дослідники, аналізуючи тероризм. Тероризм як прояв суспільно небезпечної діяльності з метою досягнення злочинних цілей, посягаючи на громадську безпеку, посягає і на національну безпеку загалом [4, с. 3].

Поняття життєво важливих інтересів (у національній безпеці) є ширшим за обсягом, ніж поняття правоохоронюваних інтересів (у громад-

ській безпеці), оскільки правоохоронювані інтереси – це такі інтереси, які охороняються правом не лише відповідно до своєї важливості, а й через свою уразливість та слабкість захищеності. Отже, категорія правоохоронюваних інтересів формується не лише відповідно до критерію цінності для суспільства, а й положень стану захищеності, тому може становити певний інтерес (цінність), але внаслідок своєї захищеності не потребувати правової охорони, тобто не бути правоохоронюваним. Водночас висхідним критерієм належності певних інтересів до життєво важливих є суто їх цінність, пріоритетність для національної безпеки, безвідносно до стану захищеності, уразливості тощо. Отже, поняття «життєво важливі інтереси» є ширшим, ніж поняття «правоохоронювані інтереси» [4, с. 4].

Зазначене дає змогу констатувати, що громадська безпека є складовою національної безпеки. Відповідно, виникнення загрози громадській безпеці становить небезпеку для національної безпеки, що має неабиякі руйнівні наслідки.

Національна безпека України забезпечується шляхом провадження виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах. Вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки України обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам. Але сьогодні актуальнішими залишаються зовнішні виклики національній безпеці, які, попри своє походження, суттєво впливають на сферу громадської безпеки. Застосовуючи діахронний метод, можна навести приклад князювання Володимира Святославича, який, зрозумівши, що зовнішні чинники суттєво впливають на громадську безпеку усередині держави, зупинив постійне розширення Київської держави і зосередився на наведенні ладу на підконтрольних їй територіях.

У цьому контексті *громадська безпека* постає як необхідна умова й органічна складова цивілізованого способу співжиття, успішного розвитку суспільства, ефективного функціонування держави та її інститутів як єдиного організму. Вона розглядається як вид соціальної діяльності державних і недержавних інституцій, за якого створюються належні, необхідні та достатні умови для захисту, збереження, відновлення та примноження духовних, матеріальних та інших цінностей суспільства, встановленого порядку діяльності державних і громадських організацій, майнових та немайнових прав і свобод кожної людини, який забезпечує умови для нормальної життєдіяльності й розвитку [5].

На думку Є.Б. Ольховського, громадська безпека як соціально-правова категорія пов'язана з низкою інших категорій (національна безпека, громадський порядок, охорона власності, благоустрій, дисципліна, здоров'я людей тощо) [5, с. 6].

З метою реалізації конституційних норм з питань національної безпеки, складовою якої, як було аргументовано вище, є громадська безпека, Верховна Рада України ухвалила закони України «Про Раду національної безпеки і оборони України» та «Про основи національної безпеки України», спрямовані на концентрацію зусиль держави в цьому важливому напрямі. Однак зазначені нормативні акти лише формулюють загальну концепцію і майже не торкаються питань розв'язання проблем громадської безпеки, створення додаткових гарантій захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян, забезпечення надійного громадського порядку.

Узагальнюючи викладене, вважаємо, що *об'єктом громадської безпеки* виступає суспільство з його цінностями, середовищем та ресурсами, тобто громадська безпека – це структурний елемент національної безпеки.

До основних *завдань*, які здійснюються суб'єктами забезпечення громадської безпеки, належать:

- розроблення стратегії захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запровадження загальнодержавних програм у цій сфері;
- нормотворча діяльність у сфері забезпечення громадської безпеки;
- відновлення пошкоджених унаслідок надзвичайної ситуації об'єктів громадської безпеки;
- створення умов для реалізації кадрового, матеріально-технічного, інформаційного напрямку діяльності суб'єктів громадської безпеки;
- контрольно-наглядова діяльність, зокрема за участі громадськості.

До того ж, доцільно констатувати спільність завдань національної та громадської безпеки як загалом (гарантування безпеки), так і в різних сферах життя суспільства (громадський аспект), окремих осіб та держави в цілому (національний аспект).

До основних *принципів* забезпечення громадської безпеки належать такі: верховенство права; законність; пріоритетність загальної профілактики правопорушень; випереджувальний характер політики громадської безпеки; пріоритет захисту законних прав, свобод та інтересів людини; імперативність спеціальної профілактики різноманітних проявів радикалізму (агресії, екстремізму, сепаратизму, тероризму, іредентизму, расизму,

неофашизму, неонацизму, реінтеграції тощо); своєчасність та адекватність реагування на загрози для громадської безпеки з боку відповідних органів публічного управління та недержавних суб'єктів забезпечення громадської безпеки; формування конструктивних і партнерських відносин між інститутами громадянського суспільства й органами державної влади; комплексність регулювання суспільних відносин у сфері громадської безпеки; взаємної поваги та пошуку компромісних рішень; відкритість і гласність; ефективність громадського й державного контролю за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки (як державних, так і недержавних); міжнародне співробітництво у сфері забезпечення громадської безпеки відповідно до національних інтересів України; взаємна відповідальність особи, суспільства та держави.

Література

1. Коломієць В.Ф., Рудник Р.М. Місце громадської безпеки в системі національної безпеки. Проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 9. С. 75–91.
2. Про Основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 29. Ст. 1433. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
3. Басов А.В. Щодо визначення системи забезпечення громадської безпеки. Форум права. 2010. № 4. С. 42–47.
4. Ліпкан В.А. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2008. 36 с.
5. Ольховський Є.Б. Адміністративно-правові засоби забезпечення громадської безпеки в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2004. 17 с.

Анотація

Фатхутдінов В. Г. Місце громадської безпеки в системі національної безпеки. – Стаття.

У статті визначено місце громадської безпеки в системі національної безпеки. Вказано, що об'єкт громадської безпеки – це безпосередньо суспільство з його цінностями, середовищем та ресурсами, тобто визнано належність громадської безпеки до системи національної безпеки як одного з її структурних елементів. Громадську безпеку можна визначити як певну систему врегульованих нормами права суспільних відносин, які забезпечують запобігання та усунення загальної небезпеки насильницького спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам загалом, гарантуючи таким чином їх стабільність і надійність. Додатковим аргументом на користь належності громадської безпеки до національної можна визнати порівняння правоохоронюваних інтересів і життєво важливих національних інтересів.

Ключові слова: безпека, громадська безпека, національна безпека.

Аннотация

Фатхутдинов В. Г. Место общественной безопасности в системе национальной безопасности. – Статья.

В статье определено место общественной безопасности в системе национальной безопасности. Указывается, что объект общественной безопасности – это непосредственно общество с его ценностями, средой и ресурсами, то есть признается принадлежность общественной безопасности к системе национальной безопасности как одного из ее структурных элементов. Общественную безопасность можно определить как некую систему урегулированных нормами права общественных отношений, обеспечивающих предотвращение и устранение всеобщей опасности насильственного причинения вреда охраняемым интересам в целом, гарантируя таким образом их стабильность и надежность. Дополнительным аргументом в пользу принадлежности общественной безопасности к национальной можно считать сравнения правоохраняемых интересов и жизненно важных национальных интересов.

Ключевые слова: безопасность, общественная безопасность, национальная безопасность.

Summary

Fatkhutdinov V. H. Place of public security in the system of national security. – Article.

In this scientific article the place of public safety in the system of national security is determined. It is determined that the object of public safety is the society itself with its values, environment and resources, that is, the public security is recognized as belonging to the system of national security as one of its structural elements. Public security can be defined as a system of regulated norms of the law of social relations, which ensure the prevention and elimination of the general danger of violent harm to the interests protected in general, thereby guaranteeing their stability and reliability. An additional argument in favor of the membership of public security to the national one is recognition of the comparison of law-abiding interests and vital national interests.

Key words: security, public safety, national security.

УДК 332.363

С. А. Харківський

здобувач кафедри адміністративного, кримінального права і процесу
Інституту праваПриватного вищого навчального закладу
«Міжнародний університет бізнесу і права»

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Видається актуальним проаналізувати дослідження науковців про поняття, сутність і особливості деградації земель сільськогосподарського призначення як одного із земельних правопорушень, визначити можливі організаційно-правові форми запобігання цього правопорушення, виявити специфіку правового статусу основних суб'єктів його здійснення. Усе це викликає необхідність проведення комплексного аналізу правового забезпечення запобігання деградації земель сільськогосподарського призначення.

Питанням еколого-економічної ефективності використання та охорони земель сільськогосподарського призначення в умовах трансформації земельних відносин присвячені роботи таких вітчизняних учених: Ю.С. Шемшученко, В.І. Андрейцева, В.Л. Мунтяна, П.Ф. Кулинич, А.П. Гетьмана, В.К. Попова, М.В. Шульги, Ю.О. Вовка, Н.І. Титової, О.О. Погрібного.

Метою статті є дослідження проблем раціонального використання земель та їх правової охорони, а також аналіз адміністративно-правового механізму раціонального використання земельних ресурсів.

Важливим є дослідження заходів щодо збереження якісного стану земельних ресурсів, підвищення правової відповідальності землекористувачів та осіб, які надають право користування землею.

Механізмом адміністративно-правового регулювання земельних відносин вважаємо систему заходів економічного впливу, спрямованих на реалізацію земельної політики держави, забезпечення прав землевласників і землекористувачів, установлення соціально справедливих платежів на землю, економічне стимулювання раціонального й ефективного землекористування, введення економічних санкцій за нераціональне використання та погіршення екологічного стану земельних ділянок, а також на захист земель сільськогосподарського призначення від виснаження, зниження родючості ґрунтів [2, с. 45].

Принципами цього механізму вважають такі:

- вибір критерію показника для грошової оцінки сільськогосподарських земель;
- опрацювання підходів і критеріїв стосовно визначення розмірів земельного податку;

- впровадження державного регулювання земельного обігу та законодавче врегулювання ринку земель;

- застосування економічного стимулювання за раціональне використання земель;

- уведення економічних санкцій за порушення законодавства щодо використання земель.

Площа сільськогосподарських угідь України, за даними Держземагенства, становить 41 569,4 тис. га, з них 32 478,4 тис. га (78%) – рілля, 2 409,8 тис. га (5,7%) – сіножаті, 5 489,7 тис. га (13,1%) – пасовища, 898 тис. га (2,1%) – багаторічні насадження, 320,8 тис. га (0,7%) – перелоги. Загалом земельний фонд України становить 60,4 млн га.

Фактична розораність території України становить 53,8%, чого немає в жодній країні світу. У США, наприклад, цей показник становить 27%, у Франції – 42%, у Німеччині – 33%. У середньому на одного жителя України припадає 71 га ріллі.

Надмірне розширення площі ріллі, зокрема на схилах, призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів і водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на екосферу.

До найбільш істотних факторів, що впливають на зниження продуктивності земельних ресурсів, належать водна та вітрова ерозії тощо.

Вплив цих факторів має досить суперечливий характер. У ньому наявні як позитивні, так і негативні тенденції. З одного боку, вдосконалення технологій і наростання виробництва сприяють повнішому задоволенню потреб людей, збільшенню виробництва продуктів харчування. З іншого – безсистемне та безгосподарне використання землі призводить до зниження родючості ґрунтів через їх переущільнення, втрату грудкувато-зернистої структури, водопроникності та аераційної здатності з усіма екологічними наслідками.

Критеріями економічного стимулювання власників землі та землекористувачів є відтворення і підвищення родючості ґрунтів. Головними принципами економічного стимулювання є:

- здійснення стимулювання за результатами впроваджених заходів щодо підвищення родючості ґрунтів та охорони земель;

– стимулювання залежно від обсягів і результатів реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання земель, об'єктивності визначення розмірів стимулів залежно від кадастрової оцінки земель.

Економічне стимулювання за раціональне використання земель здійснюється такими шляхами:

– повної або часткової компенсації витрат, спрямованих на поліпшення якості ґрунтів;

– зниження ставок земельного податку на землі, що знаходяться у приватній власності громадян або користуванні господарств;

– тимчасового звільнення від плати за земельні ділянки, на яких проведено заходи щодо поліпшення якості ґрунтів та охорони земель за власний рахунок;

– звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стані сільськогосподарського освоєння;

– надання пільгових кредитів і цільових субсидій;

– безоплатної передачі господарствам техніки, добрив, транспортних засобів та інших матеріальних цінностей;

– часткової компенсації зниження доходів у результаті консервації еродованих і забруднених ділянок не з вини суб'єктів господарювання.

Виснаження земель, а часто їх цілковите вилучення із сільськогосподарського обігу, відбувається внаслідок заростання їх чагарниками, засипання піском, нераціонального використання хімікатів, порушення агротехніки, неправильного розорювання схилів тощо. Унаслідок екстенсивного розвитку сільського господарства, водних і хімічних меліорацій відбувається інтенсивний розвиток ерозійних процесів, ущільнення орного шару ґрунту, зниження його родючості, ослаблення стійкості природних ландшафтів України. Сучасний стан ґрунтового покриву досяг критичного рівня і перебуває на межі виснаження. Це зумовлено тривалим екстенсивним використанням земельних угідь і особливо ріллі, що не компенсувалося відповідними заходами з відтворення родючості ґрунтів, посиленням процесів деградації ґрунтового покриву, що зумовлено техногенним забрудненням. Найбільшу небезпеку становить забруднення ґрунтів радіонуклідами, важкими металами, збудниками хвороб.

Із загальної площі ріллі частка деградованої (внаслідок водної та вітрової ерозії) та малопродуктивної, використання якої є економічно неефективним та екологічно небезпечним, становить 1 447,9 тис. га (4,4%). У складі еродованих земель значну частину становлять землі із сильно- та середньозмитими ґрунтами.

На якісному стані земельних ресурсів позначаються також інші негативні фактори (засоленість, перезволоженість, солонцюватість тощо). Зокре-

ма, середньо- і сильносолонцюваті ґрунти займають площу 0,5 млн га, а засолені – 1,7 млн га сільськогосподарських угідь. Крім того, 1,9 млн га сільськогосподарських угідь становлять перезволожені землі, а 4,4 млн га сільськогосподарських угідь – землі з підвищеною кислотністю.

Зазначені негативні наслідки неефективного та безгосподарського використання основного багатства країни – землі – свідчать про необхідність вирішення еколого-економічних проблем у землекористуванні [2, с. 45].

Одним із напрямків механізму вирішення проблеми є землеустрій – сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин і раціональну організацію території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, та які здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів», який набрав чинності 9 серпня 2010 року. Цим Законом передбачено, що земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва використовуються відповідно до розроблених і затверджених у встановленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь і передбачають заходи з охорони земель.

Використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва без затверджених у випадках, визначених законом, проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на посадових осіб – від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Із 1 січня 2015 року вимоги щодо використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва згідно з розробленими та затвердженими в установленому порядку проектами землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, поширюються лише на тих землевласників і землекористувачів, які використовують земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва площею понад 100 га.

Нині близько 20 тис. землевласників та землекористувачів використовують сільськогосподарські угіддя для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, загальна площа яких

перевищує 100 га. Із них 253 землевласники (землекористувачі) мають проекти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, та ще понад 1 000 землевласників (землекористувачів) замовили виготовлення таких проектів.

Еколого-економічному обґрунтуванню сівозміни має передувати комплекс організаційно-виробничих заходів щодо впорядкування угідь. У результаті сільськогосподарській товаровиробник має одержати проект, який забезпечить раціональне й ефективне використання усіх земель, створить сприятливі умови для підвищення продуктивності праці, мінімізації капіталовкладень, урегулює питання призупинення ерозійних процесів, визначить площі земель, використання яких є економічно неефективним та екологічно небезпечним.

Крім того, під час складання сівозмін необхідно враховувати нормативи оптимального співвідношення культур у сівозмінах у різних природно-сільськогосподарських регіонах.

Правову охорону земель не можна розглядати лише в плані боротьби з конкретними, уже вчиненими правопорушеннями. Вона починається не із застосування норм права на вчинене правопорушення у цій сфері суспільних відносин, а з розробки та прийняття нормативно-правових актів, направлених на охорону земель. Поняття охорони не вичерпується відповідальністю, притягнення до відповідальності – це лише частина великої проблеми охорони земель. Також вона досягається не тільки за допомогою санкцій, а й за допомогою матеріальних стимулів [3].

Раціональному використанню й охороні земель сприятиме закріплення у земельному законодавстві порядок розгляду і затвердження землеупорядних проектів та інших матеріалів з питань землеустрою. Розробники проектів землеустрою несуть відповідно до чинного законодавства відповідальність за достовірність, якість і безпеку заходів, передбачених проектами землеустрою, що забезпечує еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь. Авторський нагляд за виконанням цих проектів здійснюється виконавцем і передбачає перевірку повноти та якості виконання заходів, окремих рішень, передбачених документацією, а також вимог нормативно-правових актів [1].

Дослідивши усі матеріали, можемо зробити певні висновки з дослідження.

1. Органічний взаємозв'язок охорони земель і законності суттєво підвищує теоретичне та практичне значення проблем законності у сфері земельних відносин. Правова охорона земель сприяє

зміцненню земельного ладу України. Спільність завдань охорони земель і законності підсилює охорону земель, адже порушення або невиконання законодавчих актів із цього питання розглядається як порушення законності.

Спільність завдань охорони земель і законності виявляється також і в єдності гарантій – економічних, політичних, ідеологічних і юридичних.

2. Серед усіх ґрунтів України найпоширенішими є чорноземи, які мають найвищу господарську цінність. Основними заходами, спрямованими на охорону і підвищення родючості цих ґрунтів, є раціональні засоби обробки, накопичення вологи, внесення обґрунтованих доз добрив, поліпшення структури посівних площ, запобігання ерозії та боротьба з нею.

3. Охороні та раціональному використанню земель значною мірою покликані сприяти «Ґрунтові карти», які є в усіх господарствах України. Вони мають стати дієвим документом, тоді науковий підхід до землеробства застосовуватиметься не лише в масштабі держави, а й безпосередньо на кожному сільськогосподарському підприємстві та в організації, у кожному фермерському господарстві. Також про необхідність наукового підходу до забезпечення охорони земель нагадує використання в землеробстві мінеральних добрив. Пори те, що це робиться вже понад півтора століття, проблема оптимізації системи використання ґрунтів розроблена недостатньо.

Література

1. Дрогунцов С.І., Новоторов О.С., Ніколаєнко Т.С. Оцінка земельно-ресурсного потенціалу України і проблеми забезпечення його ефективного використання. К.: НАН України, РВПС України, 2009. 82 с.
2. Кулик В.М. Попередні підсумки та прогноз соціально-економічних і екологічних результатів земельної реформи. Землепорядний вісник. 2007. № 1. С. 45–50
3. Педак І.С. Еколого-економічний механізм раціонального використання земельних ресурсів. Держава та регіони. 2015. №1. С. 112–115.

Анотація

Харківський С. А. Адміністративно-правовий механізм раціонального використання земельних ресурсів. – Стаття.

У статті досліджується адміністративно-правовий стан в аспекті земельних ресурсів України та проблема погіршення якісного стану земель, нераціонального їх використання. Запропоновані напрямки адміністративно-правового механізму ефективного використання земель та їх правової охорони.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, адміністративно-правовий аспект, охорона земель, земельні ресурси, економічна безпека, ефективність.

Аннотация

Харьковский С. А. Административно-правовой механизм рационального использования земельных ресурсов. – Статья.

В статье исследуется административно-правовое состояние в аспекте земельных ресурсов Украины и проблема ухудшения состояния качества земель, нерационального их использования. Предложены направления административно-правового механизма эффективного использования земель и их правовой охраны.

Ключевые слова: административно-правовой механизм, административно-правовой аспект, охрана

земель, земельные ресурсы, экономическая безопасность, эффективность.

Summary

Kharkivskiy S. A. Administrative-legal mechanism of rational use of land resources. – Article.

The article analyzes the state of the administrative-legal aspect of land resources of Ukraine and the problem of deterioration of the quality of land, irrational use of land. Proposed directions of the administrative-legal mechanism of effective use of lands and their legal protection.

Key words: administrative-legal mechanism, administrative-legal aspect, land protection, land resources, economic safety, efficiency.

УДК 342.9+349.6

А. В. Хоменко
здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Позови про відшкодування екологічної шкоди, що заподіюється внаслідок прийнятих рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, не є достатньо розповсюдженими.

Це обумовлюється, по-перше, складністю доказування у таких категоріях справ і слабкою розвиненістю системи державного контролю (нагляду) за діяльністю суб'єктів господарювання, що здійснюють шкідливий вплив на довкілля. А по-друге, низький відсоток справ, предметом оскарження яких є порушене право людини на сприятливе навколишнє природне середовище, певною мірою обумовлюється відсутністю належного рівня розвитку правової активності населення, усвідомлення суспільством в цілому і окремими його представниками зокрема значення дотримання вимог екологічної безпеки і необхідності застосування встановлених законодавством механізмів захисту екологічних прав.

Так, за даними Єдиного реєстру судових рішень за період з 2010 по 2018 рік в порядку адміністративного судочинства в Україні було розглянуто понад 6 млн справ, з них 6 240 справ, предметом оскарження в яких стало дотримання прав та встановлених адміністративних процедур у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення вимог екологічної безпеки життєдіяльності. Тобто така категорія справ займає від загальної кількості адміністративних справ лише 0,1%. І це не результатом високого рівня ефективності системи публічного управління у сфері використання природних ресурсів. Адже загальновідомі показники ступеня екологічної небезпеки, що притаманні таким регіонам, як Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Київська області свідчать радше про стан екологічної катастрофи, а це понад 20% від загальної території України [1].

Науково-теоретичним підґрунтям для виконання дослідження є праці фахівців із адміністративного права, адміністративного процесу та інших галузевих правових наук, зокрема й зарубіжних учених. Питання визначення юрисдикції адміністративних судів, зокрема розгляду спорів у сфері використання природних ресурсів, висвітлено в розробках таких вчених та практиків, як В.М. Бевзенко, Р.О. Куйбіди, К.С. Кучми, Ю.О. Легези, О.М. Пасенюка та інших.

Метою проведення наукового дослідження є з'ясування сутності категорії публічно-правового спору у сфері використання природних ресурсів, встановлення його сутності та ознак задля визначення особливостей їх розгляду у порядку адміністративного судочинства.

Адміністративні справи у сфері охорони навколишнього природного середовища умовно поділяються на такі категорії:

– справи у сфері забезпечення вимог екологічної безпеки, зокрема безпеки використання природних ресурсів та розміщення техногенних відходів (від загальної кількості справ за 2010–2018 рр. складають близько третини (2 084 справи));

– справи у сфері особливої охорони природних територій (352 справи);

– справи у сфері спостереження, прогнозування та обліку в галузі довкілля, проведення екологічної експертизи (38 справ);

– справи про адміністративні правопорушення у сфері використання природних ресурсів (3 766 справ).

Якщо простежити тенденції розвитку за роками розгляду адміністративних справ, то у 2010 р. у порядку адміністративного судочинства було розглянуто 48 справ, у 2011 р. – 164 справи, у 2012 р. – 905 справ, у 2013 р. – 1 601 справа, у 2014 р. – 1 331 справа, у 2015 р. – 647 справ, у 2016 р. – 686 справ, у 2017 р. – 798 справ. Статистичні дані наведено за даними Єдиного реєстру судових рішень за період з 2010 року по 2018 рік.

Необхідно зазначити, що тенденція до зменшення кількості адміністративних справ у сфері використання природних ресурсів пов'язується не з вирішенням екологічних проблем в Україні, екологізацією виробництва, а радше обумовлюється суспільно-політичною ситуацією, що склалася, а саме з закриттям виробництв у сфері видобування корисних копалин на території проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях, а також на території інших областей, що пов'язується з відсутністю ринків збуту продукції важкої промисловості, що призвело до закриття суб'єктів господарювання, що чинили значний шкідливий вплив на довкілля.

У цілому необхідно підкреслити, що сфера використання природних ресурсів не є тією сферою публічного права, де реалізація права особи належним чином гарантована органами виконавчої

влади та місцевого самоврядування, про що свідчать і результати судової практики.

Розгляд адміністративної справи у порядку адміністративного судочинства має специфічний характер. Позивачами, залежно від характеру спору, можуть бути як фізичні особи і юридичні особи, так і органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування.

Відносно до природних ресурсів такі особи можуть бути або їх власниками, або їх користувачами, або особами, які претендують стати власниками або користувачами.

Під відносинами використання природних ресурсів (природокористування) розуміють сукупність усіх форм впливу на довкілля, включно з його охороною, освоєнням та перетворенням (як позитивним, так і негативним, яким є несанкціоноване розміщення техногенних відходів) [2, с. 203–204]. Слід зазначити, що чітко визначеного законодавством терміну використання природних ресурсів немає, що призводить до певних проблем правозастосування, зокрема до проблем здійснення судового розгляду спорів.

Виділимо правові конфлікти, що виникають між такими групами суб'єктів, в умовах існування яких позивачем виступають фізичні особи, фізичні особи-підприємці чи юридичні особи приватного права. За цих умов адміністративно-правовими спорами можуть бути конфлікти у таких сферах:

- у сфері дозвільно-ліцензійного провадження з використання природних ресурсів – у разі оскарження рішення, дії чи бездіяльності органу публічного управління за надання спеціальних правостановлюючих документів;

- у сфері здійснення контрольно-наглядового провадження – у разі проведення відповідних перевірок та інших заходів контролю діяльності суб'єкта, наділеного спеціальним правом на використання природних ресурсів;

- у сфері адміністративно-деліктного провадження – предметом оскарження є недотримання процедури притягнення до адміністративної відповідальності суб'єктами владних повноважень;

- у сфері обігу інформації – предметом оскарження може бути ненадання чи несвоєчасне надання інформації про стан використання природних ресурсів тощо.

Відносно здійснення дозвільно-ліцензійного провадження предметом оскарження є такі чинники:

- неправомірна відмова у наданні спеціального дозволу (ліцензії) – в такому разі позивачами є фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності чи юридичні особи приватного права;

- правомірність надання – позивачами, як правило, є або органи прокуратури (у випадку надання дозволу на використання природних ресурсів загальнодержавного значення позов подається

від імені Генеральної прокуратури України), або інший суб'єкт господарювання, який претендує на отримання відповідних спеціальних прав на використання природних ресурсів.

Так, у справі К/800/21890/15 [3] позивачами виступали Кабінет Міністрів України та заступник Генерального Прокурора України, які оскаржували правомірність надання спеціального дозволу Товариства з обмеженою відповідальністю «Інтек Гео» на використання надр з метою геологічного вивчення. У ході судового розгляду судами першої та апеляційної інстанцій було встановлено, що Державний комітет природних ресурсів України, порушуючи процедуру надання спеціального дозволу на використання нафтогазових родовищ з метою їх геологічного вивчення, яка була на час видачі спеціального дозволу (1 листопада 2004 року) та передбачала процедуру проведення аукціону [4], яку центральним органом виконавчої влади не було дотримано. Також рішеннями судів першої та апеляційної інстанції зазначалось про відсутність підстав «для визнання недійсним та анулювання спеціального дозволу через неприпустимість позбавлення особи можливості законного володіння майновими правами та непропорційного втручання в право мирного володіння майном з посиланням на те, що Державний комітет природних ресурсів України був упевнений, що діяв правомірно, а наявність порушень з боку органу влади під час видачі дозволу не може бути підставою для позбавлення отриманого права особи, яка жодних порушень не вчинила». На цій підставі судового рішення про анулювання дозволу не було винесено.

Натомість Вищий адміністративний суд України як касаційний суд виходив із того, що сам факт недотримання визначеної законодавством процедури отримання спеціального дозволу на використання надр є порушенням встановленого порядку набуття спеціальних прав на користування об'єктом правом власності Українського народу (ст. 13 Конституції України). У цьому вбачалося грубе порушення публічних інтересів. Крім того, в діянні надрокористувача, який використовував ділянку надр, розуміючи неправомірність отримання спеціальних прав, також є умисел на порушення встановленого порядку використання природних ресурсів. Відповідно у порядку касаційного оскарження було винесено судові рішення про необхідність анулювання спеціального дозволу на геологічне вивчення ділянки надр. Однак враховуючи, що дозвіл було надано 1 листопада 2004 року, і лише 9 березня 2016 року в межах розгляду такого спору Вищий адміністративний суд України мав порушити питання відшкодування збитків від незаконного використання об'єкта права власності Українського народу, цього зроблено не було.

У сфері здійснення державного контролю (нагляду) з питань використання природних ресурсів, до предмету юрисдикції адміністративних судів належать позовні заяви про оскарження проведення відповідних адміністративних процедур. Наприклад, у справі № 804/16102/15 у ході судового розгляду позовної заяви Товариства з обмеженою відповідальністю «Керамброк» до Державної екологічної інспекції у Дніпропетровській області про визнання недійсним рішення Державної екологічної інспекції у Дніпропетровській області про проведення планової перевірки було встановлено, що відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 № 71-VIII [5], є обмеження щодо проведення перевірок контролюючими органами підприємств, установ та організацій, фізичних осіб-підприємців з обсягом доходу до 20 млн грн за попередній календарний рік [6]. Позивач вказав на те, що за 2014 рік обсяг його доходу складає 3 776 345 грн, що, на його думку, свідчить про відсутність у відповідача підстав для проведення планової перевірки ТОВ «Керамброк». Суд виходив із положень Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 № 71-VIII, який визначає порядок проведення планових перевірок Державною екологічною інспекцією України, і відповідно позовні вимоги були задоволені.

Предметом оскарження рішень, прийнятих під час здійснення адміністративно-деліктного провадження, є недотримання процедурних аспектів реалізації його стадій, а також необґрунтоване складання протоколу про адміністративне правопорушення за відсутності його складу. Так, у справі № 644/1043/17 у ході судового розгляду справи Орджонікідзевським районним судом м. Харкова було встановлено, що суб'єктом владних повноважень у сфері використання лісових ресурсів в особі майстра лісу Дергачівського лісництва Державного підприємства «Харківська лісова науково-дослідна станція» та помічника лісничого Дергачівського лісництва ДП «Харківська лісова науково-дослідна станція» за відсутності складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 65 Кодексу України про адміністративні правопорушення, позивача (особу 1) було притягнуто до адміністративної відповідальності, що відповідно і стало предметом оскарження у порядку адміністративного судочинства. Враховуючи, що сфера використання природних ресурсів є тією сферою суспільних відносин, в яких домінує підзаконне нормативно-правове регулювання, відповідальність за незаконну вирубку лісу, що передбачається ст. 65

Кодексу України про адміністративні правопорушення, також характеризується бланкетною диспозицією статті адміністративно-деліктного законодавства.

Ефективність, законність і правомірність застосування бланкетних статей адміністративно-деліктного законодавства, зокрема і статті 65 Кодексу України про адміністративні правопорушення вимагає від суб'єкта владних повноважень досконалого знання законодавства у сфері реалізації наданих йому владних повноважень. У досліджуваній адміністративній справі виявилось, що представники органів публічного управління у сфері використання природних ресурсів хибно занадто розширено розуміли такий спеціальний термін, як «незаконна порубка і пошкодження дерев і чагарників; знищення або пошкодження лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також молодняка природного походження і самосіву на площах, призначених під лісовідновлення» – спеціальний склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 65 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема, особу 1 (яка є позивачем у досліджуваній справі) було притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 65 Кодексу України про адміністративні правопорушення, тоді як, виходячи з установлених фактів адміністративної справи, позивач лише складав до багажника свого автомобіля гілки та ялинковий хмиз. Такі дії не характеризують особу як порушника вимог законодавства у сфері використання лісових ресурсів, зокрема ст. 105 Лісового кодексу України. Враховуючи викладене, суд дійшов висновку про неправомірність застосування до позивача заходів адміністративної відповідальності.

Під час розгляду адміністративних справ у сфері обігу екологічної інформації суди мають враховувати низку обставин.

По-перше, необхідно зазначити, що екологічну інформацію складають відомості, до яких належать такі:

- стан таких складових навколишнього середовища, як повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включно з генетично зміненими організмами, а також взаємодія між цими складовими;

- фактори, такі як речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включно з адміністративними заходами, угодами в галузі навколишнього середовища, політикою, законодавством, планами і програмами, що впливають або можуть впливати на складові навколишнього середовища, зазначені вище у першому підпункті, а також аналіз затрат і результатів та інший економічний аналіз і припущення, вико-

ристані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища;

– стан здоров'я та безпеки людей, умов життя людей, стан об'єктів культури і споруд, оскільки на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього середовища або через ці складові, фактори, діяльність або заходи, що містять шкідливий вплив на довкілля (ч. 3 ст. 2 Орхуської конвенції) [7].

По-друге, адміністративні суди мають враховувати, чи має затребувана інформація публічний характер. Саме встановлення публічного характеру затребуваної інформації про стан використання природних ресурсів та стан навколишнього середовища є ознакою належності такої категорії справ до справ, що мають розглядатися у порядку адміністративного судочинства.

Публічний інтерес інформації про стан навколишнього природного середовища може бути підтверджений поданням такого запиту журналістом чи іншим представником мас-медійного простору (блогером, репортером тощо), а також поданням запиту громадською організацією, зрештою, поданням інформації територіальною громадою. У такому разі відповідь на запит на отримання інформації про стан використання природних ресурсів, про стан навколишнього природного середовища може бути надана не лише органом виконавчої влади чи місцевого самоврядування.

Окрім того, публічний характер затребуваної публічної інформації може підтверджуватися відповідними протоколами засідань територіальних громад, що підтверджують зацікавленість спільноти у вирішенні екологічних проблем та попередженні їх виникнення. Зазначене відповідає вимогам Закону України «Про доступ до публічної інформації» та Закону України «Про оцінку впливу на довкілля».

У цьому аспекті варто навести судження Ю.О. Легези, яка підкреслює, що юридичні особи приватного права мають бути визнані суб'єктами публічного управління у сфері використання природних ресурсів, адже вони володіють певною екологічною інформацією, яка характеризує результати їх господарської діяльності, що ведеться чи планується [8, с. 110]. На підтвердження такого наукового підходу наведемо постанову Івано-Франківського окружного адміністративного суду від 21 лютого 2017 р. у справі № 809/179/17. Виходячи з матеріалів адміністративної справи відповідачем було визначено фермерське господарство «Гордійчук Ігор Григорович» за позовом, поданим фізичною особою, яка представляла інтереси територіальної громади і працювала журналістом у місцевому друкованому засобі масової інформації. Розгляд такої категорії справи відбувся, хоча відповідачем було визначено не орган державної влади чи місцевого самоврядування, а

юридичну особу приватного права, яка має можливість задовольнити відповідний інформаційний запит, адже його предметом було саме визначення ступеня шкідливого впливу від запланованої діяльності.

Відповідно третьою особливістю розгляду спорів про доступ до екологічної інформації є право особи отримувати відомості не лише про факт заподіяння шкідливого впливу, а і про ймовірні наслідки запланованої господарської діяльності. Таке право повністю відповідає практиці правового регулювання доступу до екологічної інформації за законодавством Європейського Союзу.

Висновок. На наш погляд, доцільним є виділення чотирьох категорій публічно-правових спорів, що виникають у сфері використання природних ресурсів:

- спори, що виникають під час здійснення дозволено-ліцензійного провадження з використання природних ресурсів;
- спори під час здійснення контрольно-наглядового провадження;
- спори у сфері адміністративно-деліктного провадження;
- спори щодо забезпечення права на екологічну інформацію, залежно від яких необхідно визначати особливості судового розгляду адміністративного позову.

Література

1. Екологічні проблеми міст України. Нова екологія. URL: <http://www.novaecologia.org/voeco-2082.html>.
2. Реймерс Н.Ф. Охрана природы и окружающей человека среды: словарь-справочник. М.: Просвещение, 1992. 320 с.
3. Справа К/800/21890/15: постанова Вищого адміністративного суду України від 09 березня 2016 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56580076>.
4. Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів (ліцензій) на право користування надрами: постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. N 694. Офіційний вісник України. 2004. № 21, с. 84, ст. 1441 (втратила чинність).
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 7–8. С. 506. Ст. 55.
6. Справа № 804/16102/15: постанова Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 26 січня 2016 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57094955>.
7. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція): Закон України № 832-XIV від 06.07.1999 р. (чинна з 30.10.2001 року). URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_015/print/.
8. Легеза Ю. О. Сутність та структура адміністративно-правового механізму публічного управління у сфері використання природних ресурсів. Visegrad journal on human rights. 2016. №6. Р. 1. С.104–114.

Анотація

Хоменко А. В. Особливості розгляду публічно-правових спорів у сфері використання природних ресурсів у порядку адміністративного судочинства. – Стаття.

Метою проведення дослідження стало визначення особливостей розгляду публічно-правових спорів у сфері використання природних ресурсів у порядку адміністративного судочинства. Автором порушуються проблеми відмежування приватно-правових спорів від публічно-правових у сфері використання природних ресурсів. Визначено, що розгляд спору у порядку адміністративного судочинства має на меті захист публічного інтересу, який виникає у сфері використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища. Автором виділено чотири категорії публічно-правових спорів, що виникають у сфері використання природних ресурсів: 1) спори, що виникають під час здійснення дозвольно-ліцензійного провадження з використання природних ресурсів; 2) спори під час здійснення контрольно-наглядового провадження; 3) спори у сфері адміністративно-деліктного провадження; 4) спори щодо забезпечення права на екологічну інформацію.

Ключові слова: публічно-правовий спір, земельні ресурси, природні ресурси, приватно-правовий спір, юрисдикція.

Аннотация

Хоменко А. В. Особенности рассмотрения публично-правовых споров в сфере использования природных ресурсов в порядке административного судопроизводства. – Статья.

Целью проведения исследования стало определение особенностей рассмотрения публично-правовых споров в сфере использования природных ресурсов в порядке административного судопроизводства. Автором затрагиваются проблемы отграничения частно-правовых споров от публично-правовых в сфере использования природных ресурсов. Определено, что рассмотрение

спора в порядке административного судопроизводства преследует цель защиты публичного интереса, который возникает в сфере использования природных ресурсов и охраны окружающей среды. Автором выделены четыре категории публично-правовых споров, возникающих в сфере использования природных ресурсов: 1) споры, возникающие при осуществлении разрешительно-лицензионного производства по использованию природных ресурсов; 2) споры при осуществлении контрольно-надзорного производства; 3) споры в сфере административно-деликтного производства; 4) споры по обеспечению права на экологическую информацию.

Ключевые слова: публично-правовой спор, земельные ресурсы, природные ресурсы, частно-правовой спор, юрисдикция.

Summary

Khomenko A. V. Features of consideration of public-law disputes in the use of natural resources in the administrative proceedings. – Article.

The purpose of this article was to determine the specifics of the consideration of public-law disputes in the sphere of the use of natural resources in the course of administrative proceedings. The author raises the problems of delimiting a private-legal dispute from public-law disputes in the sphere of the use of natural resources. It is determined that the consideration of a dispute in the procedure of administrative proceedings is aimed at protecting the public interest that arises in the sphere of the use of natural resources and environmental protection. The author identifies four categories of public disputes arising in the sphere of the use of natural resources: 1) disputes arising in the implementation of licensing and licensing for the use of natural resources; 2) disputes in the implementation of control and supervisory proceedings; 3) disputes in the sphere of administrative and tort production; 4) disputes on ensuring the right to environmental information.

Key words: public-law dispute, land resources, natural resources, private law dispute, jurisdiction.

УДК 341.232.7

І. Ю. Хомишин
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Виклики, які делегують системі освіти новітні чинники суспільного життя, насамперед, глобалізація та інформаційна революція, демократизація та становлення ринкових відносин зумовили процес модернізації освіти. На модернізацію європейської освіти значною мірою вплинули також географічні (ліквідація митних кордонів) та суспільно-економічні (введення єдиної валюти – євро) трансформації, які призвели до підвищення мобільності європейських громадян. Потреба європейського ринку праці у зрозумілих на міжнародному рівні кваліфікаціях поставила питання порівнюваності дипломів та стандартизації освітніх послуг [1].

Стрімка глобалізація у сфері освіти вимагає трансформації національної освіти, що продиктована вимогами європейського освітнього ринку та інноваційною освіченістю суспільства. Європейський освітній простір поставив нові вимоги до національних систем освіти. Напрями розвитку вищої освіти, закладені в європейських документах, спричинили перегляд національних політик у сфері освіти.

Проблемі інтернаціоналізації вищої освіти України та основним напрямам освітньої політики Європейського Союзу присвятили свої праці такі українські науковці, як І. Бабин, Я. Болубаш, В. Грубінка, Л. Ковальчук, В. Кремень, В. Журавський, Ю. Рашкевич. Питання входження країн до Європейського простору вищої освіти досліджували такі закордонні науковці, як Ф. Альтбах, А. Арменголь, Б. Брок Утне, Б. Вагнер, Дж. Вос, Р. Гарвей, Г. де Віт, Г. Драйден, М. Квайек та багато інших авторів.

Метою статті є здійснення аналізу пріоритетних напрямів розвитку вищої освіти в європейському освітньому просторі на основі міжнародних документів Європейського Союзу.

Сьогодні процес глобалізації охоплює усі сфери життєдіяльності суспільства. Глобалізація починалася, перш за все, як економічний процес, як прагнення до знаходження нових ринків збуту і дешевої робочої сили. Економічна інтернаціоналізація природно зумовила зміни і в соціокультурній сфері.

Сучасна Європа є доволі складним культурним утворенням, яке виникає і відтворюється внас-

лідок накладання один на одного декількох шарів культурної ідентичності, до яких, безумовно, належать економічна та політична ідентичність, а також ідентичність на рівні мистецтва та інших проявів духовної культури. Усі ці рівні і види культурної ідентичності відображаються, впливають один на іншого, взаємоузгоджуються певним чином і закріплюються не лише у правових нормах, а і в реальному житті багатьох європейських країн [2, с. 102].

Американські дослідники Н. Бурбулес і С. Торрес виділяють три сфери, в яких глобалізація має істотний вплив: економічну, політичну і культурну. Економічний аспект проявляється в тому, що глобалізація забезпечує зайнятість і обов'язково зачіпає одну з первинних традиційних цілей освіти: підготовку фахівців для робочих місць. Політичний вимір важливий через обмеження, які глобалізація накладає на формування політики окремих держав. Культурний вплив проявляється у зміні освітньої політики, методів освіти та самої культури університетів. Культурний вимір важливий і через те, що сучасні глобальні суспільства характеризуються мультикультурними і міжкультурними рисами, які, зокрема, покладають нові зобов'язання на процеси освітньої політики та управління університетів за умов конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг [3, с. 7].

Значення освіти в побудові міжкультурного діалогу та соціальної єдності відображається в багатьох документах Ради Європи, які торкаються культурного різноманіття. Рада міністрів освіти європейських країн проводить регулярні зустрічі, починаючи з 1970 рр. Європейський парламент і Європейська економічна комісія створили спеціальні адміністративні підрозділи, які займаються виключно освітою, мають на це окремий бюджет і працюють в режимах конкретної політики.

Європейська інтеграція базується на спільних політиках, які розвиваються та примножуються завдяки особливій процедурі прийняття рішень Співтовариства ЄЕС, що є ознакою такої інтеграції. Спільною політикою називають набір рішень, правил, заходів і кодексів поведінки, прийнятих спільними інституціями, що були засновані групою держав, і впроваджуються спільними інституціями і державами-членами [4]. Спільна полі-

тика стає інструментом передачі частини своїх суверенних національних повноважень наднаціональним інституціям.

Як слушно зазначають науковці, визначення взаємозв'язку між системами освіти у країнах Європейського Союзу та їх об'єднання забезпечить вільний вибір місця навчання, сприятиме розвитку єдиної освітньої системи найвищого рівня в Європі [5, с. 118].

Важливим джерелом інформації для аналізу освітньої політики ЄС є установчі договори ЄС, а також нормативно-правові документи ЄС, його країн-членів та України щодо освітньої політики та діяльності інституцій ЄС у цій сфері, аналітичні статті та офіційна інформація Представництва Європейського Союзу в Україні.

На особливу увагу заслуговують положення Львівського комюніке конференції Європейських Міністрів, відповідальних за вищу освіту «Болонський процес 2020 – Європейський простір вищої освіти у новому десятиріччі» (квітень 2009 р.). Тут у розділі «Міжнародна відкритість» європейські заклади вищої освіти були закликані до подальшої інтернаціоналізації їх діяльності і участі в глобальному співробітництві з метою сталого розвитку. Було підкреслено, що транснаціональна освіта повинна регулюватися європейськими стандартами і керівними принципами для забезпечення якості, що застосовуються у сфері вищої освіти європейського простору, а також принципами для забезпечення якості у галузі транскордонної вищої освіти, що відображені у програмі ЮНЕСКО/ОЕСР Особлива увага у документі приділяється мобільності студентів, дослідників і співробітників як засобу покращення таких показників:

- якості програм та досягнень в галузі наукових досліджень;
- зміцнення академічної та культурної інтернаціоналізації європейської вищої освіти;
- розвитку особистості та працевлаштування;
- сприяння різноманіттю і потенціалу роботи з іншими культурами і мовного плюралізму, який лежить в основі багатомовних традицій Європейського простору вищої освіти (далі – ЄВПО);
- збільшення співробітництва та конкуренції між вищими навчальними закладами.

Було висунуто вимогу, щоб у 2020 р., принаймні 20% тих, хто навчається в ЄПВО, могли пройти стажування або дослідження за кордоном. Були визначені такі практичні заходи для реалізації політики мобільності:

- визнання наявної інфраструктури, статутів і правил прийняття на роботу;
- забезпечення гнучкого дослідження шляхів навчання та активної політики в галузі інформації;
- повне визнання досягнень досліджень, підтримка досліджень і повна мобільність грантів і позик, необхідних вимог до навчання;

- збалансований потік вхідних і вихідних студентів по всьому ЄПВО і оптимізація участі учнів з різних груп;

- створення привабливих умов роботи та кар'єри, відкритий міжнародний набір для залучення висококваліфікованих викладачів і дослідників закладів вищої освіти;

- адаптація структури кар'єри до сприяння мобільності викладачів, молодих дослідників та інших співробітників;

- створення рамкових умов для забезпечення належного соціального забезпечення, пенсій і додаткових прав на пенсійне забезпечення для мобільних співробітників, максимальне використання існуючих правових рамок [6].

У Будапештсько-Віденській декларації про Європейський простір вищої освіти (березень 2010 р.) було зроблено висновок, що Болонський процес і, як результат, ЄПВО спричинили значну зацікавленість у інших частинах світу і зробили європейську освіту помітнішою на глобальному рівні. Тут також була підкреслена відданість зобов'язанням, узятим у Львівському комюніке, і визначена настанова на подальше нарощування зусиль для активізації мобільності викладачів і студентів, покращення процесу викладання та навчання у закладах вищої освіти, підвищення можливостей працевлаштування випускників та забезпечення доступності вищої освіти [7].

Важливими документами, на наш погляд, на сучасному етапі розвитку європейської освітньої політики стало Бухарестське комюніке. Цей документ визнав, що бачення інтегрованого ЄПВО знаходиться в межах досяжного. Структури вищої освіти в Європі тепер є суміснішими та порівнюванішими. Системи забезпечення якості сприяють побудові довіри, кваліфікації вищої освіти частіше визнаються у різних країнах, а участь у вищій освіті розширилася. Сьогодні студенти користуються ширшим спектром освітніх можливостей та стають все мобільнішими. Визначивши основні цілі ЄПВО на наступні роки, Бухарестське комюніке встановило такі пріоритети діяльності:

- забезпечення якісної вищої освіти для всіх;
- розширення доступу до вищої освіти, що є передумовою суспільного прогресу та економічного розвитку;

- покращення здатності до працевлаштування задля задоволення потреб Європи. Міністри зазначили, що сьогодні випускники мають поєднувати наскрізні, мультидисциплінарні та інноваційні навички і компетентності з сучасними спеціальними професійними знаннями, що надає можливість їм задовольняти широкі потреби суспільства та ринку праці. Також учасники заявили, що прагнуть покращити здатність до працевлаштування (employability) та особистий і професійний розвиток випускників протягом усієї їхньої

кар'єри, що досягається шляхом оптимізації співпраці між роботодавцями, студентами та вищими навчальними закладами, зокрема стосовно розвитку навчальних програм, що допомагають підвищити інноваційний, підприємницький та дослідницький потенціал випускників. Ще одним напрямом покращення здатності до працевлаштування вони визнали навчання впродовж життя. Це один із важливих факторів задоволення потреб ринку праці, що змінюється;

– посилення мобільності для кращого навчання. Навчальна мобільність є необхідною для забезпечення якості вищої освіти, покращення здатності до працевлаштування студентів та розширення міжнародного співробітництва як усередині ЄПВО, так і за його межами;

– покращення збору даних і прозорості на підтримку політичних цілей. Міністри наполягають на цільовому зборі даних та прив'язки до спільних індикаторів, зокрема щодо здатності до працевлаштування, соціального виміру, навчання впродовж життя, інтернаціоналізації, мобільності грантів/кредитів, а також мобільності студентів і працівників [8].

Важливим документом, у якому визначаються основні принципи і складові стратегії інтернаціоналізації вищої освіти, є доповідь Європейської комісії «Європейська вища освіта у світі» (2013).

Тут інтернаціоналізація розглядається як можливість, яка може принести значні вигоди для Європи, для держав-членів і окремих закладів вищої освіти як з точки зору їх внутрішніх потреб, потреб глобального розвитку талантів, так і відповідей на глобальні виклики і просування у глобальному освітньому просторі. У доповіді визначено ключові пріоритети для закладів вищої освіти та держав-членів у напрямі запровадження комплексних стратегій інтернаціоналізації [9].

В останньому документі Болонського циклу – «Заяві з зустрічі міністрів вищої освіти в Єревані» (травень 2015 р.) – декларується відданість, на засадах відкритого діалогу, спільним цілям і зобов'язанням, які поклали на себе країни, що долучилися до Болонського процесу і побудови Європейського простору вищої освіти. Було окреслено плани та пріоритетні цілі до 2020 р., а саме: створити ЄПВО, у якому спільні цілі будуть імplementовані в усіх країнах-членах для гарантування довіри до систем освіти країн-партнерів; у якому автоматичне визнання кваліфікацій втілене у життя так, що студенти та випускники можуть легко пересуватися по простору; де вища освіта ефективно допомагає будувати інклюзивні суспільства, засновані на демократичних цінностях та правах людини; де освітні можливості дають компетенції та вміння, що необхідні для Європейського громадянства, інновацій та працевлаштування.

У документі розглядаються основні інструменти для підтримки стратегій інтернаціоналізації, такі, як «ERASMUS», «TEMPUS», «ERASMUS MUNDUS», «MARI KURI», «HORIZONT 2020». Передбачено, що з метою підтримки стратегій інтернаціоналізації у період 2012–2020 рр. через фонди ЄС Єврокомісія буде впроваджувати зростаючу фінансову підтримку для студентів, дослідників і персоналу, для отримання диплому магістра і доктора через нову програму «ERASMUS+» і «MARI SKLADOVSKA KURI» [10].

Отже, на підставі аналізу основних документів, що визначають освітню політику у європейському просторі ми дійшли висновків, що стратегічні документи щодо європейської інтернаціоналізації вищої освіти мають загальний, «рамковий» характер і пропонують набір принципів, пріоритетів, загальних цілей і механізмів здійснення інтернаціоналізації. Конкретизація і обрання форм, методів та інструментів інтернаціоналізації здійснюється на рівні країн, закладів вищої освіти і викладачів, які мають обрати ефективні для себе, виходячи із чіткого розуміння своїх потреб, можливостей і пріоритетів.

В умовах глобалізаційних процесів, трансформацій ринкової системи, створення єдиного освітнього простору *стратегічною задачею державної освітньої політики України* є вихід української освіти на ринок світових освітніх послуг, поглиблення міжнародної співпраці, розширення участі навчальних закладів, педагогів, студентів і науковців у проектах міжнародних організацій і співтовариств. Освіта має сприяти мобільності тих, хто навчається, формувати в них здатність спілкуватися з представниками інших народів, уміння жити і співпрацювати з ними, терпимість до інших поглядів і переконань. Як слушно зазначають науковці, що тільки країна, спроможна в умовах глобалізованого світу примножити свою інтелектуальну власність, сферу знань як субстанцію виробництва, зможе претендувати на гідне місце в світовій спільноті, бути конкурентоспроможною [5, с. 128].

Література

1. Десятов Т.М. Національні рамки кваліфікацій у країнах ЄС: порівняльний аналіз: наук.-метод. посіб. К.: «Артек», 2008. 263 с. С. 20–21.
2. Бистрицький Ю. Конфлікт культур і методологія толерантності. Філософська думка. 2011. № 4. С. 102–119.
3. Burbules N. Torres C. Globalization and Education: An Introduction. Globalization and Education: Critical Perspectives. N.-Y.: Routledge, 2000. P. 1–26.
4. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу. К.: К.І.С., 2005. 466 с.
5. Базілюк В.Г., Бойченко Т.С., Забродська Л.М. Аналіз освітньої політики: теорія і практика управління на місцевому рівні: наук. посіб. Держ. вищ. навч. заклад «Ун-т менедж. освіти». К.: Вид-во ДВНЗ «Ун-т менеджменту освіти» НАПН України, 2014. 306 с.

6. Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті: Комюніке конференції європейських міністрів вищої освіти (Льовен та Лювен-ля-Ньов, 28–29 квітня 2009р.) URL: http://lpehea.in.ua/sites/default/files/documents/2016/05/23/leven_luven-lya-nevske_komyunike_2009.pdf.

7. Про створення Європейського простору вищої освіти: Будапештсько-віденська декларація (Будапешт та Відень, 11–12 березня 2010 р.). URL: http://lpehea.in.ua/sites/default/files/documents/2016/05/23/budapeshtsko-videnska_deklaraciya_2010.pdf.

8. Використання нашого потенціалу з найбільшою користю: консолідація Європейського простору вищої освіти: Комюніке конференції європейських міністрів вищої освіти (Бухарест, 26 та 27 квітня 2012 р.) URL: http://lpehea.in.ua/sites/default/files/documents/2016/05/23/buharestske_komyunike_2012.pdf.

9. European higher education in the world Communication from the Commission to European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions (Brussels, 11. 07. 2013). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52013DC0499>.

10. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). К.: ТОВ «ЦС», 2015. 32 с.

Анотація

Хомишин І. Ю. Пріоритетні напрями розвитку вищої освіти в Європейському освітньому просторі. – Стаття.

У статті розглянуто засади реалізації освітньої політики Європейського Союзу. Здійснено аналіз доку-

ментів Європейського Союзу щодо освітньої політики. Визначено пріоритетні напрями розвитку вищої освіти в Європейському освітньому просторі.

Ключові слова: Європейський Союз (ЄС), освітня політика ЄС, Європейський освітній простір, інтернаціоналізація, глобалізація, мобільність.

Аннотация

Хомишин И. Ю. Приоритетные направления развития высшего образования в Европейском образовательном пространстве. – Статья.

В статье рассмотрены основы реализации образовательной политики Европейского Союза. Осуществлен анализ документов Европейского Союза, касающихся образовательной политики. Определены приоритетные направления развития высшего образования в Европейском образовательном пространстве.

Ключевые слова: Европейский Союз (ЕС), образовательная политика ЕС, Европейское образовательное пространство, интернационализация, глобализация, мобильность.

Summary

Khomyshyn I. Yu. Priority directions for the development of higher education in the European educational space. – Article.

In the article the principles of implementing the educational policy of the European Union are considered. The analysis of EU documents on education policy has been carried out. The priority directions of the development of higher education in the European educational space are determined.

Key words: European Union (EU), EU educational policy, European educational space, internationalization, globalization, mobility.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.23

Ю. В. Абакумова
доктор юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

І. М. Грозовський
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

**РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ У СПІВУЧАСТІ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ**

Проблема протидії злочинності завжди була й залишається однією з найважливіших функцій держави. Суспільство занепокоєне зростанням суспільно небезпечних діянь, і це підштовхує до серйозних пошуків боротьби зі злочинністю, особливо на фоні процесів глобалізації. Не лише в Україні та державах, що утворилися на території колишнього СРСР, а також у країнах колишнього соціалістичного табору за останні роки спостерігається зростання злочинності та погіршення її основних показників. Особливої уваги заслуговують питання кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочин у співучасті.

Історію розвитку інституту співучасті досить повно розкрили у своїх працях Ф. Бурчак, А. Жиляєв, М. Ковальов, А. Трайнін. Дослідженням правового значення інституту співучасті присвячували свої праці М. Ковальов, О. Ковітіді, А. Козлов, П. Тельнов та інші вчені У кримінально-правовій науці питання співучасті у злочині є одним із ключових. У своїх працях цю проблему розглядали В. Алексєєв, С. Афіногенов, М. Бажанов, В. Биков, Н. Водько, Р. Галіакбаров, О. Гуров, Н. Гуторова, У. Джекебаєв, А. Зелінський, Н. Іванцова, І. Карпець, О. Кваша, А. Козлов, М. Коржанський, Ю. Красиков, Н. Кузнецова, У. Лихмус, В. Лунєєв, Ю. Ляпунов, Г. Новицький, А. Піонтковський, В. Прохоров, О. Пушкін, В. Смірнов, В. Сташис, І. Туркевич, О. Царегородцев, М. Шнейдер та інші дослідники.

Незважаючи на всебічну розробку інституту співучасті в попередні роки, у наукових працях українських науковців сьогодення викладено різні погляди на нього, що зумовлено не тільки політичними та соціально-економічними змінами

в суспільстві, а й прийняттям за роки незалежності України низки нормативно-правових актів. Також можна зазначити, що сучасний стан вчення про співучасть, як і всі теоретичні та практичні досягнення у галузі права, цілком і прямо залежать від історичних передумов. Одним із найскладніших періодів у частині розвитку законодавства (зокрема й кримінального) в Україні можна назвати післяреволюційні часи, а надалі – радянський період, що зумовлює дослідження розвитку інституту співучасті у злочині тепер.

Варто відзначити, що в Україні вчення про співучасть наприкінці XIX – на початку XX століття було достатньо розроблене. Але події 1917 р. спрямували первинний розвиток кримінально-правової науки в цій сфері іншим шляхом, оскільки корінні соціальні зміни, які відбулися в суспільстві та державі, призвели не тільки до зміни державного ладу, а й скасування всіх діючих правових інститутів. Як справедливо зазначали попередні дослідники, старі закони були замінені так званім «інтуїтивним правом», яке ґрунтувалося на «революційній правосвідомості» і «революційній совісті». Створювалися революційні суди, які чинили правосуддя ще до прийняття Декрету № 1 «Про суд» [1].

Декрети про суд, видані в листопаді 1917 р. і березні 1918 р., тільки формально вирішували питання про відношення до минулих кримінальних законів. Їх дозволялося використовувати тільки в тих випадках, коли вони не були скасовані революцією і не суперечили революційній совісті та революційній правосвідомості. Надалі Декрет «Про суд» № 3, виданий 20 липня 1918 р., і Положення про народний суд РРФСР уже містили

заборону посилянь на закони скинутого уряду [2, с. 124–126].

Водночас з огляду на виниклу в даний історичний період нестабільність у всіх сферах життя суспільства і держави, питання протидії злочинності, а особливо груповій, щораз більше вимагали свого законодавчого вирішення. Тому вже перші офіційні документи нового уряду містили окремі положення й постанови, що передбачали запобіжні заходи будь-яких проявів спільної діяльності винних і насамперед – контрреволюційної [3, с. 171–179].

Одним із перших правових документів радянської влади стало Звернення РНК до населення «Про перемогу Жовтневої революції і про завдання боротьби на місцях» [4, с. 15], яке вимагало найнещаднішої боротьби зі злочинними співтовариствами.

Наступні Звернення РНК «Про боротьбу з саботажем вищих поштово-телеграфних чиновників» [5], «Про боротьбу з буржуазією і її агентами, що саботують справу продовольства армії і перешкоджають встановленню миру» від 11 листопада 1917 р., «Про боротьбу з контрреволюційним повстанням Каледіна, Корнілова, Дутова, підтримуваними Центральною Радою» від 26 листопада 1917 р., «Про придушення контрреволюційного повстання буржуазії, керованого кадетською партією» від 30 листопада 1917 р. [6, с. 155–156] фактично поставили поза законом будь-яку групу діяльність, спрямовану на повалення влади або ускладнення її нормальної діяльності. У них наголошувалося про кримінальну відповідальність за всяке сприяння контрреволюціонерам, особливо виділялася відповідальність організаторів, яких оголошували поза законом.

Схожі вказівки, крім того, містилися й у деяких інших постановках і декретах того періоду, таких, як: Декрет РНК від 28 листопада 1917 р. «Про арешт вождів громадянської війни проти революції», Постанова РНК від 5 вересня 1918 р. «Про червоний терор» [7, с. 30].

Також в Інструкції НКЮ «Про революційний трибунал, його склад, справи, що підлягають його веденню, покараннях, що накладаються ним та про порядок ведення засідань» спеціально зазначалося про відповідальність організаторів і підбурювачів у вчиненні контрреволюційних злочинів. Так, п. 1 Інструкції вказує на те, що революційному трибуналові підлягають справи про осіб, які організують повстання проти влади, робочо-селянського уряду, активно протидіють останньому або не підкоряються йому, або призивають інших осіб до протидії або непокорі йому [6, с. 156].

Аналізуючи текст даних нормативних документів можна дійти висновку, що, становлення нового кримінального законодавства здійснювалося шляхом конструювання норм, спрямованих

на заборону конкретних видів спільної діяльності злочинців, що, на нашу думку, припустимо розглядати як певний крок назад, порівняно з законодавчими нормами середини XIX – початку XX століття.

До одних із перших офіційних документів радянської влади, що визначив коло співучасників і встановив їхню відповідальність і покарання за вчинене, можна віднести Декрет РНК від 8 травня 1918 р. «Про хабарництво», у якому ввели в коло співучасників, крім виконавців і пособників, також підбурювачів. Крім того, Декрет уперше вводить поняття причетності. Так, у п. 1 прописано: «особи, які перебувають на державній або суспільній службі в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці (посадові особи Радянського уряду, члени фабрично-заводських комітетів, будинкових комітетів, правлінь кооперативів і професійних союзів тощо, установ і організацій або службовці в таких), винні в прийнятті хабарів за виконання дії, що входить у коло їхніх обов'язків, або за сприяння у виконанні дії, що складає обов'язок посадової особи іншого відомства, караються позбавленням волі на термін не менш як 5 років, з'єднаним із примусовими роботами на той же термін». У п. 2 прописано: «такому ж покаранню підлягають особи: винні в даванні хабара і підбурювачі, пособники та всі причетні до давання хабара службовці» [8, с. 156–157].

Декрети від 30 липня 1918 р. «Про набатний дзвін» [9] та від 22 липня 1918 р. «Про спекуляцію» [10] містили вказівки, що співучасники відповідають нарівні з виконавцями (тобто несуть таке саме покарання). Крім того, різні категорії причетних до злочину осіб були прирівняні до співучасників. Обидва ці декрети розглядають причетність у загальній формі, не розрізняючи її окремих видів.

Також у Постанові РНК від 19 вересня 1918 р. «Про посилення кримінальної репресії за перевезення, крім поштового відомства, листів, грошей і малогазових посилок»; Декреті ВЦВК від 8 квітня 1920 р. «Про заходи боротьби з дезертирством»; Декреті від 20 липня 1919 р. «Про вилучення із загальної підсудності в місцевостях, оголошених на військовому положенні» [10, с. 86–88], крім того, передбачалася кримінальна відповідальність за: 1) приналежність до контрреволюційної організації і участь у змові проти радянської влади; 2) приховування зрадників; 3) бандитизм (участь у зграї, пособництво і приховування такої зграї).

В усіх зазначених законодавчих актах співучасниками визнавалися не тільки підбурювачі та пособники, але й особи, що є причетними до злочину. Термін же «співучасник» частіше застосовувався не як родове поняття, а як поняття, що характеризує одну з форм спільної участі у зло-

чинній діяльності декількох осіб, тобто співвиконавство.

Про приховування, як форму причетності, уперше згадується в Постанові Наркомфіна «Про заборону купівлі, продажу або передачі бавовняних підприємств усіх видів і про реєстрацію акцій і паїв цих підприємств», п. 8 якого приписує: «за невиконання цієї постанови, повідомлення неправдивих відомостей, приховання відомостей, недотримання термінів і за сприяння та приховування (покрывательство) за порушення цієї постанови винні віддаються революційному трибуналу» [6; 157–158].

Найбільш повно охоплював коло різних учасників злочину, причетних до нього, Декрет РНК «Про тилове ополчення» від 20 липня 1918 р., у якому зазначається: «до осіб, які ухиляються від призову, і до осіб, що сприяють такому ухиленню, застосовуються покарання, вказані у нижченаведених статтях...» (п. 7 Декрету). Такому самому покаранню підлягали винні у сприянні до схилення до невиконання ополченських обов'язків, у сприянні до втечі, до приховування особи, що ухиляється, а також у неповідомленні владі про ухилення винного (п. 9 Декрету) [6, с. 158]. Крім того, п. 9 Декрету поряд із приховувачами вперше називає і недоносіїв.

Тобто кримінальне законодавство 1917–1918 рр. встановило цілу низку форм (або видів) співучасті у вчиненні злочинів. Те, що здебільшого ці форми були встановлені щодо контрреволюційних злочинів, було безпосереднім відображенням усього характеру не тільки політичної обстановки в державі, але й взагалі кримінального законодавства цього періоду, що передбачало боротьбу з найбільш небезпечними видами злочинів, як організованими (наприклад, бандитизм), так і контрреволюційними, котрі здебільшого також припускали групове вчинення.

Помічено, що поступово законодавчі акти включають у коло співучасників виконавців, пособників, підбурювачів, організаторів. У деяких з них, що передбачали найбільш тяжкі види злочину, особливо виділяється відповідальність організаторів. У коло співучасників, також окремими декретами включалися особи, причетні до вчинення злочину, – приховувачі, недоносії. Однак усі ці законодавчі акти лише загалом описують ознаки співучасті, частіше тільки згадуючи про ту чи іншу її форму або про той чи інший вид співучасників, чи осіб, причетних до вчинення злочину, не даючи їм чіткого визначення або пояснення.

У прийнятих 12 листопада 1919 р. «Керівних началах кримінального права РРФСР» [11] був узагальнений дворічний досвід діяльності судових органів з боротьби зі злочинністю та сформульовані в основних, загальних рисах норми Загальної частини кримінального права, де питанням спі-

вучасті присвячувався розділ V (ст. 21–24). Так, у ст. 21 указувалося, що за діяння, вчинене спільно групою осіб (зграєю, бандою, юрбою), караються як виконавці, так і підбурювачі та пособники. Міри покарання визначалися не ступенем участі, а ступенем небезпеки злочинця і вчиненого ним діяння. Хоча ступінь вчиненого діяння вже свідчить і про ступінь участі особи у злочині.

Треба відзначити, що подібне визначення співучасті, як свого часу точно відзначав А. Трайнін [12, с. 48], є досить обмеженим, тому що охоплює тільки організовану форму співучасті у вигляді участі в організації визначеного виду. Тобто співучасть як така перебуває за межами даного визначення. Крім того, воно певним чином обмежує критерій караності співучасників, оскільки основна увага звертається саме на особу, яка вчинила злочин, на ступінь її небезпечності для суспільства, а, насамперед, для радянської влади. Як зазначав з цього приводу Ф.Г. Бурчак, з думкою якого важко не погодитися: «Це обмеження критерію відповідальності приводить фактично до заперечення інституту співучасті загалом, тому що ігнорування ступеня участі тієї або іншої особи у злочині і висування на перший план її суспільної небезпеки робить непотрібним існування спеціального інституту» [13, с. 22].

Хоча при цьому в ст. 12 «Керівних начал» звертається увага на необхідність при визначенні міри покарання в кожному конкретному випадку розрізняти, чи було вчинене діяння одною особою або групою, зграєю, бандою. Той самий принцип знайшов своє відображення при розробленні та прийнятті амністії, присвяченої 4-й річниці Жовтня, яка не поширювалася на злочини, вчинені бандою, а також участь у білогвардійських змовах, шпигунстві й відкритих збройних виступах, що ще раз підкреслило підвищену суспільну небезпеку діянь, вчинених у співучасті.

У ст. ст. 22–24 «Керівних начал» серед співучасників розрізняються підбурювачі, виконавці й пособники. Вважаючи виконавцями тих, «хто бере участь у виконанні злочинної дії, у чому б вона не полягала», а визначення інших видів співучасників дається у такий спосіб: «підбурювачами вважаються особи, що схиляють до вчинення злочину» (ст. 23), а «пособниками вважаються ті, хто, не приймаючи особистої участі у виконанні злочинного діяння, сприяє виконанню його словом або справою, порадами, вказівками, усуненням перешкод, прихованням злочинця або слідів злочину або потуранням, тобто неперешкоджанням вчиненню злочину» (ст. 24).

Тобто в «Керівних началах» уперше закладено основу для визначення нарівні з пособництвом фізичним пособництвом інтелектуальне, але нічого не говориться про недонесення, хоча й вказують на потурання як форму пособництва.

Тож «Керівні начала» стали важливим етапом у кодифікації Загальної частини радянського кримінального права й практики боротьби з груповою злочинністю. Однак основна увага приділялася практичному вирішенню питання співучасті, а також її групових проявів, які вимагали теоретичних відповідей на протиріччя, що виникають у практичній діяльності.

Зазначимо, що за радянських часів (початку ХХ ст.) у науці кримінального права проблема інституту співучасті також вирішувалася неоднозначно і не була позбавлена протиріч, які викликали наукові дискусії.

Так, робилися спроби виявити ті склади злочинів, які могли бути вчинені у співучасті, однак через практичну відсутність наукової концепції про форми співучасті вони не отримали законодавчого закріплення, якщо не враховувати одиничні випадки, як згадку про зграю, банду та юрбу [14].

Проте багато теоретичних розробок усе ж знайшли своє відображення в нормативно-правових актах. Зокрема, у низці законодавчих актів говорилося про злочинні співтовариства, створювані декласованими елементами для вчинення вбивств, розбою, грабежів тощо. У таких випадках мова йшла і про співучасть особливого роду, тобто ту, яка характеризується наявністю згуртованих, стійких груп із своєрідними організаційними формами й методами злочинної діяльності [7, с. 33].

Однак не існувало спеціального законодавчого поняття «форма співучасті». Та й чітко визначити форми співучасті у злочині навряд було можливим.

Законодавство періоду 1917–1922 рр. не проводить точного розмежування між контрреволюційним повстанням, з одного боку, і масовим безладдям і бандитизмом – з іншого. Таке розмежування тоді навряд чи могло бути дано. Повстання з контрреволюційною метою, масові безладдя й бандитизм у період громадянської війни настільки тісно були пов'язані та переплелися між собою, що взагалі не видавалося можливим провести між ними яку-небудь межу, хоча тоді в цьому і не було ніякої потреби. Учасник масового безладдя, так само як і учасник бандитської зграї, були такими самими ворогами народу, як і учасник контрреволюційного повстання і заколоту, тому й кримінальну відповідальність повинні були нести нарівні один з одним. З цієї причини 6 лютого 1922 р. було видано Декрет ВЦВК «Про скасування ВНК і про правила здійснення обшуків, виїмок і арештів» [15, с. 29], у якому, зокрема, говорилося про завдання НКВС в області боротьби з контрреволюцією, не відокремлюючи ці завдання від завдань боротьби з бандитизмом: «Придушення відкритих контрреволюційних виступів, зокрема бандитизму...».

Якщо в 1919–1920 рр. відбувалося головне накопичення досвіду, то 1922–1923 рр. в історії радянського права можна визначити як час кодифікації права.

Передумовою для цього стало Рішення 11 конференції РКП про чергові завдання партій у зв'язку з відновленням господарства (грудень 1921 р.), у якому зазначалася необхідність установаження у всіх сферах життя строгі начала революційної законності, відобразити у законі і захищати в судовому порядку нові форми відносин, створені в процесі революції і на ґрунті проведеної владою економічної політики, підняти на відповідний рівень роботу судових установ Радянської республіки [16, с. 200].

Однією з найбільш важливих і значних подій для розвитку вітчизняного кримінального права стало прийняття ВЦВК у травні 1922 р. Кримінального кодексу РРФСР, у якому знайшло відображення чітке формулювання поняття кримінального злочину – «злочином визнається всяка суспільно небезпечна дія або бездіяльність, що загрожує основам радянського ладу і правопорядку, установленому робочо-селянською владою на перехідний до комуністичного ладу період часу» [16, с. 202].

Основою для розробки Кримінального кодексу РРФСР стали «Керівні начала» 1919 р. При його підготовці також важливу роль зіграло обговорення Кримінального кодексу на з'їздах працівників юстиції.

У підготовці Кримінального кодексу РРФСР 1922 р. взяли діяльну участь працівники юстиції не тільки РРФСР, але й інших радянських республік, тоді ще не об'єднаних у Союз Радянських Соціалістичних Республік. Тому зрозуміло, що зміст норм кримінальних кодексів 1922 р. загалом збігається у всіх радянських республіках.

Перший Всеукраїнський з'їзд діячів юстиції, що відбувся 19–23 січня 1922 р., у резолюції з питання «Про завдання радянської юстиції, у зв'язку з новою економічною політикою» наголосив: «Необхідно поширити на території УРСР, з метою єдності каральної політики, загальний із РРФСР кримінальний кодекс, єдиний для всіх судів» [6, с. 295].

Кримінальний кодекс Української РСР був затверджений Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом 23 серпня 1922 р. і введений у дію з 15 вересня 1922 р.

Законодавчі органи УРСР зберегли однакову з Кримінальним кодексом РРФСР нумерацію і зміст статей у КК УРСР. Зміни Кримінального кодексу УРСР у 1922–1925 р. також здебільшого відтворювали зміни, внесені в Кримінальний кодекс РРФСР.

У Кримінальному кодексі РРФСР (також, як і в КК УРСР) у редакції 1922 р. як найбільш небез-

печна форма співучасті виділялася співучасть особливого роду, при наявності якої значно зростає суспільна небезпека вчиненого. Виходячи з цього, наявність зграї або банди, які розглядалися як різновид співучасті особливого роду – злочинного співтовариства, визнавалося обтяжуючою обставиною по всіх злочинах і враховувалося при призначенні покарання. Зазначені форми співучасті характеризувалися організованістю і стійкістю злочинної діяльності кількох осіб. Відтепер нормами ст. 16 Кримінального кодексу РРФСР було чітко надано визначення співучасників: виконавця, як того, що приймає безпосередню участь у вчиненні злочину; підбурювача, як особи, що умовила до вчинення злочину та пособника – особи, що сприяла виконанню злочину порадами, вказівками, скасуванням перешкод приховуванням злочинця та слідів злочину [17]. Також у ст. 15 зазначалося, що за злочин караються як виконавці, так і підбурювачі і пособники.

Значне місце відповідальності співучасників приділялося в Особливій частині КК і, перш за все, у гл. I «Державні злочини», де робиться наголос на організаторській діяльності й на участі у всякого роду контрреволюційних організаціях. Так, ст. 58 встановлювала караність за організацію в контрреволюційних цілях збройних повстань або вторгнення на радянську територію збройних загонів і банд, а також участь у всякій спробі захопити владу в центрі і на місцях, або насильно відторгнути від РРФСР яку-небудь частину її території, або розірвати укладені нею договори. Відповідальність за участь у всяких контрреволюційних організаціях передбачалася також у ст. ст. 60–63 КК РРФСР. Крім того, ст. 61 спеціально встановлювала відповідальність за сприяння контрреволюційній організації, а відповідно до ст. 68 – особливо каралося приховування і пособництво у контрреволюційних злочинах. Докладно регламентувалася відповідальність окремих співучасників і в розділі «Про злочини проти порядку управління», що установлював, наприклад, відповідальність за участь у масовому безладді (ст. ст. 75, 77), організацію й участь у банді (ст. 76) [17].

Багато положень КК 1922 р. знайшли своє відображення і розвиток в Основних началах кримінального законодавства СРСР і союзних республік, прийнятих постановою ЦВК СРСР від 31 грудня 1924 р. Так, у ст. 12 даного документа зазначалося: «заходи соціального захисту застосовуються щодо всіх учасників (підбурювачів, виконавців, пособників) залежно як від ступеня їхньої участі у злочині, так і від їхньої соціальної небезпеки» [6, с. 312–313].

Тобто можна констатувати, що радянський законодавець, зробив перші кроки в бік індивідуалізації призначення покарання співучасникам злочину з огляду на не тільки їхню особистість, але й

ступінь участі, характер діяльності та її суспільної небезпеки, у вчиненому злочину.

Той факт, що Основи відмовилися від врахування ступеня соціальної небезпеки особистості самого злочинця – є значним внеском в історію розвитку законодавчих постанов про співучасть.

Недоліком Основних начал 1924 р. треба вважати відсутність у них законодавчого визначення поняття співучасті у злочині, і це, безсумнівно, було суттєвою прогалиною в радянському кримінальному законодавстві, оскільки відсутність законодавчого формулювання поняття співучасті давало змогу в теорії кримінального права фактично обґрунтовувати принцип так званого об'єктивного зобов'язання, без встановлення провини кожного співучасника та причинного зв'язку між їхньою діяльністю й отриманим злочинним результатом.

Однак основні ідеї та думки про співучасть, закладені в цій значній пам'ятці кримінального права, отримали своє відображення і в подальшому розвитку кримінального законодавства. Так, КК УРСР 1927 р. цілком відтворив формулювання Основних начал 1924 р., внівши лише деякі чисто редакційні зміни.

Визначення співучасті було відсутнє і в КК РРФСР 1926 р. та КК УРСР 1927 р. [16], де передбачалися лише види співучасників: виконавці, підбурювачі і пособники. В Особливій частині КК згадувалися групові злочини як елементи кваліфікованих складів, а заздалегідь не обіцяне приховування оцінювалося як різновид пособництва. Поряд з виконавцем, підбурювачем і пособником в Основах встановлювався організатор, що виконував також роль керівника злочину.

Водночас у тодішніх роботах, виконаних на базі Загальної частини Кримінальних кодексів РРФСР 1922 і 1926 р. та КК УРСР 1927 р. редакції, окреслився певний підхід до побудови визначення сутності поняття співучасті.

Так, дехто з фахівців вважав співучастью вчинення одного чи декількох злочинів спільними зусиллями двох чи більше осіб [18, с. 450]. До того ж суб'єктивні ознаки у визначенні не вказувалися, однак співучасть припускалася і в необережному злочині.

Значною подією того часу варто назвати роботу А. Трайніна «Вчення про співучасть», що побачила світ напередодні II Світової війни [19, с. 139–146]. У ній були розглянуті питання буржуазного та європейського законодавства про співучасть, проведено аналіз розвитку інституту співучасті в дореволюційному і соціалістичному праві, розглянуто поняття співучасті, підстав кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у співучасті тощо. Визначаючи сутності інституту співучасті, переважна увага науковцем приділялася її об'єктивним елементам, серед яких виділялася спільність.

Було також зазначено, що ґрунтовні розробки інституту співучасті належать таким фахівцям, як: М. Таганцев, О. Жиряєв, М. Сергієвський, В. Спосович.

Надалі особливої уваги заслуговують роботи Ф. Бурчака, Р. Галіакбарова, Л. Гаухмана, Г. Кригера та інших учених.

У їхніх роботах було встановлено, що проблеми співучасті мають складний, комплексний, міждисциплінарний характер, який вимагає від представників кримінального права використання глибоких знань із філософії, соціології, психології та кримінології.

Прикладом такого підходу до інституту співучасті можуть слугувати праці українського науковця Ф. Бурчака [13], у яких розкриваються не тільки правові, а й соціальні та кримінологічні проблеми співучасті. Надалі при розробці практичного застосування кримінального права вчений приділяв особливу увагу кваліфікації дій співучасників у вчиненні злочину, особливостях кваліфікації при незакінченій злочинній діяльності та при множині злочинів.

У 1960 р. було прийнято новий КК УРСР, який зі змінами та доповненнями діяв до 2001 р., у якому, нарешті, у ст. 19 було дане визначення співучасті як умисної спільної участі двох або більше осіб у вчиненні злочину [20, с. 78–79]. На основі даного визначення можна виділити об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті, а саме: кількісну ознаку, спільність вчинення діяння та його умисний характер.

Однак водночас таке формулювання дало підстави науковцям у теорії кримінального права знову продовжити обговорення питання можливості співучасті в небережному злочині, хоча судова практика здебільшого йшла по шляху кваліфікації діяння як вчиненого у співучасті в навмисних злочинах. І, нарешті в КК УРСР 1960 р. робиться наголос на погодженості дій співучасників. Але при цьому не виділяються форми співучасті. Водночас у теорії кримінального права усталено визначають: 1) просту співучасть, де кожен співучасник безпосередньо виконує дії, що створюють об'єктивну сторону складу злочину – співвиконавство; 2) складну співучасть – злочин вчинюється з розподілом ролей між співучасниками; 3) злочинну групу (організацію) (банду – ст. 69 Особливої частини КК, злочинну групу у виправно-трудовах установах – ст. 69¹ КК, групу контрабандистів – ст. 70 КК, організовану групу – ч. 3 ст. 86² КК).

Зазвичай під організованою групою розумілося стійке об'єднання двох або більше осіб, які спеціально зорганізувалися для злочинної діяльності та перед вчиненням злочину здійснило ряд підготовчих дій.

За суб'єктивним зв'язком між співучасниками співучасть поділялася на співучасть без попере-

дньої змови (в елементарній формі) та співучасть з попередньою змовою [21, с. 84–85].

Виділялося також поняття «злочинне співтовариство». Наприклад, у підручнику кримінального права у 1948 р. вказувалося: «Особливим видом співучасті є злочинна організація або злочинне співтовариство, що має відносно організовану форму. Воно може ставити за своє завдання вчинення одного або декількох злочинів. Злочинне співтовариство ототожнювалося не тільки з організованою групою, менш небезпечною формою співучасті, але й фактично з будь-якою співучастю за попередньою змовою, тому що при наявності останньої завжди є як відносна організованість співучасників, так і спрямованість на вчинення не тільки одного конкретного злочину, але й декількох злочинів, а також на злочинну діяльність взагалі.

Фактично всі положення про співучасть містилися в одній статті (ст. 19) Загальної частини КК. Указана норма передбачає, що поряд із виконавцем, співучасниками є організатор, підмовник і пособник. Виконавець – особа, яка безпосередньо вчинила злочин. Вчинене виконавцем у співучасті визнавалося заподіяним усіма співучасниками сумісно, спільно. Діями виконавця позначалися стадії вчинення злочину й ступінь завершення злочину всіма співучасниками, а також межі й обсяг відповідальності кожного із співучасників. Організатор це особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його вчиненням. Тоді неможливо було визначати організатора злочину як особу, яка утворила організовану групу або злочинну організацію, тому що не існувало законодавчо визначених понять таких організованих форм співучасті. Підмовником визнавалася особа, яка схилила до вчинення злочину, незалежно від способу підмови. Тобто під підмовою розумівся не заклик до вчинення злочину взагалі і не пропозиція вчинити злочин взагалі, а схилення будь-яким способом конкретної особи до вчинення конкретного злочину. Пособник – це особа, яка сприяла вчиненню злочину порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод, а також особа, яка заздалегідь обіцяла сховати злочинця, знаряддя й засоби вчинення злочину, сліди злочину або предмети, добуті злочинним шляхом. Отже, виділяється як фізичне, так і інтелектуальне пособництво. Окремими статтями КК (ст. ст. 20 та 21 відповідно) визначалися переховування та недонесення, які тягли кримінальну відповідальність лише у спеціально передбачених законодавцем випадках.

Отже, у 60-80-х рр. ХХ століття науковці особливо наголошували на важливості й необхідності вирішення проблем інституту співучасті у злочині і, як нам убачається, певною мірою їм це вдалося.

17. Уголовный кодекс РФ : Постановление от 1 июня 1922 г. URL: http://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0_1922_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0/Temp.

18. Быков В. Совершение преступления группой лиц по предварительному сговору. Законность. 1999. № 3. С. 7–9.

19. Бюллетень Верховного Суда РСФСР. 1972. № 9. URL: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z579_page_9.html.

20. Коржанський М. Популярний коментар Кримінального кодексу України. К.: Наукова думка, 1997. 696 с.

21. Бажанов М. Уголовное право Украины. Общая часть / сост. В.И. Тютюгин. Днепропетровск: Пороги, 1992. 168 с.

22. Пионтковский А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1961. 666 с.

23. Зелинский А. Взаимосвязь преступлений при рецидиве : учеб. пособие / отв. ред. А.Ф. Зелинский, Г.А. Аванесов. Волгоград: Изд-во НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1974. 95 с.

Анотація

Абакумова Ю. В., Грозовський І. М. Розвиток кримінального законодавства про відповідальність за вчинення злочину у співучасті в радянській Україні. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню інституту співучасті в історичному аспекті (радянський період). Проаналізовано розвиток співучасті як самостійного інституту кримінального законодавства України.

Ключові слова: співучасть, злочинна група, банда, співвиконавство, співучасники, організатор, пособник, виконавець, підбурювач.

Аннотация

Абакумова Ю. В., Грозовский И. М. Развитие уголовного законодательства об ответственности за совершение преступления в соучастии в советской Украине. – Статья.

Статья посвящена исследованию института соучастия в историческом аспекте (советский период). Проанализировано развитие соучастия как самостоятельного института уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: соучастие, преступная группа, банда, соисполнительство, соучастники, организатор, пособник, исполнитель, подстрекатель.

Summary

Abakumova Yu. V., Hrozovskyi I. M. Development of the criminal legislation on the responsibility for the crime in the success in soviet Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of the institution of complicity in the historical aspect (the Soviet period). The development of complicity as an independent institute of criminal legislation of Ukraine is analyzed.

Key words: complicity, criminal group, gang, co-participation, accomplices, organizer, accomplice, performer, instigator.

УДК 343.43

А. В. Андрушко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Ужгородського національного університету

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ВИКРАДЕННЮ ЛЮДЕЙ У США

Кримінальний кодекс (далі – КК) України у ст. 146 передбачає відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини. На відміну від кримінального законодавства, що діяло на території України раніше, чинний КК встановлює відповідальність за викрадення будь-якої людини, незалежно від її віку, статі та інше. Водночас чимало питань, пов'язаних із відповідальністю за вказане діяння, продовжують залишатися дискусійними. Так, у науковій літературі триває полеміка стосовно доцільності чи недоцільності виокремлення у КК статті про викрадення людини, дискутуються критерії розмежування незаконного позбавлення волі та викрадення людини тощо. Очевидним видається той факт, що переконлива відповідь на ці та інші запитання навряд чи можлива без вивчення зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії таким посяганням. У цьому контексті звертає на себе увагу багатий досвід США, кримінальному законодавству якої давно відоме таке діяння, як кіднепінг.

Проблеми кримінальної відповідальності за незаконне позбавлення волі та викрадення людини розглядалися у наукових працях В.І. Борисова, О.О. Володіної, Я.Г. Лизогуба, А.С. Політової, М.І. Хавронюка, С.Д. Шапченка та інших дослідників. Водночас доводиться констатувати, що відповідний зарубіжний досвід (зокрема досвід США) у справі протидії таким посяганням вивчений недостатньо.

Тому **метою статті** є дослідження особливостей кримінально-правової протидії викраденню людей у США.

Варто наголосити на тому, що викрадення людини (kidnapping) у кримінальному праві США розглядається як одне із найнебезпечніших посягань проти особи [1, с. 347; 2, с. 360].

Протягом досить тривалого часу американськими судами викрадення людини (як правило, дитини) розглядалось як форма незаконного позбавлення свободи, що заслуговує на більш суворе покарання. Обтяжуючою обставиною при цьому вважалося перевезення викраденої людини до іншої країни чи з одного штату до іншого. Дослідники відзначають, що в США було вчинено більш ніж сто аналогічних злочинів (як правило, з метою отримання викупу), перш ніж вони були визнані специфічним видом кримінальної діяльності. До того ж, якщо спершу такі злочини де-

більшого вчинялись ситуативними злочинцями, то з часом на зміну їм прийшли добре підготовлені професіонали. Викрадення людей і подальше вимагання викупу за їх звільнення стало бізнесом організованих кримінальних угруповань, котрі користувалися недосконалістю тогочасного законодавства і недостатньою увагою до цієї проблеми з боку суспільства та держави [3, с. 264–265]. Крім того, сім'ї потерпілих від цього злочину нерідко не зверталися до поліції, воліли заплатити викуп, аби не ризикувати життям своїх близьких. Через це частина таких посягань залишалась латентною [3, с. 266].

Ініціативу передбачити самостійну відповідальність за кіднепінг вперше проявили мешканці міста Сент-Луїс (штат Міссурі), де викрадення людей траплялися найчастіше. У 1931 році представники Торгової палати Сент-Луїса, мер, шеф поліції та громадські діячі створили комітет, покликаний звернути увагу федеральних законодавчих органів на цю проблему [3, с. 265]. Було розроблено кілька відповідних законопроектів, які широко обговорювалися у суспільстві. Найбільш дискусійним стало питання про покарання, на яке заслуговує цей злочин. Так, якщо Сенат США прийняв закон, який не передбачав смертної кари за вчинення цього діяння, то Палата представників прийняла закон, який за викрадення людини встановлював смертну кару, хоча передбачалося, що журі може винести вердикт про помилування або рекомендувати покарання у вигляді довічного позбавлення волі [3, с. 266].

Проти цього закону виступила опозиція, яка розділилась на дві фракції. Одна з них погоджувалась із законом, але була проти смертної кари. Інша, численніша, повністю не схвалювала закон, оскільки він давав право федеральним органам впливати на владу штату в питаннях охорони правопорядку. Попри вказані розбіжності, у всіх штатах були прийняті закони про викрадення людини, у шести з яких передбачалось покарання у вигляді смертної кари [3, с. 266]. Пізніше Президент США Річард Ніксон висловив сподівання, що Верховний суд не визнає смертну кару за цей злочин неконституційною [2, с. 360].

На федеральному рівні законодавство про кіднепінг з'явилося у США після викрадення та вбивства у 1932 році півторарічного сина відомого американського лютчика Чарльза Ліндберга,

який першим наодинці перелетів Атлантичний океан. Викрадачі висунули батькам вимогу про викуп в сумі 50 тисяч доларів, який було виплачено. Однак через десять тижнів потому знайшли тіло хлопчика, котрий, як з'ясувалось, був убитий через кілька годин після викрадення. У вчиненні цього злочину визнали винним і невдовзі стратили теслю Бруно Гауптмана. Трагедія сім'ї Ліндбергів стала сенсацією, а сам злочин – одним із найрезонансніших і найзагадковіших злочинів XX століття [4; 5]. Улітку 1932 р. Конгрес США прийняв «Федеральний закон про викрадення» (в історію увійшов як «закон Ліндберга»), який визнав перевезення викрадених людей через кордони штату федеральним злочином [6, с. 88]. У розглядуваному контексті варто зазначити, що, аргументуючи необхідність прийняття цього закону, конгресмен Кохран підкреслював: «Мій законопроект не передбачає зняття відповідальності з місцевих органів, я хочу лише, аби федеральні органи могли надати допомогу в затриманні злочинця в разі, якщо жертва перевозиться за межі штату. Клаузула про торгівлю Конституції США забороняє поліції одного штату проводити розслідування на території іншого» [3, с. 267]. Закон був включений до Зводу законів США (§ 1201 розділу 18) і відтоді в нього було внесено кілька поправок [7].

Викрадення людини (kidnapping) згідно із § 1201 може полягати у різних формах: незаконному захопленні, позбавленні свободи, замануванні, викраденні, перевезенні, винесенні або утримуванні особи з метою одержання викупу чи винагороди (за винятком випадків, коли такі дії вчиняються батьками щодо своїх неповнолітніх дітей)¹. Викрадення людини розглядається як федеральний злочин, якщо: 1) людину перевозять із одного штату до іншого або ж за кордон; 2) такого роду дії проти людини вчинені в межах спеціальної морської і територіальної юрисдикції США; 3) такий акт здійснюється в межах спеціальної авіаційної юрисдикції, про що йдеться у § 46501 розділу 49 Зводу законів США; 4) потерпілим від викрадення є офіційний представник іноземної держави, офіційний гість чи особа, яка користується міжнародним захистом, про що йдеться в § 1116 (b) розділу 18 Зводу законів США; 5) потерпілим від цього злочину є будь-хто із службових

осіб, про яких йдеться у § 1114 розділу 18 Зводу законів США, під час виконання своїх службових обов'язків. За вчинення розглядуваного злочину винному загрожує позбавлення волі на будь-який строк або довічне ув'язнення, а в разі смерті потерпілого – смертна кара або довічне ув'язнення.

Крім того, у § 1201 Зводу законів США зазначено, що при безуспішній спробі звільнити потерпілого протягом 24 годин² після викрадення, створюється спростовна презумпція про те, що ця особа була перевезена за межі штату або держави. Це, однак, не перешкоджає федеральному розслідуванню відповідних посягань до спливу 24 годин³.

У § 1201 Зводу законів США відповідальність встановлена також за співучасть у цьому злочині і за незакінчений злочин. Передбачено, що якщо дві або більше особи вступили у змову з метою порушення цієї норми і вчинили будь-яку відкриту дію, кожен із них підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на будь-який строк або у вигляді довічного ув'язнення. Замах на викрадення людини карається позбавленням волі на строк до 20 років.

Федеральне кримінальне законодавство США встановлює самостійну кримінальну відповідальність (§ 1202) за отримання грошей або іншого майна (викупу) чи розпорядження ними у зв'язку із вчиненням злочину, передбаченого § 1201. За це діяння загрожує позбавлення волі на строк до 10 років та / або штраф [9].

У § 1204 Зводу законів США передбачена відповідальність за міжнародне викрадення дитини (особи, яка не досягла 16 років), замах на цей злочин або утримування дитини за межами США з наміром перешкоджати законному здійсненню батьківських прав. За вчинення цього злочину загрожує покарання у вигляді штрафу та/або тюремного ув'язнення на строк до трьох років [10].

Із викраденням людини пов'язане захоплення заручників, відповідальність за яке передбачена у § 1203 розділу 18 Зводу законів США. Цей злочин полягає в захопленні або утримуванні особи, поєднаному з погрозою вбивства, заподіяння тілесного ушкодження чи продовження утримування потерпілого з метою примусити третю особу або державну організацію виконати чи утриматися від виконання певної дії як явної чи неявної умови

¹ Останніми роками членами Конгресу було зроблено декілька спроб виключити з § 1201 цей виняток і визнати випадки, коли дитину викрадає один із батьків, федеральним злочином [3, с. 286]. Нині у США чотири з п'яти випадків викрадення дітей вчиняється членами сім'ї [8].

² Відповідний термін протягом дії закону кілька разів змінювався.

³ Конгрес надав ФБР повноваження проводити розслідування навіть у тих випадках, коли жертва була викрадена, однак не було даних про її перевезення за межі штату, у 1956 році. Відповідна поправка давала ФБР можливість розслідувати значну кількість випадків кіднепінгу. Практика йшла таким шляхом: якщо розслідування виявить, що жертва викрадення не перевозилась за межі штату чи країни, викрадач постане перед місцевим судом. Такий розподіл повноважень був чітко визначений Апеляційним судом Нью-Йорка у справі про апеляцію Анджело Д. Ламарка. Суд оголосив: «Згідно з даними про те, що викрадач не покидав територію штату, справа не відноситься до юрисдикції ФБР, тому обвинувачений передається окружній поліції (для судового переслідування)» [3, с. 275].

звільнення заручника. Покарання за цей злочин аналогічне покаранню за кіднепінг – позбавлення волі на будь-який строк або довічне ув'язнення, а в разі смерті потерпілого – смертна кара або довічне позбавлення волі. Відповідальність настає також за замах на вчинення даного діяння і за змову на його вчинення [11].

На федеральному рівні окремо регламентовано також відповідальність за викрадення президента, віце-президента США чи осіб, що їх замінюють (§ 1751 «Вбивство, викрадення та напад на президента чи співробітника його апарату» розділу 18 Зводу законів США). Це діяння карається позбавленням волі на будь-який строк або довічним ув'язненням, а в разі смерті потерпілого – стратою або позбавленням волі (на будь-який термін або довічним) [12].

Кримінальне законодавство США, як відомо, складає не лише федеральне законодавство. Кожен штат, федеральний округ Колумбія, Вільно асоційована держава Пуерто-Ріко мають власне законодавство. Значний вплив на сучасне кримінальне законодавство штатів мав Модельний (Зразковий) кримінальний кодекс (Model Penal Code) США, розроблений у 1962 р. Інститутом американського права і запропонований штатам як модельний зразок кримінального закону [13]. Цей документ не має офіційного характеру, однак він покликаний забезпечити єдність кримінального законодавства та кримінальної політики [14].

Одним із злочинів проти свободи, що виділяються цим кодексом, є викрадення людини (кіднепінг). У ст. 212.1 даного документа вказано, що особа є винною у викраденні людини, якщо вона неправомірно переміщує іншу особу з місця її проживання чи занять або на значну відстань від місця, де вона перебуває, або якщо вона неправомірно поміщає іншу особу на тривалий час в ізольоване місце з метою: а) затримати її для одержання викупу чи винагороди або як прикриття чи як заручника, або б) полегшити вчинення будь-якої фелонії чи втечі після її вчинення, або с) заподіяти тілесне ушкодження потерпілому чи іншій особі або викликати у них страх, або d) перешкоджати здійсненню будь-якої державної чи політичної функції.

Згідно з Модельним КК кіднепінг є фелонією першого ступеня, якщо особа добровільно не звільнить потерпілого живим до початку розгляду справи в суді; в іншому випадку цей злочин є фелонією другого ступеня. Переміщення або поміщення в ізольованому місці є неправомірним у сенсі ст. 212.1, якщо воно вчиняється шляхом насильства, погрози чи обману або у випадках, коли мова йде про особу, що не досягла 14 років, чи особу недієздатну, – якщо воно вчиняється без згоди батьків, опікуна чи іншої особи, відповідальної за її благополуччя [13].

Отже, Модельний КК США викрадення людини пов'язує не лише з її неправомірним *переміщенням* з місця перебування, а й з неправомірним *поміщенням* іншої особи на тривалий час в ізольоване місце. У цьому контексті варто вказати на те, як у даному кодексі сформульовано норми про відповідальність за обмеження свободи (ст. 212.2) і за неправомірне позбавлення свободи (ст. 212.3). Відповідно до ст. 212.2, особа вчиняє фелонію третього ступеня, якщо вона завідомо: а) неправомірно обмежує свободу іншої особи за обставин, що загрожують їй отриманням тяжкого тілесного ушкодження; б) утримує іншу особу в стані недобровільного рабства. Стаття 212.3 передбачає, що особа вчиняє місдимінон, якщо вона неправомірно обмежує свободу іншої особи в такий спосіб, що вона виявляється значною мірою обмеженою. Отже, можна зробити висновок, що в поняття «викрадення людини» укладачі Модельного КК США вклали і викрадення людини у власному розумінні цього слова (тобто позбавлення свободи, поєднане з її переміщенням), і просте позбавлення людини свободи. Таким самим є підхід законодавців деяких штатів. Наприклад, кримінальні кодекси штатів Коннектикут і Невада визначають викрадення людини як її утримування з наміром перешкодити її звільненню, або утримування людини в місці, де вона навряд чи буде знайдена, або ж утримування з використанням фізичної сили чи залякування; утримування, своєю чергою, визначається як обмеження рухів умисно і неправомірно в такий спосіб, що суттєво обмежується свобода людини, шляхом переміщення її з місця на місце або ж утримування в місці, де обмеження почалося чи куди вона була переміщена без її згоди [15, с. 55]. Водночас кримінальні кодекси деяких штатів передбачають самостійну відповідальність і за викрадення людини, і за незаконне позбавлення свободи (наприклад, ст. ст. 135.00–135.30 КК штату Нью-Йорк [16], ст. 20.02 і ст. 20.03 КК штату Техас [17, с. 173–175]).

Як відзначає І.Д. Козочкін, практично у всіх кримінальних кодексах штатів цей злочин трактується широко. Зокрема, вони, як правило, не згадують ознаку «переміщення» на якусь територію. Виняток становить лише КК штату Каліфорнія, котрий при визначенні кіднепінгу говорить про перевезення викраденої людини «в іншу країну, інший штат, інше графство чи в іншу частину того ж графства» (§ 207) [2, с. 360–361]. Відповідна вказівка, утім, видається дещо дивною, адже, як відзначалося вище, якщо людину незаконно перевозять із одного штату до іншого або ж за кордон, то це дає підстави розглядати таке посягання як федеральний злочин.

Як зазначалося вище, Модельний КК США пропонує вважати кіднепінгом неправомірне переміщення іншої особи «на значну відстань від

місця, де вона перебуває». Однак ця рекомендація була сприйнята небагатьма штатами, серед яких Пенсільванія (§ 2901). Найчастіше ж у кримінальних кодексах штатів відстань взагалі не вказується. Як зауважує І.Д. Козочкін, чимало американських суддів вважають, що значення має сам факт переміщення, а не відстань, на яку потерпілий був віддалений від місця свого перебування [2, с. 361].

З точки зору законодавців різних штатів неоднаковим є значення способу вчинення розгляданого злочину для його кваліфікації. У кримінальних кодексах одних штатів (наприклад, КК штату Нью-Йорк) взагалі не вказуються способи вчинення цього злочину, в інших – сказано, що викраденням людини є діяння, вчинюване шляхом застосування сили чи залякування (§ 207 КК штату Каліфорнія) або під загрозою застосування смертельної фізичної сили (§ 13 А-6-44 КК штату Алабама), у третіх (КК штату Техас, штату Вісконсин) – наводиться ширший перелік способів вчинення даного злочину (окрім фізичного та психічного насильства, обман, переконання та інше) [2, с. 361–362].

У кримінальних кодексах більшості штатів не вказується форма вини при вчиненні викрадення людини, хоча, як відзначає І.Д. Козочкін, суди, як правило, вимагають доказів умисного вчинення даного діяння [2, с. 362]. Окремі ж законодавці її вказують. Так, у ст. 20.03 КК штату Техас зазначається, що «особа вчиняє посягання, якщо вона умисно чи усвідомлено викрадає іншу особу» [17, с. 174].

Звичною для кримінального законодавства штатів є диференціація відповідальності за розглядане діяння. Так, відповідно до ст. 20.04 КК штату Техас викрадення людини визнається вчиненим при обтяжуючих обставинах, якщо воно скоєно з наміром: 1) утримання особи з метою одержання викупу чи винагороди; 2) використання її як живого щита або заручника; 3) сприяти вчиненню фелонії чи втечі після замаху на вчинення або ж скоєння фелонії; 4) заподіяти їй тілесну шкоду чи вчинити насильство або здійснити зловживання сексуального характеру; 5) тероризувати її чи третю особу; 6) втручання у здійснення будь-якої виконавчої чи політичної функції, а також вчинення цього злочину 7) із застосуванням чи демонстрацією смертоносної зброї [17, с. 175–176].

У кримінальних кодексах деяких штатів викрадення людини поділяється на ступені, зазвичай – на два. Наприклад, основний склад викрадення людини у КК штату Нью-Йорк (§ 135.20) є викраденням 2-го ступеня і фелонією класу В і карається позбавленням волі на строк до 25 років. Викрадення людини 1-го ступеня (кваліфіковані види) є фелонією класу А і карається позбавленням волі аж до довічного або навіть смертною ка-

рою [2, с. 362, 363; 16]. Натомість основний склад викрадення людини, за КК штату Техас, є фелонією третього ступеня (карається позбавленням волі на строк до 10 років), а кваліфіковані його види (за винятком випадків, коли потерпілий був добровільно звільнений у безпечному місці; це фелонія другого ступеня) є фелонією першого ступеня [17, с. 175–176].

Отже, зміст поняття «кіднепінг» у кримінальному праві США зазнав певної еволюції. Сьогодні це діяння може полягати в різних формах, причому про переміщення людини в кримінальному законодавстві штатів часто навіть не згадується. У поняття «викрадення людини» укладачі Модельного КК США, а також законодавці окремих штатів вклали і викрадення людини у власному розумінні цього слова (тобто позбавлення свободи, поєднане з її переміщенням), і «звичайне» позбавлення людини свободи. З огляду на це межа між викраденням людини і незаконним позбавленням свободи за законодавством різних штатів визначається по-різному й іноді є доволі нечіткою.

Література

1. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. К.: КНТ, 2007. 596 с.
2. Козочкін І.Д. Уголовное право США: успехи и проблемы реформирования. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. 478 с.
3. Оганян Р.Э. Криминологическая теория и практика предупреждения преступлений, связанных с похищением людей: дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 2.00.08. Москва, 2002. 328 с.
4. Ракитин А.И. Ребенок Линдберга. Загадочные преступления прошлого. URL: http://murders.ru/Lin_son_1.html.
5. Соковенина Е. Смотрите, вон он летит! Частный корреспондент. URL: http://www.chaskor.ru/article/smotrite_von_on_letit_22115
6. Левин Я.А. ФБР и внутренняя безопасность США в 1908–1941 гг.: дисс. ... канд. истор. наук: спец. 07.00.03. Самара, 2016. 210 с.
7. 18 U.S. Code § 1201 – Kidnapping. Legal Information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1201>.
8. How many people are kidnapped each day in the US? Quora. URL: <https://www.quora.com/How-many-people-are-kidnapped-each-day-in-the-US>.
9. 18 U.S. Code § 1202 – Ransom money. Legal Information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1202>.
10. 18 U.S. Code § 1204 – International parental kidnapping. Legal Information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1204>.
11. 18 U.S. Code § 1203 – Hostage taking. Legal Information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1203>.
12. 18 U.S. Code § 1751 – Presidential and Presidential staff assassination, kidnapping, and assault; penalties. Legal Information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1751>.
13. Model Penal Code. Official draft and explanatory notes. ICLA. Philadelphia: The American Law Insti-

tute, 1985. URL: <http://www.icla.up.ac.za/images/un/use-of-force/western-europe-others/United-StatesofAmerica/Model%20Penal%20Code%20United%20States%20of%20America%201962.pdf>.

14. Козочкин И.Д. 35-летие Примерного уголовного кодекса – годы успехов и неудач в реформировании американского уголовного права. Государство и право. 1998. № 12. С. 82–87.

15. Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Владимир, 2008. 199 с.

16. New York Penal Law. New York State Law. URL: <http://yupcrime.com/penal.law/article135.htm>.

17. Уголовный кодекс штата Техас / науч. ред. и предисловие И.Д. Козочкина. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 576 с.

Анотація

Андрушко А. В. Кримінально-правова протидія викраденню людей у США. – Стаття.

У статті досліджено особливості кримінально-правової протидії викраденню людей у США. Розглянуто законодавство про кримінальну відповідальність за кіднепінг на рівні федерації та на рівні штатів. Зроблено висновок про те, що межа між викраденням людини і незаконним позбавленням її свободи (загальна норма) за законодавством різних штатів визначається по-різному й іноді є доволі нечіткою.

Ключові слова: злочини проти свободи, викрадення людини, кіднепінг, незаконне позбавлення волі.

Аннотация

Андрушко А. В. Уголовно-правовое противодействие похищению людей в США. – Статья.

В статье исследованы особенности уголовно-правового противодействия похищению людей в США. Рассмотрено законодательство об уголовной ответственности за киднеппинг на уровне федерации и на уровне штатов. Сделан вывод о том, что грань между похищением человека и незаконным лишением его свободы (общая норма) по законодательству различных штатов определяется по-разному и иногда она довольно нечеткая.

Ключевые слова: преступления против свободы, похищение человека, киднеппинг, незаконное лишение свободы.

Summary

Andrushko A. V. Criminal law counteraction to kidnapping in USA. – Article.

The article researches on peculiarities of criminal law counteraction to kidnapping in the United States of America. It considers legislation on criminal liability for kidnapping on both federal and states level. The article concludes that the distinction between kidnapping and unlawful deprivation of freedom (general norm) is defined differently in legislation of states and sometimes is quite vague.

Key words: crimes against freedom, abduction, kidnapping, unlawful deprivation of freedom.

УДК 343.3:349.6

І. В. Берднік
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та правосуддя
Чернігівського національного технологічного університету

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКУЮЧИХ ОЗНАК ЗЛОЧИНУ «ЗАБРУДНЕННЯ МОРЯ»

Постановка проблеми. Боротьба за чистоту Світового океану, збереження морської флори і фауни стали наслідком підвищення інтенсивності в останні десятиліття міжнародного морського судноплавства. Питання забезпечення екологічної безпеки зайняли чільне місце в політиці держав у галузі мореплавства. Потреба вживання відповідних заходів як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях обумовлена глобальним характером питань попередження забруднення моря.

Стан дослідження. Проблеми кваліфікуючих ознак злочину «Забруднення моря» були предметом дослідження в роботах таких вчених, як: П.С. Берзін, С.Б. Гавриш, О.О. Дудоров, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк.

Метою статті є аналіз кваліфікуючих ознак злочину «Забруднення моря», таких, як: «загибель людей», «захворювання людей», «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу», «інші тяжкі наслідки».

Виклад основного матеріалу. Статтею 243 Кримінального кодексу (далі – КК) України встановлена кримінальна відповідальність за забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів [1].

Варто зазначити, що кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України, не отримали до цього часу свого належного з'ясування в юридичній літературі. Ці ознаки та їх розуміння мають важливе значення для теорії кримінального права, а також для правозастосовної діяльності. Тому, на нашу думку, доцільно їх дослідити більш детально.

Загальновизнаним є те, що склади злочинів розрізняють за ступенем суспільної небезпечності, що фіксується в них законодавцем. Виділяють основні і додаткові склади [2, с. 52]. У нашо-

му випадку основним слід називати такий склад злочину, який за допомогою об'єктивних і суб'єктивних ознак суспільно небезпечного діяння – забруднення моря, відображений у ч. 1 ст. 243 КК України, диференціюється караністю усього суспільно небезпечного діяння.

У нашому випадку до кваліфікованих складів злочину належать ті, що зазначені у ч. 2 ст. 243 КК України, які сформульовані законодавцем за суспільною небезпечністю, де суспільна небезпечність діянь відповідає такому законодавчому формулюванню: «Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки» [1]. Проте більшість із них виходять за межі складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України, а такі, як тяжкі наслідки, завдані злочином (п. 5 ст. 67 КК України), в інтерпретації ч. 2 ст. 243 КК України охоплюються цією частиною статті, тому впливають на кваліфікацію злочину, оскільки знайшли своє закріплення як кваліфікуюча ознака конкретного складу злочину [3, с. 74].

Отже, ч. 2 ст. 243 КК України передбачає кримінальну відповідальність за: «Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки» [1]. Для з'ясування кваліфікуючих ознак цього злочину, нам необхідно визначитися з термінологією, яку законодавець використовує в диспозиції ч. 2 ст. 243 КК України. Це стосується понять «ті самі діяння», «загибель людей», «захворювання людей», «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу», «інші тяжкі наслідки» [1].

У ч. 2 ст. 243 КК України йдеться про поняття «ті самі діяння», оскільки вони передбачені ч. 1 цієї статті, тому скористаємося термінологією, що в ній використовується. Так, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, вчинена шляхом такої дії, як забруднення моря з порушенням спеціальних правил, може полягати в забрудненні внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України такими засобами вчинення цього злочину, як матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей або відходами з відповідних джерел забруднення, у перерахованих у законі місцях вчинення

злочину, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів.

Варто акцентувати увагу на тому, що в першій формі прояву цього злочину він може відбуватися як шляхом дії, так і бездіяльності, а в його другій формі прояву – лише шляхом дії. Бездіяльність у першій формі прояву цього злочину може проявлятися у нежитті водокористувачем відповідних заходів щодо запобігання забруднення моря, зокрема недопущення скидання у море стічних вод із джерел вчинення злочину, які містять збудники інфекційних захворювань, за обсягом скидання забруднюючих речовин, що перевищують гранично допустимі концентрації [3, с. 74–75].

Таким чином, маючи положення стосовно тих самих діянь, передбачених ч. 1 ст. 243 КК України, засоби вчинення злочину, місце вчинення злочину та джерела вчинення цього злочину, з'ясуємо наслідки вчинення злочину в ч. 2 цієї статті, необхідний причинний зв'язок між діяннями й наслідками, що настали.

Стосовно поняття «ті самі діяння», яке використав законодавець, то загально визнаним в теорії кримінального права є те, що діяння – це дія або бездіяльність (дві форми поведінки особи), а тому використання такого поняття в ч. 2 ст. 243 КК України не суперечить існуючим обов'язковим ознакам об'єктивної сторони цього злочину, де йдеться, як зазначено в нашому дослідженні щодо ознак об'єктивної сторони злочину, саме про дії, бездіяльність.

У ч. 2 ст. 243 КК України перераховані такі суспільно небезпечні наслідки: «загибель людей», «захворювання людей», «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу», «інші тяжкі наслідки» [1].

Відповідно до п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 лютого 2004 року № 17 під загибеллю людей слід розуміти настання смерті хоча б однієї людини [4].

Захворювання людей – це погіршення стану здоров'я хоча б однієї людини, поєднане із стійкою втратою працездатності, зараженням епідемічними або інфекційними хворобами кількох осіб, появою відхилень у розвитку дітей, значним зниженням тривалості життя, захисних можливостей імунної системи [5, с. 34–35].

Відповідно до абз. 2, 3 п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення про-

ти довкілля» від 10 лютого 2004 року № 17 під тяжкими наслідками треба розуміти такі: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо. З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

Отже, законодавець в ч. 2 ст. 243 КК України припускає певну тавтологію, оскільки аналіз вказаної Постанови Пленуму Верховного Суду, правозастосовної практики свідчить про те, що поняття «тяжкі наслідки» є поняттям оціночним і охоплює собою загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу (усі кваліфіковані ознаки, передбачені ч. 2 ст. 243 КК України).

У науковій юридичній літературі зміст такого наслідку, як «загибель людей», розуміється так:

1) В.І. Антипов, А.М. Миколенко, С.Б. Гавриш під загибеллю людей розуміють смерть хоча б однієї людини [6, с. 546; 7, с. 518; 8, с. 491];

2) В.С. Плугатир, О.В. Кришевич, О.О. Дудоров під загибеллю людей розуміють смерть двох або більше людей [9, с. 533; 10, с. 722];

3) В.К. Матвійчук стверджує, що під загибеллю людей треба розуміти зазначені діяння, якщо була спричинена загибель як однієї, кількох осіб, так і масова їх загибель [11, с. 176].

Отже, аналіз зазначених точок зору свідчить про те, що позиція В.І. Антипова, А.М. Миколенка, С.Б. Гавриша суперечить терміну «загибель людей», оскільки йдеться про загибель хоча б однієї людини. Нам більше імпує позиція В.С. Плугатиря, О.В. Кришевича та О.О. Дудорова, оскільки вона не суперечить законодавчому положенню «загибель людей».

Стосовно такого наслідку, як «захворювання людей», існують такі думки науковців:

1) С.Б. Гавриш зазначає, що під захворюванням людей слід розуміти захворювання трьох і більше людей, причинно пов'язане із забрудненням моря [8, с. 431];

2) А.М. Миколенко стверджує, що під захворюванням людей слід розуміти захворювання, небезпечні для життя і здоров'я людей, і поєднані з нестійкою або стійкою втратою працездатності [7, с. 518];

3) О.О. Дудоров зазначає, що такою ознакою треба вважати заподіяння шкоди здоров'ю окремих осіб або хоча б однієї людини, що відповідає за ступенем тяжкості – тяжким або середньої тяжкості тілесним ушкодженням; заподіяння шкоди здоров'ю населення (поява спадкових патологій, потворності або інших відхилень у розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення рівня захворюваності населення тощо) [10, с. 647];

4) В.І. Антипов стверджує, що під захворюванням людей треба розуміти хворобу двох або більше осіб [6, с. 542];

5) В. К. Матвійчук зазначає, що до ознаки «захворювання людей» треба відносити:

а) захворювання не менше як двох осіб на захворювання, небезпечні для життя та здоров'я;

б) поява спадкових патологій, потворності та інших відхилень у розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення захворюваності населення [11, с. 178].

Наступні наслідки «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу», передбачені ч. 2 ст. 243 КК України, також трактується неоднозначно:

1) А.М. Миколенко зазначає, що цю ознаку треба розуміти як загибель значної кількості риби, великої кількості тварин, живих організмів і рослин, що мешкають і зростають у водоймах [7, с. 518];

2) В.С. Плугатир, О.О. Кришевич стверджують, що масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу (оціночне поняття) – це знищення значної кількості представників флори і фауни, що тягне за собою неможливість їх відтворення та використання протягом тривалого часу в певному регіоні (з'ясування питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного чи рослинного світу масовими, треба досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці (п. 5 ППВСУ від 10 грудня 2004 року № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»)) [9, с. 544; 10, с. 341];

3) С.Б. Гавриш упевнений, що під загибеллю об'єктів тваринного і рослинного світу треба вважати загибель риби або в певній акваторії, або в місцях нересту. Критеріями в даному випадку виступають два моменти: перший – повинна бути встановлена велика кількість загиблої риби одного чи декількох видів; другий – вартість загиблої риби повинна оцінюватися у великих або особливо великих розмірах. Для з'ясування питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, необхідно досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших

організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці [8, с. 431];

4) В.І. Антипов упевнений, що «масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу – це загибель такого числа тварин або знищення рослин на таких площах (про поняття тваринного і рослинного світу, які є співставленими з розмірами загальної популяції відповідного виду тварин або площами зростання відповідних рослин). Зокрема, це загибель значної кількості тварин, всієї або більшої частини риби у водоймі або на значній площі, великої кількості цінних порід, риб, інших об'єктів тваринного світу...» [6, с. 542].

Стосовно такої ознаки (наслідків) ч. 2 ст. 243 КК України, як «інші тяжкі наслідки» існують різні погляди, які потрібно конкретизувати до злочину, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України:

1) В.С. Плугатир, О.О. Кришевич під іншими тяжкими наслідками розуміють: загибель однієї людини; заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам (крім тяжких тілесних ушкоджень, які є небезпечними в момент заподіяння); генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів тощо [9, с. 533–534];

2) А.М. Миколенко впевнений, що до інших тяжких наслідків можна віднести завдання шкоди зонам відпочинку або перешкоджання іншим законним видам використання моря [7, с. 518];

3) С.Б. Гавриш під іншими тяжкими наслідками розуміє заподіяння шкоди довкіллю та людині, що характеризується підвищеною небезпекою для всього, руйнуванням чи істотним ушкодженням значних природних територій, втратою унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, масовими захворюваннями людей чи їх загибеллю, масовою загибеллю чи масовими тяжкими захворюваннями диких тварин на великій території, настання менш небезпечних наслідків, але на природних територіях, визнаних зоною екологічного лиха (тобто майнова шкода державі, що визначається з урахуванням витрат на ліквідацію наслідків забруднення, загибелі, тваринного і рослинного світу) [8, с. 431].

Висновки. Отже, зважаючи на вищезазначене, можемо констатувати, що кваліфікація за об'єктивною стороною за ч. 2 ст. 243 КК України передбачає встановлення причинного зв'язку, тобто залежності між указаними в ч.1 ст. 243 КК України протиправними діями у першій формі прояву цього злочину (діями, бездіяльністю і наслідками, що настали за ч. 2 ст. 243 КК України), а також між діями у другій формі прояву злочину (ч. 1 ст. 243 КК України) і наслідками, описаними в ч. 2 ст. 243 КК України. Тобто, якщо є потреба обґрунтування суспільно небезпечних наслідків, що настали, які перераховані в ч. 2 цієї статті, перед досудовим слідством чи судом при кримінальному

провадженні постає завдання збору, узагальнення та систематизації доказів. Крім того, законодавець в ч. 2 ст. 243 КК України припускає певну тавтологію, оскільки аналіз вказаної Постанови Пленуму Верховного Суду, правозастосовної практики, свідчить про те, що поняття «тяжкі наслідки» є поняттям оціночним і охоплює собою загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу (усі кваліфіковані ознаки, передбачені ч.2 ст. 243 КК України).

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III з наступними змінами. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131.
2. Благоев Е.В. Общая часть уголовного права в 20 лекциях: курс лекций. М.: Юрлит-информ. 2012. 344 с.
3. Олійник В.П. Кваліфікуючі ознаки злочину забруднення моря (ч. 2 ст. 243 КК України) і об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ч. 3 цієї статті. Юридична наука. 2016. № 8. С. 73–89.
4. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: постановва Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / Верховний Суд України; за заг. ред. В.Т. Маляренка. К.: Юрінком Інтер. 2005. С. 340–348.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 2 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. 3-є вид., перероб. та доп. К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 964 с.
6. Антипов В.І. Коментар до ст. 243 КК. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. К.: А.С.К. 2002. 880 с.
7. Миколенко А.Н. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарии / Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. Харьков: ООО «Одиссей». 2001. С. 496–540.
8. Гавриш С.Б. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2: Особлива частина. 5-е вид., допов. Х.: Право. 2013. 884 с.
9. Плугатир В.С., Кришевич О.О. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін.; за ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. К.: Юрінком Інтер. 2016. 578 с.
10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хав-

ронюка. 9-е вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка. 2012. 1316 с.

11. Матвійчук В.К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: монографія. К.: Національна академія управління. 2011. 368 с.

Анотація

Берднік І. В. Особливості кваліфікуючих ознак злочину «Забруднення моря». – Стаття.

Стаття присвячена аналізу кваліфікуючих ознак злочину «Забруднення моря», таких, як: «загибель людей», «захворювання людей», «масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу», «інші тяжкі наслідки». Визначено, що поняття «тяжкі наслідки» є поняттям оціночним і охоплює собою загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу.

Ключові слова: кримінальне законодавство, море, забруднення моря, кваліфікуючі ознаки злочину, тяжкі наслідки, загибель людей.

Аннотация

Бердник И. В. Особенности квалифицирующих признаков преступления «Загрязнение моря». – Статья.

Статья посвящена анализу квалифицирующих признаков преступления «Загрязнение моря», таких, как: «гибель людей», «заболевание людей», «массовая гибель объектов животного и растительного мира», «иные тяжкие последствия». Определено, что понятие «тяжкие последствия» является понятием оценочным и охватывает собой гибель или заболевание людей, массовую гибель объектов животного и растительного мира.

Ключевые слова: уголовное законодательство, море, загрязнение моря, квалифицирующие признаки преступления, тяжкие последствия, гибель людей.

Summary

Berdnik I. V. Features of qualifying attributes of crime «Marine pollution». – Article.

The article is devoted to the analysis of the qualifying attributes of the crime “Marine pollution” such as: “the death of people”, “spread of diseases among people”, “mass destruction of flora and fauna”, “other grave consequences”. It is determined that the concept of “grave consequences” is the notion of appraisal and covers the death or disease of people, the mass destruction of flora and fauna.

Key words: criminal law, sea, marine pollution, qualifying attributes of crime, grave consequences, death of people.

УДК 343.2

А. А. Березовський
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРО ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНИХ ВИДІВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Постановка проблеми. Питання правового регулювання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності традиційно перебувають у фокусі уваги. Наразі значний науковий інтерес вони представляють у площині реалізації ідеї «спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», що свідчить про актуальність дослідження.

Сьогодні – черговий етап реформування кримінального законодавства України, обумовлений необхідністю здійснення правового регулювання інституту кримінальних проступків. Зазначена проблема пов'язана з внесенням масштабних змін до чинного кримінального законодавства України, що торкаються і загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК України): звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49) та інше¹. Однак єдність розуміння оптимального шляху реформування кримінального законодавства в зазначеній сфері тільки формується.

Дослідженню загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності в теорії кримінального права та кримінології присвячено значну увагу. Проблему загалом та її окремі аспекти досліджували, зокрема, Ю.В. Баулін, М.Є. Григор'єва, О.О. Житний, Ж.В. Мандриченко, А.М. Яценко. Однак проблема потребує комплексного аналізу у світлі новітніх змін, що передбачаються у зв'язку з реалізацією ідеї «спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».

Метою статті є виявлення позитивних і негативних аспектів реформування загальних видів

звільнення від кримінальної відповідальності, як заходів кримінально-правового впливу.

Виклад основного матеріалу. Зараз у Верховній Раді України представлено щонайменше два законопроекти, спрямовані на реалізацію ідеї «спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (далі – Законопроект 1 [1], Законопроект 2 [2]), які суттєво відрізняються.

Законопроект 1 (автори, народні депутати: А.А. Кожем'якін, М.П. Паламарчук, А.Ю. Герасценко, В.Ю. Мисик, В.М. Король, Р.М. Мацола, М.І. Саврасов, В.В. Бухарев, Ю.Р. Мірошніченко, В.М. Соляр, І.О. Котвіцький, Я.Я. Безбах, В.О. Іщєнк, А.В. Яценко, В.М. Купрій) не передбачає зміну формальних і змістовних характеристик загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених чинним КК України, взагалі – сутності інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Згідно з Пояснювальною запискою до Законопроекту 1, для введення кримінального проступку в площину кримінального права пропонується: закріплене в ст. 11 КК визначення злочину трансформувати у визначення «кримінального правопорушення», єдиного як для злочинів, так і для проступків – «суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення»; у ст. 12 КК установити види кримінальних правопорушень (поділ на кримінальні проступки та злочини) та надати їм визначення. Водночас склади кримінальних проступків запропоновано утворити за рахунок злочинів невеликої тяжкості. З цією метою в градації злочинів вилучити поняття злочин невеликої тяжкості, наділивши його ознаками кримінальні проступки [3].

У руслі запропонованого підходу реформування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності начебто формально зводиться виключно до заміни певних понять в ст. ст. 44, 45–49 КК України: «злочин» – «кримінальне правопорушення»; «злочин невеликої тяжкості», «корупційні злочини» – відповідно «криміналь-

¹ Питанням звільнення неповнолітніх осіб від кримінальної відповідальності, як заходам кримінально-правового впливу, на нашу думку, необхідно увагу приділити окремо.

ний проступок», «корупційні кримінальні правопорушення» тощо.

Однак Законопроектом № 1, якщо оцінювати його з позицій чинного КК України, передбачено і переведення певних злочинів із категорії середньої тяжкості в категорію невеликої тяжкості (ст. ст. 185, 186, 194, 309 КК України), і навпаки: із категорії невеликої тяжкості – в категорію середньої тяжкості (ст. ст. 118, 123, 124, 135, 136, 140, 142, 143, 159-1, 180, 205-1, 227, 232, 293, 351, 363, частин 1 ст. ст. 158-1, 160, 161, 204, 205, 206, 209-1, 210, 219, 220-2, 222, 223-1, 224, 229, 232-1, 232-2, 286, 301, 313, 318, 344, 347, 347-1, 362, 363-1, 364-1, 365-2, 366, 367, 368-2, 374, 376, частин 1 та 2 ст. ст. 212, 212-1, 220-1, 300, частин 2 ст. ст. 244, 342 та частини 3 ст. 243 КК України), що суттєво може вплинути на зміст кримінально-правового впливу на злочинність у площині застосування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності².

Непокоїть, що такі «сміливі» зміни пропонуються здійснити без будь-якого обґрунтування: не проаналізовано інформацію щодо застосування певних видів звільнення від кримінальної відповідальності до осіб, які вчинили злочини, зміна ступеня тяжкості яких передбачається; не здійснено прогнозу впливу реалізації запропонованих змін на кримінальну ситуацію в країні тощо.

Отже, запропонований підхід з точки зору проголошеної в ньому мети є виправданим. Однак він не тільки не вирішує системних проблем, притаманних правовому регулюванню видів звільнення від кримінальної відповідальності на сучасному етапі, ба більше – здатен породити нові.

Більш радикально вирішується питання реформування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності в Законопроекті № 2 (автори, народні депутати: О.С. Сотник, О.І. Сиройд, М. Найєм, С.П. Заліщук, Я.В. Маркевич, Р.М. Сидорович, П.П. Костенко, І.В. Луценко, В.В. Чумак).

Справедливою вважаємо оцінку, висловлену членами Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, що законопроектом «практично запропоновано нову редакцію Кримінального кодексу України, тобто істотно змінюються доктринальні засади кримінального права без проведення відповідних наукових досліджень та аналізу правозастосування» [4].

Дійсно, такі масштабні зміни не можна реалізувати, м'яко кажучи, поспіхом. Уявляється, автори Законопроекту 2 не прогнозують, яким

системним змінам у цьому випадку має піддатися кримінальне законодавство України.

Законопроектом 2, зокрема, пропонується: внести зміни до структури КК України («доповнити Кодекс словами «Розділ I-I. Загальні засади кримінальної відповідальності» тощо); доповнити КК України новими статтями, у яких визначено принципи кримінального права; інститут кримінальних проступків сформувати за рахунок адміністративних правопорушень і злочинів невеликої тяжкості; ввести нову систему обчислення штрафу; ч. 1 ст. 44 викласти в новій редакції («Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених статтями 49, 97 і 106, а також у випадках, передбачених в Особливій частині цього Кодексу»); ст. ст. 45–48 виключити.

На думку авторів законопроекту, виключення ст. ст. 45–48 КК «...щодо звільнення від кримінальної відповідальності у випадках так званих «дійового каяття», «примирення з потерпілим», «передачі особи на поруки» і «зміни обстановки» обумовлено тим, що ці норми «переважно дублюють ст. ст. 468–476 КПК України стосовно угод у кримінальному провадженні, а також є корупційними за своїм змістом і не відповідають інтересам потерпілих» [5].

Посилаючись на судову статистику, автори законопроекту стверджують, що:

– ці статті застосовуються стосовно більшості осіб, які вчинили злочини, і це, з одного боку, суперечить вимогам невідворотності кримінальної відповідальності, що морально розбещує осіб, схильних до вчинення правопорушень, а з іншого – у незможній країні, якою є Україна, важко пояснити, чому з правопорушників не стягують штрафи за правопорушення замість того, щоб повністю їх вибачати, як робиться зараз;

– новим КПК України передбачено можливість укладання угод між обвинуваченим і прокурором (аналог «дійового каяття» і «зміни обстановки») та між обвинуваченим і потерпілим (аналог «примирення з потерпілим»);

– в окремих випадках повне вибачення особи держава може здійснити через механізми звільнення від покарання, зокрема безумовного (ч. 4 і 5 ст. 74, а також ст. 75 та ін.), а також амністії і помилування» [5].

Дивує неслухність, надлишкове емоційне забарвлення, бездоказовість, безапеляційність та «авторитарність» аргументації, покладених в основу більшості наведених вище положень щодо виключення із КК України ст. ст. 45–48, нової редакції ч. 1 ст. 44.

² Пропозицію з віднесення до кримінального проступку керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, зроблену в Законопроекті 1, ми свідомо не аналізуємо, вважаючи, що вона також має бути предметом окремого дослідження.

Думаємо, треба вказати авторам законопроекту, що, вже виходячи із службової ролі кримінального процесуального права щодо кримінального права, не можна так радикально вирішувати питання³. Крім того, є суттєва різниця між поняттями: «кримінальне переслідування» і «кримінальна відповідальність», «припинення кримінального переслідування» і «звільнення від кримінальної відповідальності». У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України все ж таки здебільшого вживається термін «звільнення від кримінальної відповідальності», і лише в ст. 543 застосовується термін «перейняття кримінального переслідування». І річ тут і в «чистоті» теорії, тому що тільки в цьому випадку можна вибудувати чітку й логічну концепцію кримінально-правового впливу.

Звільнення від кримінальної відповідальності *a priori* застосовується до осіб, які вчинили злочини, це впливає як із теорії кримінального права, так і з законодавства. Укладення угод між підозрюваним або обвинуваченим і потерпілим, між підозрюваним або обвинуваченим і прокурором на підставі норм КПК України також передбачає, що підозрюваний або обвинувачений *a priori* є особою, яка вчинила злочин, бо притягнення до кримінальної відповідальності є стадією кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Це, очевидно, на думку авторів законопроекту, не несе ніякого негативу в систему кримінально-правового впливу та не породжує специфічних емоційних станів осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень.

Також при аналізі вищевказаних положень варто пам'ятати, яке функціональне навантаження несуть загальні види звільнення від кримінальної відповідальності в системі кримінальної юстиції і про не таку вже й значну питому вагу зазначених заходів, порівняно з іншими видами звільнень, передбачених чинним КК України (звільнення від покарання, звільнення від відбукання покарання).

Треба додати, що у змісті кожної норми, що регламентує конкретний вид звільнення від кримінальної відповідальності, закладено певні кон-

цепти, критики яких, по суті, в пояснювальній записці до Законопроекту 2 ми не бачимо.

Критикуючи окремі положення Законопроекту 2, ми не маємо на меті сформулювати негативну думку загалом про проект законодавчого акту. Вважаємо, у ньому здійснено намагання реалізувати досить цікаві та практично значущі ідеї. Цей законопроект розроблено і представлено досить демократичними особистостями, тому й реалізація його положень повинна бути демократичною. Висловимо впевненість, що науковці України з радістю б взяли участь в організованому з цього приводу обговоренні.

У підсумку зазначимо, правове регулювання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності на даному етапі не позбавлено значних недоліків: деякі кримінально-правові норми про звільнення від кримінальної відповідальності містять застарілі концепти; власне правове регулювання цих норм потребує удосконалення і узагальнення судової практики не усуває прогалини в ньому тощо.

Висновки. Аналіз перспектив правового регулювання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, пов'язаних із реалізацією ідеї «спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», обумовлює необхідність здійснення правового регулювання інституту кримінальних проступків у чинному КК України. З цією метою у Верховну Раду України на розгляд внесено два законопроекти, якими охоплюється і реформування правового регулювання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності.

Обидва законопроекти не позбавлені недоліків, потребують доопрацювання з позицій системного підходу на основі широкого обговорення в середовищі фахівців.

Вважаємо, що на сучасному етапі правове регулювання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності не позбавлене значних недоліків: деякі кримінально-правові норми про звільнення від кримінальної відповідальності містять застарілі концепти, власне правове регулювання цих норм потребує удосконалення і узагальнення судової практики не усуває прогалини в ньому тощо.

³ Це функціонально, а не з метою применшення ролі кримінального процесуального права порівняно з кримінальним правом.

Література

1. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень за № 7279 від 10.11.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62859.

2. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень за № 7279-1 від 16.11.2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62902.

3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62859.

4. Висновок комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 20 грудня 2017 р. до законопроекту за реєстр. № 7279 від 10.11.2017 р. та № 7279-1 від 16.11.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62902.

5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62902.

Анотація

Березовський А. А. Про окремі аспекти реформування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності як заходів кримінально-правового впливу на сучасному етапі. – Стаття.

У статті здійснено аналіз перспектив правового регулювання загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, пов'язаних із реалізацією ідеї «спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Виявлено позитивні та негативні аспекти реформування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, внесено пропозицію про необхідність здійснення зазначеної діяльності з позицій системного підходу.

Ключові слова: загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, правове регулювання інституту кримінальних проступків, кримінально-правовий вплив.

Аннотация

Березовский А. А. Об отдельных аспектах реформирования общих видов освобождения от уголовной ответственности как мер уголовно-правового воздействия на современном этапе. – Статья.

В статье осуществлен анализ перспектив правового регулирования общих видов освобождения от уголовной ответственности, связанных с реализацией идеи «упрощения досудебного расследования отдельных категорий уголовных правонарушений». Выявлены позитивные и негативные аспекты реформирования общих видов освобождения от уголовной ответственности, внесено предложение о необходимости осуществления указанной деятельности с позиций системного подхода.

Ключевые слова: общие виды освобождения от уголовной ответственности, упрощение досудебного расследования отдельных категорий уголовных правонарушений, правовое регулирование института уголовных проступков, уголовно-правовое воздействие.

Summary

Berezovskyi A. A. On certain aspects of reforming the general types of exemption from criminal liability, as the criminal law measures, at the present stage. – Article.

The article analyzes the prospects of legal regulation of general types of exemption from criminal liability related to the implementation of the idea of “simplifying pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses”. Positive and negative aspects of reforming the general types of exemption from criminal liability were revealed, proposals were made regarding the necessity to carry out this activity from the viewpoint of a systemic approach.

Key words: general types of exemption from criminal liability, simplification of pre-trial investigation of certain categories of criminal offenses, legal regulation of the institution of criminal offenses, criminal law measures.

УДК 343.92

В. В. Бойко*аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***КРИМІНОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ ТЯЖКОЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ПРОТИ ЖИТТЯ
ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ В ОСОБЛИВО ВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Організація й проведення успішної роботи із протидії тяжким насильницьким злочинам проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах багато в чому базується на аналізі стану кількісно-якісних показників зазначених злочинних проявів, з'ясуванні регіональних особливостей останніх, знанні й прогнозуванні основних тенденцій їх розвитку, встановленні й розумінні особливостей зумовлення цих злочинів та інше. У свою чергу, розгляд кількісно-якісних показників злочинності загалом або окремого виду злочинів є обов'язковим елементом будь-якого кримінологічного дослідження. Комплексне уявлення про основні кількісно-якісні показники злочинності певного виду, зокрема й тяжкої насильницької проти життя та здоров'я особи, вдається отримати за допомогою категорії кримінологічної науки, що має назву «кримінологічна характеристика». Тому не випадково практично в усіх наукових роботах, підручниках і науково-практичних посібниках, присвячених питанням запобігання злочинам або безпосередньому викладенню рекомендацій і пропозицій із цього приводу, приділяється увага кримінологічній характеристиці злочинності чи окремих її видів – насильницької, рецидивної, жіночої, неповнолітніх, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів тощо. Подібна характеристика, зокрема й тяжкої насильницької злочинності, на наш погляд, дає змогу, по-перше, отримати своєчасний приріст наукового знання про певне кримінологічне явище як у масштабах країни, так і в територіальному розрізі; по-друге, визначитися із «пріоритетами» наукового інтересу крізь призму необхідності вжиття енергійних заходів протидії тим чи іншим злочинним проявам, що загрожують нормальному функціонуванню суспільного організму; по-третє, згенерувати конкретні стратегії запобігання злочинам, що становлять найбільшу загрозу для суспільства на сучасному етапі його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найчастіше в науковій літературі останніх років викладаються результати дослідження тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи у масштабах всієї країни без диференціації відповідних показників по окремих регіонах. Наприклад, велику увагу цьому виду злочинності приділено в роботах та-

ких вітчизняних і зарубіжних учених, як: С.М. Абельцев, Ю.М. Антонян, С.В. Бородін, М.Ю. Валуйська, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, А.І. Долгова, І.М. Даньшин, В.Є. Ємінов, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, А.В. Наумов, В.С. Овчинський, Є.П. Побігайло, Є.Г. Самовичев, О.Б. Сахаров, О.М. Храмцов та інших дослідників. Але, повторимося, значно рідше зустрічаються роботи, що стосувалися б саме регіональних особливостей насильницької злочинності. В останньому ракурсі певну інформацію можна отримати з наукових праць С.М. Алфьорова, А.М. Бабенка, В.О. Берзіна, Р.С. Веприцького, А.О. Габіані, Р.Г. Гачечиладзе, В.І. Гладких, М.І. Дідебулідзе, В.В. Лунєєва, Е.Е. Раски, В.П. Філонова, В.І. Шакуна, В.І. Шульги та інших учених. Проте майже не проводяться дослідження, що стосувалися б особливостей тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи у великих за масштабами населених пунктах України. Але ця злочинність, як уже частково доведено у наших попередніх працях, має власні риси, ознаки, тенденції, що, без сумніву, треба брати до уваги під час запровадження відповідних заходів запобігання. Усе це зумовлює звернення до проблематики кримінологічних показників тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах.

Метою статті є поглиблений аналіз кількісно-якісних показників (рівня, структури і динаміки) тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в розрізі таких особливо великих міст, якими є Київ, Харків та Одеса.

Виклад основного матеріалу. Джерелом аналізу для кримінологічної характеристики тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи виступає інформація, отримана за офіційними запитами з органів прокуратури, МВС, Національної поліції, судових органів і так далі, а також із статистичних щорічників щодо демографічних даних, соціально-економічного становища країни, її міст та окремих регіонів. Важливим об'єктом вивчення також є матеріали кримінальних проваджень чи справ; звіти про стан злочинності в особливо великих містах, зокрема, обласних прокуратур; інші офіційні документи, що відбивають результати протидії насильницькій злочинності. Важлива роль у нашому дослідженні відводиться даним, що стосуються узагальнення

думок фахівців та експертів стосовно стану й особливостей насильницької злочинності та її запобігання. Саме така інформація, на наш погляд, має покладатися в основу розробки системи заходів із запобігання тяжкій насильницькій злочинності проти життя та здоров'я особи на розглядуваних територіях.

Ескалация кримінального насильства – одна з найгостріших проблем сучасності. Останнім часом злочини проти життя та здоров'я особи належать до найбільш небезпечних і поширених різновидів прояву тяжкої насильницької злочинності. Перефразуючи Г.А. Насімова [1, с. 201], зазначимо, що тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи укріплюють позиції насильства загалом. Зростання злочинів цієї категорії є не лише «лакмусовим папірцем» усєї сучасної злочинності, а й умовою подальшого домінування диктату примушування, насильства та несвободи в усіх сферах суспільного життя.

Якщо за загальною кількістю злочинів України можна віднести до відносно благополучних країн світу [2, с. 124–133; 3, с. 112–132], то статистика тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи викликає обґрунтоване занепокоєння. Особливо це стосується умисних убивств та умисних тяжких тілесних ушкоджень, а також деяких інших категорій злочинів відповідного розділу КК України. У період з 2013 р. по 2016 р. відбулися кардинальні зміни у рівні та структурі злочинності, а саме – дворазове збільшення загальної кількості аналізованих злочинів та їх питомої ваги у структурі злочинності. Наприклад, якщо протягом 2001–2012 рр. посягання проти життя та здоров'я особи фіксувалося на рівні 25 251 злочинів, що становило 5% від загальної структури злочинності, то у 2013 р.

їх чисельність зросла майже в чотири рази і дорівнювала 71 749 (понад 13%) [4, с. 163–164]. Із зазначеного періоду така ситуація характеризується стабільністю. За статистичними даними, в Україні щорічно вчиняється понад 550 тис. злочинів (2015 р. – 565 182; 2016 р. – 592 182), серед яких близько 50 тис. (2015 р. – 53 794 (9,5%); 2016 р. – 45 979 (8%)) складають злочини проти життя та здоров'я особи. Нескладно підрахувати, що починаючи з 2013 р. практично кожен десятий злочин у нашій країні належить саме до цієї категорії [5; 6; 7]. У цьому зв'язку кримінологічну політику держави та діяльність правоохоронних органів у сфері протидії кримінальному насильству й злочинності загалом навряд чи можна визнати задовільною. Особливо загрозливою ситуація у цій сфері виглядає у розрізі окремих особливо великих міст нашої країни. Зокрема, звертає на себе увагу значна різниця в абсолютних і відносних показниках, що відображають практику реалізації правоохоронними органами принципу невідворотності покарання, а також виявлення і притягнення осіб до відповідальності в особливо великих містах України. Так, зі 143 умисних тяжких тілесних ушкоджень, учинених у м. Київ у 2016 р., лише 108 (75%) особам вручено повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, і тільки за 83 (58%) кримінальними правопорушеннями провадження направлено до суду з обвинувальним актом. Особливо помітні відмінності нами виявлено у м. Одеса, де з 83 злочинів зазначеного виду лише 30 (36%) особам вручено повідомлення про підозру, і тільки за 19 (22%) кримінальними правопорушеннями провадження направлено до суду з обвинувальним актом. Харків, відповідно, характеризується такими даними: з 84 зареєстрованих

Таблиця 1

ВІДОМОСТІ
про зареєстровані у 2016 р. кримінальні правопорушення (провадження) за ст. 121 КК України та наслідки досудового розслідування

Місто	Зареєстровано	Вручено повідомлення про підозру	Направлено до суду з обвинувальним актом
Київ	143	108	83
Харків	84	57	50
Одеса	82	30	19

Таблиця 2

ВІДОМОСТІ
про зареєстровані у 2016 р. кримінальні правопорушення (провадження) за ст. 115 КК України та наслідки досудового розслідування

Місто	Зареєстровано	Вручено повідомлення про підозру	Направлено до суду з обвинувальним актом
Київ	805	79	41
Харків	213	61	46
Одеса	238	40	27

тяжких тілесних ушкоджень лише 57 (67%) особам вручено повідомлення про підозру, і тільки за 50 (58%) кримінальними правопорушеннями провадження направлені до суду з обвинувальними актами (див. табл. 1).

Загрозливою виглядає ситуація з умисними вбивствами в абсолютно усіх містах-мільйонниках України. Наприклад, у Харкові лише за кожним четвертим зареєстрованим умисним вбивством (61 справа із 238 зареєстрованих фактів у 2016 р.) установлюються злочинці, яким вручають постанову про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. До суду з обвинувальним актом узагалі направляється лише кожне п'яте (46) кримінальне провадження. Ще гірша картина нами зафіксована в Одесі та Києві. Наприклад, якщо в Одесі до суду з обвинувальним висновком направляється одне з дев'яти зареєстрованих кримінальних правопорушень (27 із 238 зареєстрованих випадків умисних вбивств), то в Києві – одне з двадцяти (або 41 із 805) (див. табл. 2).

У розрізі окремих великих та особливо великих міст України ситуація у сфері тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи виглядає особливо гострою. Наприклад, кримінологічна обстановка таких особливо великих міст, як Київ, Харків та Одеса, переважно обтягується умисними вбивствами та умисними тяжкими тілесними ушкодженнями. Водночас у розрізі вказаних особливо великих міст зазначені злочини характеризуються помітними територіальними відмінностями (якщо здійснювати порівняння одного міста з іншим).

Криміногенний вигляд м. Київ, як і України загалом, значною мірою у 2016 р. утворювали умисні вбивства – 805 (83%) та умисні тяжкі тілесні ушкодження – 143 (14,7%), які в сукупності склали понад 97,7% від загальної структури тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи міста. Інші злочини склали менш ніж 3%. Наприклад, залишення в небезпеці, якщо ці дії спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки, реєструвалися не більше ніж у 1,74% (17) випадків; катування, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості – не більше ніж у 0,5% (5) випадків; доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, якщо воно було вчинене щодо неповнолітнього, – 0,2% (2 злочини). Випадків порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, вчиненого за обтяжуючих обставин, у 2016 р. в Україні не зафіксовано.

Кримінологічні особливості м. Одеса характеризувалися, у принципі, схожими, але все ж таки специфічно притаманними параметрами. Так, із 336 злочинів, учинених у 2016 р. у цьо-

му місті, абсолютну більшість також становлять умисні вбивства – 238 (71%), на другому місці знаходяться умисні тяжкі тілесні ушкодження – 82 (24,4%), третє місце посідає залишення в небезпеці, якщо воно спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки – 9 (2,67%), на четвертому місці опинилися катування, вчинені за обтяжуючих обставин, – 4 (1,2%), на п'ятому місці – доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, якщо воно вчинялося щодо неповнолітнього (таких випадків зафіксовано 3 (0,89%)).

Специфічною особливістю криміногенної обстановки м. Харків виявилось те, що питома вага умисних вбивств, хоча й домінує над іншими злочинами, але в цьому місті становить меншу кількість, ніж у Києві та Одесі, а саме – 65% (213 з усіх 327 тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи). За кількістю та питомою вагою умисних тяжких тілесних ушкоджень криміногенна обстановка Харкова є схожою із м. Одеса – 84 (або 25,6%) злочини проти 82 (24,4%), зафіксованих в Одесі, але відмінною майже удвічі від м. Київ (нагадаємо, в Києві відзначено 143 випадки, або 14,7% злочинів). Водночас понад 9% тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в м. Харків становлять: доведення особи до самогубства при обтяжуючих обставинах – 15 (4,5%) фактів; залишення в небезпеці, якщо воно спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки – 11 (3,36%); та кваліфіковані види катування – 4 (1,2%) випадки. Із представлених даних видно, що в Одесі частка вчинених умисних вбивств є меншою, ніж у Києві, але вищою, ніж у Харкові, тоді як за розповсюдженістю умисних тяжких тілесних ушкоджень Харків та Одеса перевищують аналогічні показники м. Київ. Водночас у Харкові частіше доводять до самогубства, катують і залишають у небезпеці, ніж в обраних для порівняння столиці – місті Києві та курортному місті Одесі. З наведених даних показовим є той факт, що на рівні країни та особливо великих міст кардинально змінилася структура тяжкої насильницької злочинності. За всі роки незалежності України, навіть у «кримінальні 90-ті», у структурі насильницької злочинності питома вага умисних вбивств, на відміну від останніх чотирьох років, не перевищувала, а, навпаки, була значно меншою за частку умисних тяжких тілесних ушкоджень. За представленими даними складається враження, що на території нашої країни відбувається «кримінальна війна», а головною метою насильницького криміналу є знищення мирного населення України. За вказаний період практично кожне шосте вбивство у країні вчинялося у трьох містах України: Києві – 3 679 (11,66%), Харкові – 758 (2,4%) або в Одесі – 667 (2,1%). Отже, «кримінальний внесок» особливо великих міст у дестабілізацію кри-

міногенної обстановки у регіонах є надзвичайно високим. Погіршення показників у сфері тяжкої насильницької злочинності на території особливо великих міст автоматично призводить до їх погіршення в усій області. Це пов'язано насамперед з тим, що в Києві, Харкові та Одесі вчиняється від 50 до 75%, а інколи й більше усіх тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи. Наприклад, кримінологічний вигляд такого особливо великого міста, як Київ, визначався тим, що тут протягом 2013–2016 рр. учинено в середньому 75,7% усіх умисних вбивств, що зареєстровані в області; 67% доведень особи до самогубства або до замаху на самогубство, якщо воно вчинялося щодо неповнолітнього; 56% умисних тяжких тілесних ушкоджень; 65% катувань, учинених за обтяжуючих обставин; 54% фактів залишення в небезпеці, якщо це спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та близько 100% порушень установленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, учинених за обтяжуючих обставин. Схожими показниками, але із специфічно притаманними територіальними особливостями виявилися кримінологічні портрети, відповідно, міста Харкова – 50%; 58%; 49%; 60%; 46%; 100% та Одеси – 49,5%; 50%; 42%; 51%; 38%; 0%. Із наведених даних можна констатувати, що специфічною особливістю криміногенної обстановки особливо великих міст останніми роками є якісна трансформація структури тяжких насильницьких злочинів із негативними тенденціями та домінуванням у структурі злочинності таких антисуспільних дій, що посягають на життя та здоров'я особи. До того ж лівову частку тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах складають умисні вбивства та тяжкі тілесні ушкодження.

Особливо великі міста Київ, Харків та Одеса характеризуються негативною динамікою умисних вбивств і «епідеміологічним» їх рівнем, що виявляється у значному зростанні інтенсивності цих діянь на душу населення. Негативні зміни в динаміці тяжкої насильницької злочинності неминуче призводять до регіональних змін злочинності, тоді як тяжка насильницька злочинність в особливо великих містах практично не залежить від спрямованості змін загальнодержавних показників, а, навпаки, загальнодержавні параметри виявляються залежними від міської динаміки тяжкої насильницької злочинності. Наприклад, якщо динаміка вбивств у країні характеризувалася зростанням до базисного 2013 р. у 2014 р. – до 11 466 (+51%), у 2015 р. – до 8 224 (+29%), у 2016 р. – до 5 992 (+3%), то в м. Київ у 2014 р. вона характеризувалася зростанням вбивств до 1 149 (+143%); у 2015 р. – до 1 252 (+165%); у 2016 р. – до 805 (+70%). Схожою динамікою,

але значно більшим щорічним зростанням, характеризувалися міста Харків та Одеса, де лише у 2016 р. відбулося зростання порівняно із 2013 р. від 35 до 77%. Схожими тенденціями, а саме значно більшим зростанням, порівняно із загальнодержавними показниками, характеризувалися й інші тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи. Отже, динаміка тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи не ізоморфна статистиці відповідної злочинності загалом по Україні, тобто не відтворює загальнодержавні тенденції. Навіть більше, у кожному особливо великому місті свій «тренд» динаміки цього виду злочинності, а отже, і свій кримінологічний вигляд. Таку ситуацію ми пов'язуємо із специфічно притаманними наборами криміногенних та антикриміногенних чинників, а також відмінностями в інтенсивності дії специфічних місцевих чинників (географічного, природно-ресурсного, виробничого, соціально-економічного та демографічного характеру), що впливають на кількісно-якісні параметри насильницької злочинності на рівні конкретних особливо великих міст.

За даними А.М. Бабенка, станом на 2013 р. м. Київ вважалось одним із найнебезпечніших міст країни, а інтенсивність вбивств у Харкові та Одесі, хоча й перевищувала загальноукраїнські показники, але була контрольованою та помітно нижчою за інші населенні пункти. Наприклад, у період із 2001 по 2013 рр. індекс інтенсивності умисних вбивств у Києві в середньому становив 5,61, а ймовірність стати жертвою умисного вбивства у місті була на 22% меншою, ніж у середньому по Україні (крайм-ризик за бета-коефіцієнтом дорівнював 0,78); у Харкові цей показник складав 8,35 на 100 тис. населення (крайм-ризик за бета-коефіцієнтом – 1,16) та в Одесі – 8,81, на 100 тис. населення (крайм-ризик за бета-коефіцієнтом – 1,23). Хоча останні й належали до групи населених пунктів із негативною криміногенною обстановкою, проте ймовірність стати жертвою тут була нижчою, ніж на інших територіях. Так, ймовірність стати жертвою умисного вбивства в Харкові перевищувала середньоукраїнську ймовірність на 16%, а в Одесі – на 23%, тоді як у Донецьку ця ймовірність була вищою на 54%, у Кропивницькому – на 40%, у Луганську – на 36% і так далі. [8, с. 515–515].

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, зазначимо, за даними офіційної статистики злочинності особливо великих міст, спостерігаються суттєві негативні кількісно-якісні трансформації у сфері тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи. Зафіксовані зміни показників тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах мають складний і суперечливий характер. Незважаючи на поміт-

ні відмінності, порівняно із загальнодержавними показниками, головним трендом (провідною тенденцією) динаміки основних показників рівня тяжких посягань проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України є їх істотне зростання. Інтенсивність тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи проявляється у більш значному зростанні найнебезпечніших насильницьких злочинів, а також у збільшенні їх питомої ваги в загальній структурі тяжкої насильницької злочинності. Високий рівень інтенсивності умисних убивств в особливо великих містах України (Київ, Харків та Одеса) свідчить про наявність негативних соціально-психологічних змін у суспільстві, що масово продукують найбільш небезпечні форми насильства. Причому протягом останніх чотирьох років рівень насильства в особливо великих містах, вочевидь, наближається до граничних меж насичення, за якими кризисна ситуація переходить у криміногенну обстановку так званого критичного типу.

Література

1. Насимов Г.А. Причини и меры предупреждения убийств: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08; Рос. правовая акад. М-ва юстиции РФ. М., 2004. 279 с.
2. Тимчук О.Л. Злочинність у країнах Європейського Союзу: кримінологічний аналіз. Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки», 2011. № 2. С. 124–132.
3. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
4. Кулик О.Г., Наумова І.В., Бова А.А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2001–2014 рр.): монографія. К.: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 року. Генеральна Прокуратура України. 2015. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820.
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2015 року/ Генеральна Прокуратура України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820.
7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2016 року. Генеральна прокурату-

ра України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820.

8. Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2015. 515 с.

Анотація

Бойко В. В. Кримінологічні показники тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України. – Стаття.

У статті на підставі власних емпіричних досліджень аналізуються такі кримінологічні показники тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України, як рівень, структура, динаміка, а також наводяться основні тенденції розвитку цього виду злочинності. Кримінологічним дослідженням охоплені міста Київ, Харків та Одеса.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, тяжка насильницька злочинність проти життя та здоров'я особи, особливо великі міста.

Аннотация

Бойко В. В. Криминалогические показатели тяжкой насильственной преступности против жизни и здоровья человека в особенно больших городах Украины. – Статья.

В статье на основании авторских эмпирических исследований анализируются такие криминалогические показатели тяжкой насильственной преступности против жизни и здоровья человека в особенно больших городах Украины, как уровень, структура, динамика, а также приводятся основные тенденции развития этого вида преступности. Криминалогическим исследованием охвачены города Киев, Харьков и Одесса.

Ключевые слова: криминалогическая характеристика, тяжкая насильственная преступность против жизни и здоровья личности, особенно большие города.

Summary

Boiko V. V. The Criminological Indexes of Grave Violent Crimes Against Life and Health, Committed in the Largest Cities of Ukraine. – Article.

The article is based on own empirical research examines such criminological indexes of grave violent crimes against life and health in the largest cities of Ukraine, as the level, structure, dynamics. The main trends in the development of this type of crime have been also presented in the article. Criminological study covered the cities of Kyiv, Kharkiv and Odesa.

Key words: criminological characteristics, grave violent crimes against life and health of person, the largest cities.

УДК 343.36

С. Є. Дідик*кандидат юридичних наук
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України***Р. В. Кархут***аспірант відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України*

ХАРАКТЕРИСТИКА КВАЛІФІКОВАНИХ ВИДІВ ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Вступ. Здійснюючи порівняльно-правовий аналіз законодавства України та Республіки Польща стосовно питання втручання в діяльність судових органів, виникає необхідність здійснити, зокрема, аналіз санкцій за КК України та КК Республіки Польща, вивчення яких більш повно та всебічно допоможе виявити переваги і недоліки окремих законодавчих конструкцій.

Сьогодні відсутні будь-які фундаментальні дослідження, у яких був би здійснений порівняльно-правовий аналіз зазначеного питання. Комплексному дослідженню питання кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 376 КК України, присвячено дисертації А.Г. Мартіросяна, Г.Є. Бершова, Є.О. Буніна.

Метою статті є порівняльний аналіз караності злочину, передбаченого ст. 376 КК України та арт. 232 КК Республіки Польща.

Виклад основного матеріалу дослідження. У кримінальному праві України за ступенем суспільної небезпечності (тяжкості) традиційно розрізняють такі види складів злочину: основний, кваліфікований, особливо кваліфікований і з обставинами, що пом'якшують покарання.

Основний (простий) склад злочину – це той, який містить основні ознаки злочину без обставин, що обтяжують (кваліфікуючих), та обставин, що пом'якшують покарання. Кваліфікований – це склад злочину з обтяжуючими обставинами (кваліфікуючими ознаками), тобто такими, що обтяжують покарання і впливають на кваліфікацію.

Такий підхід піддав критиці О.З. Мармура, зазначивши, що поділ кваліфікованих складів злочину на склади з підвищеним ступенем суспільної небезпеки та склади зі зниженим ступенем суспільної небезпеки в умовах існуючого в Україні підходу до диференціації кримінальної відповідальності, очевидно, що є недостатнім. Як бачимо, законодавець доволі часто передбачає не один, а два, три чи навіть чотири кваліфіковані склади одного злочину з різними ступенями суспільної небезпеки. У літературі вже традиційно найменш суспільно небезпечний з них іменують кваліфі-

кованим, а всі інші – особливо кваліфікованими. Окрім не зовсім належного тут вживання терміна «особливо», не зрозуміло, як позначати кілька таких складів злочину [1, с. 93].

Також науковець заперечує позицію В.К. Грищука, який запропонував виділяти кваліфіковані, особливо кваліфіковані, винятково кваліфіковані та надзвичайно кваліфіковані склади злочинів [2, с. 157], як поділ, що є надто штучним, адже поняття особливо, винятково та надзвичайно логічного ряду не утворюють [1, с. 93]. Та пропонує таку класифікацію складів злочину (як із підвищеною, так і зі зниженою суспільною небезпекою) за ступенями суспільної небезпеки (оскільки традиційно склад злочину пов'язують саме зі ступенем суспільної небезпеки): кваліфікований склад першого, другого, третього і наступних ступенів суспільної небезпеки в порядку її зростання (спадання у випадку складів зі зниженою суспільною небезпекою). Такий поділ дасть змогу, на його думку, вказувати на склад злочину, про який іде мова, без зазначення частини статті КК, несучи при цьому загальну інформацію про ступінь суспільної небезпеки злочину, а також дасть змогу відмовитись від вживання не зовсім відповідного змісту позначуваного поняття терміносполучення «особливо кваліфікований склад» [1, с. 93–94].

Визнаючи потребу в більш скрупульозному підході до вживання у кримінально-правовій науці поняття кваліфікованого складу злочину, для нашого дослідження ця проблема не є настільки актуальною. Оскільки ст. 376 КК України має лише дві частини, і ми, як видається, маємо усі підстави називати ознаки, за наявності яких втручання в діяльність суду кваліфікуються не за ч. 1, а за ч. 2 ст. 376 КК України, кваліфікуючими, а, відповідно, склад злочину передбачений у ч. 2 ст. 376 КК України – кваліфікованим.

Поряд з цим аналіз кваліфікованого складу, на нашу думку, має здійснюватися не лише шляхом опису змісту ознаки, яка кваліфікує злочин (як це традиційно робиться в навчальній літературі, коментарях і часто в наукових джерелах), а шляхом

чіткого визначення додаткових (порівняно з основним складом) ознак, обов'язкових для такого кваліфікованого складу злочину.

Отже, ч. 2 ст. 376 КК України передбачає відповідальність за «ті самі дії, якщо вони перешкодили запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила, або вчинені особою з використанням свого службового становища».

Отже, кваліфікуючими ознаками аналізованого складу злочину є:

- перешкоджання запобіганню злочину;
- перешкоджання затриманню особи, яка вчинила злочин;
- вчинення особою з використанням свого службового становища.

Перші дві кваліфікуючі ознаки стосуються такого елементу складу злочину, як об'єктивна сторона, а точніше є альтернативними суспільно небезпечними наслідками діянь, відповідальність за вчинення яких передбачена у ч. 1 ст. 376 КК України.

Тобто, якщо основний склад злочину є формальним, то склад кваліфікованого вищеназваними ознаками складу злочину є матеріальним.

На це, зокрема, вказує В.І. Тютюгін, який зазначає, що перешкоджання запобіганню злочину чи затриманню злочинця є своєрідним наслідком втручання в діяльність судових органів і має бути з ним у причинному зв'язку [3, с. 855].

З таким висновком слід погодитись, оскільки в ч. 2 ст. 376 КК України використовується слово «перешкодили», що означає доконану форму дії.

ЄО. Бунін зазначає, що під поняттям «запобігання злочину» слід розуміти вчинення діяння, яке здатне перешкодити, не допустити, унеможливити реалізацію злочинного наміру конкретної особи. Під поняттям «затримання особи, яка вчинила злочин» слід розуміти фізичне затримання такої особи, позбавлення її можливості вільного пересування та обрання місця свого перебування [4, с. 176].

З таким тлумаченням можна погодитись, а відтак такі кваліфікуючі ознаки, як перешкоджання запобіганню злочину та перешкоджання затриманню особи, яка вчинила злочин, матимуть місце у випадку, якщо внаслідок втручання в діяльність судових органів, має місце, відповідно, вчинення будь-якою особою іншого злочину (запобігти якому не вдалося) або втеча особи, яка підлягала затриманню.

Самі по собі дії, які хоча й перешкождали запобіганню злочину або перешкождали затриманню особи, яка вчинила злочин, якщо злочин все-таки було недопущено (відвернуто) або особа була затримана, як видається, не підлягають кваліфікації за ч. 2 ст. 376 КК України. Однак при встановленні умислу винного на настання таких суспільно небезпечних наслідків повинні оціню-

ватись як замах на вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 376 КК України.

Ще один аспект, на якому слід наголосити, – вищеназвані кваліфікуючі ознаки стосуються не лише відмінностей в об'єктивній стороні складу, передбаченого ч. 2 ст. 376 КК України, порівняно зі складом злочину, передбаченим ч. 1 ст. 376 КК України.

Слід погодитись з Г.Є. Бершовим у тому, що має певні особливості й зміст вини при вчиненні втручання в діяльність судових органів, якщо воно перешкодило запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила (ч. 2 ст. 376 КК України). Ним обґрунтовується наявність змішаної (подвійної) її форми в цьому злочині, при якій до суспільно небезпечного діяння винний ставиться з прямим умислом, а щодо наслідків, зазначених вище, – з необережністю. Водночас він наголошує, що не виключається й у цілому умисна форма вини [5, с. 158]. А згодом додає, що в разі охоплення вищеназваних наслідків умислом винного його дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 376 КК України та відповідною частиною ст. 27 і тієї статтею, яка передбачає відповідальність за вчинення злочину, запобіганню якого було перешкоджено втручанням у діяльність судді [5, с. 202–203]. Є підстави підтримати такі міркування частково.

Дійсно, ставлення винного до наслідку цього злочину може полягати не тільки в бажанні, щоб такий настав, чи свідомому допущенні його настання, а й у легковажному чи недбалому ставленні до нього.

Проте, якщо уважно проаналізувати ч. 2, 3 ст. 25 КК України, то бачимо, що при формулюванні видів необережності законодавець не надає кримінально-правового значення ставленню особи до вчинюваного діяння, а пов'язує наявність необережності лише зі ставленням до наслідків. Відтак говорити про наявність змішаної (подвійної) форми вини в цьому складі було б не точно.

Однак говорити, що цей злочин є необережним загалом, оскільки ставлення до наслідків може бути необережним, на нашу думку, вбачається неправильним. З огляду на це, як видається, більш толерантно наголошувати, що ставлення до наслідків у такому кваліфікованому складі може бути необережним. Очевидно, що в разі вчинення втручання в діяльність судових органів із кваліфікуючими ознаками, а саме якщо такі дії перешкодили запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила, слід говорити про додатковий об'єкт. У зв'язку з цим додатковим об'єктом таких кваліфікованих складів є, на нашу думку, порядок суспільних відносин, що забезпечують нормальне функціонування правосуддя в частині діяльності уповноважених державних органів із виявлення, припинення та розслідування злочинів.

Стосовно третьої кваліфікуючої ознаки аналізованого складу злочину «вчинення особою з використанням свого службового становища», то з огляду на поширеність такої ознаки в КК України ми акцентуємо свою увагу лише на окремих моментах.

Так, В.І. Тютюгін цілком обґрунтовано наголошує, що використання винним свого службового становища в даному випадку передбачає наявність тісного взаємозв'язку вчинюваного злочину зі службовими повноваженнями такої особи, яка використовує їх для втручання в діяльність судді. Йдеться про використання суб'єктом злочину тих прав чи фактичних можливостей, якими він наділений завдяки своєму службовому становищу [6, с. 35].

Як правильно зазначає Г.Є. Бершов, привертає також до себе увагу особливий спосіб вчинення аналізованого злочину, який закріплений законодавцем в ч. 2 ст. 376 КК України та «прив'язаний» до спеціального суб'єкта – «ті самі дії <...> вчинені особою з використанням свого службового становища» [5, с. 136].

Дійсно, порівняно з основним складом, вчинення злочину в такій формі вирізняє його як чітко визначений спосіб (ознака об'єктивної сторони) – використання свого службового становища, так і суб'єкт – на відміну від ч. 1 ст. 376 КК України, він спеціальний – лише службова особа.

Як засвідчує аналіз судово-слідчої практики, вчинення злочинів із використанням свого службового становища може відбуватися як шляхом безпосереднього зловживання зумовленими посадою повноваженнями шляхом їх використання як інструменту заподіяння істотної шкоди поставленому під кримінально-правову охорону порядку суспільних відносин (а також їх перевищення), так і опосередковано – через використання неформальних можливостей, які так чи інакше зумовлені соціальною значущістю посади, яку обіймає винний. Відтак вплив на суддю, присяжного (втручання у їх діяльність) шляхом використання свого службового становища можливий шляхом:

а) незаконного обмеження судді, присяжного в правах, можливостях реалізації його законних інтересів з безпосереднім використанням службових повноважень та з визначеною в ч. 1 ст. 376 КК України метою або погрози такого обмеження;

б) використання можливостей, пов'язаних із посадою винного як службової особи, тобто свого неформального соціального статусу «впливової особи», який разом зумовлений службовим становищем. Таким статусом може підкріплюватись прохання, вимога, погроза та інші способи впливу, описані вище [5, с. 137].

Проте в судовій практиці на цю обставину не звертають належної уваги. Зокрема, вироком Тростянецького районного суду Сумської області від

28 грудня 2010 р. за ч. 2 ст. 376 КК України був засуджений О_2, який згідно з наказом начальника ГУ МВС України в Сумській області № 1530/с від 21 серпня 2009 р. був призначений на посаду дільничного інспектора міліції сектора дільничних інспекторів Охтирського міського відділу (з обслуговування міста Охтирка та Охтирського району) ГУМВС України в Сумській області та який 19 березня 2010 р. з метою перешкодити виконанню суддею службових обов'язків і винесенню неправосудного рішення в салоні автомобіля, що належить судді К. О. О., в провадженні якої перебувала кримінальна справа щодо О_4, став просити в неї призначення щодо О_4 покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, при цьому пояснюючи, що О_4 прийде до суду давати показання про вчинений ним злочин лише тоді, коли суддя К. О. О. пообіцяє призначити йому покарання, не пов'язане з реальним позбавленням волі [7]. Тобто судом не встановлено та не конкретизовано, у чому ж полягало «використання службового становища» з боку винного.

Не можна оминати увагою і виявлену й описану в літературі некоректність у формулюванні аналізованої кваліфікуючої ознаки, передбаченої в ч. 2 ст. 376 КК України. Зокрема, йдеться про оперування категорією «використання» замість усталеного в науці й тексті КК України «зловживання». Ці терміни не є взаємозамінними: «зловживання» відображає особливу спрямованість «використання» службового становища всупереч інтересам служби, а відтак надає йому характеристики неправомірного діяння. Таке тлумачення ґрунтується також і на змісті диспозиції ч. 1 ст. 364 КК України, де зловживання владою або службовим становищем розуміється саме як використання їх усупереч інтересам служби при настанні відповідних наслідків. Абстрагуючись від останніх і беручи до уваги формальну конструкцію юридичного складу втручання в діяльність судових органів, доцільніше було б закріпити в диспозиції ч. 2 ст. 376 КК України саме категорію «зловживання службовим становищем». Це сприяло б, по-перше, уніфікації законодавчої термінології та, по-друге, наочно відобразило б протиправний, суспільно небезпечний характер відповідного діяння [5, с. 137–138].

Така позиція, на нашу думку, є абсолютно обґрунтованою і заслуговує на одностайне сприйняття та врахування в законодавстві.

Не можна не погодитись і з Є.О. Буніним, який вважає, що в разі вчинення втручання в діяльність судових органів із кваліфікуючими ознаками, а саме вчинене особою з використанням свого службового становища можна говорити про додатковий об'єкт [4, с. 60]. У зв'язку з цим додатковим безпосереднім об'єктом, який є додатковим обов'язковим, є порядок суспільних відносин,

що забезпечують нормальну службову діяльність в органах державної влади, місцевого самоврядування, а також в юридичних особах як публічного, так і приватного права.

Не можна оминати увагою і той аспект, що, на думку окремих учених, суб'єктом аналізованого кваліфікованого складу цього злочину поряд зі службовою особою може бути й особа, яка такою не визнається. Так, на думку Т.К. Агузарова, суб'єктом кваліфікованого складу цього злочину поряд зі службовою особою може бути й особа, що не є службовою, проте виконує управлінські функції, а також інша особа, службові можливості якої дають змогу чинити психічний тиск на потерпілого [8, с. 62].

Думається, що такий підхід не прийнятний. Особа, яка має службові повноваження, або, як зазначає Т.К. Агузаров, «виконує управлінські функції», завжди вважається службовою. Можливо, йдеться про те, що в науковій літературі висловлено позицію, що суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 376 КК, може бути лише службова особа, від якої суддя перебуває в безпосередній чи опосередкованій залежності по службі [9, с. 234; 10, с. 295]. Тож ми також не підтримуємо такої позиції. Таким суб'єктом, на нашу думку, може бути будь-яка службова особа органів влади, як правоохоронних органів, так і юридичних осіб суб'єктів приватного права. Але при цьому не слід забувати, що сам по собі статус суб'єкта як спеціального – не утворює аналізованої кваліфікуючої ознаки. Необхідно встановити також спеціальний спосіб впливу – використання службового становища. Таким прикладом втручання в діяльність судді з боку службової особи суб'єкта приватного права, на нашу думку, може бути «завдання» підлеглим з боку керівника «незалежного ЗМІ» «знайти та розповсюдити компрометуючі матеріали» про суддю тощо.

В окремих джерелах при дослідженні відповідної кваліфікуючої ознаки, перераховуючи їх, автори намагаються визначити коло осіб, які можуть бути суб'єктом такого злочину. Так, за твердженням В.В. Мальцева, здійснення цього злочину з використанням для цього свого службового становища можливе з боку: 1) службових осіб з більшими, ніж у судді, повноваженнями; 2) безпосередніх начальників особи, що бере участь у здійсненні правосуддя; 3) осіб, у можливостях яких завдати судді неприємностей побутового, медичного чи іншого характеру (ректор вишу, в якому навчається дитина судді); 4) осіб, які за службою володіють інформацією, розкриття якої суддя не бажає [11, с. 13–14].

Не заперечуючи вищенаведеного, водночас не можемо погодитися, що такий перелік є вичерпним.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що склад втручання в діяльність суду, вчиненого особою з використанням свого службового становища, порівняно з основним складом злочину, характеризується такими додатковими ознаками:

– додатковим обов'язковим об'єктом, яким є порядок суспільних відносин, що забезпечують нормальну службову діяльність в органах державної влади, місцевого самоврядування, а також в юридичних особах як публічного, так і приватного права;

– спеціальним незаконним способом – використанням свого службового становища – усупереч інтересам служби використання наданих їй законом прав і повноважень [12];

– спеціальним суб'єктом – службовою особою, – якими вважаються особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом (ч. 3 ст. 18 КК України).

Щодо польської кримінально-правової доктрини, то в ній кваліфікованими злочинами називають такі злочини, які характеризуються додатковими ознаками, унаслідок яких діяння є більш суспільно небезпечним, ніж основне (засадниче). Покарання за кваліфікований злочин, відповідно, є теж суворішим. Прикладом кваліфікованого злочину наводиться розбій щодо крадіжки [13].

Як бачимо, на відміну від українського кримінального права, де кваліфікованими визнаються лише склади злочинів у межах однієї статті (різні частини статті КК України), у польському праві кваліфікованими можуть вважатися злочини, передбачені в інших (різних) артикулах порівняно з основним (засадничим) злочином. Зокрема, відповідальність за крадіжку передбачена арт. 278–279 КК Республіки Польща (далі – КК РП), а за розбій як за кваліфікований злочин – у арт. 280 КК РП. Такий підхід, на нашу думку, не є виправданим, адже лише утруднює теорію та правозастосовну практику. Водночас для повноти картини варто уточнити, що розбій у КК РП, на відміну від КК України, є злочином із матеріальним складом («той, хто вчиняє викрадення із застосуванням насильства щодо особи чи погрожуючи негайним

його застосуванням або доводить особу до стану непристосованості чи безпорадності»). Тобто, по суті, порівняно з крадіжкою за польським законодавством, розбій відрізняється лише додатковою ознакою – застосуванням насильства, погрози тощо.

Окрім цього, виділяють польські правники і привілейований злочин як обернене до кваліфікованого поняття. Це такий злочин, який має додаткові ознаки, за наявності яких діяння є менш суспільно небезпечним, ніж основне (засадниче). Очевидно, що межі караності такого діяння менш суворі. Як приклад наводиться: щодо вбивства як злочину основного (засадничого) привілейованими злочинами є вбивство в стані афекту, вбивство матір'ю дитини під час пологів або внаслідок впливу їх перебігу, евтаназія [13].

Що стосується § 2 арт. 232 КК РП, то закріплений у ньому склад злочину лише умовно можна назвати кваліфікованим.

Річ у тому, що в цьому параграфі зазначається, що «*такому ж покаранню* (виділено мною. – Р. К.) підлягає особа, яка вчинила злочин, зазначений у § 1, що заподіяв шкоду міжнародному карному суду або його органу, який діє відповідно до міжнародної угоди, учасником якої є Республіка Польща, або міжнародній організації, створеній на підставі угоди, що ратифікована Республікою Польща». Тобто караність § 1 і § 2 є однаковою (а під кваліфікованим складом розуміють той, за вчинення якого встановлено більш суворе покарання).

Попри те, з огляду на встановлення відповідальності за такі діяння в окремому параграфі арт. 232 КК РП, доцільним видається розглянути цю кримінально-правову норму більш детально.

Перше, на чому треба наголосити, що в жодному з опрацьованих польських джерел не знайдено опису якихось особливостей застосування § 2 арт. 232 КК РП. Ба більше, як ми вже зазначали, при визначенні об'єкта складу злочину, передбаченого арт. 232 КК РП, часто не розрізняють об'єкт складу § 1 і 2 арт. 232 КК РП, а поєднують їх – норма захищає правильне функціонування судів і міжнародного карного трибуналу або його органу в сфері виконання службової діяльності [14, с. 1035–1037].

Водночас порівняння § 1 і 2 арт. 232 КК РП дає підстави вказати на низку відмінностей між цими нормами.

Отже, від складу основного (засадничого) злочину (§ 1 арт. 232 КК РП) злочин, передбачений у § 2 арт. 232 КК РП, відрізняється такими ознаками.

Найперше потерпілим: якщо за § 1 арт. 232 КК РП – це польські суди, то за § 2 арт. 232 КК РП – це міжнародний карний суд або його орган, який діє відповідно до міжнародної угоди, учасником якої є Республіка Польща, або міжнародна організа-

ція, створена на підставі угоди, що ратифікована Республікою Польща. І якщо поняття міжнародного карного суду (в Україні його називають Міжнародним кримінальним судом – МКС) є цілком зрозумілим – це перший правовий інститут, що діє постійно, до компетенції якого належить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності (заснований на основі Римського статуту, прийнятого у 1998 р., існує з липня 2002 р.), то вимагає роз'яснень поняття органу МКС, який діє відповідно до міжнародної угоди, учасником якої є Республіка Польща та міжнародної організації, яка створена на підставі угоди, що ратифікована Республікою Польща.

Стосовно органів МКС, то, напевне, йдеться про президію, апеляційне відділення, судові відділення та відділення попереднього провадження (попереднього розгляду справ), канцелярію прокурора та секретаріат, що передбачено у ст. 34 Римського статуту [15].

Стосовно ж поняття «міжнародна організація, створена на підставі угоди, що ратифікована Республікою Польща», то як його трактувати відповідь не дає ні польська наука, ні правозастосовна практика (таких справ немає). Річ у тому, що чітко не визначено, про які саме організації йдеться: чи про будь-які (а РП є учасником 24 міжнародних організацій [16]), чи лише про організації, діяльність яких пов'язана з правосуддям, наприклад, Суд Європейського Союзу (Європейський суд, Суд справедливості), що є офіційною інституцією Європейського Союзу, яка охоплює всю судову владу ЄС.

З огляду на місце цієї норми у КК РП (у розділі «Злочини проти правосуддя») думається, що в цій правовій нормі йдеться про захист організацій, функціонування яких пов'язане зі здійсненням правосуддя.

Ще один момент, на який не звертають уваги польські правники (напевне, тому, що практика ще не виявила цього нюансу), якщо в § 1 арт. 232 КК РП передбачено відповідальність за «вплив на офіційні дії суду» (тобто за діяння, формальний склад злочину), то у § 2 арт. 232 КК РП вже йдеться про «заподіяння шкоди» (суспільно небезпечний наслідок, матеріальний склад злочину). Проте, якою має бути ця шкода, невідомо.

Норма, передбачена § 2 арт. 232 КК РП, є актуальною для кримінально-правової науки України з огляду на зміни до Конституції України [17], а саме ч. 6 ст. 124 Конституції України, унаслідок останніх змін до неї, передбачає, що «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду». І хоча ця частина ст. 124 Конституції України набирає чинності з 30 червня 2019 р. [18], у випадку визнання юрисдикції цього суду постане питання

про забезпечення кримінально-правового захисту його діяльності, і в цьому аспекті може бути використаний власне польський досвід.

Висновки. Кваліфіковані склади втручання в діяльність судових органів за КК України характеризуються такими додатковими (порівняно з основним складом) конститутивними ознаками: а) склад втручання в діяльність судових органів, що перешкодило запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила: додатковим об'єктом, суспільно небезпечним наслідком, а відтак і причинним зв'язком між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком; виною у формі не лише умислу, а й необережного ставлення до наслідку; б) склад втручання в діяльність судових органів, вчиненого особою з використанням свого службового становища: додатковим об'єктом, способом, спеціальним суб'єктом. Водночас злочин, передбачений § 2 арт. 232 КК РП, лише умовно можна назвати кваліфікованим, хоча від складу, передбаченого § 1 арт. 232 КК РП, він і відрізняється: спеціальним потерпілим, суспільно небезпечним наслідком (заподіяння шкоди на відміну від впливу в § 1), проте караність обидвох параграфів арт. 232 КК РП є ідентичною.

Література

1. Мармура О.З. Система ознак, що кваліфікують злочин за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 270 с.
2. Грищук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посібник для студ. юрид. спец. ВНЗ (у вигляді логічних схем) / Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2006. 567 с.
3. Баулін Ю.В., Борисов В.І., Тютюгін В.І. та ін. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-е вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина, 1040 с.
4. Бунін С.О. Втручання в діяльність судових органів за Кримінальним кодексом України: аналіз складу злочину та питання кваліфікації: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 259 с.
5. Бершов Г.С. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність судових органів: монографія / за заг. ред. О.М. Литвинова. Харків: НікаНова, 2014. 228 с.
6. Злочини проти правосуддя: навч. посібник / за заг. ред. В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого», 2011. 155 с.
7. Вирок Тростянецького районного суд Сумської області від 28.12.2010 р. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65376480>.
8. Агузаров Т.К. Преступные посягательства на независимость и неприкосновенность судей: монография. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. 127 с.
9. Кваша О.О. Проблемы кримінальної відповідальності за втручання в діяльність судових органів. Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щорічний бюлетень / за аг. ред. А.А. Музики. Київ: КЮІ КНУВС, 2005. Вип. 10. С. 228–236.
10. Агафонов А.Л., Балкаров Б.Х., Гладышев Ю.А., Головлев Ю.В. и др. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под ред. П. Н. Панченко. Нижний Новгород: Номос, 1996. Т. 2. 622 с.
11. Мальцев В.В. Ответственность за восприятие осуществлению правосудия и производству предварительного расследования. Законность. 1997. № 12. С. 12–15.
12. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного суду України від 26.12.2003 р. № 15. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>.
13. Przewidywanie. Wikipedia, wolna encyklopedia. URL: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Przewidywanie>.
14. Kodeks karny. Komentarz / V. Konarska-Wrzesek, A. Lach, J. Lachowski, T. Oczkowski, I. Zgoliński, A. Ziółkowska; red. naukowa V. Konarska-Wrzesek. Warszawa: Wolters Kluwer SA, 2016. 1444 s.
15. Римский статут Международного уголовного суда. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588/print1479379861514839.
16. Polska w organizacjach międzynarodowych. Wikipedia, wolna encyklopedia. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Polska_w_organizacjach_mi%C4%99dzynarodowych#Organizacje_mi.C4.99dzynarodowe_kt.C3.B3rych_cz.C5.82onkiem_jest_Polska.
17. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (у ред. від 30.09.2016 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
18. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>.

Анотація

Дідик С. Є., Кархут Р. В. Характеристика кваліфікованих видів втручання в діяльність судових органів за законодавством України та Республіки Польща. – Стаття.

У статті аналізуються актуальні проблеми кваліфікованих складів злочину, передбаченого статтею 376 КК України та арт. 232 КК Республіки Польща. Проаналізовано кримінальне законодавство Республіки Польща з метою запозичення позитивного досвіду при формуванні кваліфікованих й особливо кваліфікованих складів злочинів.

Ключові слова: втручання в діяльність судових органів, кваліфіковані склади, порівняльний аналіз, кримінальна відповідальність.

Аннотация

Дидык С. Е., Кархут Р. В. Характеристика квалифицированных видов вмешательства в деятельность судебных органов по законодательству Украины и Республики Польша. – Статья.

В статье анализируются актуальные проблемы квалифицированных составов преступления, предусмотренного статьей 376 УК Украины и арт. 232 УК Республики Польша. Проанализировано уголовное законодательство Республики Польша с целью заимствования положительного опыта при формировании квалифицированных и особо квалифицированных составов преступлений.

Ключевые слова: вмешательство в деятельность судебных органов, квалифицированные составы, сравнительный анализ, уголовная ответственность.

Summary

Didyk S. Ye., Karkhut R. V. Features of Aggravated Interference with Judicial Bodies under Legislations of Ukraine and the Republic of Poland. – Article.

The article analyses contemporary issues of aggravated elements of crime provided for by Article 376 of the

Criminal Code of Ukraine and Article 232 of the Criminal Code of the Republic of Poland. The authors have analyzed criminal legislation of the Republic of Poland with the aim of borrowing positive experience while forming aggravated and especially aggravated elements of crime.

Key words: interference in judiciary, qualified warehouses, comparative analysis, criminal responsibility.

УДК 159.9

Я. В. Костенко

аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Дитяча злочинність завжди привертала прискіпливу увагу як із боку держави, так і з боку наукового середовища. Особливої ваги ця проблема набула за часів незалежності України.

За наявними статистичними даними Міністерства внутрішніх справ України, динаміка вчинення неповнолітніми злочинів із року в рік збільшується. Безумовно, неповнолітні, які перебувають на стадії формування особистості, краще, ніж дорослі, піддаються впливу заходів виховного характеру, а також за таких обставин заходи профілактики щодо неповнолітніх виявляються значно ефективнішими.

Наявність низки державних програм, законів і підзаконних актів, існування громадських організацій має спиратись на певний теоретичний фундамент, невід'ємною частиною якого є знання правових та психологічних особливостей злочинів, що вчиняються неповнолітніми.

Протидія злочинності неповнолітніх може бути ефективною лише за тісної взаємодії сім'ї, суспільства та держави.

Метою статті є комплексне вивчення й узагальнення поняття правових і психологічних особливостей дитячої злочинності, аналіз наукового матеріалу із цього питання та підготовка інформаційно-аналітичної основи для розроблення ефективних заходів попередження й профілактики злочинів, а також запобігання дитячій злочинності.

Більшість науковців, психологів, педагогів і соціологів схиляються до думки, що фундаментом злочинності неповнолітніх є недоліки сімейного виховання.

Так, О.М. Бандурка зазначає, що під вихованням розуміється процес керованої соціалізації (процес передання досвіду), стимулювання оптимальної поведінки за допомогою заохочення, покарання та погроз. Інструментами ж виховання є сім'я, школа, громада, релігія, ідеологія, культура, право, засоби масової інформації, виправні структури для правопорушників і центри корекції для осіб, які мають психофізіологічні аномалії [1, с. 347].

Неважко дійти висновку, що найефективнішим виховання виявиться тоді, коли всі наведені інструменти впливатимуть на особистість дитини «єдиним фронтом», разом. Однак сьогодні в Україні про таку їх єдність можна лише мріяти. Навпаки, на практиці найчастіше трапляється, що

вони конкурують між собою та нерідко заважають один одному: культура (точніше сучасна масова культура) відіграє роль прямо протилежну; батьки замість виховання роблять усе, щоб позбавити своє чадо від заслуженого покарання; релігійним вихованням підростаючого покоління активніше за традиційні церковні конфесії займаються секти, у тому числі й ті, діяльність яких визнана такою, що вийшла за межі закону; в ідеології та засобах масової інформації панує повний різнобій тощо. Не зважати на цю специфіку сьогодні не можна. Люди, які взяли на себе відповідальність за виховання нормального, добросовісного члена суспільства, повинні добре усвідомлювати, кому та чому їм доведеться протистояти в боротьбі за особистість дитини [2].

Найчастіше науковці, які займаються проблематикою дитячої злочинності, пов'язують поняття злочинності неповнолітніх із віковою ознакою суб'єкта злочину. Тобто соціально-психологічні особливості злочинності неповнолітніх, певні засоби попередження й профілактики визначаються через таку біологічну ознаку, як вік злочинця.

Так, Є.Д. Лук'яничков і Д.М. Письменний вважають, що доцільно аналізувати злочини неповнолітніх з огляду на вікові особливості контингенту неповнолітніх злочинців:

1) злочини, вчинені неповнолітніми, які досягли 14 років (нижньої межі кримінальної відповідальності);

2) злочини, вчинені неповнолітніми у віці від 14 до 16 років, на яких покладається кримінальна відповідальність лише за злочини, що характеризуються підвищеною суспільною небезпекою;

3) злочини, вчинені неповнолітніми віком від 16 до 18 років, які підлягають кримінальній відповідальності в загальному порядку [3, с. 43].

Дитяча злочинність є частиною загальної злочинності, яка розвивається під впливом однакових факторів, проте має певні особливості, що проявляються в рівнях, структурі, динаміці, детермінації, мотивації тощо.

Аналізуючи статистичні дані Міністерства внутрішніх справ України за 2009–2017 рр., можна побачити, що рівень злочинності неповнолітніх в останні роки досить динамічний, він залежить від багатьох факторів.

За вказаний період щорічно в Україні реєструвалося близько 14 тис. злочинів, що були скоєні неповнолітніми або за їх участю. Останнім часом

цей показник суттєво зменшився. Також спостерігається незначне зниження питомої ваги злочинів, вчинених неповнолітніми або за їх участю, від загальної кількості злочинів упродовж аналізованого періоду. Загальна динаміка виглядає таким чином: у 2009 р. їх питома вага склала 3,6%; у 2010 р. – 3,5%; у 2011 р. – 3,4%; у 2012 р. – 3,2%; у 2013 р. – 1,6%, у 2014 р. – 2,1%; у 2015 р. – 2,2%; у 2016 р. – 2,6%, у 2017 р. – 3,1% [4].

За даними О.Г. Кальмана, на які посилається А.П. Закалюк, у стані алкогольного сп'яніння неповнолітніми було вчинено до 90% насильницьких та до 70% корисливих злочинів, серед яких найбільш поширені крадіжки приватного майна (38%), грабежі (16%), розбійні напади (12%), хуліганство (12%), незаконне заволодіння транспортним засобом (5%), шахрайство і вимагання (4,5%). У складі злочинності неповнолітніх помічається відносно висока питома вага насильницьких злочинів. Так, неповнолітніми в стані сп'яніння вчиняються також умисні вбивства й замаху на них, умисні тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, злочини, пов'язані з наркотиками та згвалтуванням. Вони становлять майже 10% злочинів, вчинених неповнолітніми в стані сп'яніння. Як правило, злочини неповнолітніх, що вчинюються в стані сп'яніння, значною мірою мають груповий характер. Значна частина злочинів неповнолітніх, які вчиняються в стані сп'яніння (як правило, злочини проти власності), характеризуються високою латентністю. Тому вищезазначені показники відображають не стільки реальний стан злочинності, скільки результат реагування на виявлені злочинні прояви [5, с. 477].

На відміну від злочинності дорослих, злочинність неповнолітніх майже в половині випадків вчинюється в складі групи, а окремі види злочинів характеризуються ще вищим показником. Так, близько 75% крадіжок, грабежів, хуліганства, вимагань і згвалтувань можуть вчинятись у складі групи. Однак у такої «групової діяльності» є певні риси, притаманні виключно дитячій злочинності: відсутність стійкої організації, нечисленність групи, ситуативність, нетривалість за часом існування. Склад та інші якісні характеристики злочинних груп неповнолітніх залежать від виду вчинюваних злочинів і ситуації. Ситуативні групові злочини в більшості випадків вчиняли більш численні групи неповнолітніх (до 5–7, а іноді й до 10 та більше осіб) без чіткої організації та без попередньої тривалої підготовки.

Варто також зазначити, що невеликий показник дитячої злочинності порівняно із загальним рівнем злочинності не може знівелювати загальне уявлення про реальні масштаби цього рівня, спотворити рівень суспільної небезпеки злочинності неповнолітніх. Головним критерієм такого су-

дження є той факт, що всі аналітичні показники дитячої злочинності беруть за відтинок аналізованого часу період у чотири роки, тоді як загальна злочинність – десятиліття.

Водночас кількість неповнолітніх осіб, які раніше вчинювали злочини, за аналізований період залишається значною. Рецидив становить 12–17% злочинів, вчинених неповнолітніми (для порівняння: питома вага рецидиву щодо злочинності дорослих становить більше 20%) [6, с. 475]. Типовим для неповнолітніх є вчинення багатоепізодних крадіжок, грабежів і розбоїв. За вибірковими даними, майже 70% засуджених за корисливі злочини неповнолітніх на момент притягнення до кримінальної відповідальності раніше вже вчиняли два й більше злочини [7, с. 316].

Вказана обставина дає змогу припустити, що причиною цього є недостатня профілактика повторного вчинення злочинів такою категорією неповнолітніх [2].

Під час надання характеристики злочинів неповнолітніх за місцем їх вчинення в кримінологічних джерелах тривалий час зазначали, що до 80% злочинів неповнолітні вчиняють поблизу свого місця проживання, навчання чи праці [8, с. 170]. Проте останнім часом зростає мобільність неповнолітніх, а тому почастишали випадки вчинення злочинів неповнолітніми в місцях проведення дозвілля (розважальні заклади), які розташовані далеко від місця проживання (кожний третій-четвертий злочин) [9, с. 229].

За часом вчинення більше половини злочинів неповнолітніх вчиняються у вечірній час (після 22 години), у зимовий період – після 20 години. Скорочення кількості неповнолітніх, які працюють або навчаються, призвело до зменшення (з третини до однієї четвертої частини) кількості злочинів, вчинених у години перебування за місцем праці чи навчання [6, с. 475].

В Україні існують яскраво виражені регіональні відмінності в злочинності неповнолітніх. Аналіз географії цього виду злочинності дає підстави стверджувати, що більшою кримінальною активністю неповнолітніх характеризуються східні регіони України [10, с. 297].

Потерпілими від злочинів, які вчинені неповнолітніми, як правило, є члени їхніх сімей, інші родичі або особи з найближчого побутового оточення. Жертвами групових хуліганських проявів неповнолітніх дедалі частіше стають одинокі особи похилого віку, особи, які перебувають в уразливому стані, через наявність якого не можуть чинити адекватний фізичний опір агресивно налаштованим підліткам.

За мотивацією продовжують домінувати злочини, скоєні з насильницьким і корисливо-насильницьким умислом. Зокрема, насильницькі злочини можуть вчинятись із застосуванням

зброї, переважно холодної, знарядь катування, залякування, а також технічних засобів.

Серед психологічних особливостей дитячої злочинності можна назвати такий мінливий критерій, як мода. Проте цей критерій варто розглядати більш змістовно й повно, не звужуючи це твердження до наявності злочинного зв'язку між речами матеріального світу та злочинним посяганням на їх володарів.

Найчастіше в науковій літературі відображається зв'язок між модою та корисливими злочинами, що знаходить своє продовження в конкретних матеріалах кримінальних справ. Мода в контексті зазначеної теми – це насамперед певний спосіб життя, який обирає молодь: поведінка, проведення вільного часу, заняття певними видами спорту, міжособистісні відносини, вибір майбутньої освіти й професії.

Так, герої кінематографу стають певним поштовхом до заняття культуризмом, боксом, єдиноборствами. З одного боку, це корисно для молоді загалом. Проте в деяких випадках отримані спортивні навички використовуються для здійснення злочинів, наприклад, під час розбійних нападів.

Так само певним проявом моди є вболівання за спортивну команду. Особливо цей прояв спортивного шанування отримав футбол, де таке вболівання отримало специфічну назву «фан». Бути фаном модно за допомогою не тільки демонстрацій своєї прихильності до гри футбольної команди, а й актів «фізичного доказування» свого шанування поза межами спортивних змагань. Найчастіше таке вболівання закінчується масовими бійками, пошкодженням майна, нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, актами вандалізму.

Мода на спортивні автомобілі викликала проведення небезпечних масових заходів зі змагань на швидкості. Найчастіше такі змагання проводяться в небезпечних місцях або на автодорогах загального користування, що супроводжується повним нехтуванням правил дорожнього руху. Крім того, така мода дала поштовх до викрадення дорогих суперкарів, переобладнання цих авто для подальшого перепродажу.

Певний вид відносин між особами різної статі стимулює молодь до поширення порнографії, вчинення статевих злочинів, сутенерства й проституції.

Водночас мода не може бути головною причиною групової дитячої злочинності. Справді, є певні перетини між хвилями молодіжної моди та спалахами тих чи інших злочинів. У більшості випадків не мода діє на мотиви поведінки, такий вплив більш опосередкований, через певні збочені потреби, через сформовану молодіжну психологію споживання, коли людина перетворюється на заручника власних матеріальних потреб.

Безперечно, прояви конформізму в молодіжних групах спонукають інших членів реагувати на існування модних тенденцій. Мотиви поведінки неповнолітнього в групі – це насамперед спроби пошуку найбільш ефективного способу самоствердження, спроби демонстрації суттєвої переваги, у тому числі матеріальної, над іншими членами групи.

Такі мотиви є найбільш поширеною причиною вчинення злочину. Іноді неповнолітній не розуміє, що його дії підпадають під санкції статей кримінального закону.

Науковці вважають «соціальне аутсайдерство» головною причиною злочинності неповнолітніх, коли діти опиняються поза існуючим суспільством унаслідок неповноцінної соціалізації. Виділяють також негативний вплив засобів масової інформації, збільшення кількості бездоглядних дітей, недоліки чинного законодавства, нестабільність суспільного устрою [11].

Аналіз тенденцій злочинності неповнолітніх свідчить про певне зниження віку (тобто омолодження) вчинення злочинів, зростання питомої ваги злочинців 14–15 років. Справа в тому, що неповнолітні легко засвоюють нові види злочинності (викрадення людей, вимагання, комп'ютерні злочини тощо). Збільшується кількість резонансних злочинів, які вирізняються особливим цинізмом і жорстокістю [12].

О.С. Антюфеева зазначає, що життєві ситуації неповнолітнього, його виховання об'єднують у собі дві протилежні тенденції щодо їх якісного впливу на особу: вони або позитивно впливають на неї, сприяючи становленню позитивних якостей і правової культури, або роблять особу уразливою до несприятливих зовнішніх умов та ситуацій криміногенного характеру. У зв'язку із цим причини злочинності пов'язують із негативною стороною цього протиріччя – умовами несприятливого етичного формування особи [13].

Причини й умови злочинів неповнолітніх – це ті ж негативні соціальні явища та процеси, що спричиняють злочинність загалом. Водночас їх дію конкретизовано на рівні детермінування злочинів цієї групи як щодо характеру криміногенної мотивації, пов'язаної із соціально негативними потребами й інтересами неповнолітніх, які здійснили злочини, так і щодо формування їх особистості [14, с. 238].

Державний інститут проблем сім'ї та молоді виділяє шість основних причин злочинної поведінки неповнолітніх:

- соціальні та економічні аспекти становища сучасного українського суспільства;
- функціональну неадекватність сім'ї;
- відчуження від шкільного середовища;
- вади й обмеженість соціалізації дітей в інтернативних закладах;

– проблеми в організації дозвілля;
– негативний вплив засобів масової інформації [15].

Визначені в роботі правові й психологічні особливості дитячої злочинності сприятимуть розробленню диференційованих заходів із запобігання, попередження та профілактики правопорушень вказаної категорії осіб. У науковій літературі такі види певного реагування на прояви злочинної поведінки поєднуються в більш широке й змістовне поняття «протидія злочинності». Водночас таке бачення є більш корисним для затвердження дієвої моделі державного впливу на дитячу злочинність.

Безумовно, у кризових умовах, у яких нині перебуває українське суспільство, де суттєво погіршився рівень життя, а значна частина населення опинилась на межі бідності, проблеми дитячої злочинності можна пояснювати об'єктивними причинами.

Н.Р. Сливоцька вважає, що пояснення причини та умови злочинності неповнолітніх виключно соціальною обстановкою – це перешкоджання її успішному подоланню. Тому для досягнення ефективних запобіжних результатів необхідно насамперед, щоб система індивідуальних виховних заходів повною мірою враховувала вікові (фізіологічні) і психологічні особливості неповнолітніх правопорушників, оскільки при цьому мають місце їхні особистісні якості [16].

Протидія дитячій злочинності – це насамперед створення мережі державних установ, діяльність яких зосереджена на профілактичній і соціально-реабілітаційній роботі з дітьми й підлітками, створення умов зниження бездоглядності неповнолітніх. Необхідні організація підготовки, навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів поліції щодо роботи із сім'ями, бездоглядними дітьми та дітьми з асоціальною мотивацією, розроблення механізмів державного забезпечення дотримання вимог трудового законодавства у сфері дитячої трудової зайнятості.

Спільна, зосереджена робота суспільства й держави, спрямована на усунення негативних явищ, процесів підвищення рівня злочинності, а також попередження й профілактика дитячої злочинності є мірилом успіху на шляху протидії злочинності неповнолітніх.

Література

1. Бандурка А.М. Безопасность детей: монография. Х.: Золотая миля, 2008. 372 с.
2. Бандурка І.О. Діти, сім'я, злочинність неповнолітніх: взаємозалежність: монографія. Х.: Золота миля, 2014. 280 с.
3. Лукьянчиков Е.Д., Письменный Д.П. Разрешение органами внутренних дел заявлений и сообщений о преступлениях несовершеннолетних: учеб. пособие. К.: НИИРиО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1987. 67 с.

4. Статистичні дані МВС України за 2009–2013 рр., статистичні дані Генеральної прокуратури за 2012–2017 рр.

5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: в 3 кн. К.: ВД «Ін Юре», 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.

6. Кримінологія: учебник / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева. СПб.: Санкт-Петербургский гос. ун-т; Питер, 2002. 554 с.

7. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: в 3 кн. К.: ВД «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

8. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія: курс лекцій. К.: МАУП, 2002. 325 с.

9. Алауханов Е. Кримінологія: учебник. Алматы: Академия МВД Республики Казахстан, 2008. 324 с.

10. Бабенко А.М. Географія злочинності неповнолітніх: що очікує Україну через 10 років? Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3-1. С. 296–300. URL: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/8/Babenko%20A.M.pdf.

11. Даньшин И.Н. Детерминация преступности несовершеннолетних. Питання боротьби зі злочинністю: збірник наукових праць. Х.: Право, 2004. Вип. 8. С. 75–78.

12. Гаркавец С.О. Проблема девіацій у поведінці студентської молоді. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. 2007. Т. 7. Вип. 12: Екологічна психологія. С. 46–49.

13. Антюфеева О.С. Защита прав ребенка в системе мер профилактики преступности несовершеннолетних (кримінологический и правовой аспекты): дисс. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2004. 198 с.

14. Кримінологія: учебник / под ред. В.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. М.: Юридическая литература, 1988. 384 с.

15. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні: тематична державна доповідь про становище дітей України за підсумками 2006 року. К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2007. 240 с.

16. Сливоцька Н.Р. Інститут пробації як попередження злочинності неповнолітніх. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. 2008. Вип. 5. С. 148–150.

Анотація

Костенко Я. В. Психологічні та правові особливості дитячої злочинності. – Стаття.

У статті викладено аналітичний матеріал щодо злочинів, що вчинені неповнолітніми. Визначено риси, кримінологічну характеристику та сучасні тенденції злочинності неповнолітніх в Україні. Автор визначив географію злочинів, їх груповий характер, підвищену латентність, типовість злочинів, стан неповнолітнього, у якому здійснено злочин, сезонність проявів як особливості кримінологічної характеристики. Особливе значення надається наявності сім'ї як головному аспекту виховання та подолання негативних, асоціальних проявів поведінки неповнолітніх. Автор приділяє увагу тому факту, що знання певних особливостей психологічних і правових аспектів дитячої злочинності сприяє розробленню диференційованих заходів попередження та профілактики правопорушень, що вчиняються цією категорією осіб.

Ключові слова: попередження правопорушень, правовий статус дитини, неповнолітня особа, малолітня

особа, ювенальна превенція, права дитини, правові особливості злочинів, психологічні особливості злочинів.

Аннотация

Костенко Я. В. Психологические и правовые особенности детской преступности. – Статья.

В статье изложен аналитический материал о преступлениях, совершенных несовершеннолетними. Определены черты, криминологическая характеристика и современные тенденции преступности несовершеннолетних в Украине. Автор определил географию преступлений, их групповой характер, повышенную латентность, типичность преступлений, состояние несовершеннолетнего, в котором совершено преступление, сезонность проявлений как особенности криминологической характеристики. Особое значение уделяется наличию семьи как главному аспекту воспитания и преодоления негативных, асоциальных проявлений поведения несовершеннолетних. Автор уделяет внимание тому факту, что знания определенных особенностей психологических и правовых аспектов детской преступности способствует разработке дифференциальных мер предупреждения и профилактики правонарушений, совершаемых этой категорией лиц.

Ключевые слова: предупреждение правонарушений, правовой статус ребенка, несовершеннолетний,

малолетнее лицо, ювенальная превенция, права ребенка, правовые особенности преступлений, психологические особенности преступлений.

Summary

Kostenko Ya. V. Psychological and legal characteristics of juvenile delinquency. – Article.

The article contains analytical material on crimes committed by minors. Identified features, criminological characteristics and current trends of juvenile delinquency in Ukraine. The author defined the geography of crimes, their group nature, increased latency, typical crimes, the state of the minor in which the crime was committed, the seasonality of manifestations as a feature of the criminological characteristics. Particular importance in the article is given to the presence of the family as the main aspect of upbringing and overcoming negative, antisocial manifestations of the behavior of minors. The author pays attention to the fact that the knowledge of certain features of the psychological and legal aspects of child crime contributes to the development of differential measures to prevent and prevent violations of this category of persons.

Key words: crime prevention, legal status of the child, juvenile prevention, child's rights, legal features of crimes, psychological features of crimes.

УДК 343.24

Д. Ю. Купар
*аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СИСТЕМІ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ

Виконання завдань кримінально-правової охорони найважливіших соціальних цінностей і благ забезпечується практикою застосування низки заходів кримінально-правового характеру. Серед них першорядна роль належить заходам кримінальної відповідальності, реалізація яких зумовлює настання для винної у вчиненні злочину особи різних за своєю суттю правових наслідків, як правило, негативного характеру. Проте, незважаючи на особливу роль кримінальної відповідальності у справі протидії злочинності, вітчизняний законодавець не надає їй визначення. Ця обставина неминуче породжує різні еkleктичні доктринальні підходи щодо розуміння цього феномену, що ускладнює визначення інших кримінально-правових явищ, варіанти яких не можуть бути надані без урахування сутності та змісту саме цього негативного кримінально-правового наслідку вчиненого злочину. Насамперед, це стосується звільнення від кримінальної відповідальності як антиподу кримінальної відповідальності, яка багатьма сучасними науковцями поділяється на різні види. З огляду на властивість кримінальної відповідальності ув наскрізному вигляді пронизувати більшість інститутів кримінального права, встановлення поняття, виокремлення ознак та визначення її видів із урахування уже наявних теоретичних підходів може сприяти не лише їхньому уточненню, але й конкретизації та розширенню, що є необхідним для подальшого розвитку наукових уявлень про цей правовий феномен.

У юридичній літературі проблема сутності, ознак та видів кримінальної відповідальності була предметом досліджень низки вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема, Ю.В. Бауліна, В.К. Грищука, І.Е. Звечаровського, В.М. Куца, І.П. Лесниченко, М.І. Панова, Ю.Є. Пудовочкина, П.В. Хряпінського, А.М. Яценка та багатьох інших дослідників. Наукові здобутки зазначених учених і практиків власне й стали науково-теоретичним підґрунтям цієї публікації.

Мета статті полягає в дослідженні наявних доктринальних точок зору, що стосуються розуміння сутності, ознак та видів кримінальної відповідальності, і формулюванні власних узагальнювальних висновків, що полягають в уточненні, конкретизації або розширенні доктринального уявлення про цей правовий феномен.

У доктрині кримінального права, як уже було зазначено, немає єдиного підходу щодо розуміння сутності та змісту кримінальної відповідальності. Багато в чому це залежить від виду такої відповідальності. Окремими дослідниками щодо цього навіть зазначається, що наявна строкатість поглядів стосовно розуміння цього правового феномену, обумовила появу й на сьогодні фактичну присутність у доктрині кримінального права вчення про позитивну й негативну кримінальну відповідальність [13, с. 13]. Так, І.Е. Звечаровський у 90-ті роки минулого сторіччя зазначав, що позитивна й негативна кримінальна відповідальність має розглядатися у взаємозв'язку і взаємозалежності. Зведення кримінальної відповідальності лише до негативної призводить до звуження її обсягу та змісту, неминуче гіперболізує негативний та зводить нанівець позитивний аспект кримінальної відповідальності [6, с. 75–76]. Таку доктринальну позицію пізніше підтримали й інші зарубіжні науковці. Зокрема, на думку І.П. Лесниченко і Ю.Є. Пудовочкина, концепція позитивної відповідальності, безумовно, є необхідною задля виховання позитивної соціальної активності громадян. Вона не повинна обмежуватися кримінальним правом, а має розроблятися і в межах загальної теорії права й правовідносин [1, с. 15].

Концепція позитивної і негативної кримінальної відповідальності була підтримана й низкою вітчизняних науковців. Зокрема, будучи одним із послідовників такої концепції, В.К. Грищук зазначає, що позитивна (перспективна) кримінально-правова відповідальність – це реалізована необхідність свідомого й добровільного використання людиною права, виконання обов'язку, дотримання заборони, що міститься в кримінально-правових нормах. Таке визначення ним позитивної (перспективної) кримінальної відповідальності здійснено з урахуванням висловлених науковцями поглядів щодо розуміння цього явища та їхнього критичного аналізу [9, с. 262]. Не менш відомий вітчизняний дослідник П.В. Хряпінський підкреслює, що позитивний аспект кримінальної відповідальності полягає у виконанні особою передбаченого правовими приписами суб'єктивного права або правового обов'язку та, у свою чергу, несе виключення, звільнення або пом'якшення кримінально-правового обтяження [12, с. 23]. Визначення позитивної (перспективної) криміналь-

ної відповідальності можна продовжувати, але, на нашу думку, потреби, у цьому немає з огляду на межі цієї публікації, а також на те, що доктринальні точки зору щодо розуміння цього правового явища яскраво репрезентовані у фундаментальних працях указаних науковців. У цьому аспекті, на наше переконання, не менш цікавим є питання щодо того, чи взагалі існує такий вид кримінальної відповідальності, адже окремі науковці, як відомо, нещадно критикують його виділення. Зокрема, Ю.В. Баулін зазначає, що оскільки кримінальна відповідальність є атрибутом публічного права, то вона може бути лише негативною (ретроспективною) [2, с. 42].

Стосовно цього варто зазначити, що, на думку Ю. В. Бауліна, той факт, за яким кримінальне право є атрибутом публічного права, не є перепону у виділенні так званої потенційної кримінальної відповідальності, замість позитивної, під якою дослідником розуміється загроза, що існує в санкції кримінально-правової норми і яка може бути реалізована в майбутньому до конкретної особи, яка вчинить злочин. Початковим етапом такої відповідальності є день набрання чинності Закону «Про кримінальну відповідальність», а кінцевим – день втрати ним чинності. Водночас дослідник наголошує, що кримінально-правовим наслідком набрання чинності Закону «Про кримінальну відповідальність» не є встановлення кримінально-правових відносин. Отже, потенційна кримінальна відповідальність реалізується лише в межах конституційних правовідносин. Спираючись на це, можемо стверджувати, що невчинення особами злочинів, передбачених у гіпотезі кримінально-правової норми, не свідчить про те, що вони зазначають позитивну кримінальну відповідальність, як іноді вважають її прихильники [2, с. 5, 41–43].

Загалом, поділяючи позицію дослідника щодо сумнівів стосовно виділення позитивної кримінальної відповідальності, зазначимо, що ми не можемо погодитися з тим, що набрання чинності Закону «Про кримінальну відповідальність» не є фактом, що породжує наявність кримінально-правових відносин. Зазначимо, що у теорії кримінального права існування кримінально-правових відносин до вчинення злочинів визнається низкою науковців. На цей аспект звертає увагу В.Д. Филімонов, який зазначає, що такі відносини є формою загальнопревентивних кримінально-правових відносин. Їхній зміст полягає в у тому, що, з одного боку, у держави є право піддати кримінальній відповідальності осіб, які вчинили злочини, і обов'язку не піддавати кримінальній відповідальності осіб, що не вчинили їх; з іншого – особи, що не вчинили злочинів, мають право не піддаватися відповідальності, і вони зобов'язані не вчиняти злочинів, а у випадку їх

вчинення – піддатися кримінальній відповідальності. Юридичним фактом, що породжує загальнопревентивні кримінально-правові відносини, є видання кримінального закону, що встановлює кримінальну відповідальність за вчинення злочину, і набрання ним чинності. Юридичним фактом, що їх припиняє, є скасування Закону «Про кримінальну відповідальність». Об'єктом таких правовідносин є поведінка нестійких громадян. Їх можна розділити на дві категорії: 1) які не вчинили, але здатні вчинити злочини (нестійкі); 2) ті, хто вже вчинив злочин. До першої групи належать особи з антигромадськими властивостями свідомості. До другої – які раніше належали до першої групи, але, на відміну від тих, хто до неї входить, уже вчинили злочинні дії. Нестійкі громадяни є основним безпосереднім об'єктом впливу під час здійснення попереджувальної функції. Особи, що не володіють антигромадськими властивостями свідомості, не можуть бути об'єктом кримінально-правового впливу. Як зазначає дослідник, вони не цікавлять кримінальне право [11, с. 62, 79–81, 147]. Отже, з огляду на той факт, що Кримінальний кодекс (далі – КК) України, має велике загальнопереджувальне значення, заперечувати існування в кримінальному праві загальнопревентивних кримінально-правових відносин складно. Але це також не означає, що в межах цих кримінально-правових відносин нестійка особа, за твердженням Ю.В. Бауліна, зазнає позитивної кримінальної відповідальності, на чому наголошують цитовані вище прихильники її існування.

Ю.В. Баулін, посилаючись на інших науковців, зазначає, що позитивний аспект кримінальної відповідальності – це не що інше, як морально-етичне розуміння такої відповідальності. Проте кримінально-правова наука не повинна оперувати поняттями моралі, оскільки мораль і право, хоч і мають тенденцію до перехрещення за обсягом, все ж таки залишаються явищами різноплановими. Водночас науковець зауважує, що не можна залишати поза увагою і той факт, що особа може усвідомлювати певні явища, які можуть стати об'єктивно існувати в майбутньому [2, с. 32–33]. Проте, усвідомлюючи це, нестійкі особи все ж таки зазнають певного психологічного впливу, що здійснюється кримінальним законом, і він заснований на загрозі покарання та інших заходів кримінально-правового характеру за вчинення злочину у майбутньому. Такий психологічний вплив здатний забезпечити утримання цих осіб від учинення злочину, і його здійснення є метою попереджувальної (превентивної) функції кримінального права. В.Д. Филімонов зазначає, що кримінальне право може вплинути на свідомість громадян, які здатні вчинити злочини, або тих, хто вже вчинив їх, лише через психологічні механізми регулювання поведінки людей [11, с. 141].

Ю.В. Баулін також зазначає, що потенційна кримінальна відповідальність настає після вчинення злочину й індивідуалізується в обвинувальному вирокі суду, що не набрав чинності. Отже, він конкретизує своє попереднє висловлення щодо моменту настання й закінчення потенційної кримінальної відповідальності, у межах, на його думку, конституційних правовідносин. Проте з огляду на те, що загроза застосування покарання є певним психологічним впливом, який відчуває особа, то такий вплив, з огляду на попереджувальну (превентивну) функцію кримінального закону, існує не лише після, але й до вчинення злочину і навіть після відбуття покарання, призначеного судом в межах санкції статті Особливої частини КК України, оскільки після набрання обвинувальним вирокі суду законної сили закон про кримінальну відповідальність не втрачає чинності й такий психологічний вплив діє паралельно як у разі відмови від притягнення до кримінальної відповідальності, так і поряд з реалізацією уже реальної (негативної) кримінальної відповідальності. Тому те правове явище, яке дослідник називає потенційною кримінальною відповідальністю, на наше переконання, насправді є психологічним кримінально-правовим впливом, який здійснюється в межах різних за своїми видами кримінально-правових відносин, зокрема обумовлених не лише фактом вчинення злочину. Зауважимо, що такий вплив є саме кримінально-правовим, оскільки реалізується в межах різних кримінально-правових відносин; суб'єктами, які його зазнають, є нестійкі особи з антигромадськими властивостями і особи, що вчинили кримінальні правопорушення або мають судимість; початковим етапом такого впливу є день набрання чинності законом про кримінальну відповідальність, що встановлює покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, а кінцевим – день втрати такої чинності; його змістом є загроза застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру за порушення кримінально-правових заборон.

Що стосується негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності, то, на думку В.Г. Грищука, вона є реалізованою необхідністю зазнавання порушником приписів кримінально-правових норм – примусових заходів правового впливу, передбачених ними й застосовуваних компетентними органами держави в установлених процесуальних і виконавчих законодавством формах і межах [9, с. 267]. Таке визначення негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності здійснено автором на підставі проведеного узагальнення ученими і практиками відомих концепцій розуміння феномену негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності. З огляду на те, що ці концепції також достатньо повно викладені у різних дослідженнях як ци-

тованим нами дослідником [9, с. 266], так і багатьма іншими науковцями [7, с. 7–21; 3, с. 136; 5, с. 56–59]. Надалі ми не будемо вдаватися до їхнього аналізу, тим паче, що, за справедливим зауваженням Ю.В. Бауліна, такі визначення, як правило, підкреслюють лише основні риси негативної кримінальної відповідальності [2, с. 22]. Тут лише обмежимося висловленням власних думок стосовно розуміння цього кримінально-правового феномену й, за можливості, візьмемо на себе сміливість обґрунтувати деякі висновки щодо цього. У зв'язку з цим, зазначимо, що більшість дослідників бачить негативний аспект кримінальної відповідальності в порушенні особою кримінально-правових заборон (тобто вчиненні злочинів), що зумовлює офіційний осуд із боку держави та кримінально-правове обтяження у вигляді визначення виду та заходу покарання [12, с. 23]. Така точка зору вже перестала мати аксіоматичний характер. А.М. Яценко, посилаючись на інших науковців, зазначає, що кримінальну відповідальність не слід ототожнювати лише з обов'язком зазнати покарання. З огляду на сучасні уявлення про феномен негативної кримінальної відповідальності та критично оцінюючи погляди науковців на її визначення [8, с. 10; 4, с. 293], на думку дослідника, негативна кримінальна відповідальність, з одного боку, це засудження особи за вчинення нею злочину обвинувальним вирокі суду з обмеженням чи позбавленням її законних прав та інтересів, що здійснюється кримінально-виконавчими органами, а з іншого – засудження особи без обмеження чи позбавлення її законних прав та інтересів із застосуванням заохочувальних або примусових, але не каральних заходів кримінально-правового характеру [14, с. 215].

Отже, беручи за основу таку позицію, зазначимо, що реальна (негативна) кримінальна відповідальність – це засудження особи за вчинення нею злочину обвинувальним вирокі суду з визначенням (або без такого) виду та розміру конкретного покарання, а також процес, що характеризується застосуванням до неї окремих заходів кримінально-правового характеру, заснованих на примусі або заохоченні позитивної посткримінальної поведінки. Таке розуміння негативної (реальної) кримінальної відповідальності узгоджується з її тлумаченням Конституційним Судом України [10], на що уже зверталася увага в літературі [2, с. 34]. Очевидно, що до цих окремих заходів кримінально-правового характеру можуть належати такі: звільнення від призначення покарання та його реального чи подальшого відбування, примусові заходи медичного та виховного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, психологічний кримінально-правовий вплив тощо. Її ознаки становлять такі аспекти: 1) реальна (негативна) кримінальна відповідальність є осудом (за-

судженням) як вчиненого злочинного діяння, так й особи, яка його вчинила; 2) свій вияв знаходить лише в обвинувальному вирокі суду, що набрав чинності; 3) підставою настання є лише вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК України; 4) такій відповідальності може підлягати лише суб'єкт злочину (ст. 18 КК України); 5) її зміст становить не лише покарання, але й інші заходи кримінально-правового характеру, причому засновані не лише на примусі, але й на заохоченні позитивної посткримінальної поведінки або на недоцільності реалізації подальшого відбування покарання.

Зазначимо, що окремими науковцями реальна (негативна) кримінальна відповідальність поділяється на види. Так, І.П. Лесниченко й Ю.Є. Пудовочкин вказують, що така кримінальна відповідальність може бути двох видів: 1) відповідальність повнолітніх осіб; 2) відповідальність неповнолітніх осіб, які дослідники іменують, зокрема, ювенальною кримінальною відповідальністю. В основу виділення останньої авторами покладена можливість застосування до неповнолітніх, у разі звільнення їх від кримінальної відповідальності, примусових заходів виховного характеру [1, с. 20–22]. На нашу думку, можливість застосування примусових заходів виховного характеру є основою існування інших заходів кримінально-правового характеру, відмінних від кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб. Тому, якщо й варто порівнювати ювенальну відповідальність власне з кримінальною відповідальністю, то лише в аспекті особливостей її застосування в обвинувальному вирокі суду. У Загальній частині КК України навіть міститься розділ XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Водночас слід враховувати, що примусові заходи виховного характеру можуть бути реалізовані згідно зі ст. 97 КК України й поза межами реальної (негативної) кримінальної відповідальності неповнолітніх. А.М. Яценко з цього приводу зазначає, що порядок реалізації таких заходів зумовлює удосконалення з позиції тих видів примусових заходів виховного характеру, які варто застосувати до неповнолітніх осіб у разі звільнення їх від покарання (ч. 1 ст. 105 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 97 КК України), і навіть у випадку зняття кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 97 КК України) [15, с. 290–291]. У зв'язку з цим залежно від суб'єкта поділ реальної (негативної) кримінальної відповідальності на види цілком можливий. Проте він, очевидно, може бути розширений за рахунок особливостей реалізації такої відповідальності до окремих категорій повнолітніх осіб, зокрема, жінок, військовослужбовців строкової служби, осіб,

що досягли пенсійного віку, інвалідів першої або другої групи та інших осіб.

На підставі вищенаведеного можна зробити такі висновки: 1) кримінальна відповідальність займає центральне місце в системі заходів державного реагування на порушення кримінально-правових заборон; 2) за своєю суттю вона може бути лише реальною і негативною, а не позитивною чи потенційною; 3) така відповідальність є засудженням особи за вчинення нею злочину обвинувальним вирокі суду з визначенням (або без такого) виду та розміру конкретного покарання, а також процесом, що характеризується застосуванням до неї окремих заходів кримінально-правового характеру, заснованих на примусі або заохоченні позитивної посткримінальної поведінки або на недоцільності реалізації подальшого відбування покарання; 4) реальна (негативна) кримінальна відповідальність характеризується низкою ознак, визначальною серед яких є така, що полягає в тому, що її змістом є не лише покарання, але й інші заходи кримінально-правового характеру; 5) залежно від суб'єкта така відповідальність може бути поділена на відповідальність повнолітніх і неповнолітніх осіб. У свою чергу відповідальність повнолітніх осіб може бути розподілена на відповідальність окремих категорій повнолітніх осіб (жінок, військовослужбовців строкової служби, осіб, що досягли пенсійного віку, інвалідів першої або другої групи та інших осіб); 6) у межах різних видів кримінально-правових відносин, зокрема тих, у яких реалізується реальна (негативна) кримінальна відповідальність, державне реагування на порушення кримінально-правових заборон забезпечується також завдяки здійсненню психологічного кримінально-правового впливу, який не слід ототожнювати з позитивною або потенційною кримінальною відповідальністю, присутність яких у кримінальному праві обґрунтовується окремими вітчизняними й зарубіжними дослідниками.

Література

1. Андриенко В.А., Лесниченко І.П., Пудовочкин Ю.Є. Уголовная ответственность: понятие, проблемы реализации и половозрастная дифференциация: монография / под. ред. Ю. Е. Пудовочкина; с предислов. М. М. Бабаева. Москва: Юрлитинформ, 2006. 384 с.
2. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
3. Богатирьов І.Г., Савченко А.В. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 2. С. 133–137.
4. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
5. Єремій Г.О., Хряпінський П.В. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності: монографія / під заг. ред. П. В. Хряпінського. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2012. 176 с.

6. Звечаровский И.Э. О позитивной ответственности в уголовном праве. Актуальные проблемы борьбы с преступностью: сборн. науч. труд. Екатеринбург: Свердл. юрид. ин-т, 1992. С. 72–76.

7. Козаченко И.Я. Уголовная ответственность: мера и форма выражения: текст лекций. Свердловск: Свердловский юрид. ин-т, 1987. 48 с.

8. Панов М.І. Проблеми кримінальної відповідальності та її правового регулювання. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 7–13.

9. Правова доктрина України: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 с.

10. Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/99 від 27.10.1999 р. у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність): рішення Конституційного Суду України за 1999 р. Офіційний веб-сайт / Конституційний Суд України. URL: <http://csu.gov.ua:8080/uk/doccatalog/list?currDir=9339> (дата звернення: 27.05.2017).

11. Филимонов В.Д. Охранительная функция уголовного права: монография. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. 198 с.

12. Хряпінський П. В. Позитивна кримінальна відповідальність (зміст, форми та реалізація): науковий нарис. Запоріжжя: ТОВ «КСК-Альянс», 2008. 115 с.

13. Энциклопедия уголовного права. СПб.: Издание профессора Малинина; Санкт-Петербург ГКА, 2008. Т. 10: Освобождение от уголовной ответственности и наказания / В. Б. Малинин, Ю. В. Баранов, П. В. Коробов. 2008. 881 с.

14. Яценко А. М. Деякі міркування щодо форм реалізації кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру. Вісник кримінологічної асоціації України. 2015. № 1(9). С. 212–223.

15. Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. Харків: НікаНова, 2014. 388 с.

Анотація

Купар Д. Ю. Кримінальна відповідальність в системі заходів кримінально-правового характеру: поняття, ознаки та види. – Стаття.

У статті досліджуються наявні доктринальні точки зору, що стосуються розуміння сутності, ознак та видів кримінальної відповідальності, і, на підставі цього, формулюються власні узагальнюючі висновки, що полягають в уточненні, конкретизації або розширенні доктринального уявлення про цей правовий феномен.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, заходи кримінально-правового характеру, види кримінальної відповідальності.

Аннотация

Купар Д. Ю. Уголовная ответственность в системе мер уголовно-правового характера: понятие, признаки и виды. – Статья.

В статье исследуются имеющиеся научные точки зрения относительно понимания сущности, признаков и видов уголовной ответственности, и, на основании этого, формулируются собственные обобщающие выводы, заключающиеся в уточнении, конкретизации, а также расширении научных представлений об этом правовом феномене.

Ключевые слова: уголовная ответственность, меры уголовно-правового характера, виды уголовной ответственности.

Summary

Kupar D. Y. Criminal liability in the system of criminal-law measures: concepts, features and types. – Article.

The article researches into the available scientific opinions regarding the understanding of the nature, features and types of criminal responsibility, and it formulates own generalizing conclusions, which are to clarify, specify and to expand the scientific concepts of this legal phenomenon.

Key words: criminal responsibility, criminal and law measures, types of criminal responsibility.

УДК 343.2

М. О. Мокряк*аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»***ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ВІДТВОРЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ**

Суттєвим елементом механізму розширеного відтворення та самовідтворення злочинності в суспільстві є сучасні засоби масової інформації (далі – ЗМІ), які здійснюють безпосередній криміногенний вплив, що в сукупності з іншими факторами детермінації призводить до вчинення злочинних дій.

Відомо, що злочинність, як самокерована система, чинить жорстокий опір правоохоронним органам, а інколи йде в агресивну атаку на соціальний порядок і правові підвалини суспільства. Недооцінка криміногенної ролі самої злочинності, здатність її до самодетермінації і зворотного впливу на суспільство призвела до ослаблення державного контролю за криміногенними процесами в суспільстві й розширеного відтворення злочинності [1]. Сказане визначає актуальність проблеми відтворення злочинності за допомогою ЗМІ та необхідність досліджень цього напрямку.

У незалежній Україні кримінологічне вивчення впливу засобів масової інформації відбувалося переважно в площині ювенальної кримінології, що охоплює проблематику злочинності неповнолітніх та молоді. Захищені дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О.І. Бугерою на тему «Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх» (2006), О.І. Напиральською на тему «Вплив засобів масової інформації на формування злочинної поведінки молоді» (2010), В.І. Галаган на тему «Запобігання негативному впливу засобів масової інформації на формування злочинної поведінки неповнолітніх» (2015). Багато уваги приділила впливу ЗМІ на формування злочинців Н.С. Юзікова. ЗМІ як фактор інституціоналізації злочинності розглядає В.М. Дрьомін.

Засоби масової інформації як самостійний предмет кримінологічного дослідження розглядалися й у зарубіжній науковій літературі, зокрема в дисертаційних дослідженнях В.В. Боровікової, А.Г. Горшенкова, Г.Н. Горшенкова, О.С. Осіпової, Ф.К. Рябикіна, А.О. Токарева, В.Т. Томіна, Г.М. Яроша в аспекті детермінації та попередження злочинності; В.Н. Бурлакова та Ю.І. Гололобової щодо зв'язку зі злочинністю; П.С. Булатецького та М.Б. Чабанянц в контексті насильницької злочинності. Водночас проблема відтворення злочинності в контексті впливу ЗМІ не вивчалась.

Метою статті є аналіз функціональних можливостей ЗМІ щодо криміногенного впливу на

суспільство, визначення ролі ЗМІ в механізмі розширеного відтворення та самовідтворення злочинності, що в сукупності з іншими факторами детермінації призводить до вчинення злочинних дій.

Розуміння відтворення злочинності вироблене кримінологами в процесі численних досліджень причинності та детермінації злочинності [2]. Детермінанти злочинності становлять комплекси подій, процесів і явищ, у закономірній залежності від спільної дії яких знаходиться злочинність. У взаємозалежності і взаємозумовленості цих явищ зі злочинністю можуть бути задіяні різні види зв'язку (кореляційний, функціональний, системно-структурний, зв'язок станів тощо) [3]. Учені стверджують, що під час пояснення причин злочинності на всіх рівнях майже неможливо спиратися на жорсткі, лінійні причинні зв'язки, характерні для найпростіших законів механіки, елементарної фізики, хімії та ін. Практично вони не мають місця в складних соціальних, біологічних та інших системах, де детермінація носить складний, опосередкований характер. Злочинність, як і всі соціальні явища, має стохастичний (непорядкований) характер, підпорядковується статистичним (імовірнісним), а не динамічним (однозначним) закономірностям. Тому стосовно злочинності не можна з абсолютною точністю виявити всі причинні зв'язки, визначити їхню ієрархію і точно описати механізм їхньої дії. Тут можна лише з більшою або меншою мірою вірогідності виокремити з безлічі елементів взаємодії найсуттєвіші й простежити їхню динаміку [4].

У механізмі відтворення злочинності важливим фактором слід визнати так званий «медійний (інформаційний) образ злочинності», що може містити такі кримінологічно значущі явища: медійний стан та специфіка злочинності; медійний образ злочинця; медійний образ жертви; медійний образ системи кримінальної юстиції.

Так, проведеним нами дослідженням підтверджено гіпотезу про те, що ЗМІ здебільшого висвітлюють злочини насильницької мотивації з різним ступенем тяжкості. Отже, у цьому контексті медійний образ злочинності в Україні постає як суто насильницький, пов'язаний із позбавленням життя, завданням тілесних ушкоджень, посяганням на статеву свободу та недоторканість. За таких умов у населення складається враження про поширеність кримінального насильства та його

значимість для вирішення тих чи інших соціальних проблем і конфліктів, що формує страх саме перед такими злочинами, хоча більшість респондентів не мають власного досвіду насильницької віктимізації. Водночас несуттєве висвітлення проблематики злочинності корисливого типу нівелює її проблематичність, створює враження поодинокості (хоча більшість населення має власний досвід віктимізації саме щодо корисливих злочинів) та формує терпимість до такого виду злочинів.

Натомість зареєстрована «картина» злочинності, що відображає криміногенну ситуацію в Україні, має інші структурні характеристики, згідно з якими тільки крадіжки, як корисливий злочин, складають майже 50% у загальній її структурі.

Таким чином, непрофесійна, але поверхнева інтерпретація вказаних кримінологічних феноменів засобами масової інформації не тільки не відповідає реальній криміногенній ситуації, але й завдяки суттєвому впливу ЗМІ на формування громадської свідомості, може усталити суттєві соціально-психологічні стереотипи в суспільстві, посприяти процесам криміналізації та віктимізації.

А.В. Байлов та П.В. Сахута вважають, що ЗМІ здатні продукувати криміногенні ризики як загальносоціального, так і групового рівня відтворення. Дослідники відстоюють думку про те, що за певних умов указані ризики здатні інтегруватися безпосередньо до детермінаційного комплексу злочинності шляхом поширення культу насильства й жорстокості, підсилення ефектів призонізації, феномену звикання до злочинності, а також конструювання викривленої соціальної реальності [5].

Згідно з концепцією В.М. Дрьоміна, «відтворення злочинності постає як соціальний процес, уособлюючи безперервно цикли обміну результатами предметної діяльності, що тривають». Водночас «сучасне інформаційне середовище сприяє відтворенню злочинності, а у взаємозв'язку явищ «інформація – злочинність» виявляється стійка системна взаємодія. Носії та провідники інформації масового споживання перетворилися на могутній інструмент психологічного впливу. Сучасні засоби прийому й передання інформації для багатьох людей стали основними джерелами формування соціально значущих понять, стереотипів поведінки, уявлень про більшість соціальних явищ. Засоби масової комунікації є впливовим культурологічним феноменом і найрезультативнішим способом трансляції стандартів поведінки й поширення певних цінностей. Злочинність виходить із «тіні», а злочинці стають помітними особами» [6].

Вивчення злочинного середовища призводить до висновку про відносну самостійність злочинності та її тенденції до самовідтворення, зокрема й за рахунок самодетермінації. Проте очевидно,

що злочинці цілком не ізольовані від соціального середовища. Інформація про вчинені злочини поширюється в процесі повсякденного спілкування, до того ж часто суттєво спотворюється [7].

Б.М. Головкін вважає, що «соціальні закономірності породження та відтворення злочинності підпорядковані загальним закономірностям суспільного розвитку як системі більш високого рівня організації» [8].

На монографічному рівні питання причинно-наслідкових зв'язків злочинної поведінки досліджував також С.І. Нежурбіда [9]. У контексті вивчення ролі ЗМІ у відтворенні злочинності інтерес становлять його висновки щодо соціальних теорій.

Основні положення теорій контролю в кримінології ґрунтуються на результатах досліджень процесу соціалізації особи – процесу засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних установок, соціальних норм і цінностей, знань, навичок, які дозволяють йому успішно функціонувати в суспільстві. Отже, досягнення «успішності функціонування» можливе за умови дотримання «конформності» в поведінці. Вибір же конформної поведінки – результат вирішального впливу контролю. Серед видів контролю як однієї з функцій системи керування (control system) або автоматизованого набору засобів впливу на підконтрольний об'єкт для досягнення ним певної мети доцільно виділити два основних види, які можуть мати вирішальне значення для вибору типу поведінки, а саме: 1) соціальний контроль (система методів та стратегій, за допомогою яких суспільство спрямовує поведінку індивідів); 2) самоконтроль (поміркованість у діях і прояві емоцій). Саме вони й склали основу теорій контролю як «соціально процесних» теорій причин злочинності [10].

Отже, вплив ЗМІ на відтворення злочинності передбачає прямий або опосередкований вплив ЗМІ на репродукування злочинних актів. Водночас відтворення злочинності може виступати і як результат криміналізації особистості, обумовлений низьким рівнем внутрішнього контролю (низькою резистентністю) та прийняттям рішення про вчинення злочину.

Досліджуючи роль ЗМІ в процесах відтворення злочинності, ми спиралися на безперечність впливу ЗМІ на свідомість та поведінку респондентів, що підтверджують результати соціологічних опитувань.

Дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення громадської організації «Телекритика», мало на меті з'ясувати, як громадяни оцінюють вплив медіа та чи вважають за необхідне навчання медіаграмотності [11].

Респондентам запропонували відповісти на таке запитання: «Якщо ви дізнаєтесь, що влас-

ником телеканалу є олігарх, пов'язаний із корупційною чи кримінальною діяльністю, як зміниться ваше ставлення до інформації цього телеканалу?». 25,4% відповіли, що продовжать дивитись передачі цього телеканалу, 23,8% шукатимуть додаткові джерела інформації, 13,8% припинять дивитись інформаційні програми телеканалу, 9,2% припинять дивитись цей телеканал узагалі, 4,9% взагалі не дивляться телебачення, 22,9% – варіант відповіді «важко сказати, не знаю». Згідно з результатами, із твердженням «Медіа впливають на мою політичну позицію та соціальну поведінку» погодились 35,3% опитаних (8% відповіли, що це дуже близько до їхньої точки зору, 27,3% – близько до їхньої точки зору), 28,8% – важко сказати, близько чи не близько до моєї точки зору, 15,8% – не близько до моєї точки зору, 12,6% – зовсім не близько до моєї точки зору. Про твердження «Мені потрібні додаткові знання про медіа, щоб не піддаватися можливим впливам із боку медіа» 7,8% відповіли, що це дуже близько до їхньої точки зору, 26,1% – близько до їхньої точки зору, 27,4% – важко сказати близько чи не близько до моєї точки зору, 15,5% – не близько до моєї точки зору, 13,9% – зовсім не близько до моєї точки зору [12].

В електронній базі «Єдиний реєстр судових рішень України» міститься більше 900 вироків, винесених у кримінальних провадженнях, у яких так чи інакше фігурують засоби масової інформації, що емпірично підтверджує гіпотезу про вплив ЗМІ на відтворення злочинності.

Проаналізувавши попередні теоретичні доробки дослідників впливу ЗМІ на відтворення злочинності та її окремих видів, а також практику контролювальних, правоохоронних та судових органів України (90 вироків із реєстру судових рішень), ми виявили деякі елементи активності ЗМІ, що сприяють відтворенню злочинності, зокрема (але не виключно) такі: а) інформування про способи, знаряддя, технології вчинення злочину, що потягло за собою вчинення злочину; б) пропаганда, підбурювання або заклики, які містять склад злочину або породжують злочинність; в) використання ЗМІ як інформаційне забезпечення злочинності або «знаряддя» злочину.

Продукція інформаційних агенцій, телебачення, кримінальні новини, а також кінопродукція, які містять повідомлення про злочини, способи їхнього вчинення, сцени насильницького характеру, «рекомендації» кримінального характеру часто є стимулом до вчинення злочинів, схожих на описані чи показані. Водночас така продукція хоч і створена для суспільства (із функцією інформування, розважання, навіть попередження), проте має двобічний вектор – криміногенний та антикриміногенний. Спираючись на це, можемо стверджувати, що інформуючи про метод та спо-

сіб вчинення злочинної дії, ЗМІ одночасно й пропагандує їх [13].

Безпосереднє інформаційне забезпечення злочинної діяльності засобами масової інформації характерне для злочинів, механізм вчинення яких потребує розголосу та публічності.

Зокрема йдеться про терористичну діяльність, спрямовану на залякування шляхом поширення паніки та страху [14]. Один із найвдаліших інструментів для цього в епоху інформаційного суспільства – це ЗМІ.

На думку О.В. Рогової, тероризм як особлива форма насильства визначається як стратегія досягнення політичних цілей за допомогою використання нелегітимного насильства, а також примушення державних органів і фізичних осіб до здійснення дій, що порушують стабільність і конституційний порядок у суспільстві. Тут необхідно акцентувати увагу не лише на застосуванні насильства, але й на створенні атмосфери страху з метою реклами руйнівних наслідків терористичних актів (публічні оголошення про причетність до зробленого теракту, залучення представників ЗМІ для висвітлення вимог і дій терористів тощо). Отже, важливим фактором природи тероризму є те, що теракт передбачає емоційний вплив на суспільну думку, породжує жах, панічний настрій, веде до втрати довіри до влади, що викликає політичну нестабільність. Як це досягається? За допомогою інструментарію мас-медіа, інформаційних технологій, які повною мірою використовуються терористами [15].

С.Г. Туронок досліджує використання інформаційних технологій терористичними організаціями та зазначає функціонування терористичних організацій нового типу [16]. Деякі дослідники світових конфліктів і міжнародного тероризму визначають поширення інформації про терористичні акти як мас-медіальне продовження акту [17].

Через важливу роль ЗМІ в донесенні до суспільства послань терористів планування терористичних актів та інших екстремістських дій відповідно до постановочних принципів медіа організуються таким чином, щоб зробити їх максимально ефектними в розрахунку залучення якомога більшої уваги ЗМІ, а, отже, і суспільства загалом. Недостатньо видовищна терористична акція, аудиторія якої є незначною, з точки зору її авторів й організаторів вважається невдалою, а подекуди й такою, що не відбулася [18].

Частково деякі ЗМІ самі зацікавлені у «ексклюзивних» сюжетах та матеріалах, отриманих від терористів, що збільшує рейтинговість каналу та прибутки для його власників. Непоодинокими є випадки, коли терористичні організації мають власні ЗМІ, що забезпечують інформаційний супровід терористичної діяльності.

Важливою проблемою є самовідтворення злочинності у зв'язку з вчиненням злочинів проти журналістів та засобів масової інформації.

Так, за даними Генеральної прокуратури України, протягом 2016 року правоохоронні органи з урахуванням минулих років доправили до суду 31 обвинувальний акт щодо злочинів, скоєних стосовно журналістів, у 2015 році було передано до суду 11 кримінальних проваджень за 171 статтею Кримінального кодексу України (далі – ККУ). За 1 півріччя 2017 року правоохоронці зареєстрували 113 кримінальних правопорушень за статтею 171 («Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів») ККУ, із яких 35 були закриті; 30 кримінальних проваджень за статтею 345-1 («Погроза або насильство щодо журналіста») ККУ, із яких 4 закрито; 5 кримінальних проваджень за статтею 347-1 («Умисне знищення або пошкодження майна журналіста») ККУ. Також правоохоронні органи зареєстрували 1 кримінальне провадження за статтею 348-1 («Посягання на життя журналіста») [19].

Самовідтворення злочинності в цьому разі поєднане з рольовою віктимністю журналістів, яка визначається як «винятково соціальна «безособова» якість, зумовлена виконанням соціальних функцій» [20]; щодо журналістів – професійних обов'язків.

Кримінологічна феноменологія такого ракурсу самовідтворення злочинності полягає в тому, що злочини вчиняються проти тих журналістів, які прагнуть зафіксувати або викрити окремі злочини або злочинну діяльність. Загостреність проблеми та реальність самовідтворення злочинів проти журналістів демонструють резонансні випадки тяжких насильницьких злочинів проти ЗМІ – вбивства Г. Гонгадзе, В. Веремія, П. Шеремета.

Отже, слід підсумувати, що ЗМІ чинить соціально-психологічний криміногенний вплив на процеси відтворення та самовідтворення злочинності. На відміну від впливу ЗМІ на криміналізацію та віктимізацію особистості, відтворення злочинності передбачає прямий або опосередкований вплив ЗМІ на репродукування злочинних актів. Водночас відтворення злочинності може виступати результатом криміналізації особистості, обумовленим низьким рівнем внутрішнього контролю (низькою резистентністю) та прийняттям рішення про вчинення злочину.

Література

1. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): автореф. дис. ... докт. юрид. наук; Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2002. URL: <https://mydisser.com/files/01772201.doc>.
2. Даньшин І.М. Проблеми детермінації злочинності. Вісник Академії правових наук України. Харків: Основа, 1994. № 2. С. 115-123; Бойко А.М. Детерміна-

ція злочинності як вид соціальної детермінації. Право України. 2009. №. 7. С. 39-44; Медичкий І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави. Івано-Франківськ: Юрид. ін-т Прикарпат. нац. ун-ту. 2007; Головкін Б.М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. Форум права. 2014. № 1. С. 106–111; Кузнецова Н.Ф. Детермінація в уголовном праве и криминологии. Теоретико-методологические проблемы права. Москва: ИКД «ЗерцалоМ», 2007. С. 319–336.

3. Криминология: Учебник для вузов / под общ. ред. докт. Юрид. наук, профессора А.И. Долговой. Москва: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА -М), 2001. 784 с.

4. Ахраменка Н.Ф. Детерминанты преступности. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/47306/1/%D0%94%D0%95%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%9C%D0%98%D0%9D%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%AB%20%D0%9F%D0%A0%D0%95%D0%A1%D0%A2%D0%A3%D0%9F%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%98.pdf>

5. Байлов А. В. Криміногенний потенціал діяльності засобів масової інформації. Вісник криминологічної асоціації України. 2016. № 1(12). С. 144.

6. Дрьомін В.М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2010. С. 14, 26.

7. Дрьомін В.М. Ефект «ореолу» в механізмі криміналізації неповнолітніх правопорушників. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 6. С. 288.

8. Головкін Б.М. Причинність у системі детермінації злочинності. Теорія і практика правознавства. Вип. 1 (5). 2014. URL: <http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6358/1/Golovkin.pdf>.

9. Нежурбіда С.І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.

10. Скулиш Є.Д., Нежурбіда С.І. Теорії контролю як «соціально процесні» теорії причин злочинності: аналіз вихідних положень. Часопис Київського університету права. 2014. № 1 С. 277; Нежурбіда С.І. Теорії соціального навчання як «соціально процесні» теорії причин злочинності: аналіз вихідних положень. Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». 2013. Вип. 58. С. 296-303.

11. Чи критично громадяни ставляться до медіа? URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/chi_kritichno_gromadyani_stavlyatsya_do_media_sotsdoslidzhennya/.

12. Там само.

13. Булатецкий П.С. Влияние средств массовой информации на насильственную преступность (криминологический аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Москва, 2013. С. 71-72.

14. Антипенко В.Ф. Тероризм: криминологічна та кримінально-правова характеристика. Київ: НБУВ. 1999. Т. 60; Смельянов В. П. Тероризм, злочини терористичної спрямованості, злочини з ознаками тероризування: поняття і співвідношення. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2002. №. 19. С. 131-135; Ліпкан В.А. Компаративний аналіз тероризму і злочинів терористичного характеру. Актуальні проблеми держави та права: зб. наук. праць. 2000. Вип. 2000. Т. 8. С. 224-230.

15. Рогова О.В. Тероризм як вид комунікативних технологій. Культура народів Причорномор'я. 2004. № 49. Т.2. С. 70-72.

16. Туронок С.Г. Информационно-коммуникативная революция и новый спектр военно-политических конфликтов. Полис. 2003. № 1. С. 33.

17. Коцур В.В. Тероризм і засоби масової інформації: межа об'єктивності і мас-медіального продовження терактів URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_39/kotsur_teroryzm.pdf.

18. Сундиев И.Ю., Смирнов А.А. Медиаресурсы в экстремистской и террористической деятельности: функциональный анализ. URL: www.crime.vl.ru/media/mediaterror.docx.

19. За злочини проти журналістів з початку року відкрито 149 справ, з яких 14 передано до суду / ГПУ. URL: <http://detector.media/community/article/129152/2017-08-21-za-zlochyni-proti-zhurnalistiv-z-pochatku-roku-vidkrito-149-sprav-z-yakikh-14-perevano-do-sudu-gp>.

20. Рыбальская В.Я. О виктимологическом направлении профилактики преступности несовершеннолетних. Виктимология и профилактика правонарушений. Иркутск, 1979. С. 68.; В.А. Туляков. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). Одеса: Юридична література. 2000. С. 336; Джужа О.М., Карпенко С.М. Криминологічні засади віктимізації та де-віктимізації як різновидів профілактичної діяльності. Право і суспільство. 2011. № 1. С. 7-11.

Анотація

Мокряк М. О. Вплив засобів масової інформації на відтворення злочинності. – Стаття.

У статті обґрунтовується, що суттєвим елементом механізму розширеного відтворення та самовідтворення злочинності є сучасні засоби масової інформації, які здійснюють безпосередній криминогенний вплив на суспільство. Відтворення злочинності може виступати результатом криміналізації особистості під впливом ЗМІ, обумовленим низьким рівнем внутрішнього контролю (низькою резистентністю) та прийняттям рішення про вчинення злочину. У сукупності з іншими

факторами детермінації злочинності ЗМІ можуть провокувати вчинення злочинних дій.

Ключові слова: злочинність, засоби масової інформації, суспільство, відтворення злочинності.

Аннотация

Мокряк Н. А. Влияние средств массовой информации на воспроизводство преступности. – Статья.

В статье обосновывается, что существенным элементом механизма расширенного воспроизводства и самовоспроизводства преступности являются современные средства массовой информации, которые оказывают непосредственное криминогенное влияние на общество. Воспроизводство преступности может выступать как результат криминализации личности под влиянием СМИ, обусловленный низким уровнем внутреннего контроля (низкой резистентностью) и принятием решения о совершении преступления. В совокупности с другими факторами детерминации преступности СМИ могут провоцировать совершение преступных действий.

Ключевые слова: преступность, средства массовой информации, общество, воспроизводства преступности.

Summary

Mokryak M. O. Influence of media on the reproduction of crime. – Article.

The article argues that modern means of media, which have a direct criminogenic influence on society, are an essential element of the mechanism of extended reproduction and self-replication of crime. Reproduction of crime can act as the result of criminalization of the individual under the influence of the media, due to low level of internal control (low resistance) and the adoption of a decision on the commission of a crime. Together with other determinants of crime, media can provoke criminal actions.

Key words: crime, media, society, reproduction of crime.

УДК 343.533

*Ю. М. Піцик**секретар**Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів***КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КІБЕРЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ**

Комп'ютеризацію як суспільне явище можна вважати не лише прогресивним кроком людства, але й негативним стимулом, що призвів до появи нового виду злочинів проти власності – злочинів, які вчиняються у кіберпросторі (кіберзлочинів проти власності). Кіберзлочинність можна вважати об'єднуючим поняттям, що характеризує пов'язані кримінальні дії (кіберзалежні та кіберутворюючі злочини проти власності).

Кіберзалежні злочини проти власності – це злочини, які вчиняються з використанням комп'ютерів, комп'ютерних мереж чи інших комунікаційних форм. Такі, наприклад, як поширення вірусів та інших шкідливих програм, хакерство, зламування серверів для захоплення мережевої інфраструктури або веб-сторінок. Кіберзалежні злочини проти власності спрямовані на пошкодження комп'ютерів та джерел мережі, їх метою та результатом є шахрайство. Кіберутворюючі злочини проти власності – це традиційні види злочинів, які стали кіберзлочинами через використання комп'ютерів, комп'ютерних мереж та інших видів комунікації. На відміну від кіберзалежних злочинів проти власності, вони можуть вчинятися і без застосування «комп'ютерного елементу» [1, с. 5]. З метою ефективної правової регламентації відносин, що місять в собі елементи злочину (об'єкт, суб'єкт тощо), та результативності юридичного закріплення даного виду злочинних діянь необхідним є розуміння природи вчинюваних кримінальних правопорушень.

Проблему кіберзлочинності на теренах України та у зарубіжній науці досліджували такі автори: В. Дзюндзюк, Б. Дзюндзюк, М. МакГуайр, С. Даулінг, С. Фафінські та інші.

Метою статті є юридичний аналіз кіберзлочинів проти власності.

Кіберзлочини можуть загрожувати не лише відносинам у сфері комп'ютерної інформації, а й різним суспільним відносинам. Це пов'язано з тим, що в кіберпросторі існує можливість здійснення двох видів кіберзлочинів: одно- і двохоб'єктних. У першому випадку винний заподіює шкоду одній групі суспільних відносин (відносинам власності), у другому – відразу двом (відносинам власності і відносинам у сфері комп'ютерної інформації).

Родовим об'єктом усіх злочинів проти власності, вчинених у кіберпросторі, слід визнати відносини власності, що забезпечують матеріальний до-

бробут особи, суспільства і держави, оскільки на них направлена суспільно небезпечна дія і насамперед саме їм заподіюється шкода. Залежно від способу вчинення злочину додатковим об'єктом може бути сукупність суспільних відносин щодо правомірного безпечного використання комп'ютерної інформації, а також громадська безпека і громадський порядок.

На підставі проведеного нами дослідження доцільно виділити за родовим об'єктом посягання такі злочини проти власності, які вчиняються в кіберпросторі: шахрайство, привласнення і розтрата, вимагання, заподіяння майнової шкоди шляхом обману та зловживання довірою, умисне знищення або пошкодження чужого майна.

Предмет кіберзлочинів може відрізнятися від предмета аналогічних злочинів, вчинених у матеріальному світі, і мати свої особливості. Оскільки кіберпростір є сферою діяльності в інформаційному просторі, тобто певною віртуальною реальністю, то такі суспільно небезпечні діяння, як, наприклад, крадіжка, не можуть бути спрямовані на вилучення конкретних матеріальних предметів (гаманець, телефон), оскільки вони просто не можуть існувати в кіберпросторі. Однак дані злочини можуть бути спрямовані на інші предмети, що мають таку ж економічну значимість, існування яких можливе в цифровому середовищі (безготівкові та електронні грошові кошти, криптовалюта). Водночас кіберпростір дає доступ до деяких матеріальних предметів (комп'ютер, планшет або смартфон), які за наявності певних навичок можна навмисне пошкодити або зовсім знищити. Ми вважаємо, що потрібно зупинитися на вивченні предметів кіберзлочинів, якими є електронні гроші та криптовалюта.

Щоб визначити, чи можуть електронні грошові кошти бути предметом злочинів проти власності, необхідно з'ясувати юридичну природу цього інструменту. Попри те, що з моменту появи платіжних систем минуло досить багато часу, а вони міцно увійшли до побутового життя мільйонів людей, загальноновизнаного поняття електронних грошей досі немає.

У юридичній доктрині не склалося єдиного підходу до розуміння електронних грошей, і науковцями пропонувалися різні визначення цього поняття. У вітчизняному законодавстві електронні гроші визначено як одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, при-

ймаються як засіб платежу особами іншими, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі (п. 15.1 ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 р. № 2346-III). Пункт 1.3 Положення про електронні гроші в Україні, затверджений постановою Правління Національного банку України від 4 листопада 2010 р. № 481, дещо звужує поняття та визначає електронні гроші як одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовим зобов'язанням емітента.

Ці визначення дають змогу виокремити ознаки відповідної категорії [2, с. 13–16]: а) за правовою природою електронні гроші становлять грошове зобов'язання певної особи, що здійснює їх випуск, тобто є зобов'язанням боржника сплатити кредиторі певну грошову суму відповідно до цивільного правочину (договору) та на певних підставах, передбачених законодавством України; б) їх матеріальним виразом є одиниця вартості, яка зберігається на електронному пристрої у формі певного технічного символу; в) електронні гроші приймаються як засоби платежу. Запропоновані ознаки дають змогу дійти висновку про те, що електронні гроші мають самостійну економічну цінність, враховуючи яку під випуском електронних грошей необхідно розуміти лише зміну форми виразу коштів з готівкових чи безготівкових на відповідні одиниці вартості в електронному вигляді, що зберігаються на електронному пристрої, і навпаки – під час погашення змінюється форма вказаних одиниць вартості з електронної форми на готівкову чи безготівкову, з розрахунку один до одного. Підтвердженням цього є п. 2.3 вказаного Положення про електронні гроші в Україні, у якому зазначається, що електронні гроші вважаються випущеними з часу їх завантаження емітентом або оператором на електронний пристрій, що перебуває в розпорядженні користувача.

Найповніша дефініція поняття електронних грошей міститься в директиві Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу 2000/46/ЕС від 18 вересня 2000 р. «Про започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними», яка декларує, що електронні гроші можуть розглядатися як електронний замінник монет і банкнот, який зберігається на електронному пристрої, наприклад на чіп-картці або у пам'яті комп'ютера, і який, в основному, призначений для здійснення електронних банківських платежів обмеженими сумами. Таким чином, електронні гроші можна віднести до особливого різновиду безготівкових грошових коштів. Тому вони можуть виступати предметом злочинів проти власності.

Слід зазначити, що відповідно до п. 1.14 Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні», платіжна картка як спеціальний платіжний засіб від 5 квітня 2001 р. є платіжним інструментом, що виконує функцію засобу ідентифікації, за допомогою якого держателем цього інструмента ініціюється переказ грошей з відповідного рахунку платника або банку, а також здійснюються інші операції, передбачені відповідним договором. За допомогою спеціальних платіжних засобів формуються документи за операціями із застосуванням спеціальних платіжних засобів або надаються інші послуги держателям спеціальних платіжних засобів. Платіжна картка фактично є засобом доступу особи до готівкових грошей, тобто саме викрадення платіжної картки без її використання не є закінченим злочином, оскільки винний має на меті заволодіти певною сумою коштів.

Ми вбачаємо актуальною проблему визнання предметом злочинів проти власності криптовалюти. Безперечно, більшість розрахунків у світі відбувається у безготівковій формі, але поряд з консервативними електронними засобами особливої уваги заслуговують криптовалюти.

Правова природа криптовалюти остаточно не визначена, вітчизняне законодавство та правова теорія ще не достатньо повно з'ясували ознаки та правовий статус такого фінансового інструмента. Хоча окремі дослідники вказують на те, що криптовалюта – це електронні гроші. Визначальною особливістю електронних грошей є те, що з одного боку, вони є засобом платежу, а з іншого – зобов'язанням емітента, яке має бути виконано за допомогою традиційних грошей. Електронні гроші не мають своєї вартості і є, по суті, одиницями виміру звичайних грошей; вони не можуть існувати поза консервативною фіатно-кредитною грошовою системою.

Законом України «Про Національний банк України» визначено, що грошовий сурогат – це будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не НБУ і виготовлені з метою здійснення платежів у господарському обороті. Водночас ознаки криптовалюти не підпадають під поняття електронного документа, адже електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, враховуючи обов'язкові реквізити документа. У зв'язку з викладеним доцільно зазначити, що попри відсутність законодавчого закріплення криптовалюти – це перспективна технологія, що буде розвиватись. Кількість людей, які довіряють криптовалютам, постійно зростає, сьогодні за Bitcoin можна придбати товари, розрахуватися за послуги, а темпи приросту капіталу їх власників складала в окремі дні 100%, 200% і навіть 1000%.

Згідно зі статистичними даними Міністерства внутрішніх справ України за 2015 рік, 46% від загальної кількості злочинів, які були у провадженні підрозділів по боротьбі з кіберзлочинністю, становлять злочини, вчинені за ознаками ст. 190 Кримінального кодексу України. Середньостатистичний показник розкриття цього виду злочинів становить 53%. А загальна сума збитків від шахрайських операцій, згідно з матеріалами кримінальних проваджень цієї категорії, у минулому році перевищила 67,8 млн грн, з яких вдалося заблокувати та повернути потерпілим близько 47,5 млн грн, що становить 70,1%. Саме тому актуальним на сучасному етапі є питання визнання криптовалюти предметом злочинів проти власності [3, с. 48–49.].

У теорії кримінального права вважають, що предмет злочинів проти власності повинен містити три основні ознаки. Перша – економічна ознака: предмет злочинів проти власності повинен мати певну економічну значимість, тобто мати вартість. Друга – матеріальна ознака: предмет розкрадання повинен бути предметом матеріального світу, тобто речовим майном або правом на нього. Третя – юридична ознака: предметом злочинів проти власності може бути тільки чуже майно (право на майно). Тільки за наявності всіх трьох ознак можна стверджувати, що такий предмет може бути предметом злочинів проти власності.

Криптовалюта, безумовно, має вартість. Цей факт можна побачити на прикладі біткоїнів (далі – BTC). Біткоїн (від англ. “Bit” – біт, тобто міра обчислення інформації, і “coin” – монета) – це криптовалюта з відкритим вихідним кодом, яка не має банку-емітента, створена особою (або групою осіб) із псевдонімом Сатоши Накамото. Відомо, що вона використовує технологію P2P (peer-to-peer), аналогічну загальновідомим торрентам.

Щоб заробити 1 BTC користувачі системи «біткоїн» надають обчислювальну потужність свого комп'ютера, а система нараховує на електронний гаманець користувача певну суму BTC. Спочатку вартість такої криптовалюти становила приблизно 0,3 цента США за 1 BTC, однак через те, що система стала досить популярною, вартість BTC різко зросла. Пікова вартість BTC була зафіксована 4 грудня 2013 року і становила 1240 доларів США за 1 BTC. При цьому загальна сума всіх криптовалют у світі (включаючи BTC) на 2015 рік становила приблизно 5 млрд доларів США.

BTC відрізняються від електронних і безготівкових грошей тим, що вони нічим не забезпечені і за своєю природою не є борговим зобов'язанням, оскільки у світі немає банку-емітента, який випускає цю валюту. Транзакції BTC миттєві, анонімні і проходять у всьому світі, при цьому за них не стягується комісія. Іншими словами, система

«біткоїн» – це аналог фінансової піраміди, а BTC – це «електронні фантики», куплені за реальні гроші. Їх вартість визначають самі люди на торгах і біржах.

Однак неможливо заперечувати той факт, що криптовалюта має вартість, оскільки її можна обміняти на реальні гроші (як на гривні, так і на іноземну валюту) та на різноманітні товари, а також використовувати для оплати різних послуг і робіт.

Друге питання, що постає під час аналізу криптовалюти як предмета злочинів проти власності, – чи є криптовалюта майном? Для відповіді необхідно звернутися до цивільного законодавства. Згідно зі ст. 177 Цивільного кодексу України, до об'єктів цивільних прав належать речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Безумовно, криптовалюту можна було б віднести до грошей (валюти). Так, 6 серпня 2013 року суд Східного округу штату Техас прийняв рішення: «Оскільки BTC можна використовувати в якості грошей для оплати за товари або обміняти на звичайні валюти, то вони є валютою або формою грошей» [4]. Також 21 березня 2014 року швейцарським парламентом був прийнятий законопроект, згідно з яким BTC слід розглядати як іноземну валюту [5].

Сьогодні криптовалюту можна обміняти не тільки на звичні гроші (гривні, долари або євро), але і на різні товари або послуги. Так, Університет Нікосії в якості оплати навчання приймає BTC [6]; компанія “Virgin Galactic” здійснює авіап перевезення за криптовалюту; “Lamborghini” продає свої автомобілі [7], як і американська компанія “Philipp Preuss” – нерухомість [8]. Однак переважна більшість послуг, за які береться криптовалюта, надається лише в кіберпросторі – це, як правило, хостинг, оплата онлайн-ігор та інших послуг.

Проаналізувавши ситуацію, що склалася, можна зробити висновок, що криптовалюта однозначно є засобом платежу. Однак це не робить її справжніми грошима. Основною причиною, за якою не можна визнати криптовалюту грошима, є те, що вона емітується децентралізовано, і не існує суб'єкта, який забезпечує її платоспроможність.

Якщо криптовалюту не можна визнати грошима, то постає питання: що це? Оптимальним, на наш погляд, було б рішення включити криптовалюту до категорії «інші матеріальні та нематеріальні блага» в рамках ст. 177 Цивільного кодексу України. Кожна одиниця криптовалюти індивідуально визначена. Це унікальне, дуже довге число, що міститься в захищеному комп'ютерному файлі. Одночасно двох таких одиниць бути не може. Отже, купуючи криптовалюту за реальні (справж-

ні) гроші, покупець набуває унікального індивідуального блага, що має вартість, тобто товар.

Визнання криптовалюти об'єктом речового права в якості «іншого блага» надасть можливість захистити права її власників, у тому числі за допомогою кримінально-правових засобів.

Що стосується об'єктивної сторони кіберзлочинів проти власності, то їх особливість проявляється не в обов'язкових ознаках об'єктивної сторони (вони нічим не відрізняються від аналогічних традиційних складів злочинів), а радше у факультативних ознаках, таких як спосіб, місце і засіб вчинення злочину. Як було сказано раніше, ознакою всіх кіберзлочинів є дистанційний спосіб їх вчинення. Такі злочини принципово відрізняються відсутністю фізичного або просторового контакту між винним і потерпілим. Злочинець може вчинити викрадення з банку, розташованого в іншій країні, не виходячи з дому, тільки за допомогою кіберпростору.

Дистанційне вчинення злочину не знижує його суспільної небезпеки. Такий спосіб передбачає серйозніший підхід до планування і реалізації злочинного наміру. Для вчинення шахрайських дій шляхом обману або зловживання довірою, злочинець може зареєструватися в декількох соціальних мережах під різними іменами і протягом тривалого часу вести спілкування з потерпілими, і тільки після того, як він повністю заволодіє їх довірою, попросити грошей і ошукати.

Дистанційний спосіб вчинення злочину дозволяє не залишати фізичних слідів, що ускладнює процес доказування і виявлення злочинця. Все, що залишається після вчинення більшості кіберзлочинів, – це записи на комп'ютері потерпілого і записи його Інтернет-провайдера. Єдине, що таким чином можна виявити, – це IP-адреса (від англ. *Internet Protocol Address*) комп'ютера винного, проте найчастіше злочинці використовують «анонімайзери» та інші програми, приховуючи свою дійсну IP-адресу. До того ж, у разі, якщо злочинець скористався безкоштовним і бездротовим Інтернет-з'єднанням (Wi-Fi) в будь-якому кафе, простежити його можливо лише до IP-адреси комп'ютера кафе.

У цьому випадку єдине, що пов'язує злочинця і жертву, – це MAC-адреса (від англ. *Media Access Control*) ноутбука, планшета або смартфона винного і запис на комп'ютері кафе про те, що з цієї MAC-адреси в певний час був здійснений доступ в мережу Інтернет. Однак винний може просто викинути свій смартфон або планшет після вчинення злочину, і на цьому зв'язок зникне. Також дистанційний спосіб вчинення злочину дозволяє злочинцям залишатися анонімними і суб'єктивно відчувати себе захищеними від правоохоронних органів. Потерпілі не можуть описати ані приблизний вік, ані стать злочинця, ані особливі прикмети.

Кіберпростір може розглядатися в якості місця вчинення злочину. Використання кіберпростору як місця вчинення злочину дозволяє зрозуміти простоту і легкість вчинення кіберзлочинів проти власності. Представивши віртуальну реальність як якесь місце, можна легко проілюструвати саму суть кіберзлочинів. Проте для визначення кримінального закону, який буде діяти в цьому випадку, необхідно виявити місце вчинення злочину. У разі визнання кіберпростору місцем вчинення злочину неможливо достовірно визначити, кримінальний закон якої держави слід застосувати у певній ситуації, оскільки кіберпростір не є територією жодного з існуючих держав. Отже, до злочинів, вчинених у кіберпросторі, неможливо застосувати територіальний принцип дії кримінального закону. Тому розуміння кіберпростору в якості місця вчинення злочину не має ніякого кримінально-правового значення.

На нашу думку, кіберпростір не можна розглядати в якості місця вчинення діяння. Так, під час вчинення будь-якого кіберзлочину проти власності активною дією людини слід вважати його дії з введення даних (робота за комп'ютером, натискання клавіш клавіатури). Отже, місцем вчинення злочину є місце, де винний вчинив введення комп'ютерних даних, тобто це місце доступу в кіберпростір (конкретна квартира або Інтернет-кафе). Звісно, що кіберпростір – це основний засіб вчинення кіберзлочину проти власності.

Кіберпростір створює всі необхідні умови для вчинення злочину дистанційно. Злочинець використовує цю можливість, що значно спрощує процес вчинення злочину. При цьому під час відсутності доступу в кіберпростір вчинення кіберзлочинів проти власності стає неможливим. Навіть якщо у злочинця буде в наявності персональний комп'ютер, але доступу в кіберпростір не буде, то і вчинити дистанційно злочин у нього не буде змоги. Кіберпростір створює між суб'єктом і потерпілим зв'язок, без якого злочинна дія неможлива.

Пристрої доступу в кіберпростір (смартфони, планшети, комп'ютери) можуть бути допоміжними засобами, оскільки без доступу в кіберпростір вони втрачають свою значимість для злочинця і унеможливають злочинну дію. Ця теза стосується також вірусів та іншого шкідливого програмного забезпечення.

Із суб'єктивного боку, усі досліджувані склади злочинів вчиняються умисно, при цьому, як правило, з прямим умислом, що також свідчить про характер суспільної небезпеки.

Суб'єкт кіберзлочинів проти власності не має особливих специфічних ознак, чого не можна стверджувати про особистість злочинця. Залежно від конкретних складів, суб'єкт даних злочинів може бути як загальним, так і спеціальним. За на-

явності загального суб'єкта таким визнається осудна фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. До спеціальних суб'єктів деяких кіберзлочинів можна віднести наявність спеціального статусу (службове становище винної особи).

Грунтуючись на викладеному, наводимо положення загальної характеристики складів кіберзлочинів проти власності.

1. Родовим об'єктом усіх злочинів проти власності, вчинених у кіберпросторі, є відносини власності, що забезпечують матеріальний добробут особи, суспільства і держави. Залежно від способу вчинення таких кіберзлочинів у якості додаткового об'єкта можуть виступати відносини у сфері комп'ютерної інформації.

2. Криптовалюта – це цифровий інформаційний продукт, сукупність унікальних комп'ютерних даних, об'єднаних у віртуальний носій, що містить усі ознаки товару, визначається вартістю і належить на праві власності іншій особі та може виступати предметом кіберзлочинів проти власності.

3. Ознаками об'єктивної сторони кіберзлочинів проти власності є дистанційний спосіб їх вчинення, віддаленість один від одного місця вчинення суспільно небезпечного діяння і місця настання наслідків, використання кіберпростору в якості основного засобу вчинення такого злочину.

4. Залежно від конкретних складів суб'єкт таких злочинів може бути як загальним, так і спеціальним.

5. Усі досліджувані склади злочинів вчиняються умисно, при цьому, як правило, із прямим умислом, корисливим мотивом.

Література

1. McGuire M., Dowling S. Cybercrime: A review of the evidence: summary of key findings and implications. Home Office. University of Surrey. 2013. № 13. P. 29.

2. Берзін П., Куцевич М. Неправомірний випуск й використання електронних грошей, що вчиняються в системах інтернет-розрахунків (проблеми кримінально-правової кваліфікації). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». 2013. № 4(98). С. 13–16.

3. Дорохіна Ю.А. Електронні гроші та криптовалюти як предмет злочинів проти власності. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2016. № 3(14). С. 46–56.

4. Офіційний сайт інформаційного агентства «Russia Today». URL: <http://rt.com/usa/bitcoin-sec-shavers-texas-231>.

5. Офіційний сайт Парламенту Швейцарії. URL: http://www.parlament.ch/e/suche/Pages/geschaefte.aspx?gesch_id=20134070.

6. Офіційний сайт «ІТАР-ТАСС». URL: <http://itar-tass.com/ekonomika/783989>.

7. Форум «Ламборджіні». URL: <http://lamborghinineportbeach.blogspot.ru/2013/12/the-bitcoin-saga-continues.html>.

8. Інформаційний ресурс «The Wall Street Journal». URL: <http://blogs.wsj.com/developments/2013/12/17/hamptons-seller-tries-new-pitch-buy-my-house-inbitcoin>.

Анотація

Піцик Ю. М. Кримінально-правова характеристика кіберзлочинів проти власності. – Стаття.

У статті розглянуто елементи кіберзлочинів проти власності, а саме об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону досліджуваної категорії злочинів. Надано авторське бачення понятійного апарату та змісту обов'язкових складових кіберзлочинів проти власності.

Ключові слова: кіберзлочин, склад злочину, власність.

Аннотация

Піцик Ю. Н. Уголовно-правовая характеристика киберпреступлений против собственности. – Статья.

В статье рассмотрены элементы киберпреступлений против собственности, в частности объект, объективная сторона, субъект, субъективная сторона исследуемой категории преступлений. Представлено авторское видение понятийного аппарата и содержания обязательных составляющих киберпреступлений против собственности.

Ключевые слова: киберпреступление, состав преступления, собственность.

Summary

Pitsyk Yu. M. Criminal-legal characteristic of cyber-crime against property. – Article.

In the article the elements of cybercrimes are considered against property, namely object, objective side, subject, subjective side of this category of crimes. The author's vision of concept vehicle and maintenance of obligatory component cybercrimes is given against property.

Key words: cybercrime, corpus delict, property.

УДК 343.23.65

Є. І. Тищенко

аспірант докторантури та аспірантури
Одеського державного університету внутрішніх справ**ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ОДЕРЖАННЯМ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ**

За загально-філософською доктриною, основою будь-якої діяльності людини, зокрема й діяльності, що спрямована на виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, є збір, аналіз і використання отриманої інформації. Успішність та якість виконання завдань, поставлених перед правоохоронними органами, щодо протидії злочинам, зокрема і злочинам, що пов'язані з одержанням неправомірної вигоди, залежить від рівня їх інформаційно-аналітичного забезпечення. Інформаційна складова та, розбудована на її основі аналітична робота, є невід'ємним елементом організації виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди.

Дослідженню проблем інформаційно-аналітичного забезпечення оперативних підрозділів присвятили свої наукові праці такі видатні вчені: А.Е. Жалинський, М.В. Костицький [1], Я.Ю. Кондратьєв [2], О.В. Пархоменко [3], С.О. Телешун [4], Н.Ф. Четцова [5], Ю.В. Чичелов [6] та інші.

Здійснений нами ґрунтовний аналіз джерел дозволяє дійти висновку, що недостатньо дослідженою залишається низка проблем щодо інформаційно-аналітичного забезпечення виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди.

В основу дослідження покладено необхідність більш детального дослідження деяких аспектів інформаційно-аналітичного забезпечення виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди.

У процесі виявлення злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, важливе значення має не лише кількість джерел, але й, обов'язково, якість інформації, що в них міститься [7]. Окрім того, отримана інформація про злочини означеної категорії також може стати відправним пунктом для виявлення нових джерел одержання інформації як про злочини, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди, так і про злочини інших категорій.

Як правило, перевірка і дослідження отриманої інформації про злочини, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди має відбуватись у двох напрямках:

- правильне сприйняття інформації джерелом;
- достовірність і якість змісту отриманої інформації [8].

За результатами проведеного нами аналізу оперативно-розшукових справ (далі – ОРС) категорії «Захист» та кримінальних проваджень щодо виявлення та розслідування злочинів досліджуваної категорії було встановлено, що, у зв'язку зі специфікою злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, головним завданням працівника оперативного підрозділу та слідчого є ретельне вивчення джерела отриманої інформації, оскільки це джерело (особа), яке надає правоохоронним органам певні відомості, досить часто не є безпосереднім свідком скоєння протиправних дій злочинцями, тобто значення суб'єктивного фактору у перевірці вірогідності отриманої інформації значно зростає.

Після того, як відповідний працівник оперативного підрозділу або слідчий ретельно перевірить достовірність та вірогідність отриманої ним інформації, він починає її дослідження у цілому, виявляючи та аналізуючи наявні протиріччя, намагаючись усунути та пояснити їх. Отримана таким чином інформація може бути використана належним чином лише у тому разі, якщо вона буде своєчасно зафіксована відповідно до вимог чинного законодавства. Важливе значення у вирішенні цього завдання, як для працівників оперативних підрозділів, так і слідчих, має належне застосування науково-технічних засобів, що надає змогу точно і своєчасно зафіксувати конкретні факти отримання неправомірної вигоди, а також перевірити вірогідність та істинність отриманої інформації надалі.

А.Д. Урсул визначає, що оцінка отриманої інформації, продиктована внутрішнім переконанням відповідного працівника правоохоронного органу, формується на основі правосвідомості і знання вимог нормативних актів, що регламентують правоохоронну діяльність [9].

Ґрунтуючись на дослідженнях О.М. Бандурка та Л.М. Давиденка [10], пропонуємо криміналістичний зміст інформації щодо виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, визначити через такі складові:

- інформація про злочинність, пов'язану з одержанням неправомірної вигоди, як соціально-правове явище; про її якісні та кількісні показники;
- інформація про причини та умови скоєння злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди;

– інформація про види та окремі злочини, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди;

– інформація про особи злочинців, які скоїли злочини, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди, а також про осіб, які можуть стати на такий злочинний шлях;

– інформація про стан та засоби підвищення ефективності протидії злочинам, пов'язаним з одержанням неправомірної вигоди.

Підсумовуючи наведені теоретичні здобутки та висновки науковців та використовуючи метод наукової екстраполяції, тобто поширюючи отримані висновки щодо однієї частини якоїсь системи на іншу частину тієї самої системи, пропонуємо інформаційно-аналітичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, розуміти як процес пошуку, збирання, оброблення, перекладення, збереження та видання інформації щодо ознак підкупу або прийняття пропозиції, обіцянки надати або одержати неправомірну вигоду суб'єктом злочину та використання такої інформації для прийняття відповідних рішень, пов'язаних з виявленням та розслідуванням злочинів означеної категорії.

Постійний розвиток інформаційних технологій та вихід злочинності, пов'язаної з одержанням неправомірної вигоди, на якісно новий рівень вказує актуальність питання щодо належного інформаційно-аналітичного забезпечення виявлення та розслідування злочинів означеної категорії, [11, р. 100], що зумовлює постійну розробку нових та удосконалення існуючих програм інформатизації діяльності правоохоронців [12, р. 360]. Усебічне та повне висвітлення злочинної діяльності суб'єктів злочинів досліджуваної категорії є запорукою ефективного та успішного їх викриття, припинення та розслідування, а також встановлення повного кола осіб, винних у їх скоєнні та притягнення їх до відповідальності [13].

Зараз у розпорядженні працівників правоохоронних органів, на яких покладено обов'язки щодо викриття та розслідування злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, є ряд інформаційних ресурсів, деякі з них ми наведемо у якості прикладів:

– інформаційно-пошукова система органів внутрішніх справ (далі – ОВС) «Армор», яка надає можливість отримати інформацію про анкетні дані осіб, які можуть мати значення для правоохоронних органів, їх місця реєстрації та проживання; паспортні відомості громадянина України; зареєстровану зброю; наявні адміністративні та кримінальні правопорушення; події, що сталися за участю фігуранта; наявність фотографії тощо;

– підсистема «Єдиний облік» інформаційно-пошукової системи (далі – ІПС), яка надає можливість встановити причетність об'єктів до право-

порушень та подій, встановити адреси та родинні чи інші зв'язки фігурантів, мобільні телефони та місця роботи, а також іншу корисну інформацію;

– Національна автоматизована інформаційна система, яка надає можливість отримати інформацію про транспортні засоби та їх історію; про їх власника: анкетні дані (включно з місцем народження), паспорт, ідентифікаційний номер фізичної особи, адресу реєстрації тощо; про осіб, які мають право керувати зазначеним транспортним засобом та ступінь зв'язку між ними; про адмінпротоколи, які склалися на водіїв зазначеного транспортного засобу; посвідчення водія та наявність фотографії тощо.

Окрім указаних інформаційних ресурсів, працівники правоохоронних органів, на яких покладено обов'язки щодо виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, мають можливість отримувати відомості із таких інформаційних ресурсів:

– Єдиний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (інформація про керівників, засновників юридичних осіб, розміри статутних фондів, фізичні та юридичні адреси, номери телефонів тощо);

– Реєстр речових прав на нерухоме майно Міністерства юстиції України;

– Банк даних Генерального секретаріату Інтерполу;

– Державний реєстр виборців України;

– База ідентифікаційних кодів;

– Відомості Департаменту поліції охорони Національної поліції;

– Державний реєстр актів цивільного стану громадян Міністерства юстиції України (аналіз даної інформації дає можливість встановити сімейний стан, близьких родичів, причину смерті осіб та інше);

– інформаційні бази Державної фіскальної служби України (місця та розмір отримання прибутків тощо);

– інформаційні бази Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;

– інші відкриті реєстри баз даних державних органів.

Важливим та повноцінним джерелом інформації можуть бути інформаційні бази банківських установ, комерційних торговельних підприємств та організацій, які використовуються на договірних основах, зокрема такі:

– клієнтські бази ліквідованих банків (інформація про кредити, депозити, переказування грошових коштів, адреси, телефони тощо);

– клієнтські бази спортивних клубів, закладів обслуговування населення, торговельних мереж тощо;

– клієнтські бази поштових операторів, зокрема й комерційних, наприклад «Нова пошта» тощо;

– клієнтські бази великих автомобільних заправних станцій та комплексів, таких наприклад, як «ОККО», «Socar», «WOG», «Shell» тощо;

– мережі медичних лабораторій та приватних медичних установ;

– клієнтські мережі торговельних супермаркетів та інших фінансових установ та торговельних представництв;

– Всесвітня мережа Інтернет, яка на сьогодні є дієвим потужним інформаційним масивом; соціальні мережі «Facebook», «LinkedIn», «Instagram», «Однокласники» та інші, у яких міститься інформація про фігурантів, їх фотографії та зв'язки;

– наявні у відкритому доступі ресурси щодо декларації про доходи, про учасників тендерних процедур тощо;

– різноманітні пропріетарні месенджери для мобільних телефонів та смартфонів, за допомогою яких пересилаються текстові повідомлення, зображення, фото-, відео- та аудіофайли («Viber», «Whatsup» та інші), використовуючи які можливо отримати не тільки фотографії осіб, знаючи номер їх телефону, але й іншу інформацію, що є важливою виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди.

На жаль, формат нашого дослідження не дає змоги детальніше дослідити усі сучасні наявні можливості практичного здійснення інформаційно-аналітичного забезпечення виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, тому зазначимо, що конкретний зміст і об'єм інформаційно-аналітичного забезпечення під час виявлення та розслідування злочинів означеної категорії визначається безпосереднім його виконавцем на підставі вибору ним конкретних видів правозастосовних дій, що вчиняються, зовнішніх умов їх вчинення, періодом розвитку цих умов, наявністю будь-яких відомостей про обставини та суб'єктів одержання неправомірної вигоди.

Використання працівниками правоохоронних органів сучасних інформаційних технологій значно підвищує якість їх роботи щодо виявлення та розслідування злочинів означеної категорії, тобто надає можливість повністю вирішувати усі поставлені перед ними завдання.

Ґрунтуючись на дослідженнях інших авторів, пропонуємо криміналістичний зміст інформації щодо виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, визначити як інформацію про злочинність, пов'язану з одержанням неправомірної вигоди, як соціально-правове явище; інформацію про причини та умови скоєння злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди; інформацію про види та окремі злочини, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди; інформацію про особу злочинців,

які скоїли злочини, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди, а також про осіб, які можуть стати на такий злочинний шлях; інформацію про стан та засоби підвищення ефективності протидії злочинам, пов'язаним з одержанням неправомірної вигоди.

Підсумовуючи теоретичні здобутки та висновки інших науковців та використовуючи метод наукової екстраполяції, тобто поширюючи отримані висновки щодо однієї частини якоїсь системи на іншу частину тієї самої системи, пропонуємо інформаційно-аналітичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди, розуміти як процес пошуку, збирання, оброблення, перекладу, збереження та видання інформації щодо ознак підкупу або прийняття пропозиції, обіцянки надати або одержати неправомірну вигоду суб'єктом злочину та використання такої інформації для прийняття відповідних рішень, пов'язаних з виявленням та розслідуванням злочинів означеної категорії.

Література

1. Жалинский А.Э., Костицкий М.В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. Львов, 1980. 212 с.
2. Кондратьев Я.Ю., Хахановський В.Г. Нормативно-правовая база інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативних підрозділів міліції. Науковий Вісник НАВС України. Ч. 2. 2003. № 3. С. 50–54.
3. Пархоменко О.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення процесу прийняття рішень в системі науково-технічної інформації: дис. ... канд. екон. наук: 08.02.02. К., 2006. 211 с.
4. Практичні елементи інформаційно-аналітичної роботи: метод. реком. / уклад.: С.О. Телешун, О.Р. Титаренко, І.В. Рейтерович, С.І. Вировий / за заг. ред. С.О. Телешуна. К.: Вид-во НАДУ, 2007. 524 с.
5. Чечетова Н.Ф., Лелюк Н.Є. Сутність та завдання інформаційно-аналітичного забезпечення муніципального управління. Науково-технічний збірник. 2011. № 100. С. 162–167.
6. Чичелов Ю.В., Сомик К.В. Информационно-аналитическая работа в федеральных органах налоговой полиции: учеб. пособие. М.: ЧеРо, 2000. 383 с.
7. Михайличенко О.А., Сервецький І.В. Тактика застосування оперативних комбінацій при затриманні злочинців: монографія / заг. ред. Е.О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. 198 с.
8. Салтвевский М.В., Лукашевич В.Г. Проблема классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике. Криминалистика и судебная экспертиза. К.:– 1984. № 29. С. 31.
9. Урсул А.Д. Отображение и информация. М.: Мысль, 1973. 231 с.
10. Бандурка О.М., Давиденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монографія. Х.: Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с.
11. Adderly R., Musgrove P. Police crime recording and investigation systems. A user's view. Policing: An International Journal of Police Strategies & Management. 2001. № 24. P. 100–114.

12. Petersen R.R., Wiil U.K. In Proceedings of European Intelligence and Security Informatics Conference. CrimeFighter Investigator: a novel tool for criminal network investigation. IEEE, 2011. P. 360–365.

13. Shrinivasan Y.B., Wijk J.J. In Proceedings of the 26th Conference on Human Factors in Computing Systems. Supporting the analytical reasoning process in information visualization. New York: ACM Press, 2008.

Анотація

Тищенко Є. І. Інформаційно-аналітичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди. – Стаття.

Стаття присвячена деяким аспектам інформаційно-аналітичного забезпечення виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди. Встановлено, що у процесі виявлення злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, велике значення має не лише кількість джерел, але і якість інформації, що в них міститься. Вивчено теоретичні здобутки та висновки сучасних науковців щодо інформаційно-аналітичного забезпечення. Досліджено різні інформаційні ресурси.

Ключові слова: злочини, одержання неправомірної вигоди, інформаційно-аналітичне забезпечення.

Аннотация

Тищенко Е. И. Информационно-аналитическое обеспечение выявления и расследования преступлений, связанных с получением неправомерной выгоды. – Статья.

Статья посвящена некоторым аспектам информационно-аналитического обеспечения выявления и расследования преступлений, связанных с получением неправомерной выгоды. Выяснено, что в процессе выявления преступлений, связанных с получением неправомерной выгоды, большое значение имеет не только количество источников, но и, обязательно, качество информации. Изучены теоретические достижения и выводы современных ученых об информационно-аналитическом обеспечении. Исследованы различные информационные ресурсы.

Ключевые слова: преступления, получение неправомерной выгоды, информационно-аналитическое обеспечение.

Summary

Tishchenko Ye. I. Information and analytical security for the defense and investigation of crimes related to receiving exemptionary benefits. – Article.

The article is devoted to some aspects of informational and analytical support for the detection and investigation of crimes related to the obtaining of illegal benefits. It is established that in the process of detection of crimes connected with the obtaining of unlawful benefits, not only the quantity of sources is important, but also, necessarily, the quality of the information contained in them. The theoretical achievements and conclusions of modern scientists concerning information-analytical support are investigated. Various information resources are investigated.

Key words: crimes, obtaining illegal benefits, information and analytical support.

УДК 342.9

*О. О. Шкута**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права
Херсонського державного університету*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ЗАСОБУ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Серед важливих завдань кримінально-виконавчої системи сьогодення слід виокремити забезпечення процесу запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень, що визначено чинним законодавством (Кримінальним кодексом України (далі – КК України), Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК України)) та схвалено Указом Президента України від 08 листопада 2012 р. № 631/2012 «Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України», що передбачає не лише збільшення обсягів бюджетних асигнувань, що виділяються на утримання і розвиток кримінально-виконавчої системи, а й проведення комплексу інших організаційних, правових і соціальних заходів.

На виконання цього завдання адміністрація Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) вживає низку заходів, серед яких такі: розробка сучасних технічних засобів забезпечення режиму, нових форм проведення соціально-виховної роботи, залучення засуджених до праці, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, розвиток дистанційної форми здобуття ними вищої освіти тощо [13].

Як показує практика, забезпечення реалізації вказаної мети можна досягти роботою за двома напрямками. Перший – недопущення злочинів з боку засуджених під час відбування покарання. Цю мету вважають досягнутою в тому випадку, коли засуджений позбавлений можливості вчинити новий злочин. Другим напрямком є запобігання вчиненню нових злочинів з боку колишніх засуджених та інших осіб.

Аналіз сучасних наукових праць у сфері протидії злочинності в місцях несвободи таких авторів, як О.І. Богатирьова, І.Г. Богатирьов, О.М. Джужа, О.Г. Колб, І.М. Копотун, Ю.М. Орел та інших засвідчив важливу роль професійної підготовки персоналу зазначених установ під час реалізації запобіжної функції кримінально-виконавчої системи. Саме поєднання кадрового й ресурсного забезпечення досліджуваної системи дозволяє ефективно реалізовувати її основні функції.

Водночас не можна не враховувати й сучасні процеси, що відбуваються у кримінально-виконавчій системі України. Зокрема, з покладенням на уповноважені органи з питань пробації функцій

щодо підготовки засуджених до звільнення з установ виконання покарань (під час реалізації пенітенціарної пробації), постає питання про включення названих інституцій до системи спеціальних суб'єктів протидії злочинності в місцях несвободи Міністерства юстиції України.

Дослідження акцентують увагу на необхідності проведення моніторингу рівня постпенітенціарної злочинності, рівень якої за попередніми підрахунками вчених становить близько 65%.

Така пропозиція вітчизняних науковців є слушною, адже показник рецидивної злочинності визнається одним із критеріїв ефективності кримінально-виконавчої політики також і зарубіжними вченими. А.І. Сичов вважає необхідною розробку й педагогічне обґрунтування комплексу виховних методів, що сприяють усвідомленню правопорушниками неправильності негідної поведінки, формуванню в них мотивації чесного способу життя, а також науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу не лише під час відбування покарання, а й у період постпенітенціарної адаптації [17].

До речі, серед важливих техніко-превентивних заходів стабілізації стану оперативної обстановки місць несвободи Міністерства юстиції України є забезпечення переходу від тримання засуджених у гуртожитках казарменого типу до блочного (камерного) їх розміщення зі збільшенням норми житлової площі на одного засудженого шляхом технічного переоснащення й реконструкції установ виконання покарань, будівництва нових та реконструкції існуючих слідчих ізоляторів, упродовження енергозберігаючих технологій.

Вказані пропозиції підтримуються вітчизняними вченими у галузі пенітенціарної кримінології [7; 8; 11].

Крім того, за сучасних умов реформування кримінально-виконавчої системи України під егідою Міністерства юстиції потребує перегляду політика щодо диференційованих категорій засуджених (жінок, неповнолітніх, засуджених до довічного позбавлення волі тощо), спрямована на їх виправлення та ресоціалізацію. Тому ми підтримуємо тих учених-пенітенціаристів, які підтримують створення для цього взагалі нових видів установ, наповнюваність яких не повинна перевищувати 150–200 засуджених.

Водночас узагальнення досліджень певної групи вчених дало підставу наголосити на продовженні пошуку та використання нових форм і методів виправлення та ресоціалізації засуджених, організаційних механізмів соціальної роботи з ними, закріпленні в кримінально-виконавчому законодавстві України соціальної, психолого-педагогічної роботи із засудженими як основних засобів їх виправлення і ресоціалізації. І насамкінець, диференціювати тримання засуджених залежно від ступеня й характеру суспільної небезпеки вчинених ними злочинів, поведінки під час відбування покарання, кримінального досвіду [2; 1; 3; 4; 5; 6; 18].

Зарубіжний учений І.М. Смирнов у своїх працях дійшов висновку, що поліпшення планування можливе на основі узагальнення досвіду роботи і широкого використання досягнень науки, а також з'ясування співробітниками сутності та змісту цієї складної управлінської діяльності та випробовуваних у ній форм і методів [15, с. 20]. Таку думку поділяє і І.С. Кара, розробивши диференціацію заходів запобігання кримінальним правопорушенням серед осіб, звільнених від відбування покарання, з випробуваннями, включивши в них загальносоціальні та індивідуальні заходи [9, с. 20–24].

Цінність вищезазначених наукових поглядів полягає в тому, що в них міститься універсальний кримінологічний підхід до запобігання кримінальним правопорушенням не лише серед засуджених у місцях несвободи, а й засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі та звільнених умовно-достроково.

Тому серед нових суб'єктів запобіжної діяльності за сучасних умов постають уповноважені органи з питань пробації. У зв'язку з тим, що згідно із Законом України «Про пробацію» [14] пробація диференційована на досудову, наглядову й пенітенціарну, оптимізації в контексті взаємодії уповноважених органів з питань пробації з відповідними суб'єктами запобігання злочинам (органами досудового розслідування, судом, установами виконання покарань) потребує кожен із названих напрямів. Доцільною, на нашу думку, видається пропозиція учених щодо відновлення інституту прокурорського нагляду як одного з головних засобів забезпечення законності та дотримання прав і свобод засуджених [12; 19].

У зв'язку з необхідністю послідовного впровадження, починаючи із 2015 р., уповноважених органів з питань пробації, на нашу думку, учені-пенітенціаристи спільно з Міністерством юстиції України (ураховуючи при цьому пропозиції практичних працівників уповноважених органів з питань пробації) мають розробити цільову програму на 3–5 років, що передбачає розвиток вітчизняних органів з питань пробації з урахуванням україн-

ських реалій (соціально-економічного становища в державі, судової практики, рівня фінансування Міністерства юстиції, криміногенної ситуації як у країні загалом, так і в кримінально-виконавчій системі зокрема тощо). Водночас не відкидаємо, що термін реформ може бути відкорегований (як у більший, так і менший бік) у процесі науково-практичного та громадського обговорення й схвалення.

Варто визнати, що організовані злочинні угруповання в місцях позбавлення волі та на волі пов'язані між собою й по суті підпорядкували своєму впливу все внутрішнє життя установ виконання покарань. У зв'язку із цим першочерговим завданням відомчої кримінально-виконавчої науки є розроблення організаційно-правових заходів щодо нейтралізації впливу організованих злочинних співтовариств на засуджених і співробітників кримінально-виконавчих установ.

Специфіка запобігання злочинності комплексними засобами кримінально-виконавчої системи України, на відміну від суто спеціально-кримінологічних та оперативно-розшукових, які проводяться уповноваженими на це оперативними підрозділами, передбачає звернення до вихідних засад підготовки майбутніх фахівців для кримінально-виконавчої системи, які у майбутньому й будуть суб'єктами запобіжної діяльності.

Як справедливо із цього приводу зазначено в сучасних кримінологічних дослідженнях кримінально-виконавчої проблематики, «однією з причин неефективності системи організації виховного впливу на засуджених, нагляду за їх поведінкою, оперативного обслуговування, охорони виправних колоній, профілактики ускладнень оперативної обстановки і запобігання злочинам є низький рівень професійної підготовки персоналу. У підсумку процес виконання покарання має професійні хиби, що призводять до проблем у забезпеченні різних напрямів службової діяльності.

Результати контрольно-перевірочних занять із практичними працівниками виправних колоній, які проходили навчання в Інституті кримінально-виконавчої служби протягом 2011–2015 рр., свідчать, що рівень професійної підготовки потребує підвищення. На жаль, близько 60% співробітників не володіють повним обсягом знань законодавчих та відомчих нормативно-правових актів, що регламентують різні напрями службової діяльності, а також способів і дій з вирішення проблемних, зокрема кримінальних ситуацій.

Співробітники оперативних підрозділів, відділу нагляду і безпеки не можуть належним чином здійснювати оперативне реагування на ускладнення оперативної обстановки, а також розробляти заходи щодо профілактики втеч; виявлення та ліквідації джерел і каналів надходження до засуджених заборонених предметів, виробів та

речовин, запобігання їх надходженню, збирання необхідної інформації під час вчинення злочинів проти особи, захоплення заручників, втеч, масових заворушень, а також для оцінювання оперативної обстановки» [10, с. 209].

Вважаємо, що подібний моніторинг кримінологічної професійної компетентності практичних працівників кримінально-виконавчих установ має проводитися під час кожного заїзду курсів підвищення кваліфікації в навчальних закладах ДКВС України з прийняттям відповідних записів і повідомленням їх результатів із відповідними рекомендаціями практичним підрозділам, від яких були направлені на навчання відповідні співробітники.

Водночас у зарубіжній кримінологічній науці питанням професійної підготовки пенітенціарного персоналу щодо запобігання вчиненню засудженими під час відбування покарання нових злочинів приділяється значна увага. Через це окремі вчені розробили проект спецкурсу «Організація діяльності установ виконання покарань щодо запобігання злочинам і порушенням режиму» [16, с. 376–385]. Проведений нами аналіз теоретичної моделі такого навчального курсу свідчить про його актуальність і доцільність адаптації до умов функціонування кримінально-виконавчої системи України.

Підводячи підсумки викладеного, зазначаємо, що проблема запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень має передбачати комплекс заходів, які включають у себе оптимальне поєднання загальносоціальних (організаційно-правових, соціально-економічних тощо), спеціально-кримінологічних (оперативно-розшукових та виправних), індивідуально-профілактичних і віктимологічних заходів впливу, здійснюваних взаємодії суб'єктів кримінально-виконавчої системи з дотриманням принципів, напрямів, форм та методів як відомчої, так і міжвідомчої взаємодії, а також упровадження запобіжно-орієнтованого спецкурсу до навчальних планів підготовки фахівців у навчальних закладах ДКВС України.

При цьому зауважимо, що результати запобіжної діяльності мають комплексно оцінюватися з виділенням ролі в цьому процесі кожного суб'єкта, урахування його рівень компетентії (повноважень) і ступінь відповідальності. За таких обставин має підвищитися рівень довіри до кримінально-виконавчої системи завдяки тому, що кримінально-виконавче відомство не повинно нести абсолютну відповідальність за стан рецидивної (постпенітенціарної) злочинності.

За результатами аналізу кримінально-виконавчої політики як засобу запобігання злочинності сформульовано пропозицію запровадити в Україні систему моніторингу рецидиву злочинів,

вчинених особами після відбуття покарань, пов'язаних з позбавленням волі.

Література

1. Бандоля Л.Г. Кримінологічні засади запобігання ухиленню від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (за матеріалами кримінально-виконавчої інспекції): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2013. 263 с.
2. Богатирьов І.Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2006. 500 с.
3. Богатирьов І.Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: монографія. Київ: Атіка, 2005. 312 с.
4. Богатирьов І.Г., Халимон С.І. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам: монографія. Харків: Харків юридичний, 2009. 320 с.
5. Богатирьова О.І. Служба пробації як аналог кримінально-виконавчої інспекції: монографія. Київ: Леся, 2012. 320 с.
6. Богатирьова О.І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні: монографія. Київ: Дакор, 2013. 368 с.
7. Боднар І.В. Кримінологічні засади запобігання вчиненню злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2012. 19 с.
8. Зубов Д.О. Запобігання злочинам, що вчиняються у кримінально-виконавчих установах відкритого типу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2013. 18 с.
9. Кара И.С. Криминологическая характеристика и профилактика преступлений, совершаемых условно осужденными несовершеннолетними: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Рязань, 2009. 25 с.
10. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: Золоті ворота, 2013. 472 с.
11. Копотун І.М. Теоретико-прикладні та правові засади запобігання злочинам, що зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій у виправних колоніях України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2014. 40 с.
12. Любич А.О. Прокурорський нагляд за законністю застосування заходів дисциплінарної відповідальності до осіб, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2003. Вип. 21. С. 188–190.
13. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 08 листопада 2012 р. № 631/2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>.
14. Про пробацію: Закон України від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. Ст. 93.

15. Смирнова И.Н. Воспитательная работа в механизме предупреждения совершения преступлений осужденными, состоящими на учете уголовно-исполнительных инспекций: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности, адвокатура». Рязань, 2003. 20 с.

16. Старков О.В. Криминопенология: учеб. пособ. Москва: Экзамен, 2004. 480 с.

17. Сычев А.И. Формирование правопослушного поведения несовершеннолетних в воспитательных колониях: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования». Уфа, 2004. 195 с.

18. Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Дніпропетровськ, 2008. 255 с.

19. Шандула О.О. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні покарання у виді арешту. Форум права. 2013. № 3. С. 757–763. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_124.pdf.

Анотація

Шкута О. О. Сучасні проблеми реалізації кримінально-виконавчої політики як засобу запобігання злочинності: теоретико-прикладний аспект. – Стаття.

У статті розкрито аналіз сучасних проблем реалізації кримінально-виконавчої політики як засобу запобігання злочинності.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика, засоби запобігання злочинності, місця позбавлення волі.

Аннотация

Шкута О. О. Современные проблемы реализации уголовно-исполнительной политики как средства предотвращения преступности: теоретико-прикладной аспект. – Статья.

В статье раскрыто анализ современных проблем реализации уголовно-исполнительной политики как средства предотвращения преступности.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная политика, средства предотвращения преступности, места лишения свободы.

Summary

Shkuta O. O. Modern problems of implementation of criminal-executive policy as a means of crime prevention: theoretical and applied aspect. – Article.

The article analyzes the current problems of the implementation of criminal-executive policy as a means of crime prevention.

Key words: criminal-executive policy, means of preventing crime, places of deprivation of liberty.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.13

В. В. Михайленко

*ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
адвокат
Адвокатське об'єднання «Веста»*

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАСАД ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА І ЗАКОННОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Серед законодавчих категорій, пов'язаних із реалізацією принципу верховенства права під час кримінального провадження, поняття засад (принципів) кримінального провадження та їхньої системи є вихідним. Ця категорія, відображаючи правову ідеологію конкретного суспільства й кримінально-процесуальну політику держави, задає алгоритм законотворчому й правозастосовному процесу, у значному ступені визначає ієрархію інших правових категорій, опосередковує їхній взаємозв'язок, взаємозалежність, взаємообумовленість, несуперечливість [1, с. 18].

Співвідношення права й закону в сучасній юридичній науці викликає жваві наукові дискусії. Із 2012 року загально-правові дослідження зв'язку й розмежування цих принципів перейшли в кримінально-процесуальну площину, коли законодавець у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі – КПК України) закріпив їх окремими самостійними засадами кримінального провадження.

Відповідно до ст. 8 КПК України кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Ст. 9 КПК України серед засад кримінального провадження закріплює принцип законності й також указує на обов'язковість урахування практики Європейського суду з прав людини під час застосування кримінального процесуального законодавства України.

Отже, КПК України 2012 року поставив перед наукою кримінально-процесуального права й практикою національного кримінального провадження низку питань, а саме: як співвідносяться верховенство права й законність у кримінальному процесі України; яке значення має практика Єв-

ропейського суду з прав людини під час здійснення кримінального провадження в Україні; яким чином повинні враховуватися відповідні прецеденти тощо?

Принципи кримінального процесу, в тому числі законність, вивчали Ю.П. Аленін, О.І. Галаган, В.В. Гирович, В.Г. Гончаренко, А.В. Грищенко, Ю.М. Грошевий, Т.Н. Добровольська, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, М.М. Михеєнко, О.О. Мохонько, В.Т. Нор, Д.П. Письменний, В.М. Тертишник, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та ін... Що стосується засади верховенства права у кримінальному процесі, то їй присвячені на сьогоднішній день нечисленні праці, її висвітлювали В.В. Рожнова, В.Г. Гончаренко, О.М. Дроздов, В.Г. Уваров.

Окремі аспекти зв'язку й розмежування верховенства права й законності на сучасному етапі кримінального процесу досліджували С.М. Зеленський, І.І. Котюк, Р.Р. Кузьмін, О.Л. Кучма, Д.Л. Савенко, О.С. Ткачук, О.Х. Юлдашев. Водночас, кримінально-процесуальний зміст їхнього співвідношення на сьогоднішній день залишається недостатньо розробленими.

У демократичних країнах із розвинутою правовою свідомістю не виникає питання про співвідношення верховенства права й верховенства закону, адже для обох категорій існує єдина термінологічна основа – rule of law. Більш того, оскільки в демократичній правовій державі закони приймаються саме з метою забезпечення прав та свобод людини, говорити про «змагальність» закону та права не доводиться.

Натомість в Україні досьогодні залишається досить міцною прив'язка до врегулювання суспільних відносин, зокрема в рамках кримінального процесу, формальними нормами позитивістського закону. Це пов'язано з тим, що в українському радянському минулому, сутність верховенства права була викривлена саме до законності, позитивістський закон був єдиним механізмом регу-

лювання суспільних відносин. Така нечіткість понять є зрозумілою з урахуванням історичного контексту, тлумачення верховенства права крізь призму діяльності на підставі законодавства фактично виправдовувало тоталітарний режим та авторитарні дії під час виконання патерналістських функцій держави.

Метою статті є визначення співвідношення й розмежування засад верховенства права й законності на сучасному етапі розвитку кримінального процесу України.

Ураховуючи сучасну гуманістичну направленість і людиноцентричність кримінального процесу, верховенство права в системі засад кримінального провадження займає почесне перше місце. Чи означає це, що інші засади кримінального провадження, зокрема й законність, є менш важливими або їх необов'язково дотримуватися? Тим паче, що принцип законності має вияв у встановленні єдиного порядку кримінального провадження в усіх кримінальних справах, неухильному дотриманні процесуальної форми та передбаченої процедури, забезпеченні застосування закону. Ця засада кримінального судочинства стосується всіх стадій та інститутів кримінального процесу, усіх його суб'єктів, поширюється на всі дії і процесуальні рішення, характеризує всі складові процесуальної діяльності та процесуальних відносин, пов'язує між собою всі інші засади й значною мірою сприяє їхньому фактичному втіленню [2, с. 56].

Відповідь надається законодавцем у ст. 7 КПК України – зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких належать 22 положення. Водночас порушення цих базових положень під час проведення процесуальної дії або прийняття процесуального рішення, ставить під сумнів законність та/або обґрунтованість цієї дії чи рішення, недопустимість отриманих доказів і, як наслідок, неспроможність усього кримінального провадження.

Не всі засади з передбаченого КПК України переліку мають універсальний характер у контексті поширення своєї дії на інститути й елементи кримінального провадження. Наприклад, у засадах рівності перед законом і судом змагальності не завжди працюють під час досудового розслідування, а під час отримання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій вона залишається декларативним приписом. Засада поваги до людської гідності є фікцією при вчиненні дій, що прямо не спрямовані на учасників кримінального провадження (наприклад, накладення арешту на майно). Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини поширює свою дію лише на підозрюваного, обвинуваченого (зокрема, потенційного) і не стосується інших учасників (свідків,

потерпілих і т. д.) тощо. Тобто деякі засади мають «адресне» спрямування.

Що ж стосується засад верховенства права й законності, то їхня загальність й універсальність дозволяє поширити дію на абсолютно всі інститути й елементи кримінального провадження. Вони є безпосередньо й прямо застосовними як під час досудового розслідування, так і в процесі судового розгляду кримінального провадження й різних форм перегляду судових рішень. Верховенство права й законність становлять базис усіх без винятку процесуальних дій і рішень. Тут не важливо, чи стосуються ці дії і рішення підозрюваного, обвинуваченого або свідка, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача. Вони проникають як до процесів, що обумовлюють особисту участь людини (обрання запобіжного заходу, допит, обшук, свідчення), так і за відсутності особи або там, де її присутність не передбачена взагалі (наприклад, процедури отримання дозволу на проведення обшуку, негласних слідчих (розшукових) дій).

На засаді верховенства права повинні ґрунтуватися всі без винятку дії і рішення, пов'язані з обмеженням прав і свобод людини в кримінальному провадженні, до того ж немає значення, які права обмежуються: чи на свободу під час обрання запобіжного заходу, чи право власності під час накладення арешту на майно, чи недоторканість житла під час проведення обшуку, чи інші аспекти приватності під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. У свою чергу, прийняття таких рішень повинно здійснюватися в суворій відповідності до закону, що в комплексі зумовлює не лише правомірність втручання в права особи й адекватність прийнятого рішення, а й дозволить забезпечити так звану процедурну справедливість.

Зазначення в законодавчому переліку засад кримінального провадження на перших двох позиціях принципу верховенства права й принципу законності не є простим збігом обставин, а відображає фундаментальну роль для всієї кримінально-процесуальної діяльності саме цих принципів, перший із яких визначає, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а другий – обов'язок суду, слідчого судді, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, інших службових осіб органів державної влади під час кримінального провадження неухильно додержуватися вимог Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, вимог інших актів законодавства. Відповідно ми можемо визначити певну діалектику принципу верховенства права та принципу законності змісту та форми, коли перший указує на те, «що» має

бути дотримано в кримінальному провадженні (права та свободи людини й громадянина), а другий – «як» це повинно відбуватись (через неухильне дотримання нормативних приписів законодавства) [3, с. 208].

І хоча на сьогодні ми й досі часто спостерігаємо підміну відповідних понять, це не узгоджується з європейсько-векторною політикою України та не сприяє виконанню завдань кримінального провадження. Отже, в сучасних українських реаліях розуміння й забезпечення верховенства права вимагає чіткого відмежування його від верховенства закону, не дивлячись на те, що принцип законності виступає одним із найяскравіших прикладів системної взаємодії загальних засад кримінального провадження [4, с. 137].

Розмежування верховенства права й верховенства закону в національній судовій практиці вперше зроблено в рішенні Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп у справі про призначення судом більш м'якого покарання. Конституційний Суд зазначив, що верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають проникнути ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а містить й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою відображається в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, зокрема обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, вона вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки й пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

Визнання верховенства права докорінно змінює уявлення про правопорушення, оскільки тепер вони перестають бути «тим, що визначено законом», а стають справою факту, встановлення й оцінка якого покладається на відповідні уповноважені органи й, зокрема, суди, які в цих умовах стають не лише правозастосовними, а й правотворчими органами [5, с. 9].

У світлі сучасної концепції розмежування права й закону можна погодитися з Д.Л. Савенком про те, що закон є владою держави, а право є владою народу через управління державою [6, с. 9].

Самостійного значення, відмінного від принципу верховенства закону, принцип верховенства права набуває тоді, коли право розглядається як явище, яке не міститься лише в законах та інших нормативних актах, тобто коли має місце теоретичне й практичне розрізнення права й закону [7, с. 27]. Водночас, не можна стверджувати про абсолютну ізолюваність права й закону, адже вони є взаємозалежними поняттями, які співвідносяться між собою і постійно взаємодіють одне з одним. Забезпечення дієвості принципу верховенства права наряд чи можливе без визнання і втілення в правовому житті принципу верховенства закону, вираженого, насамперед, у вимозі неухильного дотримання й слідування законам усіма особами, що перебувають під юрисдикцією держави, і внутрішньодержавними органами влади. Водночас здійснення верховенства закону не повинно забезпечуватися на шкоду верховенству права [8, с. 39].

Визнаючи верховенство права, слід визнати й те, що воно означає не верховенство закону, а верховенство прав людини, зокрема її природних прав, які законом можуть бути й не передбачені, оскільки можуть впливати із його «духу» й інших соціальних норм, а за наявності неправового закону, можуть ним і заперечуватися. А за таких обставин засада законності є лише формально-правовою вимогою, спрямованою на дотримання букви закону [9, с. 7].

Особливо гостро питання співвідношення принципів верховенства права й законності стоїть у галузі кримінального права, яке характеризується (або принаймні має характеризуватися) імперативним методом правового регулювання та високим рівнем формально-юридичної визначеності, що залишають судді (або іншому уповноваженому суб'єктові) відносно незначне поле для дискреції [10, с. 134].

Кримінальне провадження – це особлива сфера, у якій мають місце, з одного боку, вимоги дотримання прав людини, що виражаються в засаді верховенства права, з іншого – ці вимоги обтяжені значним формалізмом процедур, застосування яких є обов'язковим, зокрема для їхнього виконання. Саме в цій сфері допускаються найбільші втручання в реалізацію прав і свобод людини, що висуває до кримінального процесуального закону підвищені вимоги до «чистоти», ясності, однозначності, застосовності, а в деяких випадках і гнучкості (наприклад, в питанні обрання запобіжного заходу).

Отже, на дотриманні верховенства права забезпечується справедливість кримінального провадження, тоді як належна правова процедура, під час якої ця справедливість досягається, опирається на верховенство закону.

Єдність справедливості й законності в кримінальному провадженні виражається в тому, що

вони мають загальну нормативну природу, входять у єдину систему, урегульовану соціальними нормами, формуються в рамках того самого суспільства і є регуляторами суспільних відносин у кримінальному провадженні, визначаючи межі дозволеного й обов'язкового, створюють умови, які становлять основи для кримінального провадження на принципах гуманізму, дотримання прав і свобод людини [11, с. 7].

Верховенство права в комплексній взаємодії з принципом законності зумовлює застосування належної процедури кримінального провадження, що забезпечує виконання завдань у кожному конкретному кримінальному провадженні і створює якісне процесуальне підґрунтя для досягнення загальної мети кримінального процесу як виду державної діяльності із забезпечення балансу протилежних інтересів.

Слід звернути увагу на те, що в КПК України верховенство права відтворює аналогічний конституційний припис, ця засада не містить конкретного кримінально-процесуального визначення й характеризується абстрактністю процесуального закріплення й суб'єктивізмом правозастосування учасників кримінального провадження. Засада законності в кримінальному провадженні навпаки має чітко окреслений зміст. Законність вимагає від суду, слідчого судді, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого та інших службових осіб неухильного додержання вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Через засаду законності закріплені вимоги всебічності, повноти й неупередженості під час дослідження обставин кримінального провадження, а також недопущення обвинувального нахилу шляхом виявлення як обставин, що викривають, так і обставин, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання. Засада законності зобов'язує надавати належну правову оцінку виявленим обставинам та забезпечувати прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Через принцип законності у кримінальному провадженні встановлено верховенство Кримінального процесуального кодексу України в системі нормативно-правових актів; неможливість застосування під час здійснення кримінального провадження закону, який суперечить КПК України, а також перевага міжнародних договорів над нормами КПК України.

Отже, принцип законності встановлює чіткі межі розсуду суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, виступає певним мірилом легітимності, суспільної необхідності й пропорційності, які, проте, не можуть використовуватися відірвано

від реальної ситуації конкретного суб'єкта. Верховенство права, в свою чергу, не будучи конкретною теорією процесуальної справедливості, виступає ціннісним і змістовним орієнтиром послідовного застосування встановлених правил задля досягнення завдань кримінального провадження. Формальні приписи кримінального процесуального закону становлять лише одну зі складових справедливості кримінального провадження – застосування належної правової процедури.

Якщо метою законності є встановлення чіткого порядку здійснення кримінального провадження, то завданням верховенства права в кримінальному провадженні є створення такого режиму, який обмежує надмірну дискрецію та свавілля суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, направляє їхню активність під контроль вищого порядку, створюючи для цього необхідні ціннісні, правові й процесуальні механізми.

Формальна або процесуальна сфера застосування верховенства права містить такі елементи, як справедливість і неупередженість, які дозволяють гарантувати, що закон застосується правильно: слідчий, наприклад, під час розслідування кримінального правопорушення, не повинен мати обвинувального ухилу, а має повно об'єктивно й неупереджено здійснювати досудове розслідування. Прокурор, здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, відповідно до визначених законом повноважень, повинен об'єктивно використовувати їх лише для виконання завдань кримінального провадження. У свою чергу, слідчий суддя, наділений функцією судового контролю, з урахуванням принципу верховенства права, повинен настільки ретельно перевіряти кожне клопотання, спрямоване на втручання в права і свободи людини, щоб таке обмеження не було необґрунтованим або непропорційним. І нарешті, суд повинен складатися з неупереджених і безсторонніх суддів, які зобов'язані застосувати закон до обставин, виходячи із ретельного дослідження й розуміння всіх обставин. Під час здійснення кримінального судочинства суд не повинен бути зв'язаним державницькою природою своєї діяльності, він зобов'язаний вислухати пояснення кожного обвинуваченого, а за умов виникнення альтернативних точок зору на тлумачення фактів і положень закону має допускати і враховувати розумні заперечення або зауваження щодо публічного обвинувачення. До того ж саме засада верховенства права зобов'язує всіх учасників кримінальних процесуальних відносин, маючи певний спектр наданих законом повноважень і реалізуючи їх, тлумачити правові норми, факти й обставини не лише з державницьких позицій, а з презумпцією на користь людини.

Навіть тоді, коли посадові особи або органи влади на підставі акту парламенту наділяються

широкими дискреційними повноваженнями, передбачається, що здійснення таких повноважень повинно супроводжуватися дотриманням установлених загальним правом прав особи. Будь-які обмеження прав, неприйнятні з точки зору правових традицій, повинні мати чітке обґрунтування: має бути розумне узгодження протилежних прав й інтересів, яке не допускає неспіврозмірних обмежень свободи, що очевидно не співвідносяться із заявленою публічною метою [12, с. 117].

Реалізація прав людини в кримінальному провадженні спричиняє постійні дискусії про обґрунтованість і застосовність їхніх обмежень. Звуження, ненадання або непередбачені законом обмеження прав людини (як конституційних, так і процесуальних) апіорі означають їх порушення. І навпаки, не можна говорити про порушення прав, якщо їх обмеження перебуває у логічному взаємозв'язку й узгоджується з розумними діями державної влади під час застосування процедур, спрямованих на досягнення суспільного інтересу – розслідування злочинів і забезпечення дії принципу невідворотності кримінального покарання.

У справі Круслен проти Франції Європейський суд із прав людини зазначив, що словосполучення «згідно із законом» вимагає, насамперед, щоб захід, який розглядається, мав певні підстави в національному праві; воно також передбачає певну якість такого закону, вимагаючи, щоб він був доступний для цієї особи і вона також могла передбачити наслідки його застосування до неї та щоб закон не суперечив принципу верховенства права [13].

Отже, в засаді верховенства права проявляється вимога процесуальної неупередженості, формально зв'язана раціональними й розумними обмеженнями, встановленими законом. Дотримуючись одночасно вимог верховенства права й законності, у центрі кожної процесуальної дії повинно бути не лише формальне виконання законодавчого припису. Тут мова йде про принципове нове ставлення до реалізації учасниками процесуальної діяльності вимог процесуального законодавства, спрямованої на дотримання прав і свобод людини, що в кінцевому підсумку забезпечує належну правову процедуру. Одночасно є другий бік взаємодії цих засад: на належну правову процедуру не повинні впливати жодні міркування неправового характеру, а також будь-які фактори, що не стосуються справедливості або розумності юридичних вимог за умов пред'явлення підозри або висунення обвинувачення, навіть якщо такі висуваються на захист права чи закону.

Виходячи з європейського виміру верховенства права, одним із його елементів є законність. За таких обставин, можна стверджувати, що засада законності, маючи самостійне місце в національній

системі засад кримінального провадження, одночасно становить формальному компоненту засади верховенства права, до того ж виражає і конкретизує її. У свою чергу, принцип законності у власному розумінні цього поняття означає визначальну, провідну роль закону у правовій системі, зокрема в системі джерел права [14, с. 9].

Так само як і верховенство права, засада законності є однією з найбільш важливих не лише в галузі кримінально-процесуального права, а й у будь-яких інших галузях права. Фактично вона є фундаментом для виконання правом регулятивної й охоронної функцій. Маючи такий наскрізний характер, законність стає надгалузевим явищем. Від дотримання законності у кримінальному провадженні залежить як гарантування дотримання публічного інтересу суспільства, так і збереження основних прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та інших учасників кримінального процесу. Водночас законність кримінального провадження є одним із тих інструментів, що допомагають утвердити загальнолюдську цінність права взагалі та об'єднує усіх осіб довкола ідеї поваги й дотримання права людини та основоположних свобод [4, с. 139].

Як підсумок можна сказати, що для реального дотримання прав і свобод людини під час кримінального провадження, недостатнім є дотримання суб'єктами, що провадять таку діяльність, норм процесуального законодавства. Ідеальний порядок національного кримінального провадження може бути забезпечений лише за умов поєднання процесуального закону з реальним усвідомленням найвищої цінності людини, застосування критеріїв природного права – моралі, соціальної справедливості, рівності (що, на перший погляд, може виглядати утопічно) та демократичних прогресивних стандартів, які вироблені міжнародною спільнотою в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Отже, верховенство права й законність співвідносяться як зміст і форма, як загальне й конкретне. Верховенство права характеризує кримінальне провадження з ціннісного, змістовного боку, тоді як законність забезпечує необхідну їй форму, встановлюючи відповідні процедури й межі активності суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Література

1. Проценко В.П. Принципи уголовного процесса: учебное пособие. Краснодар: КубГАУ, 2008. 96 с.
2. Міщенко С.М. Окремі аспекти реалізації принципу «законність» у кримінальному провадженні. Слово Національної школи суддів України. 2013. № 4. С. 56-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_4_17.
3. Головін Д.В. Система принципів кримінального провадження. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. № 1. С. 208-210.

4. Павленко К.К. Місце принципу законності в системі загальних засад кримінального провадження. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 2. Т. 3. С. 137–141.

5. Котюк І.І. Верховенство права як морально-етичний імператив. Юридичний вісник України. 2017. № 19-20 (1139-1140). С. 9.

6. Савенко Д.Л. Верховенство права і законність в організації та діяльності прокуратури України: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 20 с.

7. Козюбра М.І. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція. Вісник Конституційного Суду України. 2000. № 4. С. 24-32.

8. Грачева С.А. Доктрина верховенства права и судебные правовые позиции. Журнал российского права. 2014. № 4 (208). С. 33-45.

9. Котюк І.І. Верховенство права чи верховенство закону: що візьме верх в Україні? Юридичний вісник України. 2017. № 17 (1137). С. 7.

10. Дудоров О.О. Мазур М.В. Реалізація принципу верховенства права у випадках застосування закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 5. С. 130-141.

11. Гончаренко В.Г. Засади верховенства права та законності кримінального провадження в плані здійснення захисту. Вісник Академії адвокатури України. 2013. № 3 (28). С. 4-10.

12. Allan T. Constitutional Justice: A Liberal Theory of the Rule of Law. Oxford University Press. 2001. 331 p.

13. Case of *Kruslin v. France*, 24 April 1990. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview": "document"}, "itemid": \["001-57626"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).

14. Кузьмін Р.Р. Юлдашев О.Х. Принцип верховенства права чи законності. Європейські перспективи. 2013. № 7. С. 5-10.

Анотація

Михайленко В. В. Співвідношення засад верховенства права і законності у кримінальному процесі України. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу співвідношення і відмежування засад верховенства права й законності у кримінальному провадженні відповідно до Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: кримінальне провадження, верховенство права, засади кримінального провадження, законність, права людини, співвідношення.

Аннотация

Михайленко В. В. Соотношение принципов верховенства права и законности в уголовном процессе Украины. – Статья.

Статья посвящена анализу соотношения и разграничения принципов верховенства права и законности в уголовном производстве в соответствии с Уголовным процессуальным кодексом Украины.

Ключевые слова: уголовное производство, верховенство права, принципы уголовного производства, законность, права человека, соотношение.

Summary

Mykhailenko V. V. The correlation of the principles of the rule of law and legality in the criminal proceedings of Ukraine. – Article.

The article deals with the analysis of the correlation and delineation of the principles of the rule of law and legality in criminal proceedings in accordance with the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: criminal proceedings, rule of law, principles of criminal proceedings, human rights, legitimacy.

УДК 343.102: 343.77

В. М. Шурашкевич
аспірант наукової лабораторії з проблем досудового
розслідування докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ

ДОПИТ СВИДКІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНОГО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ

Допит є однією з найважливіших та найпоширеніших першочергових слідчих дій на початковому етапі розслідування будь-якого злочину. Однак водночас допит – це найскладніша слідча (розшукова) дія, що потребує від слідчого високого професіоналізму, загальної і фахової культури, знання психології людини. У цьому аспекті особливого значення професіоналізм слідчого набуває за проведення допиту під час розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики, оскільки такі злочини часто відбуваються за повної відсутності свідків (за межами населених пунктів або на їх околицях, у полі, на територіях сільськогосподарських угідь тощо). Тому слідчому необхідно завдяки високій майстерності, здібностям, а також умілому застосуванню ефективних тактичних прийомів отримати максимум інформації від доволі обмеженої кількості осіб.

Зважаючи на актуальність тематики, дослідженню наукових основ проведення допиту у різні часи приділяли увагу чимало відомих вчених-криміналістів, зокрема О.М. Васильєв, В.П. Бахін, В.К. Весельський, В.С. Комарков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'яничков, В.О. Образцов, Н. І. Порубов, О.Б. Соловйов, Л.Д. Удалова, В.Ю. Шепітько та багато інших науковців. Однак окремо не вивчалися особливості проведення допиту під час розслідування злочину, передбаченого ст. 194-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Тому метою нашої статті є визначення організаційно-тактичних особливостей проведення допиту свідків під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із умисним пошкодженням об'єктів електроенергетики.

Успіх та ефективність допиту залежить, перш за все, від ретельної підготовки до цієї слідчої дії, на чому наголошують чимало науковців. Зокрема М.Л. Цимбал зазначає, що під час підготовки слідчий вивчає матеріали провадження з метою визначення питань, що потребують установлення, з'ясування взаємини свідка з іншими особами, що проходять по справі, ступінь їх зацікавленості в результаті розслідування.

Якщо до моменту допиту свідка слідчий має в розпорядженні речові докази чи фотознімки, що можуть бути пред'явлені свідку з метою відновлення асоціативних зв'язків, він повинен заз-

далегідь відібрати потрібні, щоб у разі необхідності пред'явити їх свідку. Питання про час, спосіб виклику свідка й обстановку допиту повинні бути також ретельно продумані [1, с. 115].

На наш погляд, підготовка до допиту під час розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики повинна включати чотири основні складові: вивчення матеріалів кримінального провадження, оволодіння певним комплексом спеціальних знань у галузі електроенергетики, вивчення особи допитуваного, складання плану допиту.

Окремо хотілося б зупинитися на необхідності набуття слідчим спеціальних знань у галузі електроенергетики. Адже, як справедливо зазначає В.О. Коновалова, ретельна підготовка до допиту вимагає ознайомлення з відповідною літературою, документами, інструкціями і термінологією. Мінімум спеціальних знань нададуть слідчому змогу грамотно сформулювати питання, з'ясувати окремі обставини події, правильно зрозуміти і оцінити свідчення допитуваної особи [2, с. 44–45]. З нею погоджуються Ю.В. Гаврилін та Н.Г. Шурухнов, які стверджують, що для забезпечення цілеспрямованості допиту слідчий повинен добре орієнтуватися в професійній діяльності свідка [3]. Узагальнення й аналіз протоколів допитів свідків у кримінальних провадженнях про факти умисного пошкодження об'єктів електроенергетики свідчать про те, що плани та схеми допиту залишаються незмінними незалежно від професійної належності особи. Крім того, під час опитування практичних працівників органів слідства нами було виявлено, що 31% з них під час проведення допиту використовують тактику, спеціально розроблену для розслідування злочину, передбаченого ст. 194–1 КК України, 34% – діють «за інтуїцією» («за ситуацією»), і лише 29% з опитаних під час підготовки до проведення допитів у цій категорії проваджень вивчають нормативно-правові документи, що регламентують порядок та особливості функціонування об'єктів електроенергетики. Це факт є свідченням того, що більшість слідчих не здійснюють підготовку до допиту у цьому напрямку, тому значна частина тих обставин, що мають значення для розслідування, залишається нез'ясованою.

У процесі підготовки до допиту варто з'ясувати соціально-психологічні дані про допитуваного, його характер, темперамент, рівень інтелекту, особливості мислення та способу життя і виховання в родині. Адже в науковій літературі зазначається, що здібність допитувати є визначним показником рівня професіоналізму слідчого. Уміло підготовлений і тактично правильно проведений допит має важливе значення, по-перше, тому, що показання людей у багатьох випадках пов'язані між собою, утворюючи цілісну, логічно пов'язану систему доказів у справі, а по-друге, пояснюють і закріплюють інші докази, які слідчий має на початковому етапі розслідування [4, с. 186].

Важливе місце у кримінальному провадженні за ст. 194–1 КК України відводиться показанням свідків. Крім правильного визначення кола осіб, які володіють інформацією, що має значення для розслідування, повнота і правдивість показань свідків залежить від вирішення таких тактичних завдань, які повинні враховуватись слідчим:

- визначення можливої зацікавленості свідків у тих або інших результатах розслідування чи залежності від осіб, які зацікавлені в цьому;
- нейтралізації чинників, які негативно впливають на поведінку під час допиту (відмова, ухилення від дачі показань, неправдиві показання);
- врахування соціальних та психологічних особливостей допитуваного;
- вжиття заходів, спрямованих на попередження подальшої відмови від даних правдивих показань [5, с. 220].

Перш за все, пропонуємо визначити коло осіб, які можуть бути свідками у цих провадженнях. Аналіз практики розслідування умисних пошкоджень об'єктів електроенергетики та криміналістичних джерел дозволив установити такі групи осіб:

1. Особи, які виявили та повідомили про відповідні пошкодження. Зазвичай, це представники енергопідприємств, оскільки дані про факти пошкодження об'єктів електроенергетики здебільшого надходять від фахівців спеціалізованих підприємств під час планового або позачергового обходів. Необхідні для слідства дані можна з'ясувати у них шляхом постановки таких запитань: хто, коли і за яких обставин виявив злочин; чим саме викликана необхідність позапланового обходу (якщо він був таким); що конкретно привернуло їхню увагу під час огляду об'єкта електроенергетики (зовнішній вигляд об'єкта чи порушення режиму його функціонування, відсутність окремих складових елементів тощо); який саме об'єкт електроенергетики пошкоджений, його точне розташування; у чому саме полягали пошкодження (які складові та у якій кількості були відсутні); яким чином (за допомогою яких засобів або інструментів) ймовірно могли вчинятися злочинні

дії; ким і як усувалися пошкодження; чи вилучалися якісь складові об'єкта, та де вони зараз перебувають; чи траплялися подібні події раніше на ввіреній їм ділянці; хто з працівників підприємства міг сприяти вчиненню злочину; чи були на ділянці обставини, які сприяли вчиненню злочину (відсутність освітлення, охорони) тощо.

Крім того, з метою виявлення недостовірного відображення проведених планових та позапланових ремонтних робіт ліній електропередач, під час допиту таких осіб необхідно уточнити дільниці проведених робіт та кількість демонтованого кабелю. Під час допиту необхідно з'ясувати також, куди він був направлений, а також чи знають допитувані осіб, які раніше працювали на електроенергетичних підприємствах та були звільнені з негативних причин, чи підтримують з ними якісь стосунки та чи не цікавився хто-небудь з них останнім часом особливостями режиму функціонування окремих ділянок електромережі. Варто також поцікавитись, чи знають вони найближчі місця розташування приймальних пунктів металобрухту, яким шляхом і якими засобами, на їх думку, можливе транспортування такого металобрухту, час надходження повідомлення про несправність або відключення об'єкта електроенергетики [6, с. 46].

Під час проведення допиту цієї категорії осіб варто пам'ятати, що між моментом вчинення умисного пошкодження об'єктів електроенергетики і початком розслідування минає іноді багато часу. Крім того, особи, що здійснюють діяльність з обслуговування об'єктів електроенергетики згідно з їхніми функціональними обов'язками, надають численну кількість різних послуг, спрямованих на забезпечення нормального їх функціонування. Відтак, деякі моменти або деталі можуть ними забуватися. Тоді для поновлення таких прогалин слідчий застосовує різноманітні тактичні прийоми.

2. Випадкові свідки вчинення злочину (випасали худобу біля об'єктів електроенергетики, трактористи, комбайнери та інші працівники сільського господарства або особи, які працюють у сусідньому населеному пункті, дорога до якого проходить повз пошкоджений об'єкт електроенергетики, мешканці ближніх населених пунктів та інші). Від цієї категорії свідків можна отримати інформацію про час та місце вчинення злочину; який характер мали дії злочинця в момент учинення злочину (чи не намагався він викинути, знищити чи приховати які-небудь предмети); який спосіб вчинення злочину; якою була кількість осіб, які брали участь у вчиненні злочину, інформацію про них та характер дій кожного; які знаряддя та засоби використовували злочинці; чи бачив (був знайомий) допитуваний цих осіб раніше та за яких обставин тощо.

3. Особи, які брали участь у затриманні злочинців, можуть повідомити про особливості поведінки підозрюваного у момент затримання. Зокрема, час та місце затримання; які особи були присутні під час затримання злочинця й виявлення ознак злочину; кількість затриманих осіб; чи поведився злочинець знервовано (агресивно); які предмети та речі були у нього та чи намагався він у цей момент позбутися чогось або попередити когось-небудь; чи знайомий допитуваний з затриманим (його співзасудженими) тощо.

4. Особи, які були свідками збуту викрадених частин об'єктів електроенергетики (поблизу пунктів прийому металобрухту, на ринках тощо). У цих осіб необхідно з'ясувати час та місце збуту підозрюваним частин (складових) об'єктів електроенергетичної системи; що саме, у якій кількості та кому передавав злочинець; чи був він один та як поведився (нервував, поспішав, намагався щось приховати); чи бачив допитуваний цю особу (осіб) раніше та за яких обставин; хто ще був свідком подібних дій підозрюваного.

5. Особи, до яких злочинці зверталися напередодні вчинення злочину з метою отримання у тимчасове користування певні знаряддя або засоби (болгарка, газозварювальний апарат, транспортний засіб тощо). У цієї категорії свідків необхідно з'ясувати, які стосунки їх пов'язують з підозрюваним, коли та з яким проханням злочинець до них звертався, чи була їм відома мета використання позиченого майна, коли були повернуті позичені речі, чи помітив допитуваний якісь зміни (сліди, залишки чогось) на позичених інструментах (засобах), скільки разів та коли саме підозрюваний звертався з подібними проханнями тощо.

6. Родичі, близькі, знайомі та колеги підозрюваних. Найчастіше показання цих свідків стосуються фактів перебування підозрюваного у певному місці, способу життя, поведінки тощо. Отже, у цієї групи свідків можуть бути з'ясовані дані про особу злочинця, спосіб його життя, інтереси, звички, професійні знання, вміння і навички; характер стосунків з підозрюваним; відомості про характер вчиненого злочину; з яких джерел злочинець міг отримати інформацію про режим експлуатації об'єкта електроенергетики; як давно він міг вчинити подібні злочини; хто міг бути його співзасудженими; чи є у злочинця зв'язки з працівниками енергопідприємств; де можуть зберігатися викрадені складові (частини) об'єктів електроенергетики або які ймовірні шляхи їх збуту; чи є у наявності документи або неофіційні записи, що можуть підтвердити надані допитуваним показання тощо.

Слід враховувати, що показання цієї категорії допитуваних не завжди є правдивими, адже інколи вони намагаються зазначити лише позитивні характеристики підозрюваного через не-

бажання притягнення близької людини до відповідальності.

Крім того, інші свідки також можуть надавати неправдиві показання щодо умисного пошкодження об'єктів електроенергетики з корисливої або іншої особистої зацікавленості, або між ними і родичами підозрюваного може існувати змова. Для такого типу свідків характерна непрямая відмова від дачі показань або, навпаки, від них може надійти досить великий обсяг інформації, але вона буде неточною. Важливо виявити істотні суперечності в показаннях підозрюваного та його родичів під час розслідування означеного злочину [7, с. 168,169].

7. Спеціалісти у галузі електроенергетики та інших галузях, інспектори-криміналісти, які брали участь у проведенні огляду місця події, можуть бути допитані з приводу особливостей процесу виявлення, фіксації та вилучення речових доказів з місця події, а також надати необхідну для проведення розслідування інформацію в межах спеціальних знань, якими вони володіють.

Відзначимо, що перелік осіб, які можуть бути свідками під час розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики, є орієнтовним і визначається конкретною слідчою ситуацією.

Вибір тактичних прийомів під час проведення допитів у кримінальних провадженнях про умисне пошкодження об'єктів електроенергетики, як і під час розслідування інших злочинів, визначається характером ситуації допиту (конфліктна, безконфліктна, змішана), стадією допиту (підготовча, у формі вільної розповіді, питання-відповіді), процесуальним становищем допитуваного (підозрюваний, потерпілий, свідок) [8, с. 145–146].

Крім того, характер тактичних прийомів залежить від причини виникнення бар'єрів у спілкуванні, а саме: неумисної помилки або поганої пам'яті допитуваного, негативного ставлення допитуваних до правоохоронних органів, впливу на допитуваних з боку зацікавлених осіб (керівників, колег, родичів, знайомих) унаслідок матеріальної, службової та іншої залежності від них, а також співробітників оперативних підрозділів, які виявили злочин [6, с. 32].

Якщо в показаннях свідка відчуваються прогалини та неточності, що цілком ймовірно, адже від моменту вчинення умисного пошкодження об'єктів електроенергетики нерідко минає досить тривалий час, слідчому необхідно вжити заходів щодо їх усунення. Причинами неправильного сприйняття та запам'ятовування інформації можуть стати також різні чинники об'єктивного (зовнішні умови) та суб'єктивного (індивідуальні психічні властивості) характеру. З метою усунення таких прогалин і неточностей у показаннях свідків застосовуються тактичні прийоми, спря-

мовані на сприяння допитуваному у пригадуванні деталей події злочину.

Зважаючи на особливості локалізації об'єктів електроенергетики (поза межами населених пунктів, на сільськогосподарських угіддях тощо), під час допиту свідків доцільно користуватися картою району чи планом місця події. На планах наносять назви населених пунктів, гір, річок, ставків тощо, зазначаються інші орієнтири. Допитувані з точністю повинні вказати маршрути свого переміщення на місцевості та пункти зупинок. Така прив'язка показань до топографії місцевості допоможе слідчому уникнути можливої плутанини під час допиту інших осіб. Карти і плани з відмітками, зробленими допитуваним, додаються до протоколів допиту [9].

Часто небажання свідка повідомити достовірну та повну інформацію щодо обставин злочину може бути викликано нерозумінням статусу та функції свідка самим допитуваним. Так, будучи особисто непричетним до вчинення злочину, свідок не бажає розголошувати будь-які свої зв'язки з підозрюваним, побоюючись осуду оточення (в разі, якщо підозрюваний його колега чи родич) або ж намагаючись уникнути відповідальності за певні власні (часто надумані) порушення чи недбалість.

Перекручення чи зміна наданих раніше показань може бути на будь-якій стадії провадження: як на першому, так і на подальших допитах, а також під час судового засідання, коли свідок, безпосередньо сприймаючи конкретну особу підозрюваного (обвинуваченого) та усвідомлюючи можливість його притягнення до юридичної відповідальності, корегує свої показання з метою зменшення ступеня його вини. Отже, діагностика інформаційного та емоційного станів допитуваного, встановлення з ним психологічного контакту є головним тактичним завданням під час допиту свідка.

Отже, допит є однією з найважливіших слідчих дій початкового етапу розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. Головною особливістю допитів у цій категорії проваджень є те, що коло осіб, які можуть бути допитані в якості свідків, часто є дуже обмеженим. Крім того, такі злочини зазвичай виявляються не одразу, і до моменту проведення допиту може минути багато часу, що призводить до забування криміналістичної інформації допитуваними. Саме тому проведення допиту під час розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики вимагає від слідчого ретельної підготовки та неабиякого професіоналізму.

Література

1. Цимбал М.Л. Розслідування пожеж (огляд місця події та проблеми застосування спеціальних знань: монографія / за ред. В.Ю. Шепітька. Х.: Гриф, 2004 р. 192 с.

2. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология. Х.: Консум, 1999. С. 44–45.

3. Гаврилин Ю.В., Шурухнов Н.Г. Криминалистика: методика расследования отдельных видов преступлений: курс лекций. Минск: Кн. мир, 2004. 423. с.

4. Довбаш Р.С. Допит свідків та підозрюваних (обвинувачених) у справах про злочини, що пов'язані з незаконним відшкодуванням ПДВ. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. К., 2008. № 2. С. 185–193.

5. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.

6. Вакулєнко О.Ф., Чернявський С.С., Брисковська О.М., Вознюк А.А., Бурлака В.В., Аксенко В.Д., Герасименко Л.В. Розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194–1 КК України): метод. рек. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 92 с.

7. Олійник Ю.Я. Розслідування умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2014. 249 с.

8. Слободянюк Б.К. Розслідування умисного знищення або пошкодження чужого майна: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Ірпінь, 2016. 238 с.

9. Сиянов Д.А. Методические рекомендации по расследованию пожаров в лесах. Красноярск, 2005. С. 15.

Анотація

Шурашкевич В. М. Допит свідків під час розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. – Стаття.

У статті розглянуто особливості проведення допиту під час розслідування умисного пошкодження об'єктів електроенергетики. Визначено категорії осіб, які можуть бути свідками у подібних провадженнях, та питання, що можуть їм ставитись. Окреслені організаційно-тактичні аспекти проведення слідчої дії.

Ключові слова: допит, свідки, умисне пошкодження об'єктів електроенергетики, розслідування, тактика.

Аннотация

Шурашкевич В. Н. Допрос свидетелей при расследовании умышленного повреждения объектов электроэнергетики. – Статья.

В статье рассмотрены особенности проведения допроса при расследовании умышленного повреждения объектов электроэнергетики. Определены категории лиц, выступающих свидетелями в подобных производствах, и вопросы, которые могут им задаваться. Обозначены организационно-тактические аспекты проведения данного следственного действия.

Ключевые слова: допрос, свидетели, умышленное повреждение объектов электроэнергетики, расследование, тактика.

Summary

Shurashkevych V. M. Interrogate witnesses while investigating of deliberate damage to the objects of the electric power industry. – Article.

The article considers the peculiarities of interrogation during the investigation of deliberate damage to the objects of electric power industry. The categories of persons who appear to be witnesses in similar proceedings and questions that can be addressed to them are defined. The organizational and tactical aspects of carrying out of this investigative action are outlined.

Key words: interrogate, witnesses, deliberate damage to electric power objects, investigation, tactics.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.244.7

Д. П. Богатчук
аспірант*Інституту законодавства Верховної Ради України*

ЩОДО ВІДНЕСЕННЯ ДОБРОСОВІСНОГО ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДО ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Вступ. Добросовісне виконання зобов'язань у міжнародному праві отримало загальне визнання та закріплення у міжнародних документах, зокрема у Статуті Організації Об'єднаних Націй, Віденській конвенції про право міжнародних договорів, Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі, що був підписаний державами-учасниками Наради в Гельсінкі.

Без перебільшення можна сказати, що добросовісне виконання зобов'язань є тією фундаментальною та основоположною нормою, дотримання якої є гарантією миру, міжнародної безпеки та збереження світового правопорядку.

Значається, що жоден із принципів і жодна з норм не можуть бути практично реалізовані, ефективно застосовуватись без добросовісного виконання державами своїх зобов'язань [1, с. 68].

Водночас, незважаючи на особливу важливість добросовісного виконання міжнародних зобов'язань у сучасному міжнародному праві, це питання не отримало ґрунтовного та різнобічного дослідження в правовій науковій літературі.

Постановка проблеми. Для дослідження суті норми про добросовісне виконання міжнародних зобов'язань треба з'ясувати, чи є ця норма принципом сучасного міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Перш за все варто з'ясувати, що таке «принцип», зокрема «принцип права».

У Словнику іншомовних слів за редакцією О.С. Мельничука міститься наступне тлумачення слова «принцип» (лат. «principium» – основа, начало): «1. Первоначало; те, що лежить в основі певної теорії науки. 2. Внутрішнє переконання людини; основне правило поведінки» [2].

У Словнику іншомовних слів за редакцією Л.О. Пустовіт міститься таке визначення поняття «принцип»: «1) центральне пояснення, особливість, покладена в основу створення або здійснен-

ня чого-небудь; 2) внутрішнє переконання, погляд на речі, які зумовлюють норми поведінки; 3) основа якого-небудь пристрою, приладу» [3, с. 762].

Згідно з тлумачним словником В.І. Даля, «принцип» – наукове чи моральне начало, підвалина, правило, основа, від якої не відступають [4].

Отже, у загальному розумінні принцип – це начало, основа, основне правило тощо.

Щодо принципів права – у юридичній літературі відзначаються різні підходи до розуміння та визначення цього поняття та його сутності.

У юридичній науковій і навчальній літературі принципи характеризують як загальні вимоги, що висувуються до суспільних відносин та їх учасників, як відправні установлення, керівні засади, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [5, с. 193].

Ю.А. Ведерніков та А.В. Папріна визначають принципи права як «керівні ідеї, положення, провідні засади, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин» [6, с. 91, 265]. Науковці відзначають важливу роль принципів права, на основі яких формуються норми й права і які є «фундаментальними конструкціями» всього масиву норм права, всієї системи права [6, с. 92].

А.Д. Машков пропонує таке визначення: «принципи права (правові принципи) – це основні вихідні начала, положення, ідеї, що виражають закономірності та сутність права як специфічного соціального регулятора, які закріплені в законодавстві країни та виступають основою для побудови системи правового регулювання суспільних відносин у межах конкретної правової системи» [7, с. 270].

Натомість автори підручника «Актуальні проблеми теорії держави і права» за редакцією Р.В. Шагієва зазначають, що поняття «правові принципи» і «принципи права» не є тотожними і співвідносяться радше як загальне до особливого [8, с. 359–360]. Правові принципи зазначений ко-

лектив авторів пропонує розуміти як усі ті вихідні керівні начала (положення, ідеї), які пронизують усю правову матерію, усі правові явища в суспільстві [8, с. 359–360]. Водночас відзначається, що правові принципи поділяються на дві великі групи: (1) принципи чинного права (власне принципи права) як відправні положення (правила), що належать безпосередньо до його змісту, представлені як найважливіші норми, реально виражені та закріплені у цих нормах, та (2) інші правові принципи, що складаються з вихідних юридичних положень та ідей, які з тих чи інших причин на даному етапі суспільного розвитку не належать до змісту чинного права, у вигляді чинних правових норм не зафіксовані, не володіють їх властивостями [8, с. 359–360].

У підручнику «Теорія держави і права» колективу російських авторів за редакцією М.Н. Марченко зазначається, що принципи права становлять собою «основні ідеї, вихідні положення чи провідні начала процесу формування, розвитку і функціонування права» [9, с. 519].

О.Ф. Скакун пропонує таке визначення: «принципи права (від лат. *principium* – основа, засада) – загальноприйняті норми-ідеї найвищого авторитету, що слугують основними засадами правового регулювання суспільних відносин, спрямовують їх учасників на встановлення соціального компромісу і порядку» [10, с. 242].

О.В. Старчук визначає принципи права як «засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, взаємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загальнозначущістю й регулятивністю» [11, с. 42].

О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та інші автори підручника «Теорія держави і права» за редакцією О.В. Петришина пропонують розуміння принципів права як вихідних ідей, найбільш важливих, загальних і стабільних вимог, що сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають характер права та напрями його подальшого розвитку [12, с. 123, 124].

Отже, науковці наводять різні визначення поняття «принцип права». Крім того, намагаючись охопити багатогранність та основоположність цього поняття, акцентують увагу на основних ознаках принципів права.

Наприклад, авторами підручника «Теорія держави і права» за редакцією О.В. Петришина виділено такі ознаки принципів права:

- 1) спрямованість на утвердження, забезпечення і захист суспільних цінностей;
- 2) найбільш загальний, абстрактний характер;
- 3) визначають зміст системи права та її структурних елементів, а також напрями їх подальшого розвитку;

4) пріоритет над нормами права;

5) більша стійкість порівняно з правовими нормами, незмінність протягом тривалого часу;

6) закріплення зазвичай у джерелах права – нормативно-правових актах, судових прецедентах та інших документах [12, с. 123, 124].

О.В. Старчук до ознак принципів права в умовах ринкової економіки відносить системність, взаємоузгодженість, загальнообов'язковість, універсальність, стабільність, предметну визначеність, загальнозначущість, регулятивність [11, с. 42].

Автори підручника «Теорія держави і права» за редакцією М.Н. Марченко відзначають об'єктивну зумовленість принципів права економічним і соціально-політичним суспільним устроєм, соціально-класовою природою держави та права, пануючим політичним і державним режимом, політичною системою суспільства [9, с. 519–520]. Дослідники вказують на очевидну відмінність принципів феодального, рабовласницького й сучасного права, відмінності принципів сучасних романо-германської правової сім'ї та системи мусульманського права [9, с. 519–520].

О.Ф. Скакун вказує, що принципи права є історико-практичними за походженням (їх творить епоха, факти й події, сформована практика, потреби та інтереси людей) і універсальними за невизначеністю строку існування (мають різний «життєвий цикл») [10, с. 243].

О.В. Старчук не поділяє думки про історичний характер принципів права, яка висловлюється деякими вченими, оскільки, на думку науковця, «незважаючи на те, що в процесі історичного розвитку суспільства зі зміною соціальної, національної чи класової його структури змінювалися підходи до їх розуміння, але принципи залишалися тими ж самими» [11, с. 41].

Загалом, принципи права можуть бути визначені як засадничі, основні, керівні, визначальні ідеї права, яким притаманні, зокрема, такі ознаки, як регулятивність, системність, загальнообов'язковість, загальна значущість.

У рішенні від 7 вересня 1927 року у справі «Лотус» (Франція vs Туреччина) Постійна палата міжнародного правосуддя зазначила таке: «словосполучення «принципи міжнародного права», як воно зазвичай вживається, може означати лише міжнародне право, як воно застосовується між усіма державами, що належать до співтовариства Держав» [13, с. 16–17].

М.О. Баймуратов виокремлює такі особливості основних принципів міжнародного права:

– універсальність, вони є універсальними нормами міжнародного права, незаперечність і загальна обов'язковість;

– обов'язковий характер для всіх без винятку держав, незалежно від того, чи є вони членами ООН та інших суб'єктів міжнародного права;

– першість стосовно всіх інших норм системи міжнародного права;

– як виняток із загальних правил дії міжнародно-правових норм, основні принципи міжнародного права мають зворотну силу, що дозволяє їм поширювати свою дію на будь-яку норму, яка виникла раніше самого принципу, аж до її скасування і невизнання пов'язаних із нею наслідків;

– тільки діяння, що порушують принципи міжнародного права, розглядаються як міжнародні злочини;

– вони можуть бути правовою основою для регулювання міждержавних відносин за відсутності прямого регулювання [14, с. 35].

У підручнику «Міжнародне публічне право» вітчизняних науковців А.І. Дмитрієва, В.І. Муравйова, Ю.С. Шемшученка та Л.В. Губерського поняття основних принципів міжнародного права визначають так: «це система основоположних норм міжнародного права, які регулюють відносини між його суб'єктами і є критерієм правомірності міжнародних правотворчого і правозастосовного процесів, дійсності інших міжнародно-правових норм» [15, с. 196]. У зазначеному підручнику також виділено такі характерні ознаки й особливості основних принципів міжнародного права: 1) основоположний, засадничий характер, вони є внутрішньою нормативною основою всього міжнародного права; 2) загально-визнаність, універсальність, вони є найважливішими загальними нормами (нормами-принципами) міжнародного права; 3) імперативність, обов'язковість для всіх держав, їм мають відповідати інші міжнародно-правові норми; 4) вони є критерієм міжнародної законності [15, с. 167].

Н.Т. Блатова та Л.А. Маджорян виокремлюють такі особливості основних принципів міжнародного права, на відміну від рядових норм міжнародного права:

– загальне визнання і активне застосування у світовій практиці міждержавних відносин;

– універсальний характер;

– закріплення в конкретних правових нормах, у певних джерелах міжнародного права (у договорах, угодах, конвенціях, звичаях);

– взаємопов'язаність і взаємозалежність основних принципів [16, с. 167, 168].

Відтак науковці по-різному визначають основні принципи міжнародного права, акцентуючи увагу на тих або інших їхніх ознаках.

Преамбула Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) закріплює таке положення: «Ми, народи Об'єднаних Націй, переповнені рішучості <...> створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають з договорів та інших джерел міжнародного права» [17].

Відповідно до пункту 2 статті 2 Статуту ООН, «всі Члени Організації Об'єднаних Націй добросовісно виконують взяті на себе по даному Статуту зобов'язання, щоб забезпечити їм всім в сукупності права та переваги, що випливають з приналежності до Членів Організації» [17].

Згідно з пунктом 6 статті 2 Статуту ООН, якою передбачені принципи діяльності ООН і членів ООН, зокрема принцип добросовісного виконання зобов'язань, «Організація забезпечує, щоб держави, які не є її Членами, діяли згідно з цими Принципами, оскільки це може виявитися необхідним для підтримання міжнародного миру й безпеки» [17].

Відтак можна зробити висновок, що Статут ООН закріплює норму щодо добросовісного виконання зобов'язань і передбачає можливість застосування своїх принципових положень, зокрема щодо виконання зобов'язань по даному Статуту, до держав, які не є членами ООН.

У Преамбулі Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року відзначається, що «принципи вільної згоди і добросовісності та норма *pacta sunt servanda* здобули загальне визнання», а також закріплюється теза про «рішимість народів Об'єднаних Націй створити умови, за яких може бути додержано справедливості і повагу до зобов'язань, що випливають з договорів» [18].

Стаття 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів закріплює, що «кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись» [18].

Як зазначає Олексій Драчов, це положення Віденської конвенції однозначно вказує на встановлення засади добросовісного виконання міжнародних зобов'язань [19, с. 118].

Зазначені положення Віденської конвенції про право міжнародних договорів у такому самому формулюванні закріплені також у Віденській конвенції про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 березня 1986 року [20].

Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 24 жовтня 1970 року було прийнято Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, відповідно до якої закріплено обов'язковість принципів міжнародного права не лише для держав-членів ООН, але й для всіх держав світу: «Генеральна Асамблея <...> заявляє, що принципи Статуту, втілені в цій Декларації, становлять основні принципи міжнародного права, і тому закликає всі держави керуватися цими принципами у своїй міжнародній діяльності і розвивати свої взаємини на основі суворого дотримання цих принципів» [21].

У Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй знайшов своє закріплення «принцип добросовісного виконання державами зобов'язань, узятих ними відповідно до Статуту» [21].

Декларація відзначає важливість добросовісного виконання зобов'язань державами: «добросовісне дотримання принципів міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, і добросовісне виконання відповідно до Статуту зобов'язань, узятих державами, мають дуже важливе значення для підтримання міжнародного миру й безпеки, для досягнення інших цілей Організації Об'єднаних Націй» [21].

Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН закріпила принцип добросовісного виконання зобов'язань державами як основний принцип міжнародного права, його універсальність і передбачила роз'яснення змісту цього принципу.

Подальший розвиток і закріплення принцип добросовісного виконання зобов'язань отримав в Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі, що був підписаний державами-учасниками Наради в Гельсінкі 1 серпня 1975 року та який як свою частину включив Декларацію принципів, якими держави-учасники будуть керуватися у взаємних відносинах [22]. Серед таких принципів у Заключному акті закріплено «Добросовісне виконання зобов'язань з міжнародного права» (десятий принцип).

Принцип добросовісного виконання зобов'язань чітко відображений у Статуті Організації американських держав, який встановлює таке: «міжнародний порядок включає обов'язково повагу до особистості, суверенітету та незалежності держав, а також добросовісне виконання зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права» (стаття 3, b) [23].

Те, що добросовісне виконання міжнародних зобов'язань належить до переліку основних принципів сучасного міжнародного права, зазначають зарубіжні й українські науковці, праці яких щодо цього питання можуть стати предметом окремого наукового дослідження.

Так, на думку радянського науковця О.І. Тіунова, «сенс принципу розкривається в тому, що це – визнана всіма державами і зафіксована у формі міжнародного договору чи міжнародно-правового звичаю, а також відображена в міжнародній моралі універсальна й кардинальна норма, що відображає в найбільш загальному вигляді зобов'язання суб'єктів міжнародного права дотримуватися зобов'язань, що випливають із загально-

визнаних принципів і норм міжнародного права, та відповідних йому договорів і угод, міжнародно-правових звичаїв, певних рішень міжурядових організацій, учасниками яких є дані суб'єкти, що слугує критерієм законності діяльності цих суб'єктів у сфері міжнародних відносин і є умовою стабільності, ефективності міжнародного правопорядку» [24, с. 68].

О.В. Задорожній зазначає, що зміст принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань насамперед полягає в покладенні на держави обов'язку належним чином виконувати зобов'язання, взяті ними відповідно до Статуту ООН, свої зобов'язання відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів [25, с. 427].

Висновки. Добросовісне виконання зобов'язань визнане принципом міжнародного права у міжнародно-правових актах, у наукових працях і вирізняється ознаками, що дозволяють віднести його до основних принципів сучасного міжнародного права.

Література

1. Захарова Н.В. Выполнение обязательств, вытекающих из международного договора / отв. ред. Н.В. Миронов; АН СССР, Ин-т государства и права. М.: Наука, 1987. 138 с.
2. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53407/288526.html>.
3. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. К.: Довіра, 2000. 1018 с.
4. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В.И. Даль. URL: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=33183>.
5. Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Богачова Л.Л. та ін. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
6. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права: навч. посібник. К.: Знання, 2008. 333 с.
7. Машков А.Д. Теорія держави і права: підручник. К.: ВД «Дакор». 492 с.
8. Актуальные проблемы теории государства и права: учеб. пособие / отв. ред. Р.В. Шагиева. М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. 576 с.
9. Теория государства и права: учебник / Под ред. М.Н. Марченко. М.: Издательство «Зерцало», 2004. – 800 с.
10. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-е вид., допов. і переробл. Київ: Правова єдність «Алерта», 2014. 524 с.
11. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 40–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2012_2_11.
12. Петришин О.В., Погребняк С.П., Смороди́нський В.С. та ін. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. О.В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с.
13. Judgement No. 9 in the Case of the S.S. "Lotus". 7 September 1927. Publications of the Permanent Court

of International Justice. Series A. No.10. P. 16–17. URL: http://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_10/30_Lotus_Arret.pdf.

14. Баймуратов М.О. Міжнародне право: підручник. Суми: ВТД «Університетська книга»; Одеса: «Астропринт», 2006. 424 с.

15. Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: навч. посібник / Відп. ред. Ю.С.Шемшученко, Л.В.Губерський; Київ. ун-т права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т.Шевченка. К.: Юрінком Інтер, 2000. — 638 с.

16. Международное право: учебник / Под ред. Н.Т. Блатовой, Л.А. Маджорян. М.: Юридическая литература, 1979. 584 с.

17. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

18. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_118.

19. Драчов О. Принцип «*pacta sunt servanda*» як правова основа імплементації міжнародно-правових зобов'язань. Юридична Україна. 2010. № 5. С. 116–120.

20. Віденська конвенція про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 березня 1986 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_a04.

21. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569/.

22. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

23. Charter of the Organization of American States. URL: http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-41_charter_OAS.asp.

24. Тиунов О.И. Принцип соблюдения международных обязательств. М., 1979.

25. Задорожній О.В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія. Київ: К.І.С., 2015. 712 с.

Анотація

Богатчук Д. П. Щодо віднесення добросовісного виконання зобов'язань до основних принципів сучасного міжнародного права. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню питання, чи є норма про добросовісне виконання зобов'язань принципом сучасного міжнародного права.

Ключові слова: добросовісне виконання зобов'язань, принцип права, основні принципи міжнародного права.

Аннотация

Богатчук Д. П. Касательно отнесения добросовестного выполнения обязательств к основным принципам современного международного права. – Статья.

Статья посвящена исследованию вопроса касательно того, является ли норма о добросовестном выполнении обязательств принципом современного международного права.

Ключевые слова: добросовестное выполнение обязательств, принцип права, основные принципы международного права.

Summary

Bohatchuk D. P. Regarding attribution of performance of obligations in good faith to the basic principles of the modern international law. – Article.

The article deals with issue of attribution of the rule on performance of obligations in good faith to the basic principles of the modern international law.

Key words: performance of obligations in good faith, principle of law, basic principles of the international law.

УДК 341.1/8

Л. М. Жовтоніжко
аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ У ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ: СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Вступ. Через історичні обставини Європейський Союз являє собою сукупність національних культур і віросповідань. Та оскільки в перші десятиліття розвитку європейська інтеграція мала виражений галузево-економічний напрям розвитку, то в основоположних установчих правових актах Європейських Співтовариств не приділялось належної уваги питанню правового регулювання відносин у галузі культури, яке на даному етапі діяльності Європейського Союзу набуває особливої актуальності.

Вивчаючи зазначену проблематику, автор проаналізував праці українських і зарубіжних дослідників, серед яких: Т. Ковальчук, О. Мельничук, Д. Коваль, Дж. Мерріман, В. Лейвз, П. Козловський, Л. Дашевський, М. Брі, І. Хорга, П. Вілкінсон та інші вчені. Водночас комплексне дисертаційне дослідження в сучасній вітчизняній науці міжнародного права на згадану тему відсутнє.

Мета статті полягає у визначенні стану наукової розробленості проблем теорії і практики міжнародно-правового регулювання співробітництва європейських держав і галузі культури та визначенні перспективних напрямків наукових досліджень у цій царині.

Основна частина. Уперше положення про співробітництво у сфері культури з'явилися у Маастрихтському договорі, де їм був присвячений спеціальний розділ. Відтоді культурна політика офіційно стала одним із напрямів діяльності Європейського Союзу (далі – ЄС) і почала розглядатись як фактор економічної та соціальної складової Європи загалом.

Розуміння значення культури як динамічного й конструктивного чинника європейської інтеграції спонукало теоретиків ЄС порушувати питання про принципи спільної культурної політики. Так, М. Брі та І. Хорга в праці «Етнічність та міжкультурний діалог на східному кордоні Європейського Союзу» вказують, що культурне різноманіття, плюралізм і мультикультуралізм є специфічними складовими елементами європейського простору [8, с. 21].

Автори книги «Культурна політика та повсякденне життя» зазначають, що історія Європи складається з переміщення державних кордонів націй, створення нових коаліцій і встановлення співпраці між друзями та колишніми ворогами. Наприклад, лихоліття Другої світової війни збли-

зило європейські країни та стало причиною підписання основоположного договору сучасної Європи – Римського договору 1957 р., що описував співробітництво європейських держав як таке, «що прагне закласти фундамент для більш тісного зв'язку між народами Європи» і «забезпечити економічну та соціальну послідовність своїх країн шляхом спільних дій щодо усунення бар'єрів, які розділяють Європу». Але під цим, з одного погляду, прагматичним союзом, мався на увазі більш широкий сенс – створення політичного та культурного союзу, створення Європи, яка розвиває більш тісні зв'язки між різними людьми й національними державами та підтримує «розквіт культур держав-членів» [7, с. 36].

Водночас існують певні проблеми, що виникають в умовах розвитку інтегрального культурного простору в Європі, серед яких можна виділити такі:

1. Неосяжна культурна диференціація між різними країнами, регіонами й соціальними верствами, яка залежить від занадто серйозних відмінностей у рамках їх економічного розвитку та соціального статусу;

2. Різні етнічні, конфесійні або соціальні конфлікти, які існували в історії та відголоски яких досі присутні у свідомості представників різних націй;

3. Занадто глибока культурна замкнутість, зокрема, відсутність толерантності до інших культур, індивідуальний і груповий егоїзм, а також недостатні можливості для адаптації до інтенсивних соціальних і культурних змін;

4. У багатьох сферах суспільного розвитку не вистачає адміністративних можливостей, необхідних для розвитку партнерських відносин і міжкультурного й мультикультурного обміну, тобто політика у сфері культури часто має декларативний характер і неправильно орієнтована на основні потреби суспільства.

Отже, разом із новими можливостями для більш тісної взаємодії європейських країн з'являються й нові загрози. Як зазначив С. Хантінгтон, «народи й країни схожих культур зближуються, а народи й країни різних культур розходяться» [1, с. 23].

Як результат, сьогодні окреслилося декілька різнопланових підходів до розуміння європейської ідентичності та оцінки її місця в житті Єв-

ропи. Одні автори заперечують право на існування європейської ідентичності, апелюючи до сили національно-політичного елементу, і висувають як визначальну національно-державну ідентичність народів Європи. Інші говорять про виникнення постнаціонального європейського простору, висуваючи концепції «єдиної Європи» або «Європи регіонів», у яких, навпаки, на перше місце висувається європейська ідентичність або європейська регіональна ідентичність і втрачається значення національно-державної ідентичності.

Водночас сучасні тенденції правового регулювання співробітництва європейських держав у сфері культури вказують на розуміння необхідності охоплення правовими нормами усього максимально можливого спектра культурних відносин.

Як зазначає Т. Ковальчук, співробітництво у сфері культури в структурі євроінтеграційних процесів посідає особливе місце в умовах зростаючої взаємозалежності держав. У сучасній Європі поряд із політикою й економікою культура утворює тріаду факторів, що визначають механізм зовнішньополітичної діяльності держав, і справедливо розглядається як невід'ємна й повноцінна частина стратегії дій на міжнародній арені. Нові загрози та виклики, масштабні завдання, що стоять перед європейськими державами у сфері міжнародних відносин в умовах глобалізації, інформаційної революції й прискорення цивілізаційних процесів, надають додаткового значення культурній складовій, відкриваючи більш широкі можливості для культурного співробітництва [5, с. 3].

Цю тему більш детально розглянув В. Лейвз у праці «Міжнародне культурне співробітництво. Міжнародна енциклопедія соціальних наук», у якій він вказав, що недавній поштовх у міжнародному культурному співробітництві є результатом кількох факторів на сучасній міжнародній арені:

1) позитивна роль, що відводиться державами – членами ООН у галузі підтримання миру та в розвитку умов, необхідних для мирного населення;

2) широко поширена думка про те, що підвищення культурного співробітництва може сприяти міжнародному взаєморозумінню й розвитку мирного світового співтовариства;

3) реальність взаємозалежності між усіма країнами в їх розвитку і в необхідності їх доступу до культурних, інтелектуальних і технологічних ресурсів світу;

4) визнання того, що тоді як післявоєнна напруженість та ідеологічні конфлікти не можуть бути вирішені шляхом звернення до сучасної зброї, то вони можуть бути принаймні пом'якшені заохоченням міжнародного взаєморозуміння й поліпшенням добробуту людей за допомогою культурного співробітництва між народами [2, с. 2].

На нашу думку, одним із напрямів такого культурного співробітництва має стати діяльність з удосконалення нормативно-правової бази у сфері збереження культурних цінностей, якій у доктрині міжнародного права приділяють значну увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Серед українських учених дослідженню цієї проблематики приділили увагу В. Акуленко, В. Денисов, О. Мельничук, В. Максимов, В. Мунтян, Ю. Шемшученко, серед зарубіжних науковців – Є. Александров, Л. Галенська, М. Богуславський, С. Молчанов, Л. Прессуїр, І. Сейдел-Хохенвелдерн та інші. Проте, як вказують самі вчені, питання визначення правового режиму об'єктів культури, що становлять загальнолюдську цінність, тобто об'єктів всесвітньої спадщини, є недостатньо висвітленими в науці міжнародного права.

Важливість даної теми викликана тим фактом, що причиною усвідомлення важливості регулювання відносин у сфері культури стало занедбання чи не найдорожчого, що є в будь-якої країни, будь-яких народів – історичного культурного надбання предків.

Особливо це проявилось, як не дивно, не під час військових дій, а під впливом бажання накопичення капіталу через предмети культурного характеру, що у свою чергу проявляється, як зазначав Дж. Мерріман, через різні образи мислення щодо культурних цінностей. На основі своїх досліджень він зробив висновок, що таких образів існує два:

1) відношення до них як до спільного культурного надбання людства;

2) відношення до них з точки зору ринкових відносин, тобто як до товару.

Приділяючи більше уваги другому образу, котрий базується на ринкових відносинах, дослідник визначає його як такий, що надає націям особливі можливості, оскільки присвоює національний характер об'єктам, незалежно від їх місцезнаходження або власності, а також узаконює національний експортний контроль і вимагає репатріації культурних цінностей. За цим образом мислення, світ поділяється на ресурсні нації і нації ринку. У ресурсних народів постачання бажаних культурних цінностей перевищує внутрішній попит. Такі країни, як Єгипет, Греція та Індія є очевидними прикладами ресурсних народів. Вони багаті культурними артефактами, виходячи за межі будь-якого можливого локального використання. У ринкових країнах попит перевищує пропозицію. Франція, Німеччина, Швейцарія є прикладом таких країн. Попит на культурні цінності в країні ринку заохочує експорт із ресурсних країн. Коли, як це часто (але не завжди) буває, ресурсна нація відноситься до бідних, а нації ринку – до багатих, необмежений ринок стимулюватиме чистий експорт культурних цінностей

[6, с. 833]. З іншого боку, це створює умови для незаконних операцій щодо предметів культури, тобто контрабанди.

На нашу думку, слід гармонізувати ці два погляди на культурні цінності через створення належної системи міжнародних нормативно-правових актів для правового регулювання відносин між державами в галузі культури на прикладі експорту та імпорту творчих доробків і предметів культурної спадщини.

Ми вважаємо, що систематизацію нормативно-правової бази слід розпочинати перш за все з докладного визначення понять результатів культурної діяльності людини, що уможливить більш точну їх оцінку з духовної точки зору і забезпечить збереження творів майбутніх «Ван Гогів» уже в теперішній час.

Сьогоднішній стан справ у даній сфері можна охарактеризувати виходячи з викладів Д. Ковалю, який вказує на те, що поняття «культурні цінності» в міжнародному праві сьогодні точно не визначене. Спроби детермінувати його нормативно закінчувалися складанням переліку об'єктів, що можуть виступати у ролі культурних цінностей. Саме тому велика увага приділяється проблемі чіткого визначення поняття «культурні цінності» та його змістового наповнення. Цінності – філософський термін, що є виразом суті буття. У правовій площині цінності перетворюються на майно або власність. У зарубіжному законодавстві, літературі та правозастосовній практиці термін «цінності» не вживається для позначення матеріальної складової культури. Він замінений поняттям «property», що дослівно означає «власність» [3, с. 226]. Через такі, на перший погляд, незначні деталі досить важко розробити єдину систему норм права для міжнародно-правового регулювання відносин у сфері культури та усунути наявні проблеми в даній галузі міжнародних відносин.

Реалізація особистості неможлива без культурного елемента, що відкриває нові горизонти для творчості. Юристи-міжнародники неодноразово звертали увагу на те, що важливе місце в культурній політиці європейських країн належить питанням культурних прав, дотримання яких сприяє різноманіттю та багатокультурності Європи. Зв'язок між культурою і правами людини є двигуном для культурного різноманіття, завдяки чому участь громадян в оцінці та реалізації культурної політики є не лише звичайною можливістю реалізації прав, а й характерною ознакою демократії [4, с. 2].

Ще одним важливим питанням, на нашу думку, є пояснення важливості міжнародної нормативно-правової бази у сфері культури серед широкого загалу людей, а особливо молоді, що дає

підставу вказати на необхідність включення до навчальних планів вищих навчальних закладів навчальної дисципліни «Міжнародне культурне співробітництво», якій сьогодні майже не приділяють уваги. П. Вілкінсон з цього приводу пише, що причини відсутності у змісті стандартних підручників з міжнародних відносин положень культурних відносин, культурно-конфліктних відносин, культурного імперіалізму й культурної дипломатії не мають нічого спільного з їхньою відносною важливістю в міжнародній системі: вони радше є відображенням нерівномірного та неповного розвитку даного предмета [9, с. 8].

Висновки. Ознайомлення з працями згаданих у статті науковців дає підстави стверджувати, що хоча окремі практичні питання міжнародно-правового регулювання відносин у сфері культури час від часу все-таки отримують розвиток у рамках самостійних наукових досліджень, у міжнародно-правовій доктрині нині відсутні комплексні, системні дослідження міжнародно-правових відносин європейських держав у галузі культури, зокрема щодо визначення базових міжнародно-правових терміно-понять у сфері культури, характеристики нормативно-правового й інституційного механізмів здійснення європейського культурного співробітництва, створення єдиного Європейського культурного простору тощо.

Література

1. Huntington S. P. The clash of civilizations? Foreign Affairs. Council on Foreign Relations, 1993. Vol. 72. № 3. P. 22–49.
2. Laves W. Home International Cultural Cooperation. International Encyclopedia of the Social Sciences. URL: <http://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/international-cultural-cooperation>
3. Коваль Д. Дефініція поняття «культурні цінності» в міжнародному праві. Актуальні проблеми політики. Одеса, 2014. Вип. 51. С. 225–226.
4. Жорди Паскуаль-и-Руис. Справочник по вопросам участия граждан в формировании культурной политики европейских городов / Пер. Б. Аленьев; общ.ред. Паскуаль-и-Руис Жорди, Драгоевич Саны; К.: ПФ «Оранта», 2007. 120 с.
5. Ковальчук Т. Культурний фактор європейської інтеграції (на прикладі Європейського Союзу): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. К., 2009. 20 с. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2009/09ktipes.zip>.
6. Merryman J. H. Two Ways of Thinking About Cultural Property. The American Journal of International Law. Vol. 80. № 4. Oct. 1986. P. 831–853.
7. European Cinema and Television: Cultural Policy and Everyday Life / eds. I. Bondebjerg, E. Novrup Redvall, A. Higson. Palgrave Macmillan, 2015. 265 p.
8. Brie M. Ethnicity and Intercultural Dialogue at the European Union Eastern Border / ed. I. Horga. Cambridge Scholars Publishing, 2013. 530 p.
9. P. Wilkinson. International Relations: A Very Short Introduction. OUP Oxford, 2007. 160 p.

Анотація

Жовтоніжко Л. М. Міжнародно-правове регулювання співробітництва європейських держав у галузі культури: стан наукової розробленості проблем теорії та практики. – Стаття.

У статті проаналізовано стан наукової розробленості проблем теорії і практики міжнародно-правового регулювання співробітництва європейських держав у галузі культури. Запропоновано перспективні напрямки наукових досліджень у цій галузі.

Ключові слова: міжнародно-правове регулювання в галузі культури, європейське культурне співробітництво в галузі культури, культурні цінності.

Аннотация

Жовтонижко Л. Н. Международно-правовое регулирование сотрудничества европейских государств в области культуры: состояние научной разработанности проблем теории и практики. – Статья.

В статье проанализировано состояние научной разработанности проблем теории и практики междуна-

родно-правового регулирования сотрудничества европейских государств в области культуры. Предложены перспективные направления научных исследований в этой области.

Ключевые слова: международно-правовое регулирование в области культуры, европейское культурное сотрудничество в области культуры, культурные ценности.

Summary

Zhovtonizhko L. N. International legal regulation of cooperation of European countries in the field of culture: the state of scientific development of problems of theory and practice. – Article.

The article analyzes the state of scientific elaboration of theory and practice problems of international legal regulation of European states cooperation in the field of culture. Prospective directions of scientific researches in this area are offered.

Key words: international legal regulation in the field of culture, European cultural cooperation in the field of culture, cultural values.

УДК 341. 1/8

Є. Д. Стрельцова
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ІНОЗЕМНИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ: МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

За умов прискореного розвитку міжнародних економічних зв'язків у сферах міжнародної торгівлі, кредитно-фінансових відносин, наукових досліджень, інформаційних та телекомунікаційних технологій зростає потреба в ефективному засобі правового забезпечення прав та інтересів усіх учасників цього процесу, який може бути реалізований, зокрема, через процедуру визнання та виконання в окремій державі судового рішення, винесеного на території іншої держави.

Визнання та виконання судових рішень в іноземній юрисдикції супроводжується певними правовими проблемами, пов'язаними з відмінностями регулювання цього процесу в різних національних правових системах. З метою подолання цих труднощів протягом багатьох років було розроблено та прийнято цілу низку двосторонніх, регіональних та міжнародних договорів, які, однак, у більшості випадків спрямовані на регулювання лише окремих, специфічних аспектів визнання та виконання іноземних рішень, або їх застосування обмежується певними територіями. За умов сьогоденних потреб стрімкого зростання міжнародної економічної взаємодії є нагальна необхідність в універсальному міжнародно-правовому документі, який би забезпечив у сфері визнання та виконання іноземних судових рішень правову визначеність, надійну та спрощену судову процедуру. У зв'язку з цим проект Міжнародної конвенції про визнання і виконання іноземних судових рішень, розроблений за ініціативи Гаазької конференції з приватного права, убачається слушним.

Окремим питанням міжнародного цивільного процесу, зокрема міжнародної підсудності справ з цивільних та комерційних питань, визнання та виконання іноземних судових доручень приділяють увагу такі вітчизняні та іноземні дослідники: І.А. Діковська, О.В. Євтушенко, Т.М. Нешатаєва, Ю.Д. Притика, Г.А. Цірат, Ю.В. Черняк, Н.М. Юрова; R.A. Brand, D. Goddard, J. Regan та інші.

Проте подальше дослідження окремих питань визнання та виконання іноземних судових рішень з огляду на представлений до обговорення широкому світовому загалу проект Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень (далі – проект Конвенції) вважається актуальним

з метою встановлення положень, які потребують додаткової аргументації.

Проект Конвенції є результатом багаторічної діяльності Гаазької конференції з міжнародного приватного права, започаткованої у 1992 р. і спрямованої на уніфікацію норм у сфері міжнародної підсудності і визнання та виконання рішень національних судів у справах з цивільних та комерційних питань за кордоном. На певному етапі цю роботу було зосереджено на питаннях уніфікації правил про пророгаційну угоду, що призвело до прийняття 30 червня 2005 р. Конвенції про угоди про вибір суду, яка є чинною з 1 жовтня 2015 р. З 2012 р. робота над проектом Конвенції відновилась: у 2015 р. Робочою групою було підготовлено перший варіант проекту Конвенції. Пізніше Спеціальною комісією було представлено чергові варіанти проекту Конвенції у лютому та листопаді 2017 р., заплановано подальше обговорення у 2018–2019 р.

Проект Конвенції спрямований забезпечити дієву, спрощену систему визнання та виконання іноземних судових рішень з цивільних та комерційних справ, які набрали чинності у державі винесення судового рішення і якщо вони підлягають виконанню у державі винесення (ст. 4 (3)). Положення проекту Конвенції встановлюють сферу дії Конвенції (ст. 1) та перелік питань, виключених зі сфери її дії (ст. 2). В основу системи підстав для визнання та виконання іноземних судових рішень покладено відповідність справ правилам підсудності (ст. 5). Представлений вичерпний перелік підстав відмови у визнанні чи виконанні судових рішень (ст. 7), більшість з яких є загальновідомими, оскільки закріплюються як у внутрішньому законодавстві України, так і у нормах різних міжнародних договорів [1].

Конвенція передбачає ряд проблем, остаточне вирішення яких у процесі обговорення проекту сприятиме якісному глумаченню та застосуванню її норм. До цих проблем відносять такі: попередні питання (ст. 8), подільність судового рішення (ст. 9), відшкодування збитків (ст. 10), мирові угоди (ст. 14). Частина положень стосується процесуальних особливостей, тобто документів, що надаються ((ст. 13) майже збігаються за переліком і вимогами з тими, що визначені у національному законодавстві України та міжнародних

договорах); процедури визнання та виконання (ст. 14). Загальні положення Конвенції включають перехідні положення (ст. 17), дозволені заяви (ст. ст. 19–21), положення про держави з двома і більше правовими системами (ст. 24), а також питання процедури ратифікації та інші.

Ознайомлення з текстом проекту Конвенції, документами (звітами, коментарями, роз'ясненнями тощо), підготовленими Спеціальною комісією з проекту (13–17 листопада 2017 р.), аналіз основних положень дозволяє вважати її структуру, задачі, зміст норм такими, що відповідають встановленим принципам міжнародного права, міжнародного цивільного процесуального права, процесуального права національних правових систем тощо. Проте низка положень, на наш погляд, є суперечливими та дискусійними і потребують додаткових аргументів. Сконцентруємо увагу на деяких із них.

Так, відповідно до ст. 1 проекту Конвенції сферою її дії охоплюються судові рішення, пов'язані лише з цивільними чи комерційними справами. Згідно з роз'ясненням згаданої Спеціальної комісії з проекту Конвенції цивільні та комерційні справи слід розуміти як справи не за характером провадження, а за характером позовів, і, таким чином, можливе застосування положень Конвенції до рішень по цивільних позовах у кримінальному провадженні [2, с. 5–6]. Ми вважаємо, що з урахуванням цього аргументу та для додаткового уточнення кола справ, до яких застосовується Конвенція, було б слушно включити до ст. 1 (1) такі слова: «вироки у кримінальних провадженнях у частині, що стосується відшкодування шкоди та заподіяння збитків». Така редакція статті не суперечить ст. 9 «Подільність» проекту Конвенції: «Визнання або виконання окремої частини судового рішення здійснюється у разі, якщо подається клопотання про визнання або виконання цієї частини, чи лише частину судового рішення може бути визнано або виконано згідно з цією Конвенцією»; до того ж поправка буде відповідати змістові ст. 81 Закону України «Про Міжнародне приватне право» (далі – Закон «Про МПП»): «Рішення іноземних судів, які можуть бути визнані та виконані в Україні» [3, ст. 81].

У процесі роботи над проектом Конвенції неодноразово обговорювався перелік питань, до яких її дія не застосовується (ст. 2 (1), (а – м)). Це питання і досі залишається відкритим, адже тривають дискусії щодо виключення зі сфери дії Конвенції питання про приватність / неуповноважене публічне розкриття інформації про приватне життя (ст. 2 (1), (1)) та інтелектуальну власність (ст. 2 (1), (m)). З огляду на це можна висловити певні міркування. Перше, стосовно приватності / неуповноваженого публічного розкриття інформації про приватне життя слід зазначити, що це по-

няття є близьким за своїми основними ознаками з поняттям «дифамація», яке виключено зі сфери дії Конвенції (ст. 2 (1), (k)). Тому виключення зі сфери дії Конвенції останнього та застосування її до попереднього поняття виглядало б нелогічним. Сфера приватності нині набуває особливої уваги та значущості, тому слід обережно ставитись до питання про її спорідненість з дифамацією або з цивільними чи комерційними справами. Вважаємо, що саме з такого погляду слід вирішувати поставлену проблему [4, с. 9].

Інше міркування стосується інтелектуальної власності (та аналогічних питань), які проектом Конвенції умовно виключені зі сфери її дії (ст. 2 (1), (m)). Таке рішення Спеціальна комісія з проекту Конвенції пояснює стурбованістю про можливість виникнення правових колізій під час застосування положень Конвенції за наявності чинних уніфікованих матеріальних та процесуальних норм міжнародних договорів та документів у сфері інтелектуальної власності (наприклад, Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів, 1886 р. (пот. ред. від 20.11.2007 р.); Паризької конвенції про охорону промислової власності, 1883 (пот. ред. від 15.07.2002 р.); Угоди про торгові аспекти права інтелектуальної власності (TRIPs, зі змін. від 06.12.2005 р.); Міжнародної угоди про боротьбу з контрафактною продукцією (The Anti-Counterfeiting Trade Agreement, ACTA) – документ нині у процесі обговорення, держави-підписанти – США, держави Південно-Східн. Азії) та діяльності міжнародних інституцій, які забезпечують правовий захист інтелектуальної власності (Світова торгова організація, Світова організація інтелектуальної власності та інші).

До того ж держави з розвинутою та надійною системою правового захисту права інтелектуальної власності (наприклад, США) висловлюються проти здійснення судового провадження та виконання судового рішення по цій категорії справ в іноземній юрисдикції та наполягають на виключенні інтелектуальної власності зі сфери дії Конвенції [5, с. 2].

З одного боку, з аргументами щодо правових колізій на рівні міжнародних угод та документів можна погодитись, а з іншого, – виключення судових рішень з питань інтелектуальної власності зі сфери дії Конвенції може створити несприятливі наслідки для України, оскільки у визнанні чи виконанні судового рішення, винесеного в Україні у справі, яка пов'язана з питаннями інтелектуальної власності та віднесена до категорії справ виключної підсудності судам України, що передбачене, зокрема, ст. 77 (1), (4) Закону України «Про МПП», може бути відмовлено в іншій державі-учасниці. Але у разі виключення із сфери застосування Конвенції питань інтелектуальної

власності можна розраховувати на так звані виняткові підстави для визнання та виконання іноземного судового рішення, закріплені у ст. 6 (а) проекту Конвенції: «<...> Судове рішення, яке постановлено щодо реєстрації чи дійсності права інтелектуальної власності, які мають бути надані чи зареєстровані, визнається та виконується, якщо та лише якщо Держава винесення рішення є Державою, в якій відбулися надання або реєстрація, або, згідно з умовами міжнародного чи регіонального договору, вважається, що відбулися».

Дуже важливими у цьому контексті є питання щодо чинників, які перешкоджають визнанню та виконанню іноземного судового рішення. Підстави відмови передбачені ст. 7 проекту Конвенції. Зосередимо увагу лише на окремих з них, які, на нашу думку, є такими, що потребують додаткових дискусій стосовно врахування інтересів як різних держав, так і України.

Так, серед цілої низки підстав відмови ст. 7 (1), (с) передбачає неможливість визнання чи виконання іноземного судового рішення, якщо воно було б очевидно «несумісним з публічним порядком запитованої Держави <...>». Посилання на публічний порядок передбачено у національному законодавстві держав та ряді міжнародних договорів (наприклад, ст. 12 Закону України «Про МПП»; ст. V п. (2), (b) Нью-Йоркської конвенції 1958 р. про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень; ст. 9 (е) Конвенції 2005 р. про угоди щодо вибору суду та інші). Проте посилання на категорію «публічний порядок» (*ordre public*) з метою обмеження застосування іноземного права або відмови у визнанні чи виконанні іноземного судового рішення може мати як позитивне, так і негативне значення. Така двоякість обумовлена відсутністю законодавчого визначення змісту цієї категорії внаслідок доктринальних розбіжностей та залежністю від судового тлумачення у кожному конкретному випадку [6, с. 226–228]. Так, наприклад, постанова пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 р. № 12 «Про практику розгляду судами клопотань про визнання і виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених в порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України», зокрема, тлумачить поняття «публічний порядок» як *визначальні принципи й засади, які становлять основу наявного в державі ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності, й основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо)* [7, ч. 8 п. 12]. У закордонній судовій практиці, наприклад, публічний порядок може визначатися/тлумачитися як *основи правопорядку; засади суспільної моралі; суперечність фундаментальним принципам правопорядку держа-*

ви у неприйнятному ступені (unaccepted degree) [8; 9, с. 727–728].

Отже, застосування застереження *про публічний порядок* має свої переваги та недоліки: можна скористуватися широким тлумаченням цієї категорії для відмови у визнанні та виконанні іноземного судового рішення, переслідуючи свої національні політичні, економічні інтереси, та у такому разі не підтримувати імідж *дружньої держави* стосовно іноземної юрисдикції. З іншого боку, широке тлумачення публічного порядку в іноземній державі може перешкоджати визнанню та виконанню судових рішень, винесених, наприклад, судом України. Отже, вважаємо, слід переосмислити зміст ст. 7 п. 1 (с) та виробити уніфікований підхід до застереження про публічний порядок або надати чітке визначення цієї категорії в самому тексті Конвенції. При цьому слушно звернути увагу на положення чинного Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), яке визначає в якості однієї з підстав для відмови у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду *загрозу інтересам України* [10, ст. 468 п. 7].

Наступна з підстав відмови у визнанні чи виконанні іноземного судового рішення, на аналізі якої сконцентруємо свою увагу, стосується порушення правил договірної юрисдикції. Відповідне положення закріплене у ст. 7(1), (d) проекту Конвенції: «У визнанні чи виконанні судового рішення може бути відмовлено, якщо: <...> d) провадження в суді винесення рішення суперечили угоді або вказівці у трастовому документі, відповідно до якого спірні питання мали вирішуватися у суді іншому, ніж суд винесення рішення».

Тобто це положення покликане захистити автономію волі сторін про вибір суду. Воно узгоджується з положеннями Конвенції про угоди про вибір суду від 30.06.2005 р. (чинна з 01.10.2015 р. України підписала її 21.03.2016 р.), зокрема зі ст. 8 (1), яка передбачає визнання та виконання судового рішення держави-учасниці Конвенції, суд якої був призначений для розгляду справи угодою про виключний вибір суду в іншій країні-учасниці [11, ст. 8]. З огляду на це підкреслимо, що чинне законодавство України (наприклад, ст. 76 Закону України «Про МПП») та міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (наприклад, Київська угода 1992 р. [12, ст. 4 (2)], Конвенція про угоди про вибір суду 2005 р.) у перспективі передбачають можливість судами приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом, зокрема у разі, якщо сторони передбачили своєю угодою підсудність справи з іноземним елементом судам України, крім випадків виключної підсудності (наприклад, ст. 77 Закону «Про МПП», ст. 4 (3–5) Київської

угоди). Попри те, що ЦПК [10, ст. 497] та Господарський процесуальний кодекс (далі – ГПК) [13, ст. 366] України закріплюють положення про визначення правил підсудності судам України справ з іноземним елементом або за участю іноземних осіб, згідно з цими кодексами, законом або міжнародним договором (згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України), у нашій державі виникла проблема у зв'язку з відмовою у застосуванні приписів національного законодавства та міжнародних конвенцій щодо пророгаційних угод вітчизняними господарськими та загальними судами на тій підставі, що ані ЦПК України, ані ГПК України не передбачають договірної підсудності. Очевидно, що ратифікація Конвенції 2005 р. Україною, а у майбутньому – і Конвенції про визнання і виконання іноземних судових рішень, якщо вона буде прийнята, без впровадження відповідних змін до ГПК та ЦПК України, зокрема закріплення угоди про вибір суду України, значно ускладнить ситуацію для господарських судів та загальних судів під час застосування положень Конвенції.

Заслуговує на увагу ще один проблемний аспект взаємозв'язку між підсудністю та визнанням і виконанням іноземного судового рішення. За змістом ст. 22 ЦПК і ст. 23 ГПК передбачено право сторін, у випадках, встановлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передати за своєю угодою позов, який відноситься до юрисдикції загального / господарського суду на вирішення суду іншої держави. Однак слід завзяти на те, що інколи вибір іноземної юрисдикції вітчизняними громадянами або комерційними структурами може бути обумовлений намаганням уникнути національної юрисдикції з метою так званого обходу закону (наприклад, ст 10 Закону України «Про МПП»), вимаганням виконання надалі іноземного судового рішення на території України. Така ситуація може суперечити національним інтересам, якщо це стосується питань приватизації, енергетики, природних ресурсів тощо.

Звернімо увагу на ще одну з додаткових підстав відмови у визнанні чи виконанні судового рішення, а саме: присудження судом «<...> відшкодування, включаючи штрафи в порядку покарання, які не компенсують стороні фактичних втрат або завданої шкоди» (ст. 10 (1) проекту Конвенції).

Вивчення та аналіз цього питання дозволив дійти висновку про дискусійність та неоднозначність змісту даної статті принаймні у двох аспектах. По-перше, суд, виходячи зі змісту ст. 10 (1) проекту Конвенції, може досліджувати іноземне судове рішення не тільки на предмет його відповідності нормам процесуального права (ст. 7 проекту Конвенції), а і в частині призначення судовим рішенням розміру відшкодування збитків.

Отже, виникає питання: у чому полягає основна мета даної статті – вирішення питань процесуального чи матеріального права? Цікаво, що аналогічно сформульована ст. 11 Конвенції про угоди про вибір суду 2005 р., на неоднозначність змісту якої вказували українські дослідники [14, с. 186].

По-друге, проект Конвенції, маючи на меті будівництво уніфікованого підходу до питань визнання та виконання іноземних судових рішень, включивши до збитків штрафи в порядку покарання (так звані *punitive damages* – *англ.*), властиві системі загального права, ставить на цьому шляху певні перепони. Така позиція розділяється і закордонними фахівцями, які наголошують, що існує ризик відмови у визнанні чи виконанні судових рішень держав системи загального права, зокрема у США та європейських державах, де системи цивільного права несумісні з публічним порядком *запитуваної* держави [15, с. 73]. Основна колізія полягає у відмінності філософії відшкодування збитків цих двох правових систем: системі цивільного права притаманний компенсаторний принцип відшкодування (реальні збитки, втрачена вигода), тобто метою відшкодування є захист постраждалої сторони, а в основі *punitive damages* загального права лежить ідея покарання зловмисника, призначення відшкодування, яке може набагато, в залежності від фінансового становища боржника / порушника, перевищувати фактичні втрати або завдану шкоду. Очевидно, ідея зближення двох правових систем в рамках одного міжнародного договору з принципового питання потребує додаткового обговорення.

Зазначимо, що попри дискусійність окремих питань проекту Конвенції про визнання і виконання іноземних судових рішень, які потребують подальшого ретельного дослідження й обговорення, а можливо і перегляду, загалом положення Конвенції дозволяють вирішити поставлені перед нею мету та завдання, відповідають принципам та нормам чинних суміжних міжнародних договорів та інших міжнародних документів з питань міжнародного цивільного процесу, враховують особливості різних національних правових систем. Ратифікація Конвенції про угоди про вибір суду 2005 р. і у перспективі – майбутньої Конвенції про визнання і виконання іноземних судових рішень дозволить Україні стати повноправним учасником світових інтеграційних процесів.

Література

1. Проект Конвенції про визнання і виконання іноземних судових рішень. Робочий документ № 236 / в ред. листопада 2017 р. URL: <https://assets.hcch.net/docs/2f0e08f1-c498-4d15-9dd4-b902ec3902fc.pdf>.
2. Note on Article 1(1) of the 2016 Preliminary Draft Convention and the Term “Civil or Commercial Matters”, drawn up by the co-Rapporteurs of the draft Convention and the Permanent Bureau, Prel. Doc. No 4 of December

2016 for the attention of the Special Commission of February 2017 on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments, para. URL: <https://assets.hcch.net/docs/9be83162-a32b-457c-8232-16748c841789.pdf>.

3. Про Міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2709-15/page2>.

4. Brkan M. Data Protection and European Private International Law. Robert Schuman Centre for Advanced Studies Research Paper. 2015. № 40. URL: <https://ssrn.com/abstract=2631116>.

5. Comments on The Hague Conference on Private International Law American Intellectual Property Law Association (AIPLA). January 18, 2017. URL: <https://www.uspto.gov/sites/default/files/documents/HagueConf-Comment-AIPLA.pdf>.

6. Кисіль В.І. Дія і тлумачення колізійних норм: міжнародне приватне право: підручник / за ред. А.С.Довгєрта і В.І.Кисіля. К.: Алерта, 2012. 376 с.

7. Про практику розгляду судами клопотань про визнання і виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених в порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України: Постанова пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 р. № 12. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-99>.

8. CJEU Case C-7/98 Dieter Krombach v André Vamberski ECLI:EU:C:2000:164. URL: <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=45196&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=78026>.

9. Farshad Ghodoosi. The Concept of Public Policy in Law: Revisiting the Role of the Public Policy Doctrine in the Enforcement of Private Legal Arrangements. Nebraska Law Review. 2016. Vol. 94. URL: <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2833&context=nlr>.

10. Цілий процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

11. Конвенція про угоди про вибір суду (Витяг із Заключного Акта Двадцяті Сесії, підписаного 30 червня 2005 року № 998_248) / Гаазька конференція з МПП. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973_004.

12. Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності: Міжнародний документ від 20.03.1992. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_076.

13. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 №1798-12 / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

14. Цірат Г. А. Міжнародно-правове регулювання визнання та виконання іноземних судових рішень на прикладі Гаазької Конвенції про договори про вибір суду 2005 року. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2012. № 2. С. 185–187.

15. Regan J. Recognition and Enforcement of Foreign Judgments – A Second Attempt in the Hague? Richmond Journal of Global Law and Business. 2015. Vol. 14 (1). URL: <https://scholarship.richmond.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1204&context=global>.

Анотація

Стрельцова Є. Д. Визнання та виконання іноземних судових рішень: міжнародний вимір. – Стаття.

У статті розглянуто основні положення проекту Конвенції про визнання і виконання іноземних судових рішень (13–17 листопада 2017 р.). Виявлено положення, які потребують додаткової аргументації та подальшого обговорення.

Ключові слова: міжнародна конвенція, міжнародна уніфікація, рішення іноземних судів.

Аннотация

Стрельцова Е. Д. Признание и исполнение иностранных судебных решений: международное измерение. – Статья.

В статье рассмотрены основные положения проекта Конвенции о признании и исполнении иностранных судебных решений (13–17 ноября 2017 г.). Выявлены положения, которые требуют дополнительной аргументации и дальнейшего обсуждения.

Ключевые слова: международная конвенция, международная унификация, решения иностранных судов.

Summary

Streltsova Ye. D. Recognition and execution of foreign court decisions: international dimension. – Article.

The paper deals with the analysis of the Draft Convention on the recognition and enforcement of foreign judgments (November 13–17 2017 Judgment Project). Explored are provisions that require further study and discussion.

Key words: international convention, international unification, foreign judgments.

СУДОУСТРІЙ

УДК 340.12:347.999.001.76(4/7)

Т. С. Федорова

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Інституту національного та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету*

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Зміни в процесуальному законодавстві України, які відбулись наприкінці 2017 р., стали важливим етапом судової реформи. 3 жовтня 2017 р. Верховна Рада України прийняла законопроект № 6232 «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», а вже з 15 грудня набрали чинності всі оновлені редакції згаданих процесуальних кодексів.

У новій редакції Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) у сферу господарської юстиції запроваджується інститут регулювання спору за участю судді як окремий закритий процес, коли суддя окремо й закрито спілкується з обома сторонами та шукає можливість досягнення згоди між ними [1]. У доктринальних дослідженнях домінує думка, що в таких випадках суддя за заявою сторін виступає медіатором, а сам процес регулювання спору за участю судді можна визначити судовою медіацією.

Варто зазначити, що в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015, серед заходів, якими передбачається підвищення ефективності судової системи, називаються такі: «розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації й посередництва, розширення переліку категорій справ, які можуть вирішуватися третейськими суддями або розглядатися судами в спрощеному провадженні; запровадження ефективних процесуальних механізмів для попередження розгляду справ за відсутності спору між сторонами; вивчення доцільності введення мирових суддів» [2].

Із запровадженням інституту судової медіації господарська юстиція збагачується концептуальною новацією, яку підказала судова практика та

зарубіжний досвід функціонування альтернативних способів вирішення спорів.

Запровадження альтернативних методів регулювання спорів поряд із системою правосуддя стає найефективнішою передумовою вирішення правових конфліктів і спорів [3, с. 58], що зумовлює необхідність їх ґрунтовних досліджень, зокрема, у сфері господарської юстиції.

Наукові розвідки й доктринальні аспекти, що знайшли висвітлення в роботах Н. Мазаракі, Ю. Притики, Н. Крестовської, Л. Романадзе, Т. Барабаш, Р. Демківа, О. Спектора, Б. Левка та інших вітчизняних учених, становлять підґрунтя практичної реалізації функціонування інституту медіації в національній правовій площині. Водночас на сьогодні правовий статус інституту медіації потребує комплексних наукових досліджень галузевого спрямування.

Метою статті є комплексний аналіз медіації як альтернативного способу вирішення спорів та особливості його функціонування у сфері господарської юстиції України.

Правосуддя є основним правозахисним механізмом, який знаходить реалізацію завдяки загальноновизнаним його стандартам, що виходять із того, що визначення прав і свобод кожного в судовому процесі здійснюється на основі справедливих процедур, закінчується винесенням обов'язкових судових рішень, виконання яких забезпечує не лише компенсацію завданої шкоди, а й поновлення в порушених правах. Саме право на справедливе правосуддя також розглядається як неодмінна частина каталогу загальноновизнаних прав і свобод, адже саме судовий механізм захисту забезпечує реалізацію всіх інших прав [4, с. 11].

Право кожного на справедливий суд виражає правову природу процесуальних відносин. Право на справедливий суд є тією гарантією для громадян, яка забезпечує можливість отримання справедливого судочинства.

Захист судом порушених прав – ефективна й цивілізована форма захисту. Саме ця ідея покла-

дена в основу авторитетних міжнародних документів у галузі прав людини та ст. 55 Конституції України, де права й свободи людини та громадянина захищає суд. Усі інші правоохоронні органи працюють на правосуддя, їх діяльність щодо захисту прав людини отримує остаточну оцінку в суді з позицій права [5, с. 57].

Однією з вагомих процедур у контексті забезпечення права людини на справедливий суд є процедура присудової медіації, яка своєю чергою повинна стати одним з основних принципів зміни політики судової влади. Пункт 5 Директиви Європейського парламенту і Ради Європи № 2008/52/ЄС щодо створення правового простору свободи, безпеки та справедливості повинен охоплювати доступ і до судових, і до позасудових методів вирішення спорів [6]. Процедура присудової медіації дає змогу вирішити самостійно конфлікт, забезпечуючи таке рішення силою судової влади.

Більш ніж 20 років тому поняття «медіація» прийшло в Україну з практики демократичних розвинених країн. Важливою особливістю сучасної медіації є те, що вона входить до пакету інших методів позасудового неформального врегулювання спорів, таких як арбітраж, примирення, міні-суди, експертна оцінка. І все ж медіація є найбільш яскравою та найпоширенішою альтернативою судам.

Медіація, за визначенням Н. Крестовської, є позасудовою структурованою процедурою врегулювання конфлікту шляхом переговорів його учасників за допомогою нейтрального посередника-медіатора [7]. Тобто медіація є особливим видом посередництва, що передбачає участь третьої сторони у вирішенні конфлікту, обов'язково нейтральної, яка зацікавлена лише в тому, щоб сторони вирішили свій спір із максимальною вигодою для себе, проте не надає жодної оцінки діям і рішенням сторін конфлікту [5, с. 68].

На думку О. Белінської, «медіація» – це добровільний і конфіденційний спосіб вирішення конфліктної ситуації, де медіатор у процесі структурованої процедури допомагає учасникам конфлікту вступити в прямі перемовини з метою вироблення спільного рішення щодо проблеми (головними ознаками називають добровільність, конфіденційність, наявність структурованої процедури проведення, часткове втручання третьої сторони (медіатора), що передбачає допомогу в налагодженні спілкування та сприяння проходженню справи) [8, с. 158–159].

Незважаючи на розмаїття позицій щодо визначення посередництва, більшість юристів згодні з тим, що вирішення проблем між сторонами, розв'язання конфлікту під час медіації здійснюється на основі переговорів за участю нейтрального посередника [9, с. 11].

Занурюючись в історію розвитку руху за альтернативне вирішення спорів, варто зауважити, що саме в 1976 р. в Сполучених Штатах Америки під час проведення національної конференції імені Роско Паунда «Причини невдоволеності населення адмініструванням системи правосуддя в США», відомої як Паундська конференція, було розроблено документи, що становлять політичну платформу руху за медіацію [10, с. 155].

Важливим історичним документом була доповідь професора Ф. Сандера, який представив ідею «будинку правосуддя з багатьма дверима». У такому суді спеціальний службовець попередньо переглядав би позови, що надійшли до суду, і пропонував би сторонам обрати з безлічі варіантів такий метод вирішення спорів, який найповніше задовольняв би їхні потреби в конкретному спорі [11, с. 227–228].

Наступні 30 років ознаменувалися стрімким зростанням кількості медіацій, арбітражних процедур, міні-судів, процедур експертної оцінки та інших схем позасудового вирішення спорів практично в усіх галузях права в США, у тому числі у сфері публічних правовідносин. У 2001 р. був розроблений і прийнятий Уніфікований закон США «Про медіацію».

З кінця ХХ ст. медіація та інші процедури позасудового вирішення спорів почали активно поширюватися в усьому світі. Країни прецедентного права, такі як Канада, Велика Британія, Австралія й Нова Зеландія, швидко підхопили цю суспільну й правову новачку та створили інститути позасудового вирішення спорів, подібні до тих, що існують у США.

На рівні Європейського Союзу (далі – ЄС) подією стало ухвалення Європейською Комісією Директиви «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» у 2008 р. Відповідно до вимог цієї директиви держави – члени ЄС до травня 2011 р. ввели в дію свої національні закони, підзаконні акти та адміністративні положення, які сприяють розвитку медіації.

Спроби врегулювати медіацію шляхом прийняття спеціального закону робились в Україні неодноразово. За останні роки багато разів вносився відповідний законопроект на розгляд парламенту, і лише восени 2016 р. один із них зрештою був прийнятий за основу в першому читанні. Цей законопроект за № 3665 внесли А. Шкрум, В. Пташник та інші народні депутати України 17 грудня 2015 р. [12]. У встановлений Регламентом Верховної Ради України строк народним депутатом С. Ківаловим було внесено альтернативний законопроект № 3665-1 від 29 грудня 2015 р. [13]. Під час їх розгляду парламентарії неодноразово підкреслювали, що вказані законопроекти не стільки конкурують, скільки доповнюють один одного. Тому Комітет з питань правової політики

та правосуддя вирішив рекомендувати Верховній Раді України проект № 3665 прийняти в першому читанні за основу, врахувавши під час доопрацювання до другого читання слушні положення проекту № 3665-1. Проходження законопроектів визначених Регламентом Верховної Ради України процедур відбувалося протягом 2016 р. Як результат 3 листопада 2016 р. Верховна Рада України ухвалила постанову № 1725-VIII про прийняття за основу законопроекту України про медіацію № 3665 [14]. Загалом цей законопроект відповідає положенням Директиви Європейського Парламенту та Ради ЄС № 2008/52/ЄС від 21 травня 2008 р. та запроваджує модель добровільної досудової медіації. При цьому ст. 3 законопроекту допускає, що медіація може застосовуватися також у господарських спорах [15]. Вказаним законопроектом пропонується внести зміни до процесуальних кодексів, зокрема й до чинного ГПК України, а саме доповнити його ч. 1 ст. 65 «Дії судді по підготовці справи до розгляду» новим пунктом, який покладає на суддю обов'язок роз'яснити сторонам право на медіацію та її наслідки. Крім того, автори законопроекту пропонують передбачити в ГПК України можливість зупиняти провадження в справі для проведення медіації, доповнивши ст. 79 цього кодексу відповідною підставою для зупинення провадження в справі.

Вітчизняний науковець Ю. Притика до загальноправових принципів медіації відносить класичні принципи правової держави, а саме: демократизм, гуманізм, соціальну справедливість, законність, взаємодію відповідності прав та обов'язків, поєднання примусу й переконання, невід'ємність природних прав людини, вищу цінність людського життя, пріоритетність норм міжнародного права, вищу силу Конституції України, верховенство права тощо [16, с. 88]. Варто зазначити, проте, що така позиція є прийнятною для будь-якого правового інституту чи категорії. На сьогодні кожна країна на свій вибір регулює питання принципів інституту медіації, однак більшість із них є класичними. Загалом принципи медіації на міжнародному рівні врегульовані в Європейському кодексі поведінки медіаторів від 2 червня 2004 р. [17]. У ньому визначено базові принципи, до яких належать рівність, неупередженість, добровільність, конфіденційність, компетентність медіатора, незалежність і нейтралітет медіатора, справедливість процесу медіації. Однак запропонований перелік містить деякі повтори та більшою мірою звертає увагу на правовий статус медіатора, ніж на саму процедуру медіації.

Н. Грень виділяє такі принципи медіації, як добровільність, конфіденційність, доступність, рівність, диспозитивність, нейтральність та неупередженість. На думку науковця, медіація визначається таким чином:

- альтернативний спосіб урегулювання конфлікту;
- особливий вид переговорів;
- відбувається за сприяння третьої незалежної, неупередженої сторони;
- має добровільний характер та відбувається за співпраці сторін конфлікту;
- передбачає консенсусність вирішення конфлікту;
- може застосовуватись у різних сферах суспільного життя [5, с. 81].

На переконання Н. Грень, застосовувати медіаційний метод можна в різних сферах, тому з позиції понятійно-категоріального апарату юриспруденції обґрунтованим буде виокремлення таких видів медіації:

1) за зв'язком із судовою системою: присудова (відбувається на стадії звернення до суду або на будь-якій стадії судового розгляду) та позасудова (відсутній зв'язок із судовим розглядом);

2) за складом учасників: двостороння та багатостороння (для вирішення конфлікту необхідне примирення трьох і більше сторін);

3) за кількістю медіаторів: один медіатор чи колектив медіаторів (зазвичай у складних конфліктах, коли необхідні спеціальні знання в багатьох сферах, як-от: право, психологія, технічні знання, міжнародні особливості тощо);

4) за сферою врегулювання конфлікту: сімейна, шкільна, кримінальна, трудова, корпоративна, цивільна, адміністративна, медіація в конфліктах медичної, екологічної, культурної сфер життєдіяльності людини;

5) за професією медіатора: професійний медіатор та медіатор, який здійснює свою діяльність як додаткову процедуру (суддя, адвокат, нотаріус, судовий пристав тощо);

6) за правовим регулюванням: відсутня чітка регламентація медіаційного процесу та існує правовий акт, що регулює цю сферу, зі встановленням механізму медіації, статусу учасника та визнання професії медіатора на професійній основі [5, с. 81–82].

Процедура присудової медіації, на думку Н. Грень, є найефективнішою не лише серед усіх альтернативних способів урегулювання спору, а й серед усіх видів медіації. Присудова медіація (court-related, court-connected, court-annexed mediation, у дослівному перекладі – «медіація, пов'язана із судом») є самостійною моделлю медіації, яка інтегрована в судову систему країни.

У літературі залежно від ролі судді в процедурі медіації розкриті декілька підходів до розуміння присудової медіації. Відповідно до першого підходу суддя безпосередньо повинен проводити процедуру посередництва за умов, передбачених національним процесуальним законодавством. Прихильники іншого підходу до присудової меді-

ації відносять процедури, які судді проводять відповідно до рекомендацій чи постанов після прийняття до свого провадження відповідної справи, а також як обов'язковий досудовий порядок у силу приписів закону. Тобто достатньо, щоб суддя лише ініціював медіацію, а безпосередня його участь не є обов'язковою [18].

Медіація, або посередництво, відіграє важливу роль серед альтернативних способів вирішення господарських спорів. Цей спосіб вирішення господарських спорів не називається в цивільному та господарському законодавстві в переліку способів розв'язання конфліктів, проте дедалі більше зацікавлює вчених і практичних працівників.

В. Заєць зазначає, що, не ідеалізуючи медіацію, до її переваг можна віднести такі: оперативність у вирішенні спорів, мобільність, спрощену процедуру розгляду спору, конфіденційність діяльності медіатора, економію грошових витрат, можливість участі у вирішенні конфлікту не лише юристів, а й інших спеціалістів у галузі економіки та ринкових відносин, можливість відмовитись від медіації та звернутися в суд, психологічний комфорт учасників спору, збереження майбутніх партнерських відносин тощо [19].

Сучасні тенденції розвитку господарського процесу, як зазначають В. Щербина та В. Резнікова, полягають у таких процесах:

- зростанні значення соціальних функцій правосуддя та відповідної ролі суду (у тому числі й господарського) у сучасному суспільстві та, як наслідок, демократизації й гуманізації судового процесу;
- звуженні сфери процесуального регулювання та, як наслідок, стимулюванні до використання господарськими судами примирювальних процедур, упровадженні альтернативних способів вирішення господарських спорів;
- розширенні диспозитивних повноважень сторін у господарському процесі;
- прагненні до підвищення ефективності та якості господарського судочинства, удосконаленні організації господарського процесу;
- стимулюванні економічної конкуренції між господарськими та третейськими судами тощо [20, с. 176].

Запровадження в новій редакції ГПК України процедури врегулювання спору за участю судді – яскраве відображення вказаних тенденцій [21, с. 79].

Механізм досудового врегулювання спору за участю судді був перейнятий у Каліфорнії (США). Ще в 1982 р. були прийняті практичні директиви щодо застосування цього механізму на тимчасовій основі, а в 1989 р. розпочалось повноцінне застосування процедури для врегулювання сімейних спорів [15].

Норми, що регламентують процедуру врегулювання спору за участю судді, зосереджені в главі 4 розділу III нової редакції ГПК України. На сьогодні врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. ГПК України містить також перелік справ, у яких застосування такої процедури примирення не допускається. Це стосується справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом; справ за заявами про затвердження планів санації боржника до відкриття провадження в справі про банкрутство; у разі вступу до справи третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору.

Водночас варто погодитися з І. Бутирською в тому, що процедура врегулювання спору за участю судді дуже нагадує медіацію, однак не є нею, адже на сьогодні на законодавчому рівні взагалі не закріплений процесуальний статус, права й обов'язки медіатора, не розроблені організаційні та матеріально-технічні заходи щодо забезпечення діяльності медіаторів [22, с. 276]. Проект закону України про медіацію ще в листопаді 2016 р. було прийнято Верховною Радою України в першому читанні, однак донині чинного закону про медіацію немає.

Необхідно зауважити, що в ст. 67 оновленого ГПК України відбулось розмежування статусу осіб, які надають послуги посередництва (медіації), та суддів, які здійснюють урегулювання спору.

І. Бутирська обґрунтовано доводить, що врегулювання спору за участю судді є якісно новим інститутом вітчизняного господарського процесуального права, який можна розглядати як самостійний вид примирювальних процедур, проте не як медіацію [21].

Інститут урегулювання спору за участю судді в тому вигляді, у якому він закріплений у новій редакції ГПК України, ще не встиг показати себе на практиці, однак аналіз норм, що його регулюють, свідчить про наявність низки проблем і незгодженостей у правовому регулюванні цього питання.

Вважаємо вартою підтримки позицію тих науковців, які пропонують передбачити в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» обрання в кожному суді зборами суддів цього суду судді, уповноваженого здійснювати врегулювання спору за участю судді. Положення щодо правового статусу такого судді можуть бути аналогічними тим, які регулюють правовий статус слідчого судді. Така практика дасть змогу допустити до врегулювання спорів суддів, які дійсно мають бажання цим займатися, а також враховувати таку роботу під час визначення навантаження судді та проводити спеціалізовані тренінги для таких суддів, постійно підвищуючи їх професійний рівень як суддів-посередників [21, с. 82].

Загалом варто зазначити, що питання можливості вирішення за допомогою медіації публічно-правових спорів, що виникають із господарських правовідносин, є дискусійним у правовій науці. Якщо одні вчені вважають, що не виникає сумнівів щодо ефективності використання медіації під час вирішення публічно-правових спорів (зокрема, у сфері управління господарською діяльністю [23, с. 60]), то інші переконані, що застосування медіації до публічно-правових спорів не є можливим, адже в таких випадках домінує не пошук компромісів, а встановлення законності в діях органів державної влади [24, с. 67].

Таким чином, переваги медіації (конфіденційність, швидкість вирішення спору, узгодження інтересів кожної зі сторін, економність тощо), порівняно із захистом прав суб'єктів господарювання в судовому порядку, повинні враховуватись під час активного її впровадження у сферу господарської юстиції. Позитивним проявом застосування медіації варто вважати розвантаження судових органів.

Необхідно погодитись із тими науковцями, які вважають доцільним застосування медіації під час вирішення спорів, що виникають у межах довгострокових господарських договорів (контрактів), коли виникають питання технічного характеру, невизначеність щодо тлумачення положень договору, а предмет спору є лише видимою причиною конфлікту [9]. При цьому сторони повинні мати бажання вирішити спір у позасудовий спосіб, шляхом переговорів.

Обґрунтованим видається визнання регулювання спору за участю судді як нового інституту українського господарського процесуального права, відмінного від медіації.

Література

1. Правдюк В. Судова реформа: головні новації. URL: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2017/10/11/165407.htm>.
2. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 / Президент України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
3. Демків Р. Медіація як сучасний спосіб вирішення юридичних спорів у цивільному процесі України. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 1. С. 58–60. URL: http://www.pap.in.ua/1_2017/17.pdf.
4. Загнітко А., Щукіна І. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова: 100 000 від А до Я. Донецьк: БАО, 2008. 703 с.
5. Грень Н. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; НУ «Львівська політехніка». Львів, 2017. 250 с.
6. Директива Європейського парламенту і Ради Європи № 2008/52/ЄС про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a95.
7. Крестовська Н., Романдзе Л., Барабаш Т. Медіація в Україні: нюанси законодавчого врегулювання. Юридичний вісник України: все про закони – в одній газеті. 2017. 3–9 березня. № 9. С. 13. URL: <http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/03/stattya-Mediatsiya-v-Ukrayini-nyuansi-zakonodavchogo-vregulyuvannya.pdf>.
8. Белінська О. Медіація – альтернативне вирішення спорів. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 1. С. 158–172.
9. Резнікова В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». 2012. Вип. 90. С. 10–15.
10. Крисюк Ю. Медіація як позасудовий спосіб вирішення спорів: історія впровадження в зарубіжних країнах і перспективи для України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. Вип. 38(2). С. 154–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38%282%29_40.
11. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації в зарубіжних країнах. Право України. 2011. № 11–12. С. 225–234.
12. Проект Закону про медіацію від 17 грудня 2015 р. № 3665. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.
13. Проект Закону про медіацію від 29 грудня 2015 р. № 3665-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57620.
14. Про прийняття за основу проекту Закону України про медіацію: Постанова Верховної Ради України від 3 листопада 2016 р. № 1725-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1725-19>.
15. Левицький Є. Медіація vs Врегулювання господарського спору за участю судді. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/gospodarske-pravo/mediatsiya-vs-vregulyuvannya-gospodarskogo-sporu-zachastyu-suddi.html>.
16. Притика Ю. Зміст та класифікація принципів медіації. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 10. С. 86–92.
17. European Code of Conduct for Mediators. URL: http://ec.europa.eu/civiljustice/adr/adr_ec_code_conduct_en.pdf.
18. Біцай А. Моделі медіації у світі та перспективи для України. Право і суспільство. 2013. № 6. С. 85–89.
19. Заєць В. Альтернативні способи вирішення господарських спорів. URL: https://3222.ua/article/alternativn_sposobi_virshennya_gospodarskih_sporv.htm.
20. Щербина В., Резнікова В. Диференціація та спеціалізація як тенденція розвитку сучасного господарського процесу. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали Міжнародної наукової конференції (Чернівці, 26–27 жовтня 2017 р.). Чернівці: Технодрук, 2017. С. 175–181.
21. Бутирська І. Врегулювання спору за участю судді: перспективи запровадження у господарський процес України. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 12. С. 79–83.
22. Турман Н. Медіація в кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 3. С. 276–280.
23. Кузьміна М. Юридический конфликт: теория и практика разрешения. М.: Юрлитинформ, 2008. 251 с.
24. Ульянова Г. Актуальні питання запровадження медіації у сфері права інтелектуальної власності.

Південноукраїнський правничий часопис. 2010. № 3. С. 66–68.

Анотація

Федорова Т. С. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів та особливості його функціонування у сфері господарської юстиції України. – Стаття.

Автором статті проаналізовано медіацію як альтернативний спосіб вирішення спорів. Виявлено особливості її функціонування у сфері господарської юстиції України. Визначено переваги медіації (конфіденційність, швидкість вирішення спору, узгодження інтересів кожної зі сторін, економність тощо) та позитивні прояви застосування медіації (розвантаження судових органів).

Ключові слова: медіація, господарська юстиція України, процесуальне законодавство, судова реформа, адміністративне судочинство, інститут регулювання спору.

Аннотация

Федорова Т. С. Медиация как альтернативный способ разрешения споров и особенности его функционирования в сфере хозяйственной юстиции Украины. – Статья.

Автором статьи проанализирована медиация как альтернативный способ разрешения споров. Выяв-

лены особенности ее функционирования в сфере хозяйственной юстиции Украины. Определены преимущества медиации (конфиденциальность, скорость разрешения спора, согласование интересов каждой из сторон, экономность и так далее) и положительные проявления применения медиации (разгрузка судебных органов).

Ключевые слова: медиация, хозяйственная юстиция Украины, процессуальное законодательство, судебная реформа, административное судопроизводство, институт регулирования спора.

Summary

Fedorova T. S. Mediation as an alternative method for dispute resolution and peculiarities of its functioning in the sphere of economic justice of Ukraine. – Article.

The author of the article analyzed mediation as an alternative way of resolving disputes. The peculiarities of its functioning in the field of economic justice of Ukraine are revealed. The advantages of mediation (confidentiality, speed of settlement of disputes, coordination of interests of each party, economy, etc.) and positive manifestations of mediation (unloading of judicial bodies) are determined.

Key words: mediation, economic justice of Ukraine, procedural law, judicial reform, administrative court, institute of regulation of the dispute.

ЗМІСТ

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Б. П. Бересток	
Історичні аспекти створення та відродження Національної гвардії України.....	3
А. І. Годяк	
Деякі аспекти застосування принципу «єдиного вікна» під час здійснення ветеринарно-санітарного контролю.....	7
Є. І. Гусєва	
До питання участі громадян у забезпеченні безпеки дорожнього руху	12
В. А. Дем'янчук	
Дискусійні аспекти оцінки ефективності антикорупційної політики України	17
А. М. Детюк	
Сутність об'єкта адміністративно-правового регулювання державного замовлення у сфері освіти	21
І. В. Діордіца	
Функції кібернетичної деонтології	26
М. О. Думчиков	
Недоліки системи оподаткування України та концептуальні підходи до їх вирішення	32
О. В. Запотоцька	
Поняття та стадії дозвільного провадження у сфері безпеки та якості харчових продуктів.....	38
С. В. Зливко	
Аналіз кадрової технології конкурсного відбору на керівні посади пенітенціарної системи: проблеми та шляхи удосконалення	42
С. В. Іванов	
Шляхи розвитку методів контролю за реалізацією державної митної політики в Україні	47
В. А. Іванченко	
Недоліки законодавчих актів, якими урегульовано відносини у сфері мобілізації.....	53
Д. М. Корнієнко	
Досвід адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності військових формувань із правоохоронними функціями у країнах із федеративним устроєм.....	58
Д. В. Палагнюк	
Адміністративні обов'язки тілоохоронців в Україні.....	62
Г. М. Проскура, М. В. Рошук	
Розвиток електронного урядування у сфері екології в контексті реалізації права на доступ до екологічної інформації	66
О. М. Рєзнік	
Оцінка діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки держави	71
В. В. Солопенко	
Особливості правового регулювання видатків на параолімпійський спорт.....	75

В. Г. Фатхутдінов	
Місце громадської безпеки в системі національної безпеки	79
С. А. Харківський	
Адміністративно-правовий механізм раціонального використання земельних ресурсів	84
А. В. Хоменко	
Особливості розгляду публічно-правових спорів у сфері використання природних ресурсів у порядку адміністративного судочинства	88
І. Ю. Хомишин	
Пріоритетні напрями розвитку вищої освіти в Європейському освітньому просторі	93

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Ю. В. Абакумова, І. М. Грозовський	
Розвиток кримінального законодавства про відповідальність за вчинення злочину у співучасті в радянській Україні	97
А. В. Андрушко	
Кримінально-правова протидія викраденню людей у США	105
І. В. Берднік	
Особливості кваліфікуючих ознак злочину «забруднення моря»	110
А. А. Березовський	
Про окремі аспекти реформування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності як заходів кримінально-правового впливу на сучасному етапі	114
В. В. Бойко	
Кримінологічні показники тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи в особливо великих містах України	118
С. Є. Дідик, Р. В. Кархут	
Характеристика кваліфікованих видів втручання в діяльність судових органів за законодавством України та Республіки Польща	123
Я. В. Костенко	
Психологічні та правові особливості дитячої злочинності	130
Д. Ю. Купар	
Кримінальна відповідальність у системі заходів кримінально-правового характеру: поняття, ознаки та види	135
М. О. Мокряк	
Вплив засобів масової інформації на відтворення злочинності	140
Ю. М. Піцик	
Кримінально-правова характеристика кіберзлочинів проти власності	145
Є. І. Тищенко	
Інформаційно-аналітичне забезпечення виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди	150
О. О. Шкута	
Сучасні проблеми реалізації кримінально-виконавчої політики як засобу запобігання злочинності: теоретико-прикладний аспект	154

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

В. В. Михайленко

Співвідношення засад верховенства права і законності
у кримінальному процесі України..... 158

В. М. Шурашкевич

Допит свідків під час розслідування умисного пошкодження
об'єктів електроенергетики..... 164

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Д. П. Богатчук

Щодо віднесення добросовісного виконання зобов'язань
до основних принципів сучасного міжнародного права..... 168

Л. М. Жовтоніжко

Міжнародно-правове регулювання співробітництва європейських держав
у галузі культури: стан наукової розробленості проблем теорії та практики 173

Є. Д. Стрельцова

Визнання та виконання іноземних судових рішень:
міжнародний вимір..... 177

СУДОУСТРІЙ

Т. С. Федорова

Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів та особливості
його функціонування у сфері господарської юстиції України 182

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 6(21)

Том 2

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 28.12.2017 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 21,73, ум.-друк. арк. 22,32.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 2812-17.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua